

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

1/2007 • 11 €

ITÄMERI HISTORIAN KAATOPAIKKANA

- Sukupuolen merkkejä
- Piikkilangan takana

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

105. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Pirjo Markkola

Toimitussihteeri: Veikko Kallio

Toimittajat: Juhana Aunesluoma, Tiina Kinnunen, Marko Lamberg, Marko Tikka

Hallitus: Pirkko Leino-Kaukiainen (pj.), Harri Rinta-aho (vpj.), Pauli Kettunen,

Tuomo Lappalainen, Katariina Mustakallio, Heikki Talvitie

Ulkoasu: Heikki Kallioma

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Pirjo Markkola, Ympäristöhistoriaa ilmastomuutoksen aikakaudella

1

Itämeren ympäristöhistoriaa

Toim. *Simo Laakkonen*

Simo Laakkonen, Itämeren alue – vailla merta ja historiaa

4

Sari Laurila, Itämeren ympäristötutkimus Suomessa ennen 1960-lukua

9

Paula Schönach, Vantaanjoen suojeleuyhteistyö toisen maailmansodan jälkeen

22

Elina Luotonen, Ouran karit. Merikarvian saaristorannikko paikallisessa ympäristötietämyksessä

34

Tuomas Räsänen – *Simo Laakkonen*, Suomen ja Neuvostoliiton ympäristöyhteistyön alkuvaiheet

43

Kolumni

Yrjö Hailla, Ympäristön moninaiset merkitykset

57

Tutkimuksia

Anne Ollila, Sukupuoli – merkkejä ja merkityksiä

59

Keskustelua

Antti Laine, Lapsia piikkilangan takana eli historian monta totuutta

67

Juhani Sarsila, Juslenius menettää pronssisen mitalin

78

Syväluotaus

Sari Autio-Sarasma, Suomalaiset suuressa idässä

80

Arvosteluja

J. R. Mc Neill ja William H. Mc Neill, Verkottunut ihmiskunta. Yleiskatsaus maailmanhistoriaan (*Mirkka Lappalainen*)

84

Gabriel Bladh – Christer Kuvaja (toim.), Kahden puolen Pohjanlahtea I. Ihmisiä, yhteisöjä ja aatteita Ruotsissa ja Suomessa 1500-luvulta 1900-luvulle (*Petri Karonen*)

86

Carina Nynäs, Jag ser klart? Synen på den heliga Birgitta i svenska 1900-talsbiografier (*Eva Abl*)

90

Georgely Romsichs, Myth and Remembrance. The Dissolution of the Habsburg Empire in the Memoir Literature of the Austro-Hungarian Political Elite (*Mari Vares*)

93

Kustaa H. J. Vilkkuna, Paholaisen sota (*Raisa Maria Toivo*)

95

Katja Huumo, ”Perkeleen kieli” – suomen kieli ja poliittisesti korrekti tiede 1800-luvulla (*Katja Häkkinen*)

96

Marina Vituhnovskaja, Rossijskaja Karelija i karely v imperskoj politike Rossii, 1905–1917 (*Markku Kangaspuro*)

102

Marko Tikka, Valkoisen hämärän maa? Suojeleuskunnat, virkavalta ja kansa 1918–1921 (*Erkki Vasara*)

105

Pirkko Kanervo, Italia ja Suomen talvisota. Il Duce Mussolini maailman urheimman kansan apuna (*Heikki Ylikangas*)

108

Ohto Manninen, Kerttu Nuorteva. Neuvostokau-notar vakoilujohtajana (*Elina Katainen*)

113

Pekka Nevalainen, Karjalan kansaa valistamassa. Itä-Karjalan pakolaiset opintiellä Suomessa (*Jukka Rantala*)

115

Jukka Koivisto, Päiviö Hetemäki. Sovinnontekijä; Jukka Tarkka, Isänmaan unilukkari. Päiviö Hetemäen yhteiskunnallinen elämäntyö (*Vesa Vares*)

117

Pekka Lilja & Kulle Raig, Urho Kekkonen ja Viro (*Heikki Roiko-Jokela*)

119

Jung Chang ja Jon Halliday, Mao (*Lauri Paltemaa*)

121

Markku Hokkanen, Quests for Health in Colonial Society. Scottish Missionaries and Medical Culture in the Northern Malawi Region, 1875–1930 (*Jan Kubanen*)

124

Olli Löytty, Ambomaamme. Suomalaisen lähetyskirjallisuuden me ja muut (*Pirjo Markkola*)

126

Seppo Sivonen, Aasian kaupunkivaltioiden historia: Hong Kong, Macao ja Singapore (*Tiina H. Airaksinen*)

127

Ilmari Susiluoto, Suuruuden laskuoppi. Venäläisen tietoyhteiskunnan synty ja kehitys (*Simo Leisti*)

129

Tiedemaailma

Päiviö Tommila, Jutikkala – vuosisadan akateemikko

131

Toivo Nygård, Monipuolinen historianutkija ja vaikuttaja Mauno Jokipii

134

Palkittuja

136

Kirjoittajat

137

Notes on the contents

138

Kannen kuvat: Jyrki Toivanen, Lehtikuva/Kimmo Taskinen.

Ympäristöhistoriaa ilmastomuutoksen aikakaudella

■ Harvoin päätoimittaja toivoo, että julkaisun teema ei olisi ajankohtainen. Talvena, jolloin kaikkialla puhutaan ilmastomuutoksesta, ympäristöhistoriaan keskittyvä teemanumero on suorastaan piinallisen ajankohtainen. Ympäristö muistuttaa itsestään, ilmastotutkijat julkaisevat raportteja ja Euroopan Unioni ottaa kantaa ilmaston ja ympäristön haasteisiin.

Tammikuun vesisateiden jälkeen julkaistu kansainvälinen tieteellinen ilmastoraportti olisi tuskin voinut langeta otollisempaan maaperään. Talvisen ruohonleikkuun ja pihanharavoinnin herkistämät suomalaiset kuulivat, mitä ilmastotutkijoilla oli sanottavanaan. Ja olihan heillä sanottavaa. Meille kerrottiin, että suurin osa viime vuosikymmenien lämpötilan noususta ja osa muista muutoksista johtuu ihmisten toimista. Raportin mukaan maapallo lämpenee ja merenpinta nousee; jäätiköiden ja mannerjäiden sulaminen nopeutuu. Euroopassa keskilämpötila on noussut nopeammin kuin muualla maailmassa. Erityisesti vuoden 1995 jälkeen on eletty poikkeuksellisen lämpimiä vuosia. Tutkijoiden mukaan lämpeneminen johtuu etenkin fossiilisten polttoaineiden käytöstä aiheutuvista kasvihuonekaasujen päästöistä.

Suomalainen vaalikeskustelu sai uutta käyteainetta, ja Euroopan Unionissa tehtiin

energiapoliittisia päätöksiä, joilla ongelmia voitaisiin ainakin lieventää. Sen sijaan Yhdysvalloissa tai Kiinassa tilanne näyttää ongelmalliselta. Lehtitietojen mukaan yhdysvaltalaiset jääkarhututkijat saavat puhua valkoisten petojen jalansijan – jään – heikkenemisestä vain keskenään, eivät suurelle yleisölle. Kiinassa ilmastoraportti otettiin vaisusti vastaan ja korostettiin amerikkalaisen elämäntavan haitallisuutta. Ympäristökysymykset näyttävät ennenkin olleen suurvalloille vaikeita – tästä muistuttaa myös tämänkertainen teemanumero, joka käsittelee Itämeren ympäristöhistoriaa. Kun suomalais-neuvostoliittolainen vesiensuojeluyhteistyö käynnistyi 1960-luvulta lähtien, neuvostotutkijat joutuivat sovittamaan sanansa omien viranomaistensa asettamiin raameihin.

Itämeri on herkkä meri, jonka merkitys Pohjois-Euroopan ympäristölle on kiistaton. Sen valuma-alueella asuu noin 85 miljoonaa ihmistä yhteensä 14 valtion alueella. Tässä numerossa esitellään monitieteisen, kansainvälisen tutkijaverkoston suomalaista tutkimusta, joka käsittelee Itämerta useasta eri näkökulmasta. Artikkelit tuovat esiin uutta tietoa ympäristökysymysten historias- ta ja haastavat kansainvälisessä tutkimuk- sessa esitettyjä näkemyksiä kylmän sodan ajan tutkimusyhteistyöstä.

Merentutkijoiden rinnalle Itämeren ympäristökysymysten asiantuntijoiksi nousevat vapaa-ajan kalastajat, jotka tuntevat kalavetensä ja havainnoivat ympäristössä tapahtuneita muutoksia. Merikarvian kalastajat pystyivät jo 1970-luvulla päättelemään tuulen suunnasta käykö pyydykseen kala vai Kokenmäenjoen ja Porin saasteet. Itämereen laskevien vesireittien historia osoittaa, että ihmisten toiminta voi kääntyä myös parempaan suuntaan, kun ongelmat tunnistetaan ja tunnustetaan. Alueellinen yhteistyö on palauttanut Vantaanjoen avoviemäristä lohijoeksi ja Porissa meriveden laatu on kohenut merkittävästi parinkymmenen vuoden takaisesta tilanteesta.

Jos ympäristöhistoria kokonaisuudessaan edustaa uusia näkökulmia historiantutkimuksessa, ilmastokysymykset ovat sitäkin uudempia. Dendrokronologiset tutkimukset puiden vuosilustojen vahvuudesta edustavat jo pitempään tunnettuja ilmastohistoriallisia näkökulmia ja tutkimusmenetelmiä. Globaalihistoriallisessa tutkimuksessa ilmastokysymykset ja ympäristökysymykset ovat vahvassa nousussa. Kysymys kuivuuden, nälän ja köyhyyden suhteesta ilmaston vaihteluihin ja muutoksiin tuo historiantutkimukselle haasteita, joihin monitieteinen ilmastotutkimus avaa uusia mahdollisuuksia. Ilmaston anomaliat ovat sekä syklisiä, vaihtelevia ilmiöitä että mahdollisesti muutoksia ja trendejä ilmaisevia ilmiöitä.

Tässä tilanteessa tarvitaan monipuolista ympäristöhistorian ja ilmastohistorian tutkimusta, jotta ilmastoraporttien paljastamia muutoksia ja niiden yhteiskunnallisia, taloudellisia ja kulttuurisia konteksteja voidaan arvioida ja ymmärtää pitkän aikavälin luotettavan tutkimustiedon avulla. Tässä vaa-

ditaan myös tiedepoliittista vastuunottoa. Ilmastomuutosten tutkimusta ei ole syytä alistaa lyhytnäköisten intressien palvelukseen: vaikeistakin asioista on pystyttävä puhumaan. Missään nimessä niistä ei pidä vaieta sen enempää taloudellisten kuin poliittistenkaan intressien vuoksi.

Historiallinen Aikakauskirja pyrkii osaltaan tarjoamaan aineksia yhteiskunnalliseen ja tutkimukselliseen keskusteluun. Itämerikokonaisuuden vierailevana toimittajana on dosentti Simo Laakkonen Helsingin yliopiston yhteiskuntahistorian laitokselta. Aikakauskirjan puolesta kiitän häntä Itämeren ympäristöhistoriaa koskevan tutkimuskeskustelun virittämisestä ja tuomisesta luovan yleisön tietoisuuteen. Tämän numeron luettuamme katsomme ehkä tuttuja rantavesiämme – järviä, jokia, lampia, Itämerta – uusin silmin.

*

Tiedeyhteisö kohtaa sekä uusia tutkimuksellisia haasteita että elämän rajallisuuden tuomia menetyksiä. Edellisessä numerossa muistimme poisnukkunutta emerita professori Aira Kemiläistä. Tässä numerossa kunnioitamme akateemikko Eino Jutikkalan ja emeritus professori Mauno Jokipiin muistoa. Akateemikko Jutikkala oli monipuolisen ja pitkän tieteellisen uransa ohella myös *Historiallisen Aikakauskirjan* päätoimittaja vuosina 1970–1982. Hänen, samoin kuin muiden poisnukkuneiden arvostettujen tutkijoiden muistoa voi kunnioittaa jatkamalla tieteellistä keskustelua ja tavoittelemalla tutkimuksen tinkimätöntä tasoa.

Pirjo Markkola
pirjo.markkola@uta.fi

*Merentutkimusalus Aranda lähdössä selvittämään Itämeren sinilevättilannetta. Lehtikuva/
Timo Toivanen.*

ITÄMEREN YMPÄRISTÖHISTORIAA

Toim. *Simo Laakkonen*

SIMO LAAKKONEN

Itämeren alue – vailla merta ja historiaa?

Kannen valokuvassa ammattikalastaja pitää epäuskoisena kädessään hylkeen syömää lohendraatoa: kova työ merellä on jälleen kerran mennyt hukkaan – tällä kertaa hylkeiden takia. Merikarvialaiselle ammattikalastajalle Timo Kuuskerille kyseinen kerta ei ollut ensimmäinen, kun hylkeet ovat syöneet kalat hänen verkoistaan.

■ Viime aikoina vastaava kohtalo on kohdannut yhä useampia Suomen rannikon kalastajia, sillä Itämeren hylkeiden käytös on muuttunut merkittävästi lyhyessä ajassa. Aiemmin hylkeet pysyttelivät avomeren laidan ulkoluodoilla ja välttelivät ihmisiä viimeiseen saakka. Mutta viime vuosina hylkeet ovat lähestyneet asuttuja seutuja ja alkaneet syödä pyydyksistä kaloja repien ja rikkoen samalla kallisarvoisia pyydyksiä. Hylkeistä on tullut Itämeren alueella kalastukselle varsinainen riesa ja etenkin ammattikalastuksen harjoittaminen on monin paikoin muuttunut mahdottomaksi. Kuvan kalastajan ilmeessä voikin nähdä häivähdyksen epätoivoa ja lohendraadon tulkita symboloivan ammattimaisen merikalastuksen tulevaisuutta.

Mutta valokuvan vangitsemaa asetelmaa voi tarkastella myös laajemmassa historial-

lisessa perspektiivissä. Asetelman voi nähdä ilmentävän Itämeren luonnotonta tilaa niin kalastajan, hylkeiden kuin lohien kannalta. Itämeren alue asutettiin pysyvästi yli 7 000 vuotta sitten hylkeiden, lohien ja peuran pyynnin ansiosta,¹ mutta 1970-lukuun mennessä ne kaikki, ammattimainen pyynti mukaan lukien, oli ajettu sukupuuton partaalle. Nykyään hylkeiden lukumäärä Itämeressä on luonnoton. Lohikannat ja niiden lisääntyminen on luonnotonta. Kalastajien asema on luonnoton. Ei ole liioiteltua sanoa, että nykypäivän rehevöitynyt Itämeri on kokonaisuudessaan luonnoton.

Seuraavat kolme lyhyttä ympäristöhistoriallista kertomusta kuvaavat Itämeren alueen syvällisiä muutoksia, joiden selvittämiseen tarvitaan yhteiskunta- ja ympäristöhistoriaa, ihmisen ja ympäristön vuorovaikutuksen tutkimusta ajassa.

Lohi

Itämeren lohi on ollut tuhansia vuosia ihmisen ja hylkeen kilpailun kohteena. Jääkauden jälkeen Itämeren loheta lisääntyivät luontaisesti alueen yli 200 suuremmassa jossessa. Jokeen noustessaan loheta joutuivat lohitalonpoikien, kartanoiden, kirkon ja kruunun intensiivisen kalastuksen ja riitojen kohteeksi, jonka kannat kuitenkin kestivät.² Mutta jokia ryhdyttiin 1800-luvun lopulla patoamaan kaupunkien raakaveden saannin turvaamiseksi. Virtavesiä padottiin myös energian tuottamiseksi teollistuville yhteiskunnille.

Lohen nousu harvoin patoamatta jääneisiin jokiin väheni entisestään ruoppauksen ja saastumisen sekä ryöstöpyynnin takia. Itämeren loheta suojeleminen on nousikin esil-

le jo 1900-luvun vaihteessa.³ Vähitellen yhä suurempaa osaa Itämeren lohikannasta ryhdyttiin ylläpitämään keinotekoisesti kalan kasvattamoin ja velvoiteistutuksin. Tästä huolimatta luonnonlohesta tuli erittäin uhanalainen: pahimmillaan vain alle kymmenesosa Itämeren lohista on ollut luonnonlohia.

Hylje

Itämeren hylkeitä on metsästetty kivikaudelta alkaen, jolloin grönlanninhylje on jo saatettu metsästää sukupuuttoon.⁴ Itämeren muita hyljelajeja, käytännössä harmaahylkeitä ja norppia, on arvioitu eläneen Itämeressä vielä 1900-luvun alussa yhteensä ehkä 350 000 yksilöä.⁵ Järjestelmällisen vainon ja uusien aseiden takia hyljekannat lähtivät kuitenkin nopeaan laskuun, jota vauhditti toisen maailmansodan jälkeisinä talouskasvun vuosina ympäristömyrkyt. Itämeressä oli 1970- ja 1980-luvulla jäljellä arviolta enää 9 000 hyljettä ja naaraista suuri osa oli ympäristömyrkkujen, PCB:n, DDT:n ja raskasmetallien elimistöönsä kertymisen vuoksi lisääntymiskyvyttömiä.⁶

Kun Itämeren suojeluponnistukset alkoivat vähentää ympäristömyrkkujen pitoisuuksia ja hylkeet rauhoitettiin metsästykseltä, niiden lukumäärä alkoi kasvaa ylittäen jokin aika sitten 20 000 yksilön rajan. Metsästyksen loputtua hylkeet huomasivat, että ihmiset eivät enää uhkaa niitä, ja ne alkoivat siirtyä ulkoluodoilta asutuille rannoille. Rohkeimmat yksilöt oppivat hakemaan ravintonsa kalanpyydyksistä ja -kasvattamoista.

Ihminen

Itämeren saaristoa asutti 1900-luvun vaihteessa vielä lukuisa kalastajaväestö, joka teki arvostettua työtä, sillä kala oli välttämätön särvin rahvaan ruokapöydässä. Kalastajilla oli tuolloin kuitenkin vaivoinaan runsas hyljekanta, joka rikkoi pyydyksiä ja söi saaliskaloja ja siten kavensi kalastajaperheiden niukkaa toimeentuloa.⁷ Valtiovalta tuli kalastajien avuksi vuonna 1909 perustamalla tapporahajärjestelmän hyljekannan vähentämiseksi. Mutta toisen maailmasodan jälkeisinä vuosikymmeninä rannikoidemme saaristot tyhjenivät niin hylkeistä kuin vakinaisesta asutuksesta.⁸ Jäljelle jääneet harvat

ammattikalastajat tottuivat kalastamaan käytännössä hylkeettömässä Itämeressä. Kun hylkeet ilmestyivät uudelleen apajille 1990-luvulla, ei kevyistä pyydyksistä eikä kalastajistakaan ollut niille vastusta.

Hyljekannan vähentäminen perinteisin keinoin, metsästyksellä, osoittautui vaikeaksi, koska uhanalaiset hyljelajit olivat nyt lainsäädännön suojaamia. Tukea hyljekannan vähentämispyrkimyksille ei herunut myöskään rannikon kaupunkilaistuneelta ja keskiluokkaistuneelta väestöltä, jota hylkeiden lisääntyminen lähinnä ilahdutti. Suuren yleisön ruokakulttuurin kansainvälistyessä ammattikalastus itsessään joutui uhanalaiseksi. Itämeren ympäristömyrkkujen edelleen vaivaama kala ei kelpaa ruokakalaksi, josta jo yli 2/3 tuodaan ulkomailta.

Itämeren ympäristöhistorian rannaton tehtäväkenttä

Nämä kolme lyhyttä tarinaa kuvaavat Itämeren luonnotonta tilaa, jonka syynä on alueen yhteiskuntien muutos luonnon kanssa läheisessä, joskaan ei ongelmattomassa vuorovaikutuksessa eläneistä yhteisöistä ympäristöään raskaasti kuormittaviksi teollis-urbaaneiksi yhteiskunniksi. Itämerta ympäröivää maaperää on menneinä vuosisatoina muokattu raskaasti jokilaaksoja, metsiä ja soita myöten. Suomen kaikki suuremmat vesistöt ovat enemmän tai vähemmän

1. Kustaa Vilkuna (1975) *Lohi. Kemiöjen ja sen läbi-alueen lobenkalastuksen historia*, Helsinki: Otava, 396.

2. Ks. Vilkuna (1975).

3. Alamainen mietintö kalastuskomitealta Keisarilliselle Majesteetille, 1989: 4; Pekka Brofeldt (1936) 'Kalanviljelyn merkitys kalavesiemme parantamiseksi', *Laa-tokan kalastajaseurojen liitto r.y.:n vuosikirja*.

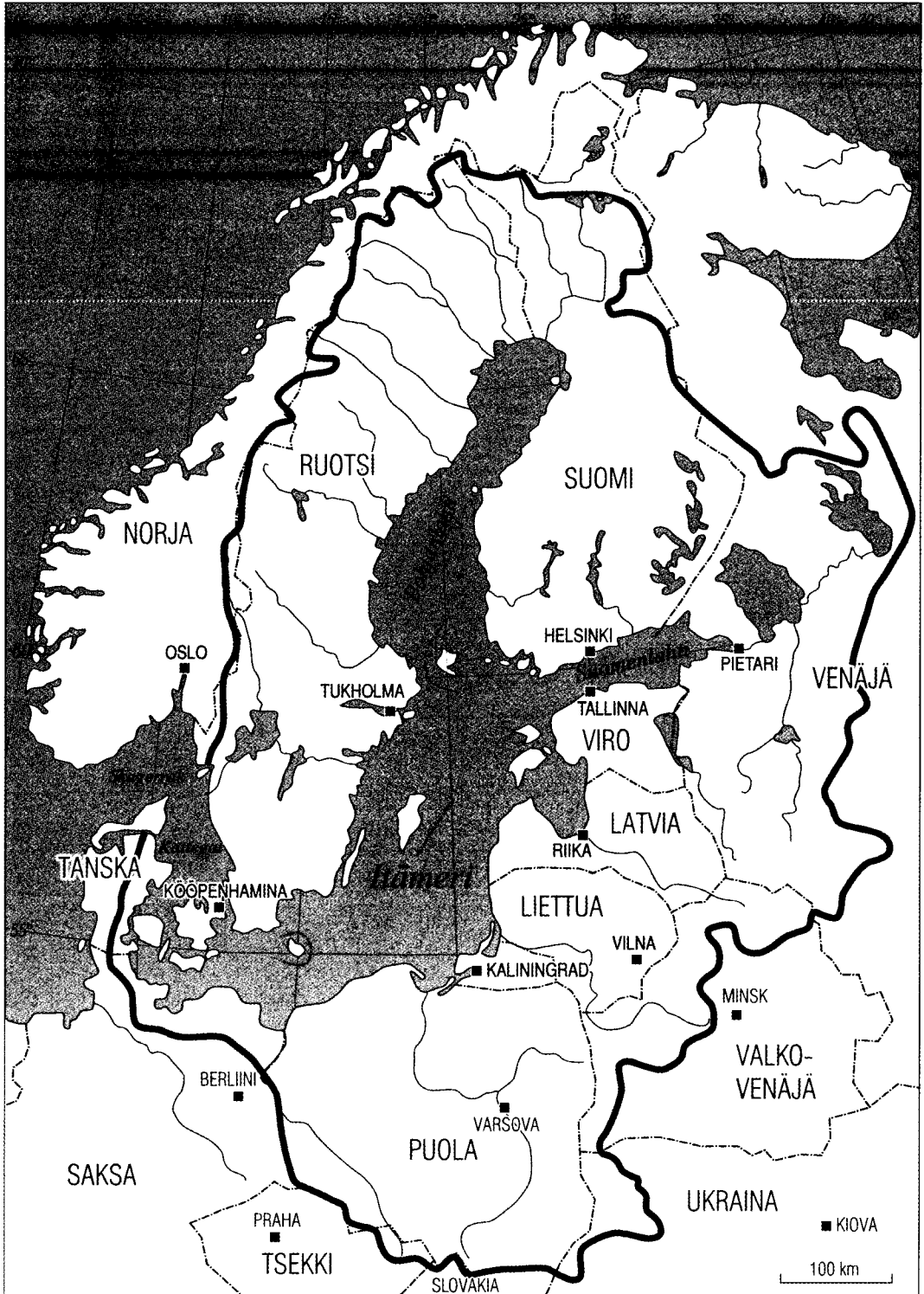
4. Ari Siiriäinen (1980) On the cultural anthropology of the Finnish Stone Age, *Suomen Museo*, 5–40; Unto Salo (1984) 'Pronssikausi ja rautakauden alku', teoksessa *Suomen historia I*, Weilin & Göös: Espoo, 66–125.

5. Hanna Kokko et al (1999) 'Backcasting populations of ringed and grey seals in the Baltic and Lake Saimaa during the 20th century' *Annales Zoologi Fennici* 36, 65–73.

6. Ks. Juha Ylimaunu (2000) *Itämeren hylkeenpyyntikulttuurit ja ihminen-hylje -subde*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.

7. Esim. *Kalastaja* 2/1912, 26.

8. Rannikon sosiaalihistoriasta ks. Erland Eklund (1994) *Kustfiskare och kustfiske i Finland under den industriella epoken. Studier i en yrkesgrupps yttre villkor, sociala skiktning och organisation 1870–1970*. Universitetsstryck: Helsingfors.

Pohjois-Euroopan suurin alueellinen ympäristöongelma on Itämeren pilaantuminen. Itämeren valuma-alue (tumma viiva) ulottuu 14 valtion alueelle ja siellä asuu lähes 85 miljoonaa ihmistä.

säännöstelyjä ja pilaantuneita. Maamme metsistä 96 prosenttia on talousmetsää – vain neljä prosenttia on luonnontilaista tai lähellä sitä. Maamme suurikokoisten eläinlajien kannat, elinalueet ja käyttäytyminen ovat ihmisen säätelemiä. Ihmisen aiheuttamat päästöt ovat muuttamassa myös ilmastoa.⁹ Siten Suomessakaan ei voida enää puhua luonnosta, koska meitä ympäröivä luonto – Itämeri mukaan lukien – on kokonaisuudessaan ihmisen tavalla tai toisella muokkaamaa.

Kuvatun kaltaiset muutokset ovat kohdanneet kaikkia valtioita ja alueita Itämeren piirissä. Siksi ympäristöhistoria on tarpeellinen näkökulma koko alueen kehityksen ymmärtämiseksi. Ympäristöhistoriallisen tutkimuksen tehtäväkenttä Itämeren piirissä on rannaton. Yhteisen meremme valuma-alue ulottuu kaikkiaan 14 valtion alueelle, jolla elää lähes 85 miljoonaa ihmistä (*kartta*). Itämeren alueen väestön, maatalouden, asutuskeskusten, teollisuuden ja liikenteen ympäristöhistoriat ovat käytännössä tutkittuina.

Itämeren ympäristöhistorian tutkimuksen aloittaminen on kuitenkin haastava tehtävä. Alalla ei ole tutkimusvirkoja ja peruskirjallisuus puuttuu. Itämeren alueella puhutaan useita kieliä ja potentiaaliset lähteet ovat suureksi osaksi luetteloimattomina ja hajallaan lukuisissa arkistoissa. Entisen Itä-Euroopan alue on ympäristöhistoriallisesti mielenkiintoinen, mutta etenkin siellä ympäristöhistoriaa ei juuri tutkita eikä opeteta, joten tutkimustyö joudutaan organisoimaan tyhjältä. Mitään valmiita kansainvälisiä malleja Itämeren alueen ympäristöhistorian tutkimiseksi ei ole, koska merien ja valtamerien ympäristöhistoria on yleisesti ottaen tutkittu. Suurin osa kansainvälisestä ympäristöhistorian tutkimuksesta on lisäksi yksitieteistä, joten siitä ei ole menetelmällisestiäkään malliksi.¹⁰ Työjärjestyksessä Itämeri on kuitenkin paradoksaalisen etuoikeutetussa asemassa maailman saastuneimpana ja suojelluimpana merenä. Näistä tekijöistä huolimatta Itämeren ympäristöhistoriasta ei ole julkaistu tähän mennessä vielä ainoatakaan laajempaa tutkimusta.

Itämeren apajat vai raadot

Ympäristöhistoriallisen tutkimuksen vähäisyyttä voi pitää ymmärrettävänä sikäli, että valtaosa Itämerestä koskevasta tutkimuksesta on nykypäivän tilanteeseen kohdistuvaa kokeellista luonnontieteellistä tutkimusta. Itämeren alueen sinänsä ansiokas historia-tutkimus on keskittynyt alueen yhteiskunta- ja kulttuurihistorian tutkimukseen.¹¹ Merenkulun historiaan keskittyvä merihistoriakaan ei ole sukeltanut Itämeren pintaa syvemmälle meriarkeologiaa lukuun ottamatta.¹²

9. Uudemmassa ympäristöhistoriallisesta tutkimuksesta metsien osalta ks. esim. Ismo Björn (1999) *Kaikki irti metsästä. Metsän käyttö ja muutos taigan reunalla itäisimmässä Suomessa erätaloudesta vuoteen 2000*, SKS: Helsinki; vesistöistä Petri Juuti (2001) *Kaupunki ja vesi. Tampereen vesihuollon ympäristöhistoria 1835–1921*, Acta Electronica Universitatis Tampensis 141, Tampere; maaseudusta ks. Harri Siiskonen (2000) *Myrkyttäkää, ruiskutakaa, hävittäkää. Ruotsalaisten ja suomalaisten ammattilehtiin kasvinuojeluvallistus 1940–1980*, SKS: Vammala; Lapista Ilmo Massa (1994) *Pohjoinen luonnonvalloitus. Suunnistus ympäristöhistoriaan Lapissa ja Suomessa*, Gaudeamus: Tampere; kaupungeista esim. Rauno Lahtinen (2005) *Ympäristökeskustelua kaupungissa. Kaupunkiympäristö ja ympäristöasenteet Turussa 1890–1950*, Turun yliopisto: Turku. Hyvä yleiskatsaus suomalaisen ympäristöhistorian kehitykseen on Timo Myllyntauksen verkkootikeli 'Writing about the Past with Green Ink. The Emergence of Finnish Environmental History' <http://www.h-net.org/~environ/histpography/finland.htm> Luettu 11.5.2006.

10. Jeffrey Bolster (2006) 'Opportunities in Marine Environmental History', *Environmental History* 3, 567–597. Suuri osa ympäristöhistoriassa poikkitieteelliseksi itsensä nimeämästä tutkimuksesta on käytännössä yksitieteistä. Moni- ja poikkitieteellisyysyteen tarvitaan eri tieteenalojen, kuten humanistisen, yhteiskuntatieteellisen, luonnon- ja lääketieteellisen tai tekniikan tutkimuksen menetelmien ja aineistojen välillä (ei yhden tietyn alan sisällä) operoivaa tutkimusta.

11. Esim. Matti Klinge (1995) *The Baltic world*, Helsinki: Otava; Ulla Ehrensward, Pellervo Kokkonen ja Juha Nurminen (1995) *Mare Balticum. 2000 vuotta Itämeren historiaa*, John Nurminen säätö: Keuruu; David Kirby (1995) *The Baltic World 1772–1993. Europe's Northern Periphery in an Age of Change*, Longman: London; David Kirby & Merja-Liisa Hinkkanen (2000) *The Baltic and the North Seas*, London: Routledge; Witold Maciejewski (toim.) (2002) *The Baltic Sea Region. Cultures, Politics, Societies*, The Baltic University Press: Uppsala.

12. Meriarkeologiasta yleiskatsaus ks. *MoSS Project Newsletters 2002:I–2004:III*, Euroopan Unioni, Museovirasto: Saarijärvi 2005; Merenkulun historiasta ks. esim. Yrjö Kaukiainen (1997) 'Itämeri. Pohjoisen Euroopan Välimeri', *Historiallinen Aikakauskirja* 3, 211–217 kirjallisuusviitteinen.

Itämeri

- Itämeri muodostuu Tanskan salmiin rajoittuvasta päälaista sekä Suomenlahdesta ja Pohjanlahdesta.
- Itämeren pinta-ala on noin 442 000 km², mutta sen valuma-alueen laajuus on yli 1 700 000 km².
- Itämeren keskiisyvyys on vain 55 metriä. Esimerkiksi Välimeren keskiisyvyys on noin 1 000 m.
- Itämeren valuma-alue pöhtuu 14 valtion alueelle ja siellä asuu noin 85 miljoonaa ihmistä.
- Itämeren ympäristön tila vuonna 1999 luovalla tavalla osoitti, että tila on ollut merkittävän pilaantumisen taita.
- Itämeren pääongelmina ovat olleet rehevöitymisestä johtuvat myrkylliset leväkukinnot, ympäristömyrkyt sekä öljypäästöt.
- Merkittävin askel merensuojelussa otettiin vuonna 1974 Helsingissä, jossa allekirjoitettiin kansainvälinen Itämeren suojelus sopimus eli ns. Helsingin sopimus.
- Helsingin yliopisto on ensimmäinen yliopisto Itämeren alueella, jossa meren ympäristöhistoriaa on ryhdytty järjestelmällisesti tutkimaan.

Siten meri itsessään on jäänyt Itämeren alueen historiallisen tutkimuksen ulkopuolelle. Mutta voiko Pohjois-Euroopan historian tutkimus olla kestäväällä pohjalla, jos se ei ota huomioon yhdeksän rantavaltion keskellä olevaa yli 400 000 neliökilometrin laajuista murtovesiallasta ja sen neljä kertaa suurempaa valuma-alueita sosioekologisine prosesseineen? Tämän hetkisen tutkimustilanteen näkökulmasta katsoen Itämeren alue on edelleen vailla merta ja meri vailla historiaa.

Helsingin yliopisto on ainoa yliopisto Itämeren alueella, jossa Itämeren teollis-urbanin aikakauden ympäristöhistoriaa on ryhdytty tutkimaan järjestelmällisesti. Tutkimus on keskitetty Itämeren pilaantumisen ja suojelun ympäristöhistoriaan 1800- ja 1900-luvulla. Keskiössä on yhteisen meremme kohtalonkysymykset: Miten, milloin ja miksi Itämerestä tuli ympäristöongelma? Kuinka ponnistelut meren suojelemiseksi ovat alkaneet paikallisella, kansallisella ja kansainvälisellä tasolla? Tutkimuksessa on ollut neljä pääteemaa: ympäristötutkimuksen, -median, -politiikan ja -tekniikan historiallinen kehitys.¹³ Tutkimus on organisoitu yhteistyössä yhteiskunta- ja luonnontieteilijöiden sekä ympäristötekniikan kanssa. Tähän aidosti monitieteiseen tutkimusverkostoon on vuodesta 1995 lähtien osallistunut yli 40 opiskelijaa ja tutkijaa – joiden työtä tämä Itämeri-teemanumero esittelee – Suomen, Ruotsin, Tanskan, Saksan, Puolan, Liettuan, Latvian, Viron ja Venäjän korkeakouluista.¹⁴ Vastaavaa yhden meren ympäristöhistorian tutkimukseen rakennettua

monitieteistä verkostoa ei muualla maailmassa ole saatu vielä aikaan.¹⁵

Suomalaisella ympäristöhistorian tutkimuksella on siten kaikki mahdollisuudet tehdä jatkossakin urauurtavaa tutkimusta.¹⁶ Tulevaisuus vaikuttaa valoisalta ainakin virallisessa tutkimusretoriikassa, joka painottaa monitieteisen ja kansainvälisen vertailevan tutkimuksen tarvetta. Käytännön rahoituspäätökset puhuvat kuitenkin toista ja karua kieltä. Nykyisellä tutkimusrahoituspolitiikalla Itämeren ympäristöhistorialla onkin edessään vastaava kohtalo kuin esimerkkimme kalastajalla: käteen on jäämässä pelkkä raato.

13. Simo Laakkonen & Sari Laurila (toim.), (1999) The history of urban water management in the Baltic Sea Region, *European Water Management*, Number 4, August 1999, 29–76 sekä EWM, 5/1999, pp. 51–56 ja EWM, 1/2000, 41–50; Simo Laakkonen & Sari Laurila (toim.) (2001) Man and the Baltic Sea, *AMBIO – A Journal on the Human Environment*, 4–5/2001, 263–326. Royal Swedish Academy of Sciences. (Julkaistu myös kiinaksi.); ks. myös BIREME- ja MARE -tutkimusohjelmien yhteistä Itämeri-erikoisnumeroa, joka ilmestyy Ambiossa keväällä 2007.

14. Verkoston kv. tutkimuksesta ks. Simo Laakkonen ja Sari Laurila (2005) *The Sea and the Cities. A Multi-disciplinary Project on Environmental History* -verkko sivut osoitteessa <http://www.valt.helsinki.fi/projects/enviro>

15. *History of Marine Animal Populations* (HMAP) -projekti ei tutki Itämeren pilaantumisen ja suojelun ympäristöhistoriaa. Poul Holm, Tim D. Smith, David J. Starkey (toim.) (2001), *The exploited seas: New directions for marine environmental history*, International Maritime Economic History Association: Census for Marine Life.

16. Tämä Itämeren ympäristöhistoria -teemanumero on rahoitettu Suomen Akatemian vuonna 2006 päättyneen Itämeren tutkimusohjelman (BIREME) sekä Maj ja Tor Nesslingin säätiön tuella.

SARI LAURILA

Itämeren ympäristötutkimus Suomessa ennen 1960-lukua

Suomeen tieteen historian tutkimus on keskittynyt luonnontutkimuksen osalta puhtaasti luonnon tutkimuksen ja opetuksen kehitykseen. Ympäristön pilaantumisen tutkimus ja siihen havahtuminen nousevat esille niukasti, usein vain sivulauseissa. Tähän ympäristötutkimuksen historiattomuuteen paneudutaan tässä artikkelissa keskittyen Itämeren ja yleisemminkin Suomen vesistöjen pilaantumisen tutkimuksen alkutaipaleeseen.

■ Uusimmassa Suomen tieteen historiategrossa ympäristöpolitiikan professori Yrjö Haila on kirjoittanut ympäristötieteiden kehityksestä kahden sivun verran. Hän esittää ympäristötutkimuksen alkaneen Suomessa 1960- ja 1970-luvulla, jolloin ympäristötiede syntyi selvittämään ympäristöongelmien syitä ja ratkaisuvaihtoehtoja lähinnä hallinnollisista tarpeista lähtien.¹

1. Ympäristötutkimuksen käsittelystä ks. Uunio Saalas (1946) *Puoli vuosisataa suomalaista luonnontiedettä. Suomalaisen eläin- ja kasvitieteellisen seuran Vanamon toiminta 1896–1946*, Helsinki: Otava; Runar Colander (1961) *Kasvitieteen historia Suomessa, Oma Maa*, Porvoo: WSOY, 477–489; Anto Leikola (1980) 'Luonnontieteet', teoksessa Päiviö Tommila, Aimo Reitala ja Veikko Kallio (toim.) *Suomen kulttuurihistoria II. Autonomian aika*, Helsinki: WSOY, 225–251; Ilpo Haahntela (1988) 'The role of Sven Ekman, Adolf Remane, Carl Schlieper and Sven G. Segerstråle in Baltic biology', *Kieler Meeresforschung*, Sonderheft 6, 18–32. Aimo Oikari (1997) 'Vesistöjen pilaamisesta vesiensuojelun aikaan', *Suomen luonnon sata vuotta*, Helsinki: Yliopistopaino, 13–24; Johannes Enroth ja Ilkka Kukkonen (1999) 'Kasvitiede Suomessa', teoksessa A.G. Morton, *Kasvitieteen historia. Kuvaus kasvitieteen vaiheista muinaisajoista nykypäivää*, Helsinki: Gaudeamus, 397–472; Kari Lagerspetz (2000) 'Biologiset tieteet', teoksessa Päiviö Tommila (toim.) *Suomen tieteen historia. Luonnontieteet, lääketieteet ja tekniset tieteet*, Porvoo: Werner Söderström Oy, 190–267; Erkki Lepäkoski (2001) 'From Insecta, Piscatoribus ... Noxia to ecological models -history of brackish-water biology in Finland', *Proceedings of the Estonian Academy of Sciences. Biology. Ecology* 50 (2), 66–84. – Yrjö Haila

Suomessa esitetyt näkemykset ympäristönsuojelun synnystä myötäilevät kansainvälistä selitysmallia, jossa tuodaan esiin ympäristömyrkkujen ja vuonna 1962 julkaisun meribiologi Rachel Carsonin *Äänetön kevät* -teoksen merkitys maailmaa ravistavana ympäristöherättäjänä.² Vasta tämän jälkeen havahtuttiin ympäristön pilaantumiseen ja sen tutkimiseen kaikkialla maailmassa, myös Suomessa.³

Osasyynä tähän ympäristötutkimuksen lyhyeen historiaan on se, että alaa on tutkittu vielä verraten vähän Suomessa. Kaupunkien vesien pilaantumisen ja suojelun historiaa ovat tutkineet Simo Laakkonen ja hänen tutkimusryhmänsä. Lisäksi Helsingin kaupungin ympäristöhistoriasta on toimitettu teoksia, jotka valottavat kaupungin ympäristötutkimuksen pitkää historiaa.⁴ Petri

(2000) 'Ympäristöongelmat', teoksessa Tommila (2000) 344–345.

2. Samuel P. Hays (1997) 'From conservation to environment. Environmental politics in the United States since World War II', teoksessa Char Miller ja Hal K. Rothman (toim.) *Out of the woods. Essays in environmental history*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 114; John A. Hannigan (1995) *Environmental sociology. A social constructionist perspective*, London and New York: Routledge, 23–24; Biologi Rachel Carsonin *Silent spring* -kirja ilmestyi suomeksi Helsingin Sanomissa kymmenosaisena artikkelisarjana 7.1–7.2.1963. Ainoa ko. artikkeleihin liittyvä uutinen koski kirjan synnyttämää tilannetta Yhdysvalloissa: 'Äänetön kevät nostattaa tulisen kiistan Amerikassa' *Helsingin Sanomat* 9.2.1963.

3. Ympäristöherätyksestä Suomessa ovat kirjoittaneet mm. Yrjö Haila ja Richard Levins (1992) *Ekologian ulottuvuudet*, Tampere: Vastapaino, 13; Pirkko Leino-Kaukiainen (1994) 'Luonnonsuojelusta ympäristökysymykseen', teoksessa Ilmari Kurki-Suonio ja Matti Heikkilä (toim.) *Kestävän kehityksen edellytykset Suomessa*, Imatran Voima Oy:n 60-vuotisjuhlajulkaisu, Helsinki: Tammi; Pertti Rannikko (1994) 'Ympäristökamppailujen aallot', teoksessa Ari Lehtinen ja Pertti Rannikko (toim.) *Pasilasta Vuotokselle. Ympäristökamppailujen uusi aalto*, Tampere: Gaudeamus, 21; Kimmo Saaristo (2000) *Avoimiantuntijuus. Ympäristökysymys ja monimuotoinen ekspertiisi*, Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 66, Jyväskylän yliopisto, 21–22; Yrjö Haila (2001a) 'Ympäristöherätys', teoksessa Yrjö Haila ja Pekka Jokinen (toim.) *Ympäristöpolitiikka*, Jyväskylä: Vastapaino, 21–46; Yrjö Haila (2001b) 'Tieteellisen tiedon merkitys', teoksessa Haila ja Jokinen (2001) 241–266; Harri Hakala ja Jari Välimäki (2003) *Ympäristön tila ja suojele Suomessa*, Tampere: Gaudeamus, 27.

4. Terje Enqvist (1974) *Yhdeksän vuosikymmentä elintarvike- ja ympäristöhygienian hyväksi. Helsingin kaupungin terveydellisten tutkimusten laboratorio 1884–*

Juuti ja Minna Harjula ovat perehtyneet Tampereen vesienpilaantumisen historiaan sekä Rauno Lahtinen ja Timo Vuorisalo ovat tutkineet ympäristötietoisuuden kehitystä Turun kaupungissa sanomalehtikirjoittelun avulla.⁵ Nämä tutkimukset osoittavat, että ympäristötutkimuksen kehitys ansaitsisi historiallisen tutkimuksen 1960-lukua edeltävältä ajalta.

Tutkimukseni kohdistuu vesistöjen ja Itämeren pilaantumista koskevan tieteellisen tutkimuksen kehittämiseen Helsingin yli-

1974, Lahti: Lahden Kirjapaino ja Sanomalehti Oy; Simo Laakkonen, Sari Laurila, Pekka Kansanen & Harry Schulman (toim.) (2001) *Näkökulmia Helsingin ympäristöhistoriaan. Kaupungin ja sen ympäristön muutos 1800- ja 1900-luvuilla*, Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus, Edita; Kansainvälisiä tutkimuksia: Leslie B. Wood (1982) *The Restoration of the Tidal Thames*, Bristol: Adam Hilger; Bill Luckin (1986) *Pollution and control. A social history of the Thames in the nineteenth century*, Bristol: Adam Hilger; Christopher Hamlin (1990) *A science of impurity. Water analysis in 19th century Britain*, University of California Press; John Sheail (1998) 'Never again'. Pollution and the management of watercourses in post-war Britain', *Journal of Contemporary History*, Volume 33, Number 1, 117–133; William McGucken (2000) *Lake Erie rehabilitated. Controlling cultural eutrophication 1960s–1990s*, Akron: University of Akron Press, Technology and the Environment Series; John Sheail (2000) 'A barrage of poisonous water – inter-war research on the river Tees', *Water Policy*, Volume 2, Issues 4–5, 299–312.

5. Simo Laakkonen (1999) 'Ympäristöpolitiikan kemisti. Vesitutkimusverkosto 1900–1940', teoksessa Simo Laakkonen, Sari Laurila & Marjatta Rahikainen (toim.) Harmaat aallot. Ympäristönsuojelun tulo Suomeen, Helsinki: Suomen historiallinen seura, *Historiallinen arkisto* 113, 69–87; Petri Juuti (2001) Kaupunki ja vesi. Tampereen vesihuollon ympäristöhistoria 1835–1921, *Acta Electronica Universitatis Tamperensis* 141; Simo Laakkonen (2001) *Vesien suojeleminen. Helsingin ja sen merialueen ympäristöhistoriaa 1878–1928*, Helsinki: Gaudeamus/Hanki ja Jää; Simo Laakkonen & Sari Laurila (toim.) (2001a) Special issue: Man and the Baltic Sea, Part II, *Ambio*, 4/5, 263–326; Minna Harjula (2003) Tehdaskaupungin takapihat. Ympäristö ja terveys Tampereella 1880–1939, *Tampereen Historiallisen Seuran julkaisuja XVII*; Rauno Lahtinen & Timo Vuorisalo (2004) 'Sewers, wastewater and newspapers. The early environmental debate on water pollution in Turku, Finland, 1887–1934', *Scandinavian Economic History Review* 52(1), 34–51; Rauno Lahtinen (2005) Ympäristökeskustelua kaupungissa. Kaupunkiympäristö ja ympäristöasenteet Turussa 1890–1950, *Turun yliopiston julkaisuja sarja C*, osa 230; Rauno Lahtinen & Timo Vuorisalo (2005) 'In search for the roots of environmental concern, water management and animal welfare issues in the local Finnish press in 1890–1950', *Scandinavian Journal of History* 30(2), 177–197.

opiston piirissä. Ajallisesti keskityn vuosiin 1920–54, jolloin Suomen tiedeseuran alaisuudessa toimi erityinen vesibiologinen tutkimusryhmä. Tarkastelen yleisemmin aikaa ennen vuonna 1962 voimaan astunutta vesilakia, minkä jälkeen ympäristötutkimus vähitellen vakiinnutti asemansa ja eri puolilla maata alkoivat vesistöjen tilana kartoitettavat laajat velvoitetarkkailututkimukset. Tutkimukseni on osa Simo Laakkosen johtamaa monitieteistä ympäristöhistorian tutkimusprojektia, jossa on selvitetty Helsingin ympäristöhistoriaa sekä Itämeren kaupunkien vesien pilaantumisen ja suojelun historiaa 1800-luvulta nykypäivään.⁶

Helsingin yliopiston luonnon-tutkimus

Kansallisen tiedeyliopiston kehitys alkoi 1800-luvulla, jolloin Helsingin Aleksanterin yliopiston tärkeäksi tehtäväksi tuli opetuksen ohella tutkimus Berliinin humboldtilaisen yliopistoideaalin mukaisesti. Yliopistossa ryhdyttiin vaatimaan, että väitöskirjojen pitää olla tekijöiden itsensä kirjoittamia eikä professoreiden, kuten aiemmin.⁷ Suomen tiedeyhteisö oli kuitenkin 1850-luvulle asti pieni: tieteenharjoittajina toimi arviolta noin 100 henkilöä, joista osa ansaitsi elantonsa opettajina tai lehtimiehinä.⁸

Luonnon tutkijoiden määrä oli hyvin pieni 1920-luvulle asti. Luonnonhistoriassa oli toiminut yksi professori vuoteen 1852 asti, jolloin perustettiin erilliset virat kasvi- ja

6. Laakkonen (2001), Laakkonen ym. (2001), Itämeren kaupunkien ympäristöhistoria -projektiin tuloksia, mm. tutkimushistoriaa on The Sea and the Cities -sivuilla, <http://www.valt.helsinki.fi/projects/enviro/> (15.1.2007). Sari Laurila & Simo Laakkonen (2004) 'The municipal continuum. Research on maritime water pollution in Helsinki in the 20th century', *Boreal Environmental Research* 9, 529–541; Terttu Finni, Sari Laurila & Simo Laakkonen (2001) 'The History of Eutrophication in the Sea Area of Helsinki in the 20th Century. Long-term Analysis of Plankton Assemblages', *Ambio* 4/5, 264–271, Sari Laurila (2006) 'Aquatic Biology Research Unit. A forerunner of water pollution research in Finland', *Verhandlungen der Internationalen Vereinigung für Theoretische und Angewandte Limnologie* 29, 1770–1772.

7. Päiviö Tommila & Aura Korppi-Tommola (toim.) (2003) *Suomen tieteen vaiheet*, Helsinki: Yliopistopaino, 40–41.

8. Tommila & Korppi-Tommola (2003) 40–41.

Lövön oli Suomen ensimmäinen meritieteellisen tutkimuksen kenttäasema. Vasemmalla aseman rapusilla istuu sen toiminnasta vastannut K. M. Levander tummissa vaatteissa. Sivustalla näkyy näytteenotossa käytettyjä planktonhaaveja. Helsingin yliopistomuseo.

eläintieteen professoreille. Biologian varsinaisten professoreiden, ylimääräisten ja apulaisprofessoreiden virkojen määrä pysyi pienenä vuosisadan vaihteesta 1920-luvulle asti, jolloin oli yhteensä kuusi viranhaltijaa.⁹ Biologian alan aktiivisia tutkijoita oli muutama kymmenen, osa heistä oppikoulujen opettajia, vain muutamista biologian opiskelijoista tuli tutkijoita erilaisiin tutkimuslaitoksiin.¹⁰ Luonnon tutkijoita oli 1950-luvulla jo yli 100.¹¹ Tämän jälkeen biologian opiskelijoiden ja tutkijoiden määrä on kasvanut monikymmenkertaiseksi.

Luonnon tutkimuksen ensimmäisenä haasteena oli kartoittaa Suomen eliöstö. Koska yliopiston eliökokoelmat olivat tuhoutuneet lähes kokonaan Turun palossa, ko-

kelman kartuttaminen oli tärkeää.¹² Uusiin kasvi- ja eläinnäytteisiin liitettiin myös tiedot kasvu- ja elinpaikoista sekä yleisyydes-

9. Lagerspetz (2000) 191, 193–196, 203.

10. Lagerspetz (2000) 193–196, 203; Vuosisadan vaihe oli myös kielitaitelu aikaa: suomenmieliset perustivat oman tiedeseuransa Vanamon, Suomalaisen tiedeakatemian ja suomenkielisen tieteellisen julkaisun sekä alkoivat vaatia, että yliopistossa opetetaan suomen kielellä. Vasta vuoden 1937 kieliasetus määräsi suomen kielen Helsingin yliopiston opetuskieleksi. Tämän jälkeen osa professuureista oli kiintiöity ruotsinkielisiksi. Saalas (1946).

11. Lagerspetz (2000) 193–196, 203.

12. Palolta säästyivät mm. luonnonhistorian ja taloustieteen professorin Carl Reinhold Sahlbergin (1779–1860) hyönteiskokoelmat. Hän oli mukana perustamassa Societatis Flora et Fauna Fennicaa ja vetosi jäseniin uuden eliökokoelman kartuttamiseksi. Lagerspetz (2000) 198.

tä. Ekologinen eliömaantiede olikin pitkään suomalaisten biologisten tärkein tutkimusala.¹³ Biologiaa opetettiin pääasiassa näytekokoelmien avulla 1800-luvun lopulle asti.

Helsingin yliopistossa 1800- ja 1900-luvun vaihteessa vaikuttaneet eläintieteen professori J. A. Palmén (1845–1919) ja kasvitieteen professori Fredrik Elfving (1854–1942) toivat Suomeen uusia työskentelymenetelmiä Saksasta ja Ruotsista: eläinten leikkelyharjoituksia, kasvien organologiaa ja mikroskopointia. Moniin kursseihin liittyi retkeilyä luonnossa, mikä oli tuolloin uutta.¹⁴ Professori Palmén oli vierailut Napolissa saksalaisen Anton Dorhnin perustamalla eläintieteellisellä asemalla ja halusi perustaa Suomeen tutkimusaseman, jolla voitaisiin tutkia suoraan luonnosta kerättyjä näytteitä. Hän perusti Suomen ensimmäisen biologisen tutkimusaseman vuokraamaansa kalastajantorppaan Lövön saareen Helsingin lähelle vuonna 1889. Asema toimi kymmenen kesän ajan.¹⁵ Lövön vuokra-ajan umpeuduttua Palmén löysi Hankoniemeltä kenttäasemalle uuden paikan, jonka hän hankki omistukseensa vuonna 1901. Tvärminnen eläintieteellisen tutkimusaseman toiminta alkoi vuonna 1902. Se on Suomen ensimmäinen ja Itämeren pitkäikäisin kenttäasema, jolla on tehty meribiologista tutkimusta yli 100 vuotta.¹⁶

Helsingin yliopisto oli maan ainoa yliopisto vuoteen 1918. Uusissa yliopistoissa, Åbo akatemiassa (1918) ja Turun yliopistossa (1920) opetettiin biologiaa, mutta ei meri- ja hydrobiologiaa. Vesistöjen biologiasta tuli oppiaine muualla Suomessa vasta 1950-luvun lopulta lähtien, kun ryhdyttiin perustamaan maakuntayliopistoja.¹⁷ Tästä syystä Helsingin yliopiston tiedehistorian tutkimus on erityisen tärkeä koko Suomen ympäristötutkimuksen historian kannalta 1960-lukua edeltävältä ajalta.

Kansainvälisiä vaikutteita

Merentutkimus oli vilkastunut Euroopassa 1700-luvun lopulta lähtien ja kuuluisat retkikunnat selvittivät mm. merivirtoja ja meriveden kerrostuneisuutta lämpötilan ja suolapitoisuuden suhteen. Itämeren piirissä ensimmäinen merentutkimuslaitos perustet-

tiin Kielissä vuonna 1870 ja vähitellen Itämeren hydrologian ja biologian (planktonin) tutkimus virisi myös Pohjoismaissa.¹⁸ Itämeren tutkimus ja ”meren veden vähenemisteoriat” herättivät kiinnostusta Suomen tiedeseurassa, joka aloitti vedenkorkeuden mittaukset ja säähavainnoinnin luotsi- ja majakka-aseilla. Tutkimus laajeni 1800-luvun lopulla jäähavaintojen tekoon.¹⁹ Planktonitutkimukset kytkettiin kalastuselinkeinon kehittämiseen, mikä oli Pohjoismaissa ja Saksassa tärkeä tekijä meribiologisen tutkimuksen rahoituksen kannalta.²⁰

Osallistuminen kansainvälisiin Itämeren tutkimusretkiin oli tärkeä askel suomalaisen merentutkimuksen kehityksessä. Kun Tukholmassa vuonna 1898 päätettiin ryhtyä kansainväliseen yhteistyötutkimukseen Itämerellä, oli paikalla Suomen tiedeseuran edustaja ja valtion kalastusentarkastaja. Tutkimusohjelmaan kuului meriveden lämpötilan, kaasun- ja suolapitoisuuden mittaukset.²¹ Kalastusentarkastaja Oskar Nordqvist hankki Suomen merentutkimuksen käyttöön aluksen, sillä Itämeren tutkimus palveli myös kalastuselinkeinon edistämistä. Professori Palménin ehdotuksesta K. M. Le-

13. Lagerspetz (2000) 207.

14. Lagerspetz (2000) 199.

15. Simo Laakkonen (2002) 'Finland and ICES. K. M. Levander and the origins of hydrobiological studies', Emory Andersson (toim.), 100 years of science under ICES, *ICES Marine Science Symposia* 215, 32–38.

16. Alexander Luther (1957) Tvärminne zoologiska station, *Acta Societas Fauna et Flora Fennica* 73, 18, 56.

17. Lagerspetz (2000) 238.

18. Margaret Deacon (1991) *Scientists and the sea, 1650–1900. A study of marine science*, 2nd edition, London: Ashgate, 390–391.

19. Fredrik Elfving (1938) Suomen tiedeseura 1838–1938, *Commentationes Humanarum Litterarum*, Tomus X; Leikola (1980).

20. Eric Mills (1989) *Biological oceanography. An early history, 1870–1960*. Cornell University Press, 9–42; Helen Rozwadowski (2002) *The sea knows no boundaries. A century of marine science under ICES*, University of Washington Press, 9–26.

21. Elfving (1938) 190–194; Ilmo Hela (1969) 'Seitsemän vuosikymmentä suomalaista merentutkimusta', *Terra* 81, 1, 32–34; Pentti Mälkki (1990) 'The Early Membership of Finland in ICES', teoksessa Ocean Sciences. Their History and Relation to Man, Proceedings of the 4th International Congress on the History of Oceanography, Hamburg 23.–29.9.1987, *Deutsche Hydrographische Zeitschrift*, Ergänzungsheft Reihe B, Nr. 22, 319–322.

vander osallistui eläintieteilijänä plankton-näytteiden keruuseen. Näytteiden avulla kartoitettiin Itämeren eläin- ja kasviplanktonlajistoa sekä saatiin tietoa merivirroista ja planktonia ravinnokseen käyttävien kalojen esiintymisestä.

Kalastuksentarkastajan virka oli perustettu vuonna 1860 valvomaan kruunun kalastamoiden vuokrausta sekä edistämään kalastuselinkeinoa. Kalastuksentarkastajat, kuten Anders Malmgren kiinnittivät jo 1800-luvun lopulla huomiota uiton ja metsäteollisuuden haittoihin sekä vaativat toimia vesistöjen suojelemiseksi.²² Oscar Nordqvist aloitti oman virkakautensa tutustumalla eri Euroopan maissa teollisuuden vesistövaikutuksiin ja toimi aktiivisesti uuden vesien suojelelainsäädännön aikaan saamiseksi Suomessa.²³ Nordqvist painotti erityisesti vesien biologisten tutkimusten tärkeyttä. Vesistöjen pilaantumistutkimuksia tekivät myös kalastuksentarkastaja assistentteineen, myöhemmin lyhytaikaisen kalastushallituksen ja maataloushallituksen kalataloudellisen tutkimustoimiston kalastusbiologit.²⁴ Vesistöjen tilaan liittyvät kysymykset olivat olennaisia kalastuksen ja taloudellisesti merkittävien kalakantojen suojelun kannalta.

Vesibiologinen tutkimus

Tieteellinen tutkimus ei ollut yliopistojen yksinoikeus, vaan tiedeseuroilla oli merkittävä rooli tieteellisen tutkimuksen kehityksessä Suomessa. Vuonna 1828 perustettu Suomen tiedeseura oli tärkeä tiedepoliittinen tekijä: se rahoitti tutkimuksia, julkaisi omia tieteellisiä sarjojaan ja sen alaisuudessa kehittyivät ensimmäiset valtion tutkimuslaitokset, kuten geologinen toimisto ja ilmatieteen laitos. Seuran perustajista valtaosa oli yliopiston professoreita.²⁵ Suomen tiedeseuran alaisuudessa toiminut merentutkimus vakinaistettiin valtion tutkimuslaitokseksi vuonna 1919, mutta laitoksessa ei 1950-luvulle asti tehty lainkaan biologista tutkimusta suunnitelmista huolimatta.²⁶ Meribiologista tutkimusta pidettiin tuolloin tieteellisesti ja taloudellisesti tärkeänä tutkimusalana, mutta maan heikon taloudellisen tilanteen vuoksi jouduttiin tekemään myönnytyksiä.

Suomen tiedeseura teki aloitteen erillisen vesibiologiaan suuntautuneen tutkimusinstituutin perustamisesta Suomeen. Se asetti vuonna 1918 instituutin valmistelua varten komitean, johon nimitettiin professorit J. A. Palmén, K. M. Levander, merentutkimuslaitoksen johtaja Rolf Witting, kasvitieteen professori Fredrik Elfving, kalastushallituksen ylijohtaja T. H. Järvi, dosentti A. Palmberg ja professori Alexander Luther. Tärkeänä alkuaskeleena pidettiin valtion määrärahan myöntämistä, jolla palkattiin johtaja ja kaksi asiantuntevaa vesialan assistenttia. Suomen tiedeseuran alainen vesibiologinen tutkimus perustettiin vuonna 1920. Sen johtajaksi valittiin professori K. M. Levander ja kasvitieteen assistentiksi Ernst Häyrén ja eläintieteen assistentiksi Ilmari Välikangas. Valvovaan komissioon valittiin Elfving, Luther, Witting, Järvi ja Palmgren. Palmén tarjosi vesibiologiselle tutkimukselle Tvärminnen aseman laajaa käyttöoikeutta ja tutkimustilat järjestysivät Helsingin yliopiston eläintieteellisestä laboratorista.²⁷

Vesibiologisen tutkimuksen tehtäviksi määriteltiin: (1) kansainvälisen planktonitutkimuksen jatkaminen merialueella, (2) pohjatutkimukset, erityisesti kalojen kutupaikkojen tutkimus, (3) biologinen vesianalyysi, johon sisältyi velvoite kehittää saprobiluokittelua sisä- ja merialueelle sekä lausuntojen antaminen vesien pilaantumistapauksissa ja (4) merikalojen ekologia yhdessä kalastushallituksen kanssa.²⁸ Vesibiologinen tutkimus oli sijoitettuna eläintieteen laitok-

22. Anders Malmgren (1834–97) oli myös lyhyen aikaa eläintieteen professorina ja hänet valittiin Oulun läänin kuvernööriksi vuonna 1889. <http://www.abo.fi/~bwikgren/biologer/MalmgrenAJ.htm> (15.1.2007).

23. Oscar Nordqvist (1890) Åtgärder för fiskeriernas skyddande mot industrin, *Meddelanden af Inspektören för fiskerierna i Finland* 1.

24. Veden likaannuskysymykset, Maataloushallituksen Kalataloudellisen tutkimustoimiston arkisto, Suomen kalastusmuseosäätiö.

25. Tommila (2001) 305.

26. Eugenie Lisitzin (1978) Merentutkimuslaitos 1919–1968, *Meri* 5, 37.

27. Suomen tiedeseuran kokous 19.4.1920, Societas Scientiarum Fennica, Cad 1, Övriga protokoll, Kansallisarkisto (KA).

28. Hydrobiologisen instituutin perustamista valmistelleen komitean pöytäkirja 7.12.1918, Suomen tiedeseura Cb1, Merentutkimuslaitoksen arkisto (MTLA).

Professori Ernst Häyrén oppilaineen keräämässä näytteitä Tvärminnessä 1930-luvulla. Häyrén poh-jajahan varressa, vasemmalla valkoasuisella opiskelijalla näytepullokori ja taustalla kabdella opiske-lijalla käsissään seulat, joilla näytteistä poistetaan sedimenttiaines. Ernst Häyrénin kokoelma, Kasvi-museon arkisto.

selle Levanderin huoneen yhteyteen ja se toimi tutkimuslaboratoriona, johon oli koottu hydrobiologian paras asiantuntemus, tutkimusvälineistöä ja kirjallisuutta. Kesäisin vesibiologinen tutkimusryhmä työskenteli pääasiassa Tvärminnen eläintieteellisellä asemalla. Seuraavassa esittelen lyhyesti ryhmän kolme keskeisintä tutkijaa.

Vesibiologisen tutkimusryhmän johtaja K. M. Levander (1867–1943) oli Suomen systemaattisen vesibiologisen ja plankton-tutkimuksen uranuurtaja. Hän oli opiskellut Saksassa 1890-luvulla Kielissä Viktor Hensenin opissa ja Plönin limnologisella asemalla. Suomen ensimmäinen biologinen kenttäasema Lövön saarella toimi käytännössä Levanderin johdolla ja Tvärminnen eläintieteellisellä asemalla hän vietti säännöllisesti kesät tutkien ja opettaen. Hän osallistui kansainvälisiin Itämeren tutkimusmatkoihin planktonitutkijana ja myöhemmin hän toimi merentutkimuslaitosta valvovan komitean jäsenenä. Levander oli hyvin laaja-alainen tutkija: hän tutki sisävesiä ja me-

rialuetta, kalaviljelylaitosten lammikoita sekä uiton vaikutuksia lohijoilla, puunjalostusteollisuuden jätevesien vaikutuksia vesistöihin sekä biologisen jätevedenpuhdistamon lietteen organismeja.²⁹

Kasvitieteilijä Ernst Häyrén (1878–1957) oli erikoistunut kasvimaantieteeseen ja erityisesti vesikasvillisuuteen. Hänen ensimmäiset tieteelliset tutkimuksensa käsittelivät maankohoamisen vaikutuksia saariston kasvillisuusvyöhykkeisiin ja väitöskirja vuodelta 1914 käsitteli Tvärminnen luotojen kasvillisuuden kehitystä.³⁰ Häyrén oli mukana

29. Luther (1957); Enroth ja Kukkonen (1999) 454; Laakkonen (2002).

30. Ernst Häyrén (1900) 'Längs-zonerna i Ekenäs-skärgård', *Geografiska föreningens tidskrift* XII, 1900, 222–234; Ernst Häyrén (1902) 'Studier öfver vegetationen på tilländningsområdena i Ekenäs skärgård', *Acta Societatis Fauna et Flora Fennica* 23 (6), 1–176; Ernst Häyrén (1914) Über die Landvegetation und Flora der Meeresfelsen von Tvärminne. Ein Beitrag zur Erforschung der Bedeutung des Meeres für die Landpflanzen, *Acta Societatis Fauna et Flora Fennica* 39 (1), 1–193.

kansainvälisen limnologisen yhdistyksen toiminnassa alusta lähtien ja osallistui myös 1950-luvulla Suomen limnologisen yhdistyksen perustamiseen.³¹ Häyrén toimi kasvitieteen apulaisprofessorina ja ylimääräisenä professorina Helsingin yliopistossa vuosina 1926–45. Hän tutki saariston kasvillisuutta vedestä maalle ja suolaisesta ympäristöstä Saaristomereltä lähes suolattomiin lahdelmiin Suomenlahdella Perämerellä. Hän teki kuolemaansa asti kenttätutkimusta niin merialueella kuin järviolueellakin. Häyrén oli Itämeren kasvillisuuden asiantuntijana, joka teki merkittäviä havaintoja esimerkiksi rakkolevien levinneisyysalueesta, suolapitoisuuden ja jätevesien vaikutuksista rantakasvillisuuteen. Hän kehitti kasvivyhdyskuntien käyttöä veden saastuneisuuden ilmentäjinä.³² Häyrén oli ahkera kirjoittaja ja julkaisi suurimman osan tutkimuksistaan tieteellisissä sarjoissa.

Eläintieteilijä Ilmari Välikangas (1884–1959) teki väitöstutkimuksensa Helsingin merialueen planktoneliöstöstä ja kirjoitti päätutkimuksensa Itämeren eliöstön biologiasta.³³ Levanderin jäätyä eläkkeelle vuonna 1938, Välikangas valittiin eläintieteen professoriksi ja hän hoiti virkaa vuoteen 1954. Välikangas toimi aktiivisesti merentutkimuslaitoksen biologisen tutkimuksen edistämiseksi ja toi myös esiin merialueen likaantumistutkimusten tärkeyden.³⁴

31. Ernst Häyrénin kokoelma, kasvimuseon arkisto, Helsingin luonnontieteellinen keskusmuseo; Limnologian laitoksen arkisto, Helsingin yliopiston keskusarkisto; Kansainvälinen limnologinen yhdistys. Societas Internationalis Limnologiae (SIL) perustettiin 1922.

32. Sven Segerstråle (1959) 'Ernst Fredrik Häyrén, minnesord', *Memoranda Societas pro Fauna et Flora Fennica* 34, 147–151.

Collander (1961) 486; Enroth ja Kukkonen (1999) 454, 464–465; Hans Luther (1982) 'The first half a century of limnology in Finland', *Hydrobiologia* 86, 2–4.

33. Ilmari Välikangas (1926) Planktologische Untersuchungen im Hafengebiet von Helsingfors I. Über das Plankton Insbesondere das Netz-Zooplankton des Sommerhalbjahres, *Acta Zoologica Fennica* 1, 1–298; Ilmari Välikangas (1933) Über die Biologie der Ostsee als Brackwassergebiet. *Verhandlungen der Internationalen Vereinigung für Theoretische und Angewandte Limnologie* 6.

34. Kirje ministeri Väinö Voionmaalle, Ilmari Välikangas 1, MTLA.

Itämeren ja vesistöjen pilaantuminen tutkimuskohteena

Professori Levander oli tutkinut Helsingin merialueen likaantumista jo vuonna 1908 ja edelleen 1910-luvulla.³⁵ Hänen aloitteestaan vesibiologisen tutkimusryhmän ensimmäinen tutkimuskohde oli pääkaupungin merialueen likaantuminen ja tutkimukset alkoivat tiedeseuran apurahan turvin vuonna 1919. Levanderin johdolla ryhmä tutki Helsingin planktonlajistoa ja rantakasvillisuutta, hän osallistui myös itse lajiston määrittäisiin. Planktontutkimus antoi yleiskuvan koko vesimassan tilasta ja rantakasvitutkimus rantojen ja pohjan tilasta. Tuolloin Kolkwitzin ja Marssonin Saksan sisävesistöjen likaantumisen luokittelua varten kehittämää nk. saprobijärjestelmää sovellettiin murtovesilajeihin Suomen lisäksi myös Ruotsissa Tukholman merialueen tutkimuksissa.³⁶

Välikankaan planktontutkimusten perusteella likaantuneita alueita olivat vuonna 1919 mm. Töölönlahti, Kaisaniemenlahti ja Siltavuoren satama ja lievästi likaantuneita alueita olivat Pohjois- ja Eteläsatama sekä Hiotalahden satama. Planktontutkimuksen lisäksi Välikangas tutki Töölönlahden happipitoisuuden ja kasviplanktonin määrällisiä vaihteluita ja teki vertailun vuoksi tutkimusretkiä muihin kaupunkeihin.³⁷ Helsingin

35. Kaarlo Mainio Levander (1908) 'Muutamia havaintoja Töölönlahden veden "viheröimisestä"', *Luonnon Ystävä* 4, 114–118; Levander (1913) 'Till kändedom om planktonbeskaffenheten i Helsingfors inre hamnar', *Meddelande af Societas Flora et Fauna Fennica* 39, 127–129; Levander (1918) 'Meddelande om Helsingfors hamnplankton', *Meddelande af Societatis Fauna et Flora Fennica* 44, 217–219.

36. Tietämystä ilmentäjälajeista oli käytetty jo 1800-luvun puolivälistä lähtien, Mez (1898) Mikroskopische Wasseranalyse, teoksessa Välikangas (1926) 153–154; Richard Kolkwitz ja Maximilian Marsson (1902) 'Grundsätze für die biologische Beurteilung des Wassers nach seiner Flora und Fauna', *Mitteilungen der Prüfungsanstalt der Wasserversorgung und Abwasserreinigung* 1, 33–72; Kolkwitz & Marsson (1908) 'Ökologie der pflanzlichen Saprobien', *Berichte der Deutsche Botanische Gesellschaft* 26 A, 505–519; Kolkwitz & Marsson (1909) 'Ökologie der tierischen Saprobien', *Internationale Revue der gesamten Hydrobiologie* 2, 126–152. Saprobiluokittelujärjestelmä osoittautui käyttökelpoiseksi ja nopeaksi menetelmäksi vesien pilaantuneisuuden osoittajana, muta se vaatii hyvää lajintuntemusta.

37. Levander (1921) 'Suomen tiedeseuran vesibiologisen tutkimus vuonna 1920', *Översikt av Finska Vetens-*

Ilmari Välikangas (keskellä) Pohjoismaiden luonnontutkijain kokouksessa Helsingissä elokuussa 1936. Ernst Häyrén piti kokouksessa esitelmän Helsingin merialueen likaantumista ilmentävistä kasvilajeista ja limnologi Heikki Järnefelt sellutehtaan vaikutuksesta Vuoksen vesieliöstöön. Lisäksi tanskalainen professori J. T. Lundbye esitelmöi jätevesien aiheuttaman pilaantumisen määrittämisestä merivedessä. Vasemmalla ruotsalainen fyysikko, professori Manne Siegbahn, jolle myönnettiin röntgensäteilytutkimuksista Nobelin palkinto vuonna 1924. Helsingin yliopistomuseo.

merialueen tutkimustuloksia julkaistiin tie-teellisissä sarjoissa ja myös Suomen tiedeseuran järjestämässä tutkijainkokouksessa vuonna 1922.³⁸ Kun kesällä 1924 tapahtui Töölönlahdella uusi laaja kalakuolema, kut-

kaps-Societetens Förhandlingar LXIII, n:o 3, 6–7; Levander (1922) 'Suomen tiedeseuran vesibiologinen tutkimus vuonna 1921', *Översikt av Finska Vetenskaps-Societetens Förhandlingar* LXIV N:o 1, 31–33.

38. Ernst Häyrén (1921a) 'Ett massupprädnande av en Euglena-art, förorsakande vegetationsfärgning', *Meddelanden af Societas Fauna et Flora Fennica* 46, 4–5; Ernst Häyrén (1921b) 'Meddelanden om vegetationsfärgningar', *Meddelanden af Societas Fauna et Flora Fennica* 47, 82–87; Ernst Häyrén (1921c) 'Studier över förorenings inflytande på strändernas vegetation och flora i Helsingfors hamnområde', *Bidrag till kännedom Finlands natur och folk* 80(3), 1–128; Ernst Häyrén (1923a) 'Föreningen och strandvegetationen i Helsingfors strandområde', *Svenska Botaniska Tidskrift* 17, 62–68; Levander (1923) 'Suomen tiedeseuran vesibiologinen tutkimus vuonna 1922', *Suomen Tiedeseuran vuosikirja* I, 1922–1923, 33; Välikangas I, MTLA.

suttiin Välikangas selvittämään ilmiön syytä. Hän päätyi siihen, että kalat kuolivat hapen puutteeseen eivätkä myrkytykseen kuten oli julkisuudessa epäilty.³⁹ Jätevesien vuoksi rehevöityneissä matalissa vesistöissä, kuten Töölönlahdessa pohjan hajotustoiminta kulutti vedestä hapen, mistä seurasi kalojen tukehtuminen ja kuolema. Helsingin merialueella tapahtui useita kalakuolemia 1910-luvulla ja myöhemmin 1930-luvulla.⁴⁰

Välikangas jatkoi tiivistä tutkimusyhteistyötä vesibiologisen tutkimuksen kanssa, vaikka erosi assistentin toimesta vuonna

39. Levander (1925) 'Suomen tiedeseuran vesibiologinen tutkimus vuonna 1924', *Suomen Tiedeseuran vuosikirja* I, 1924–1925, 38.

40. Simo Laakkonen & Sari Laurila (2001) 'Vihreä keidas? Töölönlahden pilaantumisen ja suojelun yhteiskuntahistoriaa 1700-luvun lopulta vuoteen 2000', teoksessa Laakkonen ym (2001) 236.

1926. Hän tutki eri tahoilta lähetettyjä planktonnäytteitä ja kehitti Häyrénin kanssa ilmentäjälajeihin perustuvaa luokittelujärjestelmää.

Levander teki myös erilaisia vesien likaantumiseen liittyviä tutkimuksia. Vuonna 1928 hänet kutsuttiin tutkimaan Lahden Vesijärvellä tapahtunutta leväkukintaa, jonka epäiltiin aiheuttaneen rannalla laiduntaneiden nautojen kuoleman. Valtion eläinlääkintälaboratorio lähetti Levanderille Tvärminneen vesinäytteitä, joista löytyi *Anabaena* ja *Microcystis*-leviä. Levander matkusti tutkimaan tilannetta, mutta tuolloin sinilevien kukinta oli ohi. Lausunnossaan hän totesi, että nautojen kuolema saattoi johtua sinilevien aiheuttamasta vedenkukasta, kenties myrkyistä joka oli syntynyt vedenkukan mätänemisestä. Levien myrkyllisyys varmennettiin paikan päällä juottamalla nuorelle eläimelle järvivettä, jossa oli sinileviä. Eläin kuoli muutaman tunnin kullua.⁴¹

Kasvitieteilijä Häyrén tutki 1920–1940-luvuilla lähes vuosittaisilla lyhyillä tutkimusretkillä Suomenlahden rannikon kasvillisuutta useissa kaupungeissa. Hän vertasi suolapitoisuudeltaan erilaisten Suomenlahden etelärannikon kaupunien kasvillisuutta toisiinsa ja käytti vertailuaineistona lähes luonnontilassa olevan Tvärminnen alueen kasvillisuutta. Hänen tavoitteensa oli kehittää Suomenlahden rannikkoa varten tutkimusmenetelmä, jonka avulla voitaisiin määrittää vesien pilaantuminen rantakasvillisuuden avulla. Häyrén kutsuttiin myös tekemään tutkimuksia eri paikkakunnille: hän selvitti rantakasvillisuuden avulla uimaranalle ja kalasumpuille puhtainta paikkaa Viipurissa ja Porvoossa. Lisäksi hän määritteli eri tahojen lähettämiä näytteitä, myös pilaantuneista vesistä. Toisen maailmansodan jälkeen Häyrén teki vesien pilaantumisesta havaintoja mm. Pohjanmaan rannikolla ja Päijänteellä.⁴²

Häyrén ja Välikangas tutkivat yhdessä Helsingin merialuetta vuosina 1932 ja 1936. Lisäksi vuonna 1936 Välikangas sai tehtäväkseen selvittää miten Töölönlahti voitaisiin mahdollisesti kunnostaa. Hän teetti Töölönlahden pohjaliejusta analyysin val-

tion maanviljelyskemiallisessa laboratoriossa ja tulokset osoittivat, että se oli ”hyvän ruokamullan veroista” maanparannusainetta. Välikankaan johtopäätös oli, että pohjaan kerrostuneet valtavat ravintoainemäärät tulisivat jatkuvasti ylläpitämään voimakasta planktontuotantoa ja sinileväkukintoja. Rehevöityneen Töölönlahden ongelmana ei ollut ainoastaan ulkoinen kuormitus vaan myös sisäinen ravinnekuormitus oli tunnustettu jo tuolloin ongelmaksi. Välikangas jatkoi yksityisesti tutkimuksiaan Helsingin merialueella 1940- ja 1950-luvulla. Hän piti myös esitelmän Helsingin merialueen likaantumistutkimuksista kansainvälisen limnologisen yhdistyksen kongressissa vuonna 1956.⁴³

Vesialan tiedemiesten yhteistyöverkosto

Vesibiologinen tutkimusryhmä teki yhteistyötä laajan tutkijaverkoston kanssa. Suomalaiset tiedemiehet hankkivat tietoa ja osaamista uusista tutkimusmenetelmistä ulkomailta, erityisesti Saksasta ja jakoivat tietoja edelleen kansallisessa tiedeyhteisössä. Näin Suomi pystyi pienillä resursseillaan tuottamaan korkeatasoista tutkimusta.⁴⁴

41. Levander (1929) 'Suomen tiedeseuran vesibiologinen tutkimus vuonna 1928', *Suomen Tiedeseuran vuosikirja* VII, 1928–1929, 40–46; Levanderin kokoelma Ua3, MTLA.

42. Levander (1921) (1923), Levander (1932) 'Suomen tiedeseuran vesibiologinen tutkimus vuonna 1931', *Suomen Tiedeseuran vuosikirja* X, 1931–1932, 41–45; Levander (1933) 'Suomen tiedeseuran vesibiologinen tutkimus vuonna 1932', *Suomen Tiedeseuran vuosikirja* XI, 1932–1933, 45–48; Levander (1941) 'Suomen tiedeseuran vesibiologinen tutkimus vuonna 1940', *Suomen Tiedeseuran vuosikirja* XIX, 1940–1941, 57–59; Ernst Häyrén (1944) Studier över saprob strandvegetation och flora i några kuststäder i Södra Finland, *Bidrag till kännedom Finlands natur och folk* 88 (5), 1–116; Välikankaan planktontauluja, Välikangas I, MTLA.

43. Merentutkimuslaitoksen arkistossa ja Helsingin ympäristökeskuksen kokoelmissa on 1940- ja 1950-luvulle päivättyjä Välikankaan planktonlistoja. Merentutkimuslaitoksen arkisto, Välikangas I; Simo Laakkonen ja Sari Laurila (2001) 'Vihreä keidas? Töölönlahden pilaantumisen ja suojelun yhteiskuntahistoriaa 1700-luvun lopulta vuoteen 2000', teoksessa Laakkonen ym. (toim.) (2001), 256–271.

44. Kansainvälisistä yhteyksistä ks. Marjatta Hietala (1992) 'Innovaatioiden ja kansainvälistymisen vuosikymmenet', *Tietoa, taitoa, asiantuntemusta. Helsinki eurooppalaisessa kehtyksessä 1875–1917*, Suomen

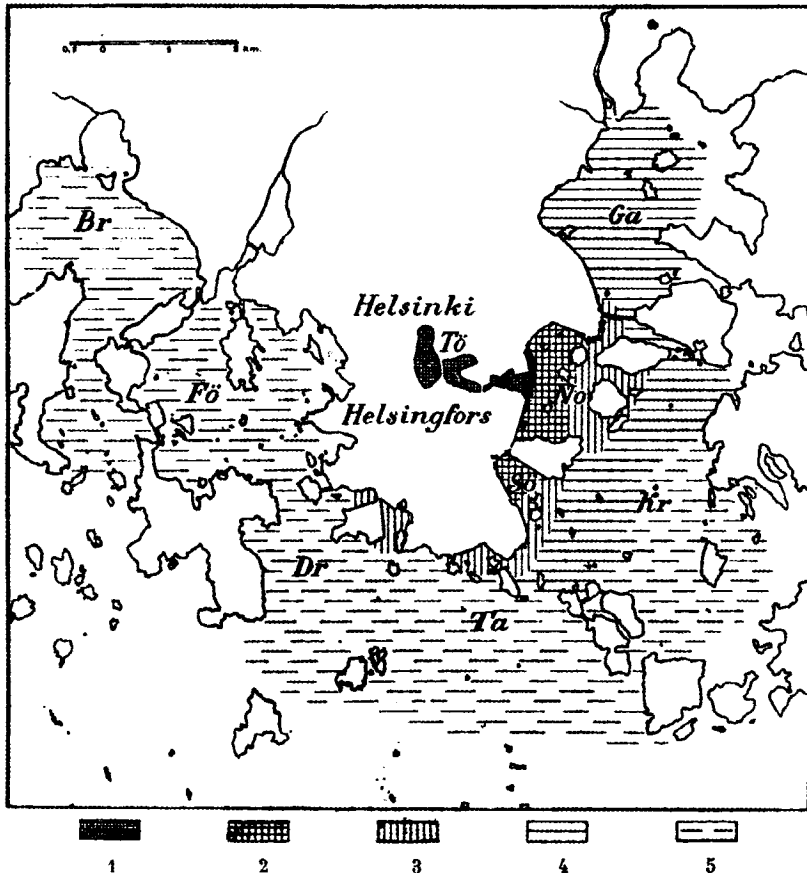

Fig. 28. Die Verunreinigung des Helsingforser Hafengebietes (schraffiert) planktologisch beurteilt. 1: stark mesosaprobe Gebiete (noch nicht α -mesosaprob), 2: schwach mesosaprobe Gebiete (noch nicht typisch β -mesosaprob), 3: α -oligosaprobe Gebiete mit mesosaprobem Einschlag, 4: α -oligosaprobe Gebiete, 5: β -oligosaprobe Gebiete.

Väläkankaan väitöskirjassaan esittämä Helsingin merialueen vedenlaatukartta, jossa on sovellettu saksalaisten Kolkwitzin ja Marssonin saprobiluokittelua käyttämällä planktonlajistoa bioindikaattoreina (Väläkangas 1926, 178).

Suomessa vesialan asiantuntijaverkoston kuului eri tutkimuslaitoksissa (mm. Helsingin kaupungin terveydellisten tutkimusten laboratorio, kalastushallitus, maataloushallituksen kalataloudellinen tutkimustoimisto, Teollisuuden Keskuslaboratorio Oy, merentutkimuslaitos) ja yliopistoissa toimivia biologeja. Tutkimusyhteistyö käsitti vesibiologisen tutkimusryhmän laitteiden ja varusteiden lainausta, stipendejä, näytteiden analysointia sekä asiantuntijalausuntoja ja tutkimus selvityksiä. Lisäksi tutkimusryhmän laboratoriota käytettiin ahkerasti työtilana esimerkiksi näytteiden mikroskointiin.⁴⁵

Limnologian professori Heikki Järnefelt (1891–1963) osallistui Helsingin tutkimukseen 1930-luvulla. 1900-luvun alussa hän tutki Levanderin kanssa uiton vaikutuksia vesistöihin ja kalastukseen sekä myöhemmin 1930-luvulla puunjalostusteollisuuden jätevesien vaikutuksia planktoniin ja pohjaeliöihin. Järnefelt toimi Suomen kalastusyhdistyksen assistenttina ja konsulenttina. Hän teki vesibiologisen ryhmän kanssa yhteistyötä teollisuuden jätevesien vaikutusten tutkimuksissa. Järnefeltin väitöskirja Tuusulanjärven kaloista ja niiden ravinnosta (1921) oli ensimmäisiä limnologisia tutki-

muksia Suomessa. Järnefelt osallistui Kielissä vuonna 1922 pidettyyn kansainvälisen limnologisen yhdistyksen perustamiskoukukseen yhdessä Häyrénin kanssa. Vuonna 1924 Järnefelt nimitettiin sovelletun limnologian dosentiksi ja hän ryhtyi tutkimaan Suomen järviä kansainvälisen mallin mukaan. Järnefelt toimi limnologian ylimääräisenä professorina vuosina 1939–60. Sota-aikana Järnefelt toimi Helsingin yliopiston ensimmäisen sisävesien tutkimusaseman, Itä-Karjalan Kentjärvelle perustetun luonnontieteellisen aseman hoitajana.⁴⁶ Vuonna 1948 Järnefelt oli mukana perustamassa kalataloussäätiötä, joka oli kalataloudellisen tutkimustoimiston apuelin ja sai rahoituksensa kalastuskorttimaksuista ja suurilta puujalostusyrityksiltä. Se tutki 1940-luvulta lähtien teollisuuslaitosten jätevesien vaikutuksia vesistöissä.⁴⁷

Vesibiologisen tutkimusryhmän kanssa teki yhteistyötä myös Erkki Halme (1912–89), joka teki väitöskirjansa Suomenlahden Pohjanpitäjänlahden planktoneliöstöstä (1944). Hän sai vesibiologiselta tutkimukselta apurahan tutkimuksiaan varten ja työskenteli laboratoriossa kunnes hänet nimitettiin maataloushallituksen kalataloudellisen tutkimustoimiston johtajaksi vuonna 1947. Halme oli mukana kalataloussäätiössä ja toimi asiantuntijana teollisuuden likaantumistutkimuksissa. Halme toimi myös merentutkimuslaitoksella 1950-luvulla biologisten kalatutkimusten neuvonantajana. Hän tutki yhdessä kalastusbiologi Seppo Hurmeen kanssa Helsingin rannikkoaluetta kalastuksen ja pilaantumisen kannalta.⁴⁸

Vesibiologisen tutkimusryhmän loppuvaiheet

Professori Levander kuoli vuonna 1943 ja hänen seuraajakseen vesibiologisen tutkimusryhmän johtajaksi valittiin assistentti filosofian tohtori Sven Segerstråle. Professori Häyrén jatkoi kasvitieteen assistenttina kuolemaansa asti (1957). Vesibiologinen tutkimus jatkoi toimintaansa edelleen Helsingin yliopiston eläintieteen laitoksella nk. Levanderin huoneessa ja Tvärminnessä. Uusi eläintieteen assistentti Kalle Purasjoki toimitti Levanderin jälkeensä jääneitä tutki-

muksia, mutta silti suuri osa tutkimuksista jäi valitettavasti julkaisematta. Häyrén tutki viimeisten elinvuosiensa aikana rakkolevän levinneisyyttä Pohjanlahdella sekä Päijänteen ranta- ja vesikasvillisuutta. Segerstråle jatkoi ryhmän johtajana omia pohjaeläintutkimuksiaan Tvärminnessä. Vesistöjen likaantumisen tutkimuksen perinne alkoi katketa vesibiologisessa tutkimusryhmässä, sillä tutkimusten painopiste siirtyi Tvärminnen eläintieteellisen aseman puhtaisiin vesiin. Samaan aikaan suunniteltiin merentutkimuslaitoksen lakkauttamista ja vesibiologisen tutkimusryhmän sulauttamista merentutkimuslaitokseen.

Merentutkimuslaitoksen yhdistäminen muihin valtion tutkimuslaitoksiin oli esillä useasti. Sota-aikana merentutkimuslaitoksen toimintaedellytykset heikkenivät, tutkimuslaitoksen johtaja Rolf Witting kuoli ja tutkimus merialueella loppui, sillä laitoksen tutkimusalus takavarikoitiin ja seuranta-asemia tuhoutui. Tilanne oli otollinen laitoksen lakkauttamisella, minkä estämiseksi Suomen tiedeseura ehdotti laitoksen tehtäväkuvan laajentamista biologisiin tutkimuksiin. Lakkautusuhka saatiin näin väistettyä ja tuloksena vesibiologinen tutkimusryhmä yhdistettiin merentutkimuslaitokseen vuonna 1955 ja lisäksi merentutkimuslaitokseen palattiin kalastusbiologi.⁴⁹

historiallinen seura: Helsingin kaupungin tietokeskus; Professionalisoitumisesta ks. Magali Sarfatti Larson (1977) *The rise of professionalism*, Berkeley: University of California Press.

45. Levander (1929) (1932) (1933).

46. Ernst Palmén (1965) 'Heikki Arvid Järnefelt, muistopuhe', *Suomalainen tiedeakatemia esitelmät ja pöytäkirjat* 1964 (eripainos); Kalle Purasjoki (1965) 'Heikki Järnefelt in memoriam', *Hydrobiologia* 3–4, 570–578; Helsingin yliopisto (1977) *Opettajat ja virkamiehet 1939–1968*, Porvoo: Werner Söderström osakeyhtiö, 125–126.

47. Kalataloussäätiön vuosikertomukset 1948–1965, Kalataloussäätiön arkisto, Suomen kalastusmuseosäätiö.

48. Erkki Halme & Seppo Hurme (1952) 'Tutkimuksia Helsingin rannikkoalueen kalavesistä, kaloista ja kalastusoloista', *Helsingin kaupungin julkaisuja* 3., 1–157; V. Lähdeoja (1970) *Maataloushallituksen 75-vuotistaival*, Helsinki: Maataloushallitus, 272; Bo-Jungar Wikgren (2006) *Blad ur den finländska biologins historia*, <http://www.abo.fi/~bwikgren/biologer/>.

49. Lisitzin (1978), 37–38.

Vesibiologinen tutkimusryhmä jatkoi käytännössä kuitenkin työskentelyään itsenäisenä yksikkönä Helsingin yliopistossa entisissä tiloissaan ja Tvärminnessä, myös tutkimusohjelma säilyi myös ennallaan. Vasta vuonna 1967 vesibiologinen tutkimus muutti merentutkimuslaitoksen kanssa samoihin tiloihin.⁵⁰

Toisen maailmansodan jälkeen vesibiologista tutkimusta johtanut Sven Segerstråle oli arvostettu Itämeren tutkija ja häntä pidetään jopa Suomen luonnontilaisen Itämeren tutkimuksen perustajana.⁵¹ Segerstråle kokosi ansiokkaita bibliografioita Itämeren tutkimuksesta, mutta pilaantumistutkimuksia hän ei juurikaan huomionut, vaikka työtoverit olivat niitä tehneet jo ennen toista maailmansotaa. Ensimmäiseen murtovesibiologian bibliografiaan pääsivät Välikangas, Levander puhtaan veden tutkimuksillaan, mutta siihen ei ollut lainkaan kelpuutettu Häyrénin ja Välikankaan vesien pilaantumistutkimuksia.⁵² Hän mainitsee Häyrénin johdannossa tutkijaksi, joka lisäsi tietämystä vesikasvien ekologiasta suolaisen ja maan veden raja-alueella sekä polluution vaikutuksen kohteina. Seuraavassakaan Itämeren tutkimuksen bibliografiassa vuosilta 1953–62, ei mainita lainkaan merialueen pilaantumistutkimuksia. Sen sijaan vuosien 1963–72 bibliografiassa ensimmäisenä teemana on noteerattu vesien pilaantuminen ja bibliografiaan on listattu 1200 aihetta koskevaa julkaisua.⁵³

Vesibiologisten tutkimusten merkitys

Suomalainen Itämeren tutkimus alkoi meriveden korkeuksista ja suolapitoisuuksien mittaamisesta, mutta hyvin varhaisessa vaiheessa vuodesta 1889 voidaan katsoa Itämeren eliöstön tutkimusten tulleen tärkeäksi osaksi Itämeren tutkimusta. Meressä keijuvilla planktoneliöillä oli merkitystä kalojen ravintona, mutta ne myös ilmensivät veden laatua. Vesien pilaantuminen nousi esille Itämeren rannikkokaupungeissa 1900-luvun alussa, ensin Helsingissä, mutta pian kaikkien rannikkokaupunkien merialueella näkyi merkkejä ihmisen aikaansaamista muutoksista, mikä kiinnosti tutkijoita ja

myös päättäjiä. Vesien pilaantuminen oli yhteiskunnallinen ja tieteellinen haaste.

Suomen tiedeseuran vesibiologisen tutkimusryhmän tiedemiehet olivat kiinnostuneita niin luonnontilaisten kuin pilaantuneiden vesistöjenkin tutkimuksesta. He loivat perustan Suomen luonnontilaisten vesistöjen tutkimukselle, mutta myös pilaantuneiden vesistöjen ympäristötutkimukselle. Ihmisen haitallisten vaikutusten tutkiminen oli tieteellisesti kiinnostava asia, mutta toisaalta tutkimusryhmän tavoitteena oli ongelmien määrittämisen lisäksi myös mahdollisten ratkaisuvaihtoehtojen esittäminen. Vesibiologinen tutkimusryhmä vaikutti yhteiskunnassa tutkimusten ja lehdistön kautta sekä toimimalla asiantuntijakomiteoissa ja kunnallispolitiikassa. Lisäksi tutkimuksista uutisoitiin laajalti lehdistössä ennen toista maailmansotaa.

Suomen tiedeseuran vesibiologinen tutkimusryhmä oli tieteellisesti kiinnostunut vesien pilaantumisen vaikutuksista vesistöjen eliöyhteisöihin ja eri eliölajeihin sekä käytännöllis-tieteellisen luokittelun kehittämistä. Ryhmän ensimmäinen tutkimuskohde oli Helsingin merialueen pilaantumisen biologinen tutkimus, mutta ryhmän jäsenet tutkivat myös muiden kaupunkien sekä teollisuuslaitosten jätevesien vaikutuksia toista maailmansotaa edeltävänä aikana. He julkaisivat vesien pilaantumisen tutkimuksistaan tieteellisiä artikkeleita ja esitelivät kansallisissa ja kansainvälisissä tieteellisissä kokouksissa. Vaikka ympäristökäsitettä ei ollut vielä keksitty, olivat ympäristö ja ympäristötutkimus olemassa jo ennen toista maailmansotaa.⁵⁴

Helsinki oli 1900-luvun alussa luonnontieteellisen opetuksen ja tutkimuksen keskus, joka koulutti asiantuntijoita koko maan tarpeisiin. Vaikka koulutettujen asiantuntijoiden määrä oli pieni, he olivat hyvin verkostoituneita keskenään ja ulkomaalaisten asiantuntijoiden kanssa. Helsinkiä voi luonnehtia kansalliseksi tiedekeskittymäksi, johon kuuluivat yliopiston lisäksi tiedeseurat, teknillinen korkeakoulu, valtion tutkimuslaitokset, kaupunkien ja yksityissektorin laboratoriot sekä eri hallinnon alojen asiantuntijat. Vesibiologinen tutkimus kehittyi ja

toimi osana tätä tiedekeskittymää ja -verkostoa ja vastasi osaltaan vesien pilaantumisen hydrobiologisesta tutkimuksesta Suomessa.

Toinen maailmansota ja jälleenrakennusaika katkaisivat Suomen tiedeseuran hydrobiologisen tutkimuksen perinteen, minkä vuoksi tutkimusryhmän osaaminen, hiljainen tieto vesien pilaantumisen tutkimuksesta, ei välittynyt sodanjälkeisille sukupolville. Levander, Häyrén ja Välikangas kuolivat 1940- ja 1950-luvulla, eikä heidän työnsä löytynyt jatkajia. Suomen tiedeseuran toiveena oli ollut, että valtion taloudellisen tilanteen parantuessa vesibiologian tutkimusryhmästä kehittyisi alan tutkimuslaitos, mutta tutkimus ei kuitenkaan ehtinyt institutionalisoitua ennen toista maailmansotaa, eikä se onnistunut sodan jälkeenkään. Merialueen ja sisävesien pilaantumiseen erikoistunut hydrobiologinen tutkimus päättyi, kun vesibiologinen tutkimus yhdistettiin merentutkimuslaitokseen.

Hydrobiologisen tutkimuksen katkosta edesauttoi osaltaan myös suomalaisen yliopistolaitoksen laajeneminen 1950-luvun lopulta lähtien: uusia yliopistoja perustettiin, opiskelijamäärät kasvoivat ja lisäksi uusia opetusvirkoja perustettiin uusille aloille. Ennen sotaa saksalaisesta tiedemaailmasta oppinsa saanut sukupolvi vaihtui sodan jälkeen angloamerikkalaiseen ja englanninkieliseen tutkimuskulttuuriin suuntautuneeseen sukupolveen.

Uudet yliopistot ja valtion tutkimuslaitokset havahtuivat tutkimaan vesien pilaantumista 1960-luvulla, minkä tuloksena tutkimuksen ja julkaisujen määrä moninkertais-

tui ja laajentui myös Itämeren pilaantumisen tutkimukseen.⁵⁵ Tämä muutos tulee hyvin esille myös Segerstrålen laatimissa bibliografioissa, mikä kuvastaa osaltaan puhtaan luonnon tutkijoiden ”heräämistä” pilaantumistutkimuksiin 1960-luvulla. Tähän tutkimuksen räjähdysmäiseen kasvuun nähden Helsingin yliopistossa ennen toista maailmansotaa tehty tutkimus näyttää määrällisesti hyvin mitättömältä, vaikka silloin tehtiin ajan resursseihin nähden mittavaa ja kansallisesti uraauurtavaa ympäristötutkimusta.

50. Sven Segerstråle (1953) Suomen tiedeseuran vesibiologinen tutkimus v. 1952. *Societas Scientiarum Fennica*, Årsbok XXXI 1952–1953, 57; Lisitzin (1978) 36–44.

51. Haahtela (1988); Ilpo Haahtela (1994) 'Sven G. Segerstråle – luonnontilaisen Itämeren tutkimuksen perustaja', *Luonnon Tutkija* 4, 144–148.

52. Sven Segerstråle (1958) 'Brackish water. A quarter century of brackish water research', *Verhandlungen der Internationalen Vereinigung für Theoretische und Angewandte Limnologie* XIII, 646–671.

53. Sven Segerstråle (1964) 'Literature on marine biology in the Baltic area published in the years 1953–1962', *Societas Scientiarum Fennica, Commentationes Biologicae* XXVII.3, 1–44.

Sven Segerstråle (1976) 'Recent trends in Baltic marine biological research', *Oceanography and Marine Biology. An Annual Review* 14, 347–369.

54. Vastaava tilanne on myös ekologisen tutkimuksen kehityksen kohdalla, sillä myös ekologista tutkimusta tehtiin, ennen kuin varsinainen käsite otettiin yleisesti käyttöön. Donald Worster (1977) *Nature's economy. A history of ecological ideas*, New York: Cambridge University Press, xiv–xv.

55. Annu Jylhä-Pyykönen (1978) *Den brackvattensbiologiska forskningen i Finland åren 1953–1975*, Pro gradu -tutkielma, Åbo akademi; Annu Jylhä-Pyykönen (1981) 'Biological research in the Finnish coastal waters', *Nordecology* 13, 6–10; Jouko Sarvala (1992) 'Trends in Finnish limnology during 1940–1989', *Hydrobiologia* 243/244, 1–19.

PAULA SCHÖNACH

Vantaanjoen suoje- lyhteistyö toisen maailmansodan jälkeen

Paula Schönach tarkastelee Vantaanjoen vesistön ympäristöhistoriallista muutosta toisen maailmansodan jälkeen. Joen saastuminen ajoi Helsingin vesihuollon kriisiin, jonka ratkaisemiseksi tarvittiin uudenlaista, koko valuma-alueen kattavaa yhteistyötä kuntien välillä. Artikkelissa selvitetään Vantaanjoen eri käyttömuotojen aiheuttamia ristiriitoja ja vesistön suojelun alkuvaihetta ylikunnallisen yhteistyön näkökulmasta.

■ Itämeren tilan tarkasteleminen ei ole mielekästä ottamatta huomioon mereen laskevia vesistöjä. Itämeren valuma-alue koskeikkoineen on veden kiertokulun takia jatkuvassa vuorovaikutuksessa merialtaan kanssa. Joet tuovat mereen makeaa vettä, ravinteita ja muita yhdisteitä, jotka ovat tulosta moninaisista luonnon ja ihmisen toimintoista. Itämeri on matala ja sen vesi vaihtuu erittäin hitaasti, minkä johdosta merialue on herkkä ihmisperäisen toiminnan aiheuttamalle kuormitukselle.¹ Suomenlahden valuma-alue on pinta-alaltaan yli 14 kertaa suurempi kuin varsinainen Suomenlahti ja siksi tähän virtaavat joet ja niiden valuma-alueiden maankäyttö vaikuttavat merkittävästi merialueen tilan kehitykseen.

Artikkelissani selvitän Suomenlahteen laskevan Vantaanjoen vesistöalueen² tilan

1. Ks. esim. Ympäristöministeriö (1997) *Itämeren tila. Suomen ympäristö 113*, Helsinki: Ympäristönsuojeluosasto.

2. Nimityksellä 'Vantaanjoki' tarkoitetaan tässä artikkelissa pääsääntöisesti Vantaanjoen pääuomaa. 'Vantaanjoen vesistöalueella' tarkoitetaan pääuoman lisäksi kaikkia siihen liittyviä sivujokia, puroja, järviä ja lampia. 'Vantaanjoen valuma-alue' merkitsee koko sitä vedenjakajien rajaamaa maa-aluetta, jolta vedet valuvat Vantaanjoen vesistöön.

heikentymistä ja siitä käyty keskustelua toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä.³ Vantaanjoen vesistöalueen saastuminen ja suojelelyhteistyö vesistön eri käyttömuotoihin. Vastaavia esimerkkejä on myös muiden kaupunkien ympäristöhistoriallisesta tutkimuksesta ympäri maailmaa.⁴ Juoma- ja jätevesihuollon järjestäminen saman vesistön varaan on esimerkki siitä, miten näiden toimintojen hoitaminen vaarantuu ympäristön tilan heikentymisen takia ja vaatii yhteiskunnallista toimintaa ympäristön tilan korjaamiseksi tai vaihtoehtoisen raakavesilähteen löytämistä. Vantaanjoen tapauksessa tämä kävi hyvin ilmeiseksi viimeistään 1950- ja 1960-luvulla.

Pohdin Vantaanjoen vesistöalueen saastumisen historiallista kehitystä ja Vantaanjoen suojelelyhteistyön käynnistymistä alueellisen yhteistyön näkökulmasta. Vesistön hyödyntäminen ihmisen hyvinvoinnin lisäämiseksi paikallisesti hajauttaa haitat ja hyödyt maantieteellisesti, mistä seuraa, että ongelmien ilmetessä on välttämätöntä ylittää kuntien hallinnolliset rajat ympäristöongelman ratkaisemiseksi. Tavoitteeni on pohtia tekijöi-

3. Ympäristönsuojelun historia Suomessa voidaan karkeasti jakaa kahteen painottuneeseen kauteen, jolloin ympäristöongelmia on käsitelty muita aikoja enemmän. Ensimmäinen kausi sijoittuu parin vuosikymmenen ajalle 1800- ja 1900-lukujen vaihteen molemmin puolin, jonka jälkeen 1920-luvun jälkipuoliskolla niiden huomioiminen huomattavasti väheni, kunnes ne sotien jälkeen 1960-luvulle tultaessa jälleen nousivat laajemmin julkisuuteen ja politisoituivat, ks. Helena Mussalo-Rauhamaa & Heikki Vuorinen (1990) 'Lääkärit ja ympäristön kemiallistuminen Suomessa 1800-luvulta 1970-luvulle' *Sosiaalilääketieteellinen Aikakauslehti* 27:3, 244–251. Vesiensuojelun osalta varhaisemmasta historiallisesta kehityksestä Suomessa ks. Simo Laakkonen (2001) *Vesiensuojelun synty. Helsingin ja sen merialueen ympäristöhistoriaa 1878–1928*, Helsinki: Gaudeamus; myöhäisemmästä kehityksestä Pirkko Leino-Kaukiainen (1990) 'Vesistöistä viemäreiksi. Vesiensuojelu Suomessa 1945–1970', teoksessa Simo Laakkonen & al (toim.) (1999) *Harmaat aallot. Ympäristönsuojelun tulo Suomeen*. Historiallinen Arkisto 113, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 33–68.

4. Ks. esimerkkejä suomalaisista kaupungeista Laakkonen & al (1999). Ulkomaisista kaupungeista ks. esim. Tamara Whited & al (toim.) (2005) *Northern Europe. An Environmental History. Nature and Human Societies Series*, Santa Barbara: ABC-Clio, 115–121; Joel A. Tarr (1996) *The Search for the Ultimate Sink. Urban Pollution in Historical Perspective*, Ohio: The University of Akron Press, 9–11; Marc Cioc (2002) *The Rhine. An Eco-biography 1815–2000*. Seattle: University of Washington Press.

Kuollut kala Vantaanjoessa. Lehtikuva/Hannes Heikura.

tä, jotka edistivät kunnallista yhteistyötä Vantaanjoen vesiensuojelussa.

Vantaanjoen valuma-alueen historiaa on tutkittu jonkin verran luonnon- ja yhteiskuntatieteissä.

Helsingin yliopiston ensimmäisen limnologian professorin Heikki Järnefeltin Tuusulanjärveä koskevat tutkimukset ulottuvat 1910-luvulta alkaen 1950-luvun loppuun saakka.⁵ Niissä hän havainnoi maatalouden ravinne päästöjen vaikutuksia järven ekosysteemiin⁶ ja 1930-luvulta eteenpäin asutuksen jätevesien aiheuttamaa leväkukintojen lisääntymistä.⁷ Vuonna 1956 hän toteaa, että Tuusulanjärvi on ihmisen toiminnan seurauksena jo huomattavasti likaantunut ja arvioi, että rehevöityminen näyttäisi vain pahenevan tulevaisuudessa.⁸ Vantaanjoen vesistöalueen ympäristön tilaa on 1960-luvulta alkaen tutkittu runsaasti ja esimerkiksi Vantaanjoen ja Helsingin seudun vesiensuojeluyhdistys (VHVSY), seutukaavaliitto ja alueellinen ympäristöhallinto ovat tehneet selvityksiä alueen ympäristön tilan kehityksestä.⁹ Eljas Rahikainen¹⁰ on tutkinut

Helsingin ympäristöhistoria-projektissa Vantaanjoen historiaa 1900-luvulla lehtikirjoittelun kautta ja Paula Schönach¹¹ vesistön saastumista ja suojelun kehitystä toisen

5. Heikki Järnefelt (1921) *Untersuchungen über die Fische und ihre Nahrung im Tuusulansee*. Acta Soc. pro Fauna et Flora Fennica 52:1; Heikki Järnefelt (1956) *Materialien zur Hydrobiologie des Sees Tuusulanjärvi*. Acta Soc. pro Fauna et Flora Fennica 71:5; Heikki Järnefelt (1958) *Weiterer Beitrag zur Limnologie des Tuusulanjärvi*. Acta Soc. pro Fauna et Flora Fennica 74:5.

6. Järnefelt (1921) 36–41.

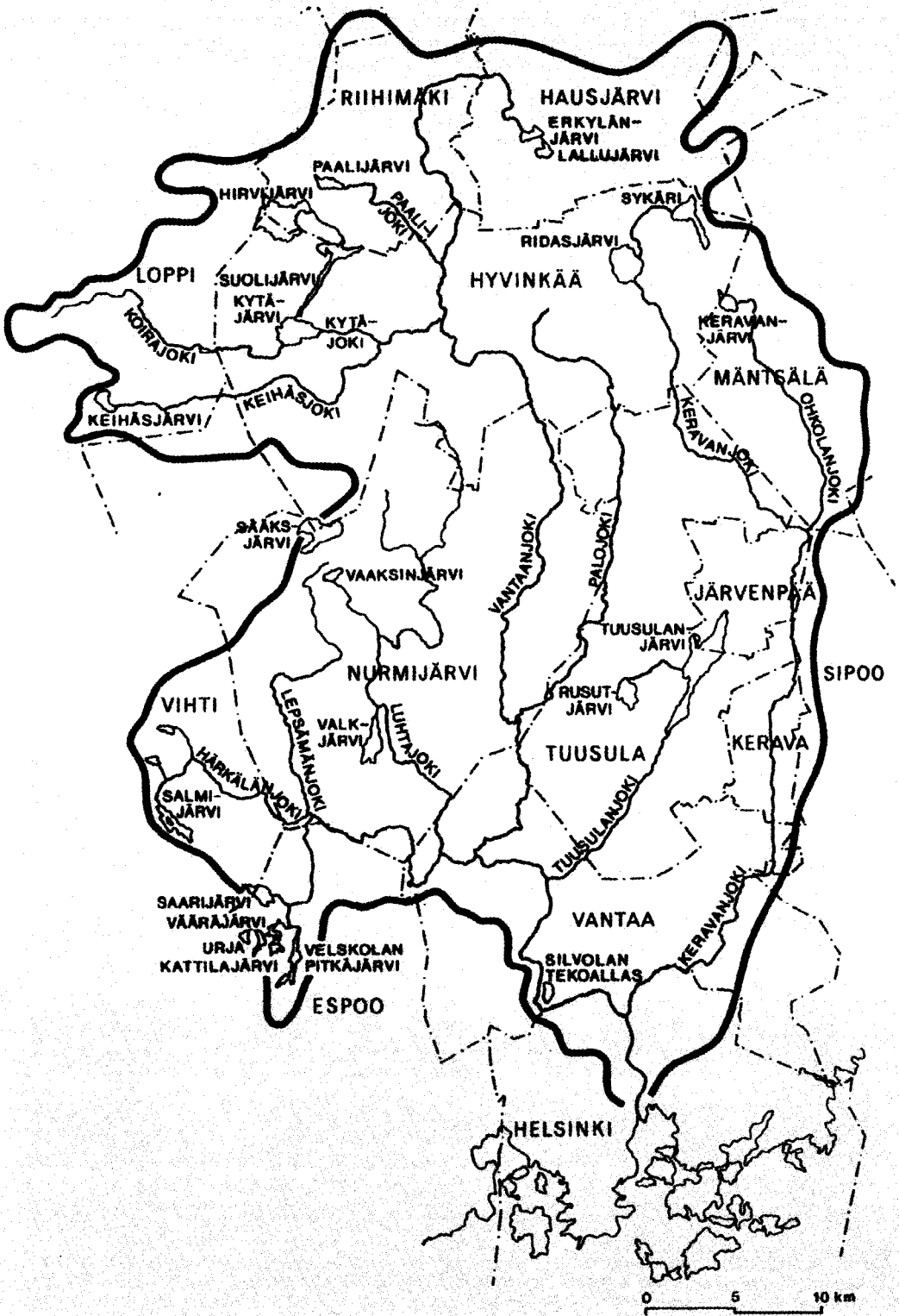
7. Järnefelt (1958) 7.

8. Järnefelt (1956) 1.

9. Muiden suomalaisten vesistöjen vaiheista on julkaistu historiallisia tutkimuksia, ks. esim. Ossi Seppovaara (1984) *Vuoksi: Luonto ja ihminen vesistön muovaajina*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 406, Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura; Ossi Seppovaara (1988) *Kymijoki: Virran kohtaloita vuosisatojen saatossa*. Kouvola: Kymijoen vesiensuojeluyhdistys.

10. Eljas Rahikainen (2001) 'Kuohuva vuosisata', teoksessa Simo Laakkonen & al (toim.) (2001) *Näkökulmia Helsingin ympäristöhistoriaan*, Helsinki: Edita.

11. Paula Schönach (2004) *Saippuakuplista suojeluun – Vantaanjoen ympäristöhistoriaa vuosilta 1945–1963*. Tutkimuskatsauksia 6:2004, Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus.

Vantaanjoen vesistö ja valuma-alue. Lähde: Olli Kauppila (toim.) (1983) Vantaanjoki. Vantaanjoen ja Helsingin seudun vesiensuojeluyhdistyksen 20-vuotisjuhlajulkaisu, Helsinki: Vantaanjoen ja Helsingin seudun vesiensuojeluyhdistys, 34.

maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä. Tässä artikkelissa painottuu pääkaupunki-seudun kuntien välinen yhteistyö, yläjuoksun kuntien osalta aihe vaatii vielä tarkempia jatkotutkimuksia.

Tutkimuksen aineisto koostuu Helsingin maalaiskunnan¹² ja Helsingin kaupungin kunnallishallinnon sekä Uudenmaan lääninhallituksen asiakirjoista, sanomalehtiaineistosta, Vantaanjoen ja Helsingin seudun vesiensuojeluyhdistyksen sekä Helsingin vesilaitoksen arkistojen materiaaleista.

Etelä-Suomen vähävetinen virta

Vantaanjoen pääuoma (99 km) alkaa Etelä-Hämeestä, Hausjärven kunnassa sijaitsevista Erköylänjärvestä, josta se virtaa koko Uudenmaan läpi. Vesistöön kuuluu monta sivujokea, joista suurin on Keravanjoki (65 km). Vantaanjoen virtaama vaihtelee vuosittain erittäin paljon: tulva-aikaan virtaama saattaa nousta yli 300 kuutioon sekunnissa, kun taas kesällä se saattaa laskea lähelle nollaa. Tämä virtaaman luonnollinen vaihtelu vaikuttaa paljon veden laadun muutoksiin. Vantaanjoen vesi on savikkomailta tulevien valumien vuoksi luonnostaan hyvin ruskeaa, sameaa ja ravinnepitoista.

Vantaanjoen valuma-alue¹³ on Suomen tiheimmin asuttua seutua ja taloudellisesti merkittävää elinkeinoaluetta, jossa asuu nykyään yli miljoona asukasta. Se ulottuu Etelä-Suomen läänissä 14 kunnan alueelle: valuma-alueeseen kuuluvat Espoon kaupunki (kauppalaksi vuonna 1963 ja kaupungiksi 1972), Hausjärven kunta, Helsingin kaupunki, joka oli vuoden 1946 suuresa alueliitoksessa laajentunut pinta-alaltaan viisinkertaiseksi suurkaupungiksi, Hyvinkään kaupunki (kauppala vuoteen 1960), Riihimäen kaupunki (kauppala vuoteen 1960), Järvenpään kaupunki (erotettiin Tuusulasta omaksi kauppalakseen 1951, kaupungiksi 1967), Keravan kaupunki (kauppala vuoteen 1970), Lopen kunta, Mäntsälän kunta, Nurmijärven kunta, Sipoon kunta, Tuusulan kunta, Vantaan kaupunki (Helsingin maalaiskunta vuoteen 1972, Vantaan kauppala vuoteen 1974) ja Vihdin kunta. Valuma-alue on kasvavien taajamien laikutamaa maaseutumaisesta kulttuurimaisemaa.

Maaperästä lähes 40 % on viljavaa savikko-maata ja peltojen osuus pinta-alasta vaihtelee noin 25–42 %:n välillä. Metsiä on noin puolet ja taajamia keskimäärin 10 % maa-alasta.¹⁴

Valuma-alue on vähäjärvinen, mikä rasittaa myös rannikkoa, sillä hyväkuntoiset järvet vähentäisivät joen mukana mereen kulkeutuvaa ravinnekuormitusta.¹⁵ Vantaanjoki on Kymijoen jälkeen suurin Suomenlahteen Suomesta tuleva ravinnepestöjen lähde.¹⁶ Vantaanjoki laskee Helsingissä Vanhankaupunginlahteen, joka toimii puskurina valuma-alueen ja Suomenlahden välillä. Joki on osaltaan rehevöittänyt Vanhankaupunginlahtea, mistä havaittiin selviä merkkejä jo 1900-luvun alun planktonitutkimuksissa.¹⁷

Vantaanjoella on historiallisesti ollut suuri taloudellinen merkitys kauppa- ja kulkuväylänä, myllyjen voimanlähteenä sekä kalavetenä. Jokivarsien sahoille uitettiin puutavaraa jokea pitkin. Uiton takia vaurioituneiden veneiden, laitureiden ja siltojen takia käytiin korvauskiistoja ja joen patoaminen ja perkaaminen muutti ranta-alueiden ympäristöä.¹⁸ Lähiseudun asukkaille joki on ollut arvokas. Sen poukamissa on kalastettu kotitarpeisiin, metsästetty, juotettu koti-

12. Nykyinen Vantaan kaupunki.

13. Valuma-alue on lähes 1700 km² kokoinen.

14. Matti Tikkanen (1991) *Vantaanjoen valuma-alueen geomorfologia*. Helsingin seutukaavaliiton julkaisuja C 26, Helsinki: Helsingin Seutukaavaliitto, 3; Vantaanjoen ja Helsingin seudun vesiensuojeluyhdistys (jatkossa VHVSY) (1965) *Selvitys Vantaanjoen vesistöistä 1965*, julkaisu n:o 2, Helsinki: VHVSY, kuva 11.

15. Ks. esim. Suomen Akatemia Itämeri-tutkimusohjelman www-sivut: www.aka.fi/bimere.

16. H.-A. Velner (toim.) (2005) *Water protection of the Gulf of Finland and Estonian waterbodies*. Department of Environmental Engineering, Tallinn: Tallinn University of Technology, 92–93.

17. VHVSY (2002) *Vantaanjoen yhteistarkkailu. Vedenlaatu vuonna 2001*, julkaisu N:o 48, Helsinki: VHVSY; Terttu Finni & Sari Laurila & Simo Laakkonen (2001) 'The History of Eutrophication in the Sea Area of Helsinki in the 20th Century. Long term Analysis of Plankton Assamblages', teoksessa Simo Laakkonen & Sari Laurila (toim.) (2001) 'The Sea and the Cities-teennumero', *Ambio* 4/5, 267.

18. Mauno Kosonen & Lasse Rekola (1983) 'Vantaanjoen vesistön käyttöhistoria', teoksessa Olli Kauppila (toim.) (1983) *Vantaanjoki. Vantaanjoen ja Helsingin seudun vesiensuojeluyhdistyksen 20-vuotisjubilajulkaisu*, Helsinki: Vantaanjoen ja Helsingin seudun vesiensuojeluyhdistys.

Vantaanjoen vesistöllä oli paikallisille asukkaille erityistä merkitystä virkistyskäytön kautta. Salli, Anni ja Saimi Jussilankosken kivillä, Nurmijärvellä. Kuva on otettu noin 100 metriä Raalan jokisillasta ylävirtaan todennäköisesti 1930-luvulla. Kuvan omistaa Teuvo Salomaa.

eläimiä, pesty pyykkiä, opeteltu uimaan ja seurattu luonnon tarjoamia näytelmiä jäiden lähdestä joenvarsikasvillisuuden kukoistukseen.¹⁹ Vantaanjoki oli myös pääkaupungin raakavesilähde yli 100 vuoden ajan.²⁰ Vuodesta 1876 Helsingin vastaperustettu vesilaitos alkoi pumpata Vantaanjoen suulta, Kuninkaankartanonsaarelta, jokivettä puhdistamon kautta kaupunkilaisten käyttöön. Vantaanjoen puhdas vesi kohensi kaupungin hygieenistä tasoa merkittävästi sekä tyydytti kasvavan vedenkulutuksen tarpeita. Vesilaitos tarkkaili ja tutki säännöllisesti vesijohtoveden laatua alusta lähtien.²¹

Vantaanjoen vesistö oli kaikille yläjuoksun kunnille ainoa mahdollinen jätevesien purkupaikka. Asutuskeskukset alkoivat 1900-luvun alussa vähitellen luopua biologiseen kiertoon perustuvasta jätteiden kiertäjäjärjestelmästä – kuivakäymälästä peltojen lannoitteeksi – ja siirtyä järjestelmään, jossa huuhteluvesi kuljetti kotitalouksien ja teollisuuslaitosten jätevedet viemäriputkiin ja siitä edelleen vesistöön.²² Vesistön hyödyntäminen yläjuoksulla jätevesien purkupaikkana ja alajuoksulla puhtaan veden lähteenä, muodosti käyttömuotojen ristiriidan, johon Vantaanjoen vesistön vaiheet kulminoituivat.

”Helsinkiäiset juovat kloakivettä Vantaasta”

Toisen maailmansodan jälkeen²³ Vantaanjoen vaikutusalueella väestömäärä, vedenkulutus ja teollinen tuotanto kasvoivat nopeasti.²⁴ Viemärimättömillä, maastoltaan tasaisilla alueilla jätevedet jäivät avo-ojiin seisomaan, mikä rasitti naapurisopua ja aiheutti terveystriskejä. Viemärien rakentamista vaadittiin painokkaasti.²⁵ Kaivon ja pihan perällä sijainneen ulkokäymälän sijaan yhä useampi koti hankki elintason nousun myö-

19. Vantaanjoen teollisista käyttömuodoista ja varhaishistoriasta, ks. Kauppila (1983).

20. Valuma-alueen muut kunnat perustivat juomavesihuoltonsa pohjavesivaroihin ja pintavettä käytettiin vain hyvin vähän. Ks. Ossi Jokinen (1983) 'Vesiensuojelu', teoksessa Kauppila (1983).

21. Jukka Erävuori (1976) *100 vuotta vesilaitostoimintaa Helsingissä*. Helsingin kaupungin julkaisuja 28, Helsinki: Helsingin kaupunki, 12; Vedenlaadun tutkimuksista Simo Laakkonen (1999) 'Ympäristöpolitiikan kemisti. Vesitutkimusverkosto 1900–1940', teoksessa Laakkonen (1999) 70–71.

22. Laakkonen (2001), 82–108; Henry Nygård (2004) *Bara ett ringa obefag? Avfall och renhållning i de finländska städernas profylaktiska strategier 1830–1930*. Turku: Åbo Akademis förlag, 43.

23. Väliotsikon lainaus: *Helsingin Ympäristölehti* (jatkossa HYL) 30.4.1959, 2.

24. Ks. esim. Pekka Ahtiainen & Jukka Tervonen (2002) *Vantaan historia 1946–1977: Kasvua, yhteistyötä, hyvinvointia*. Vantaa: Vantaan kaupunki. 1950-luvun aikana Helsingin väestömäärä lisääntyi peräti 22 %, eli yli 81 000 henkeä. Oiva Turpeinen (1997) 'Väestö', teoksessa Oiva Turpeinen, Timo Herranen, Kai Hoffman (toim.) (1997) *Helsingin historia vuodesta 1945*, osa I. Helsinki: Helsingin kaupunki.

25. HYL 26.7.1946; *Nya Tidningen* 13.5.1956; *Liitosalueen Sanomat* N:o 2/1956.

tä vesijohdon ja vesivessan. Jälleenrakennusaikana vesijohto- ja viemäriverkoston rakentaminen edistyivät seudulla kuntien taloudellisen tilanteen ja saatavilla olevien rakennustarvikkeiden mukaan. Jätevedenpuhdistamoiden rakentamiseen ryhdyttiin vasta paljon myöhemmin, sillä ne vaativat suuria investointeja haja-asutetuissa yläjuoksun kunnissa. Viemäriverdet päätyivät puhdistamattomina tai yksinkertaisen saostuskaivon kautta järviin ja jokiin.²⁶ Tämä merkitsi mittavaa kuormituksen kasvua valtaosan vuotta hyvin vähävetiseen Vantaanjokeen. Ajoittain Keravanjoen uomassa virtasi lähes silkkaa jätevettä. Vantaanjoen vesistöstä tuli 1950-luvun puolivälissä Etelä-Suomen suurin avoviemäri ja sen veden sanottiin olevan ”bakteeripuuroa”.²⁷

Samaan aikaan Helsingin raakaveden ominais- ja kokonaiskulutuksen jatkuva kasvu pohditutti kaupungin päättäjiä, sillä edes koko Vantaanjoen virtaaman ei arviotu jatkossa pystyvän tyydyttämään alati kasvavaa veden tarvetta.²⁸ Yläjuoksun järvien säännösteleminen tasaisen vedensaannin turvaamiseksi antoi vain lisäaikaa Helsingin raakavesikysymyksen ratkaisemiselle. Lisäksi vesilaitoksen vedenpuhdistuskapasiteetti ei riittänyt kulutushuippujen vaatimien vesimäärien puhdistamiseen.²⁹ Vanhankaupunginkosken vedenpuhdistamon laajennusta ei pidetty tarkoituksenmukaisena, sillä veden laatu joen suulla oli lehtikirjoituksen mukaan ”ennätysmäisen kauhistuttava”.³⁰ Puhtaamman juomaveden hankkimiseksi ryhdyttiin 1950-luvun puolivälissä suunnittelemaan uutta vedenpuhdistuslaitosta Pitkäkoskelle, Helsingin kaupungin ja maalaiskunnan rajalle, jotta vältettäisiin pahiten saastuneen sivujoen, Keravanjoen, vaikutus vedenottoon.

Maatalous Vantaanjoen vesistöalueella voimaperäistyi vahvasti 1950-luvulta alkaen. Keinolannoitteiden käyttö oli sotia edeltäneistä ajoista 1960-luvulle tultaessa yli kolminkertaistunut Suomessa ja Etelä-Suomessa lannoitteita käytettiin vielä muuta maata enemmän.³¹ Voimaperäisesti lannoitetuilta pelloilta huuhtoutui etenkin merkittäviä määriä ulosteperäisiä bakteereja ja ravinteita vesistöihin. Vantaanjoen osalta maatalou-

den päästöjen osuus kokonaiskuormituksesta kasvoi jätevedenpuhdistuskapasiteetin lisääntymisen seurauksena.

Vantaanjoki: avoviemäri ja tunkio

Vesistöjen hyödyntäminen nestemäisten ja kiinteitten jätteiden hävittämisessä perustuu vesistön itsepuhdistuskykyyn. Mikrobit hajottavat jätteaineita, joita myös sedimentoituu pohjaan ja liukenee veteen, jolloin virtaava vesistö siirtää kuormituksen suurempaan vesimassaan, mereen.³² Vantaanjoen valuma-alueella ainoastaan Helsingin jätevedet laskettiin suoraan mereen, muiden kuntien jätevedet johdettiin Vantaanjokeen. Yläjuoksun kauppaloista laskettiin 1950-luvun lopulla yli 50 000 ihmisen jätevedet lähes puhdistamattomina Vantaanjoen vesistöön.³³ Vuonna 1965 laskettiin Vantaaseen joka sekunti noin 350 litraa täysin puhdistamatonta jätevettä.³⁴ Sielläkin, missä jäte-

26. Antti Rosenberg (2000) *Järvenpään historia. Kylästä kaupungiksi 1951–1985*. Suur-Tuusulan historia IV, Tuusula: A. Rosenberg; Antti Rosenberg (1998) *Tuusulan historia 1920–1985*. Suur-Tuusulan historia IV, Tuusula: A. Rosenberg; ks. myös esim. *HYL* 29.11.1952, 2.

27. Helsingin maalaiskunnan teknillisen lautakunnan kokous 2.8.1960, 7§, *HYL* 5.3.1955, 4.

28. Erävuori (1976), 98–101; *Hufvudstadsbladet* (jatkossa *Hbl*) 13.11.1947 otsikolla ”Kuivuuko Vantaanjoki?”.

29. Timo Herranen (2001) *Vettä ja elämää. Helsingin vesihuollon historia 1876–2001*. Helsinki: Helsingin Vesi, 99–102; Vedenpuhdistusongelmia syysateiden aikaan puitiin lehdistössä, ks. esim. *Nya Pressen* 15.10.1956.

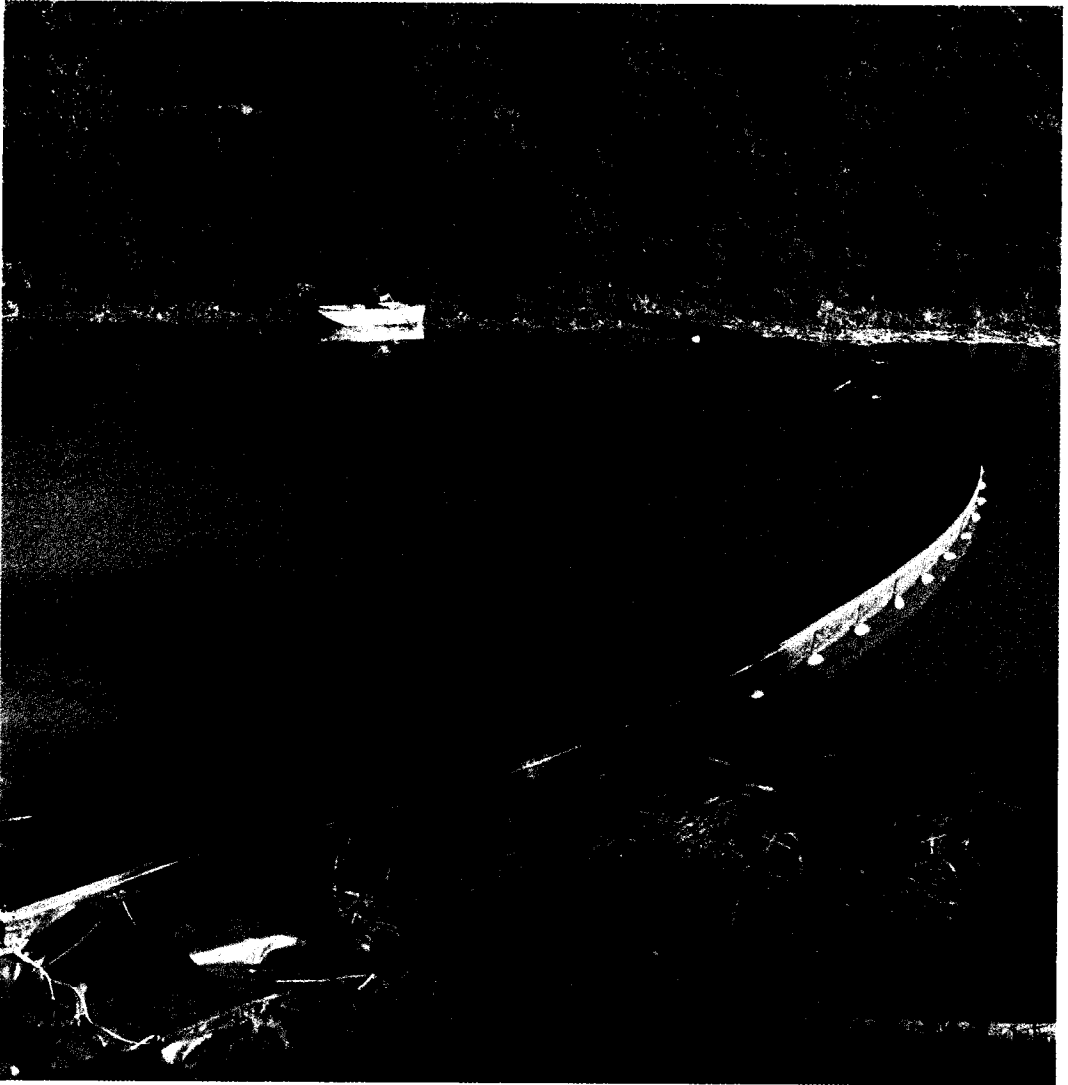
30. *HYL* 5.3.1955, 4.

31. Keinolannoitteiden käytön lisäämistä edistettiin myös valtiovalan taloudellisen tuen avulla, ks. *HYL* 18.1.1947, 3; A. Rosenberg, (1998), VHSVY (1965) *Selvitys Vantaanjoen vesistöstä 1965*, julkaisu n:o 2, Helsinki: VHSVY.

32. LeCain puhuu ympäristöongelmien helppoista pikaratkaisuksista, joiden avulla ympäristöongelma ainoastaan siirretään toiseen paikkaan (”the relocalational techno-fix”), Timothy J. LeCain (2004) ’When Everybody Wins Does the Environment Lose? The Environmental Techno-Fix in Twentieth-Century American Mining’, teoksessa Lisa Rosner (toim.) (2004) *The Technological Fix. How People Use Technology to Create and Solve Problems*, New York: Routledge.

33. Vuonna 1965 johdettiin Vantaanjoen vesistöön päivittäin arviolta 26 670 m³ jätevettä, VHSVY (1967) *Toimialueen viemärilaitokset 1967*, julkaisu n:o 4, Helsinki: VHSVY, 55–58.

34. Uudenmaan lääninhallitus (jatkossa UL), muistio 3895/B37/58; VHSVY (1967), 55–58.

Vantaanjoen alueella fenolit ja lysolit ovat aiheuttaneet ongelmia jo 1920- ja 1930-luvulta lähtien. Kuvassa on Helsingin vesilaitoksen asettama öljypuomi Åbyssa 5. elokuuta 1964. Veteen arvioitiin tuolloin joutuneen 15 000 litraa öljyä. Lehtikuva/Matti Tapola.

vedet käsiteltiin kootusti kunnallisilla puhdistamoilla, esiintyi usein toimintahäiriöitä tai sekaviemäroinnistä aiheutuvaa ylikuormitusta, jolloin jätevesiä jouduttiin laskemaan Vantaanjokeen puhdistamatta.

Veden laadun kannalta ongelmallisiksi osoittautuivat myös eri alojen teollisuuslaitosten kemikaalipitoiset jätevedet.³⁵ Laitosten jätevedet puhdistettiin vaihtelevasti, mikä saattoi tarkoittaa yksinkertaista saostuskaivoa tai pelkkää viemärin suulla olevaa ritilää, joka esti suurempien esineiden

päätymisen jokeen.³⁶ Teollisuuslaitoksissa käytetyt väriaineet ja myrkylliset raskasmetallit olivat tuhoisia mikrobeille ja estivät näin vesistön itsepuhdistusta.³⁷ Aika ajoin teollisuuslaitokset laskivat jätevesiä luvatta myös yleiseen viemäriverkkoon, mikä vaikeutti jätevedenpuhdistamojen toimintaa, eikä kunnilla ollut niiden toiminnan tarkkailuun taloudellisia resursseja tai koulutettua henkilökuntaa.³⁸

Vantaanjoen vesistöä käytettiin häikäilemättömästi myös laittomana kaatopaikkana.

Vantaanjoesta löydettiin 1950- ja 1960-luvulla eläinten raatoja, teurasjätteitä, myymälöistä poistettuja elintarvikkeita, pakkauksia ja öljyjä. Joesta nousevat hajut olivat vastenmielisiä ja monin paikoin joki muuttui virkistysarvoiltaan käyttökelvottomaksi.³⁹ Järvenpään kauppalan johtaja E. Pyykkö totesikin vuonna 1958 ykskantaan joen kunnan olevan ”katastrofaalinen”.⁴⁰

Homevettä helsinkiläisten hanoihin

Vantaanjoen likaantuminen tunnustettiin yleisesti viimeistään 1950-luvun jälkipuoliskolla. Helsingin vesilaitoksella todettiin jokiveden laadun heikentymisen uhkaavan jo pääkaupungin vesihuoltoa.⁴¹ Riittämättömän raakaveden puhdistuskapasiteetin ja äkillisten raakaveden laadun muutosten takia kaupunkilaiset saivat tottua vaihtelevan värisen ja makuiheen vesijohtoveteen. Lehdistössä kirjoiteltiinkin ahkerasti vesilaitoksen tarjoamista ”yllätyksistä”⁴² ja Helsingin kaupunginvaltuustossa vaadittiin juomavesiongelman ratkaisemista ja tehokkaampaa vesiensuojelua vesihuollon turvaamiseksi.⁴³ Ongelma ei ollut uusi, sillä Helsingin päättäjät olivat jo 1900-luvun alusta huolestuneet Vantaanjokeen perustuvan vesihuollon tulevaisuudesta niin veden riittävyyden kuin sen laadunkin osalta.⁴⁴

Vuoden 1958 alussa vesijohtovedessä havaittiin fenoleita, joita oli päätyntä jokiveteen jo 1930-luvulta alkaen. Tällä kertaa niitä oli vain paljon enemmän kuin aikaisemmin. Fenoli reagoi vedenpuhdistuksessa käytetyn kloorin kanssa aiheuttaen jo pieninä pitoisuuksina selvästi havaittavan, vastenmielisen hajun ja maun, jota ei vesilaitoksella pystytty juomavedestä poistamaan. Tällä kertaa raakaveden huonoon laatuun puututtiin myös valtakunnallisella tasolla ja oikeuskanslerin virasto määräsi keskusrikospoliisin tutkimaan, mikä laitos saastutti veden fenoleilla. Tutkimuksissa tarkastettiin yrityksiä, jotka laskivat jätevesensä Vantaanjokeen, mutta selvityksen mukaan mahdollisia syyllisiä fenolipäästöihin oli lukuisia, eikä ainoatakaan yksittäistä teollisuuslaitosta voitu tuomita. Tutkimuksesta käynnistyi kuitenkin oikeudenkäyntien sarja, jossa sekä fenolipäästöjä että

kuntien ja teollisuuslaitosten luvattomia jätevesipäästöjä Vantaanjoen vesistöön puitiin usean vuoden ajan ja kaksi kunnanjohtajaa jopa tuomittiin sakkoihin vesiensuojelurikkomuksista Vantaanjoen vesistöalueella.⁴⁵ Helsingin vesilaitoksen huomio kiinnittyi kuitenkin jo seuraavana vuonna uuteen ongelmaan, joka osoittautui yksittäisiä kemikaalipäästöjä haastavammaksi.

Vantaanjoen pitkäaikainen kuormittaminen puhdistamattomilla jätevesillä ja maatalouden ravinnehuuhtoumilla oli muuttanut vesistön ravinnetasapainoa, mikä ilmeni vuoden 1959 loppukesänä ennennäkemättömän voimakkaana leväkukintana. Joki muuttui elokuussa äkillisesti paksuksi, vihreäksi ja pahanhajuiseksi leväpuuroksi. Ennätyksellisen kuuman ja vähäsateisen kesän lopulla alhainen virtaama, lämmin vesi ja joen raskas kuormitus mahdollistivat *Anabaena circinalis* -levälle ihanteelliset kasvuolosuhteet. Helsingin vesilaitoksella vaakuuteltiin vesijohtoveden riskittömyyttä,⁴⁶ mutta vastenmielinen homeinen haju, ”kukkaruukkuhaju”, tuntui hanavedessä voimakkaana. Vesilaitos ryhtyi myrkyttämään leväkasvustoa suoraan jokiveteen syötettävällä

35. Vantaanjoen vesistöalueen vaikutuspiirissä toimi paljon teollisuutta, mm. tekstiiliteollisuutta, kauppa-puttarhoja, konepajoja ja metalliteollisuutta, tulitikkutehdas, Alkon tehtaat, saippuatehdas- ja maalitehdas, Suomen Kumitehdas, tiilitehtaita ja Sakon asetehdas.

36. Vesilaitoksen vedentutkimustoimiston vesihavaintoraportti (jatkossa Vhr) 30.1.1961.

37. UL, muistio 3895/B37/58.

38. Vhr 25.4.1960; VHVS (1967) 81–83.

39. Vhr 1960–1963; *Hbl* 12.10.1954; ks. tarkemmin joen saastuneisuudesta myös Schönach (2004) 32–34.

40. VHVS arkisto, järjestäytymiskokouksen pöytäkirja 5.6.1958, 4§.

41. Helsingin kaupungin vesilaitoksen (jatkossa HKV) toimintakertomukset 1955–1960, osana julkaisusarjaa Helsingin kaupungin tilasto V, Teollisuuslaitosten toimintakertomukset, Helsingin kaupungin teollisuuslaitosten lautakunta.

42. *Hbl* 13.9.1951, *Hbl* 9.2.1954, *HYL* 17.9.1955, *Nya Pressen* 29.5.1956, *HYL* 16.6.1956.

43. Helsingin kaupunginvaltuusto (jatkossa Hkvsto) 22.1.1958, 75§; 12.5.1958, 165§.

44. Keskustelu Vantaanjoesta ja Helsingin vesihuollosta 1900-luvun alkupuolella, ks. Rahikainen (2001).

45. UL, muistio 3895/ B 37 / 58; UL 7.2.1958 päivätty asiakirja ilman arkistonumeroa; Helsingin maalaiskunnan kunnanhallitus 15.10.1958, 59§; Rosenberg (2000), 136; Herranen (2001), 150; *Helsingin Sanomat* 19.3.1959, 4; *HYL* 21.3.1959.

46. *Hbl* 25.8.1959.

TOTTUMUKSEN VOIMA

— Pthyi olkoon, — mikä pahus tässä TAAS maistuu!?!

Vantaanjoen veden laadun vaihtelut olivat kirjaimellisesti belsinkiläisten buulilla. Veden maku- ja hajuvirheet olivat yleinen keskustelunaihe, joka ei säästynyt pilkallisiltakaan kommenteilta. Suomen Sosialidemokraatti 11.9.1959, 4.

kuparisulfaatilla Pitkäkosken vedenottamon pohjoispuolella. Silti homeen haju kesti vesijohtovedessä lähes kaksi viikkoa, kunnes levistä "puhdistettu" vesi oli ehtinyt virrata eteläisen vedenottamon ohi Vanhankaupunginlahteen.⁴⁷ Näiden viikkojen aikana homeen haju valtasi koko kaupungin, sillä käyttövesi pyykkäämiseen, peseytymiseen, ruoanvalmistukseen ja katujen puhdistamiseen tuli vesilaitokselta.⁴⁸ Homeen epäiltiin jo muodostuvan Helsingin pysyväksi ominaishajuksi. Kritiikki lehdistössä oli armostonta ja leväongelmaa puitiin laajalti, kitkerästi mutta myös huumorilla. Kaupunkilaisten kiukku kaupungin vallanneesta homeenhajusta oli niin voimakasta, että vesilaitoksen johtoa vaadittiin henkilökohtaisesti vastuuseen vesiongelmist.⁴⁹

Lehdistössä lievien massaesintymisen syitä käsiteltiin vedenpuhdistukseen liittyvänä ongelmana ja poikkeuksellisten olosuhteiden aiheuttamana. Lehtikirjoitusten mukaan levähäiriön taustalla oli aurinkoinen sää ja vähäsateinen kesä.⁵⁰ Kirjoituksissa ei joko osattu tai haluttu käsitellä nykyaikaisen elämäntavan ja uusien tuotantotapojen osuutta vesistön saastuttamiseen. Helsingin vesilaitoksella oltiin kuitenkin tietoisia siitä, että monimutkainen ongelma oli vaikeasti ratkaistavissa. Vesilaitoksellakaan ei uskottu enää pelkän puhdistusteknologian mahdollisuuksiin turvata Vantaanjoen vedestä riittävän laadukasta käyttövedtä helsinkiläisille.⁵¹ Helsingin vesilaitoksen ongelmat virtasivat jokiuomaa pitkin yläjuoksulta, eikä niiden ratkaisu ollut kaupungin omassa

käsissä. Levähäiriö oli Vantaanjoen historiasa kriittinen tapahtuma, joka näytti pitkään jatkuneen saastumiskehityksen seuraukset ja osoitti, että huomio täytyi kiinnittää entistä enemmän raakaveden laadun eli koko Vantaanjoen tilan parantamiseen.⁵²

Kriisiapua ja yhteistyötä

Kriisivuosien 1958 ja 1959 jälkeen ryhdyttiin nopealla aikataululla etsimään keinoja Vantaanjoen veden laadun kohentamiseksi ja samalla Helsingin vedensaannin turvaamiseksi. Helsingin kaupunginhallitus päätti homeveden vielä virratessa hanoista perustaa asiantuntijakomitean selvittämään vesikysymystä. Se päättikin pika-aikataululla tekoaltaan rakentamisesta Silvolaan Pitkäkosken pohjoispuolelle tasaamaan virtaaman ja veden laadun vaihteluja, toimimaan vesivarantona sekä helpottamaan veden puhdistamista. Kaikkein pahiten saastuneen Keravanjoen vaikutus raakaveden laatuun oli jo aiemmin ohitettu pyrkimällä keskittämään vedenotto pohjoisemmaksi yläjuoksulle.⁵³ Vuoden 1959 kaltaisen leväkatastrofin ehkäisemiseksi syötettiin kuparisulfaattia seuraavienkin vuosien aikana joko suoraan jokeen tai vuonna 1962 valmistuneeseen Silvolan tekoaltaaseen.⁵⁴

Nämä toimenpiteet olivat kuitenkin vain ensiapua. Vuonna 1962 voimaan tullut vesilaki asetti Helsinkiin erityisen kunnallisen vesilautakunnan, jonka keskeiseksi tehtäväksi valtuusto nimesi Vantaanjoen vesistön suojelemisen saastumiselta. Samalla lautakunnan tehtäviin määriteltiin myös Helsingin merialueen suojeleminen, jota Helsingin omat jätevedet kuormittivat.⁵⁵ Kaupungin omien hallintokuntien välistä yhteistyötä vesiensuojelussa pidettiin hyvin järjestettynä, mutta Helsingissä tiedostettiin toiminnan rajoitukset. Jo fenolikriisin jälkeen kaupunginhallitus oli antanut selvitystä, miten se voisi olemassa olevan lainsäädännön turvin puuttua yläjuoksun kuntien toimintaan jokiveden suojelemiseksi saasteilta.⁵⁶ Olemassa oleva lainsäädäntö ei kuitenkaan mahdollistanut saastumisen torjuntaa toisen kunnan alueella ja lehdistössä kirjoitettiin, että vesilaitos kävi jokseenkin toivotonta kamppailua ”ylivoimaisia tekijöitä” vas-

taan.⁵⁷ Leväkriisin jälkeen kaupunginhallinnossa käydyissä keskusteluissa korostui valtion vesilainsäädännön ja kunnallisen yhteistyön kehittäminen niin, että ne antaisivat paremmat mahdollisuudet yhteisen luonnonvaran suojeluun: ympäristöongelma ei pysähtynyt kunnanrajalle.⁵⁸

Yhteistyöhön ja vapaaehtoisuuteen perustuvaa vesiensuojelua oli ulkomaisen esimerkin mukaisesti suosittelut myös vuonna 1958 mietintönsä jättänyt valtion vesiensuojelukomitea. Saksassa vesiensuojeluyhdistyksillä oli pitkät perinteet ja lakisääteinen asema: ensimmäinen vesiensuojeluyhdistys (*Emschergerossenschaft*) oli perustettu jo 1899. Nyt Suomessakin yhteistyö nähtiin keinona saavuttaa hyviä tuloksia, kun osallistujien motivaatiota ei vähentäisi tilanne, jossa ”(...) naapuri joka tapauksessa pilaa veden tai tekee [toimenpiteet] mitättömiksi”.⁵⁹ Helsingin kaupunginhallitus oli vielä keväällä 1958 ottanut kielteisen kannan yhdistyksen perustamiseen,⁶⁰ mutta kun Uudenmaan lääninhallitus kokosi Vantaanjoen vesistöalueen kuntien johtajiston keskustelemaan kesäkuussa 1958 mahdollisuudesta perustaa vesiensuojeluyhdistys, oli Helsinki aktiivisimpana tukemassa hanketta. Helsingin vesilaitoksen johtaja Eino Kajaste valittiin johtamaan yhdistyksen perustamistoimikuntaa.

47. Ks. tarkemmin Herranen (2001), 109; *Hbl* 25.8.1959.

48. Kauko Tammela (1983) 'Vesistön käyttö', teoksessa: Olli Kauppila (toim.) *Vantaanjoen ja Helsingin seudun vesiensuojeluyhdistys ry:n 20-vuotisjubilaarikaisu*, Helsinki: VHSVY, 67; *Hbl* 1.9.1959.

49. *Hbl* 1.9.1959; *Nya Pressen* 1.9.1959; *Hbl* 1.9.1959; *Hbl* 3.9.1959, 6.

50. *Hbl* 25.8.1959; *Hbl* 3.9.1959.

51. HKV, Toimintakertomus 1960, 22.

52. *Hbl* 4.3.1963.

53. Levähäiriön aikana todettiin, että levähäiriön esiintyminen Vantaanjoen pääuomassa johtui siitä, että Keravanjoen saastuneessa vedessä eivät edes leväkään eläneet. Herranen (2001), 109.

54. HKV, toimintakertomus 1960, 7; Herranen (2001) 110.

55. *Helsingin Sanomat* 25.2.1962.

56. Helsingin kaupunginvaltuusto (jatkossa Hkvsto) 12.3.1958, 264§.

57. *Hbl* 11.2.1961.

58. Hkvsto 4.11.1959, 745§, liite 6.

59. Vesiensuojelukomitean mietintö, KM 13:1958, 132.

60. Hkvsto 12.3.1958, 264§.

Vesiensuojeluyhteistyö ei lähtenyt ongelmitta käyntiin, sillä Vantaanjoen valuma-alueen kuntien näkemyksen mukaan yhteisten hankkeiden päähyötyjänä olisi Helsingin kaupunki, eikä yhteistyö siten ollut tasapuolista.⁶¹ Yläjuoksulla saastehaitta oli lähinnä esteettinen ja virkistysarvoja heikentävä. Saastunut vesistö ei uhannut yläjuoksun kuntien vesihuoltoa, toisin kuin Helsingissä. Maalaiskunnassa yhteistyöhaluja hiersi myös fenolijupakan yhteydessä käynnistetty oikeusjuttu, joka tulkittiin Helsingin intressien kohtuuttomana ajamisena. Helsingin koettiin pyrkivän sanelemaan muiden kuntien päätöksiä ja vaativan liian suuria oikeuksia vedenhankintansa nojalla. Samalla huomautettiin kaupungin itse aiheuttaneen yläjuoksun patohankkeillaan veden laadun huomattavaa heikkenemistä alajuoksulla.⁶²

Ensimmäinen konkreettinen yhteistyöhanke käynnistyi kitkasta huolimatta Helsingin ja Helsingin maalaiskunnan välillä vuonna 1960, kun maalaiskunnan pitkään vireillä ollut viemäröinnin yleissuunnitelma tuli ajankohtaiseksi. Maalaiskunnan alkupe- räisen suunnitelman mukaan kymmenien tuhansien ihmisten asutusjätevedet olisi Tikkurilaan rakennettavasta jätevedenpuhdistamosta johdettu Keravanjokeen lähelle Helsingin eteläistä vedenottamoaa. Helsingissä leväkriisi oli vielä tuoreessa muistissa, minkä johdosta se vastusti suunnitelmaa.⁶³ Vastaehdotuksenaan pääkaupunki tarjoutui käsittelemään maalaiskunnan jätevedet Helsingin Viikkiin rakennettavassa uudessa jätevedenpuhdistamossa, josta ne puhdistuksen jälkeen johdettaisiin suoraan mereen, jolloin Vantaanjoen alajuoksu sekä Helsingin vedenotto säästyisivät lisäkuormitukselta.⁶⁴ Keskustelun jälkeen maalaiskunnan viemäröintisuunnitelma hylättiin ja molempinpuolisella yhteistyöllä – maalaiskunta sitoutui osallistumaan Viikin puhdistamon rakennuskustannuksiin – päädyttiin Vantaanjoen suojeluun lisäsaasteilta. Kaupungin merialueen likaantuminen lisääntyneen jätevesikuormituksen vuoksi aiheutti myös huolta Helsingissä, mutta Vantaanjoen merkitys pääkaupungin vesihuollolle asetti joen suojelun etusijalle. Jo seuraavana vuonna

yhteistyö laajeni koskemaan myös Keravan kauppalan jätevesiä, jotka aikaisemmin oli johdettu Keravanjokeen.⁶⁵

Vesiensuojeluyhdistyksen perustamisesta sovittiin vuonna 1963⁶⁶ ja Vantaanjoen ja Helsingin seudun vesiensuojeluyhdistys (VHVSY) alkoi toimia aktiivisesti kuntien ja yksityisten yritysten välisen vapaaehtoisen vesiensuojelutyön puolesta. Lähes kaikki valuma-alueen kaupungit ja kauppalat liittyivät yhdistykseen, minkä lisäksi yli 10 alueella toimivaa yhteisöä ja teollisuuslaitosta liittyi jäseneksi. Kymmenessä vuodessa yhdistyksessä oli jo 33 jäsentä.⁶⁷ Kuten muissakin 1960-luvun ensimmäisellä puoliskolla perustetuissa vesiensuojeluyhdistyksissä, myös VHVSY:llä oli merkittävä tehtävä vesistöalueen tarkkailussa ja suojeluyhteistyöhankkeiden koordinoimisessa.⁶⁸

Kuntien välinen yhteistyö tiivistyi entisestään, kun kunnat alkoivat neuvotella yhteistoimintamahdollisuuksista raakaveden hankinnassa. Helsinki oli käynnistänyt ns. Hiidenvesi-projektin, jonka tuloksena Hiidenvedestä juoksetettiin tunnelissa lisävetä Vantaanjoen vesistöön. Riittämättömien pohjavesivarojen takia Helsingin maalaiskunta ryhtyi ostamaan Helsingiltä raakavettä kasvavan vedenkulutuksen tarpeisiin.⁶⁹ Lisäksi useat pääkaupunkiseudun kunnat alkoivat yhdessä suunnitella veden johtamista kauempana sijaitsevista järivistä koko keskisen Uudenmaan tarpeisiin.⁷⁰ Helsingin kaupungin, Helsingin maalaiskunnan ja Espoon kauppalan yhteistyön pohjalta 14 kuntaa perusti vuonna 1972 Pääkaupunkiseudun Vesi Oy:n hoitamaan tunnelin rakentamista raakaveden hankkimiseksi Päijänteen Asikkalanselältä. Tämä Päijännetunneli oli valmistuttuaan vuonna 1982 maailman pisin tunneli (119 km). Vantaanjoki siirtyi Helsingin raakaveden varalähteeksi.⁷¹ Ylikunnallinen vesiensuojeluyhteistyö Vantaanjoen valuma-alueen kuntien kesken ulotettiin myös jätevesien hoitoon, kun 1970-luvulla sovittiin Keski-Uudenmaan kuntien jätevesien johtamisesta Viikinmäen keskusjätevedenpuhdistamon kautta meriviemäriin.⁷² Vantaanjoen vesistön hidaspumppuminen saattoi alkaa.

Vantaanjoen valuma-alueen kuntien yh-

teistyön juuret juoma- ja jätevesihuollon järjestämiseksi olivat ennen toista maailmansotaa ilmenneissä ongelmissa. Vuoden 1946 alueliitos merkitsi hallinnollista järjestelyä, jolla mahdollistettiin Helsingin lähimpien naapurikuntien ja -kauppaloitten liittäminen osaksi modernia vesihuoltojärjestelmää. Ylikunnallisen yhteistyön seuraavat askeleet 1960-luvulla olivat Helsingin maalaiskunnan ja Keravan jätevesien johtaminen Helsingin jätevedenpuhdistamon kautta mereen sekä yhteishankkeet vesistön suojelemiseksi yhdistystoiminnan puitteissa. Lähes koko valuma-alueen kunnat kattavat juoma- ja jätevesihuollon kokonaisratkaisut 1970-luvulta eteenpäin sinetöivät Etelä- ja Keski-Uudenmaan kuntien yhteistyön tiivistymisen vesiensuojelussa.

Paikallisesta saastuttamisesta alueelliseen vesistönsuojeluun

Garret Hardinin mukaan yhteisesti käytetyn luonnonvaran kestävä käyttö johtuu siitä, että luonnonvaran liikakäytön tuoma yksityinen taloudellinen hyöty ylittää sen liikakäytöstä kullekin osapuolelle koituvan haitan.⁷³ Yläjuoksun kunnat ja teollisuuslaitokset hyödynsivät vesistöä ilmaisena viemärinä ja jokiveden saastuminen oli niiden näkökulmasta lähinnä esteettinen ja virkistyskäyttöön liittyvä haitta. Alajuoksulla Helsingin vesihuolto oli riippuvainen puhtaasta jokivedestä. Eri tarkoituksiin hyödynnetty luonnonvara jakautui useille hallinnollisille alueille ja vesistön itsepuhdistuskyky ylittyi vasta paljon saastuttamisen alkamisen jälkeen, jolloin saastuttamisen haitat eivät olleet välittömästi havaittavissa. Paikallista ja yhteistä motiivia vesistönsuojeluun ei ollut ja Vantaanjoen vesistö saastui pahasti 1950-lukuun mennessä.

Vantaanjoen vesistön suojeleminen käynnistyi 1950- ja 1960-luvun vaihteessa, jolloin vesiensuojelu oli valtakunnallisestikin erittäin ajankohtainen aihe. Vuoden 1962 vesilaki tiukensi ehtoja, joiden puitteissa vesistöihin saatettiin laskea jätevesiä, ja kannusti vapaaehtoiseen yhdistysmuotoiseen vesiensuojeluun. Vesistön hyödyntäminen ristiriitaisiin tarkoituksiin ratkaistiin ylikunnallisella yhteistyöllä, jonka perustana olivat

yhteiset juoma- ja jätevesihuollon ratkaisut. Vaikka 1950- ja 1960-luvun kriittisistä ajoista kesti vielä vuosikymmeniä, ennen kuin Vantaanjoki toipui avoviemäristä jälleen lohi- ja virkistysjoeksi, lyötiin toisen maailmansodan jälkeen vesistön valuma-alueen kuntien yhteistyöhön perustuneen vesiensuojelun alkuhahdit.

Vantaanjoen vesistöalueen suojeleuyhteistyön kehitystä voidaan tarkastella pienen mittakaavan analogiana Suomenlahden ja koko Itämeren suojelemaan haasteisiin 1970-luvulla. Niiden kaikkien suojeleminen on edistynyt vain kuntien ja valtioiden yhteistyöllä. Vesistön tilan kehityksessä on valuma-alueen yhteistyö ratkaisevassa roolissa, oli kyseessä koko Itämeri, Suomenlahti tai yksittäinen mereen laskeva joki.

61. VHVSY, pöytäkirja 26.2.1963, 4§.
62. Helsingin maalaiskunta, teknillinen lautakunta, kokouspöytäkirja 2.8.1960, 7§.
63. Helsingin kaupunginhallitus (jatkossa Hkhs) 23.6.1960, 1814§, liite 1 (yleisten töiden lautakunnan lausunto), liite 2 (teollisuuslaitosten lautakunnan lausunto) sekä liite 3 (terveydenhoitolautakunnan lausunto).
64. Hkhs 23.6.1960, esityslista, asia n:o 14.
65. Herranen (2001) 196.
66. Vesiensuojeluyhdistyksen perustaminen oli viivästynyt vuoden 1958 aloitteen jälkeen useilla vuosilla vesilaitoksen kriisivuosien ja suurten investointien takia. Perustamistoimikuntaa johtanut Eino Kajaste toteasi työkiireidensä estäneen ripeämmän aikataulun yhdistyksen perustamisen suhteen. VHVSY, pöytäkirjat 16.10.1962, 26.2.1963 ja 7.5.1963.
67. Ensimmäisenä vuonna vesiensuojeluyhdistyksen jäseneksi liittyivät kaupunkien ja kauppaloitten lisäksi Tikkurilan Silkki Oy, Oy Alkoholiliike Ab, Suomen Kalmiasten Keskusliitto ry, Aero Oy, Suomen Kumitehdas Oy, Oy Schildt & Hallberg Ab, Puolustusministeriö, Rinnekoti-Säätiö ja Amer-Tupakka, Oy Trustivapaa Bensini, Suomen Vanutehdas, Oy Karl Fazer Ab, Suomen Kirkon Seurakuntaopiston Säätiö, Espoon Vesihuolto Oy ja Kellokosken Sairaalan Kuntainliitto. Lähde: VHVSY vuosikertomus vuosilta 1963–1973, 6–7.
68. Vuoteen 1965 mennessä kaikkia Suomen suurimpia vesistöjä varten oli perustettu vapaaehtoinen vesiensuojeluyhdistys. Ensimmäisenä perustettiin 1961 Hämeen vesiensuojeluyhdistys, jonka nimi muutettiin sittemmin Kokemäenjoen vesiensuojeluyhdistykseksi. Tapio Katko (1996) *Vettä! Suomen vesihuollon kehitys kaupungeissa ja maaseudulla*. Tampere: Vesi- ja viemärlaitosyhdistys, 361–362.
69. HYL 8.10.1965, 4.
70. HYL 2.10.1964, 2.
71. Herranen (2001) 175–186.
72. Herranen (2001) 196–199.
73. Garret Hardin (1968) 'The Tragedy of Commons', *Science* 162: 1243–1248.

ELINA LUOTONEN

Ouran karit

Merikarvian saaristorannikko paikallisessa ympäristötietämyksessä

Lähiympäristössään säännöllisesti liikkuvat ihmiset kiinnittävät herkästi huomiota alueen muutoksiin. Tässä artikkelissa käsitellään Merikarvian Ouran saaristossa 1930-luvun jälkeen tapahtuneita ympäristömuutoksia alueen vapaa-ajankalastajien paikallisen tietämyksen näkökulmasta.

Selkämerellä

”Meidän kannalta on paras kalasää semmonen, kun tuuli menee auringon kanssa ympäri... Eli että aamulla tuulee leppeästi auringonnousun suunnasta itäkaakosta, päivällä työntyy hiukan ja illalla puhaltelee taas semmoista kahdeksaa-kymmentä metriä sekunnista luoteesta, sieltä minne aurinko yöksi painuu. Silloin pysyy vedet kirkkaina ja raikkaina. Mutta jos se puhaltaa pitempään yhtäjaksoisesti tuolta etelästä tai kaakosta niin kaikki Kokemäenjoen saastat virtaa tänne. Sen ihan näkee kun vesi mustenee ja sakenee – ja kalat lähtee pakoon, kaikkoaa rannoilta niin että on melkein yhtä tyhjän kanssa pyytöjään meressä makuuttaa.”¹

Näin kuvailivat 1970-luvulla meriympäristöään merikarvalaiset kalastajaveljekset Mikko, Samuli ja Eero Veneranta. Kaikki kolme ovat jo siirtyneet kirkkaammille kalapajille, mutta veljesten ajatukset osoittavat, että ympäristön tarkkailu on aina ollut olennainen osa kalastusta. Moderneja kaikuluotaimia ja muita paikannuslaitteita omistamaton kalastaja päätelee kalojen liikkeitä tuulia, ilmanpainetta, sääoloja, virtauksia, pinnanmuotoja ja muuta luontoa tarkkaillen. Näin tarkkoja havaintoja tekevät ihmiset kiinnittävät herkästi huomiota myös ympäristömuutoksiin.

Käsitellen Itämeren ympäristöhistoriaa keskittyen Selkämeren rannikkoasutuksen

muistitietoon.² Tutkimusalueeni on Merikarvian merialueella sijaitseva Ouran saaristo. Pyrin selvittämään millaista ympäristötietämystä paikallisella kalastusta harrastavalla yhteisöllä on meriympäristössä tapahtuneista muutoksista ja niiden vaikutuksista. Olen haastatellut vuosina 2004–05 kahdeksaa merikarvalaista kalamiestä, jotka käyvät yhä lähes päivittäin merellä.³ Vanhin haastateltavistani on syntynyt vuonna 1920 ja nuorin vuonna 1955. Kaksi kahdeksasta haastateltavasta on ollut aikoinaan ammattikalastajia, mutta haastatteluhetkellä kaikki harjoittivat kalastusta vain omiin tarpeisiinsa ilman moderneja havaintolaitteita. Voidaan sanoa, että vapaa-ajankalastajat käyvät merellä omasta tahdostaan, eivät ammatin velvoittamana, eivätkä he arvota ympäristömuutoksia yhtä vahvasti taloudellisen toimeentulon näkökulmasta kuin ammatikseen kalastava voisi ehkä tehdä. Haastatteluaineistoni kattaa ajanjakson 1930-luvulta tähän päivään.

Vapaa-ajankalastajat eivät halunneet nimiansä julkaistavan tämän artikkelin yhteydessä. Yksi haastateltavista jopa kielsi haastattelun nauhoittamisen. Piiloutuminen nimettömyyden suojaan kertoo mielestäni paikallisen ympäristötietämyksen heikosta asemasta julkisessa keskustelussa. Uskon, että haastateltavat kokivat, ettei heidän sanomisilleen annettaisi julkisesti paljoakaan arvoa. Tästä huolimatta haastateltavat suhtautuivat ympäristöhavainnoista kertomiseen kuitenkin hyvin myönteisesti jakaen kokemuksiaan niin auliisti, että keskimäärin haastattelut kestivät kolmisen tuntia. Kaikkiaan haastatteluaineistoa kertyi 17 tuntia.

Tässä artikkelissa kysyn Merikarvian Ourrassa liikkuvilta vapaa-ajankalastajilta, mitä

1. Matti A. Pitkänen & Ilkka Pitkänen (1978) *Merikalastajat. Saastetta ja soraa*, Espoo: Weilin + Göös.

2. Tutkimuksesta yleisesti ks. Outi Fingerroos & Riina Haanpää & Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (2006) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.

3. Merikarvalaisten vapaa-ajankalastajien haastattelut on tehty 26.1.2004–3.11.2005. Seitsemän haastattelua tallensin nauhurille, josta translitteroin ne. Tallenteet ja muistiinpanot ovat hallussani. Viitteisiin olen merkinnyt haastateltavat ikäjärjestyksessä siten, että vanhin haastateltavani on haastateltava numero yksi ja nuorin numero kahdeksan.

meriympäristölle heidän mielestään on heidän elinaikanaan tapahtunut. En etsi haastateltavieni paikallisesta ympäristötietämyksestä oikeita tai vääriä käsityksiä vertaamalla niitä asiantuntijatietoon, vaan lähtökohdani on se, että kaikki haastateltavieni kertomat asiat kuvaavat todellisuutta. Vastaukset ovat haastateltavien tulkintoja paikallisen meriympäristön tilasta ja sen muutoksista. Yksilöllisten näkemysten ja kuvausten havainnollistamiseksi esitän suoria lainauksia heidän vastauksistaan.

Paikallinen ympäristötietämys

Suomenkielen tieto on monimerkityksinen sana, joka vastaa muun muassa englanninkielisiä sanoja *knowledge*, *information* ja *data*. Michel Foucault käyttää ranskankielisiä termejä *connaissance* ja *savoir*, joista ensimmäinen vastannee suomen tietoa ja jälkimmäinen suomenkielen tietämystä.⁴ Määrittelen tiedon tulkituiksi, sisäistetyiksi käsityksiksi todellisuudesta. Tietämyksessä sen sijaan yksilön kokemukset, sukupolvien mukana kulkeva peritty hiljainen tieto ja luettu tieto yhdistyvät.

Paikallisella ympäristötietämyksellä tarkoitan sitä ruohonjuuritason tietotaitoa, jota yksilö tarvitsee selviytyäkseen jatkuvasti muuttuvassa ympäristössä. Paikallinen ympäristötietämys ei liity pelkästään luonnonympäristöön ja käytössä olevaan tekniikkaan vaan se käsittää myös kulttuurisen ympäristön, jolloin se sisältää paikallishistoriaan ja alueen sosiaalisiin rakenteisiin nivELYTYVIÄ tietoja ja tunteita. Paikallinen ympäristötietämys heijastaa yksilöiden omia kokemuksia ja tulkintoja, paikallisten asukkaiden ajattelutapoja sekä tiedotusvälineiden kautta omaksuttuja yleisempiä käsityksiä.⁵

Paikallista ympäristötietämystä ei ole ollut helppo rinnastaa niin sanottuun tiedeasiantuntijuuteen. Tiedeyhteisön näkökulmasta puutteita on paikallisen ympäristötietämyksen mitattavuudessa sekä akateemisten käsitteiden ja kieliasun noudattamisessa. Paikallisen tietämyksen haltijat ovat puolestaan saattaneet kokea tiedeyhteisön olevan kykenemätön arvioimaan heidän tietämyksensä tasoa, joka perustuu pitkäaikaiseen havainnointiin, ei ”kirjatietoon”.⁶

Suomalainen kalastuskulttuurin tutkimus on keskittynyt lähinnä talonpoikais- ja ammattikalastuksen historiaan sekä kalatalouden muutoksiin.⁷ Paikallisesta ympäristötietämyksestä on julkaistu suomeksi hyvin harvoja tutkimuksia. Satakuntalaisen kalastajan Into Sandbergin merkintöihin perustuva kirja *Kalastaja ilman merta* on alan klassikko. Pekka Salmen toimittama *Paikallinen tieto, asiantuntijuus ja vuorovaikutus kalavesien hallinnassa* on tähän mennessä ainoa suomalaisen kalastuskulttuurin paikalliseen ympäristötietämykseen keskittyvä laajempi teos.⁸

Paikallisen ympäristötietämyksen tutkimus on erityisen tärkeää Suomen kaltaisissa teollisissa yhteiskunnissa, joissa arvostetaan tieteellistä tietoa, mutta joissa samalla koetaan ekologista turvattomuutta. Ymmär-

4. Michel Foucault (2002) *Archeology of knowledge*, London: Routledge, 16–17.

5. Christoph Antweiler (2004) 'Local knowledge theory and methods. An urban model from Indonesia', teoksessa Alan Bicker & Paul Sillitoe & Johan Pottier, (toim.) *Investigating local knowledge. New directions, new approaches*, Great Britain: Gateshead, 3, 10–12, 15–16. Kanadassa ympäristötietämyksen käsitteestä käytetään nimitystä 'local ecological knowledge', joka viittaa paikallisesti syntyneeseen ympäristötietoon, tai 'indigenous knowledge', joka viittaa tietyn etnisen ryhmän ylisukupolvisesti syntyneeseen tietämykseen.

6. Gadgil Madhav & Per Olsson & Fikret Berkes & Carl Folke (2003) 'Exploring the role of local ecological knowledge in ecosystem management: three case studies', teoksessa Fikret Berkes & Johan Colding & Carl Folke *Navigating social-ecological systems. Building resilience for complexity and change*, Cambridge: Cambridge University Press, 201.

7. Ks. mm. Outi Tuomi-Nikula (1982) *Keskipojalaisen kalastajan vuosi Keski-Pohjanmaan suomenkielisen rannikon ammattimaisen kalastuksen ja hylkeenpyynnin muuttuminen 1800- ja 1900-luvulla*, Kansatieteellinen arkisto; 32. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys; Erland Eklund (1994) *Kustfiskare och kustfiske i Finland under den industriella epoken Studier i en yrkesgrupps yttre villkor, sociala skiktning och organisation 1860-1970*, Svenska social- och kommunalhögskolan vid Helsingfors universitet, forskningsinstitutet: Helsingfors; Ari Lappalainen (1998) *Kalastuskulttuuri muuttuvassa yhteiskunnassa. Etnologinen analyysi kalastuskulttuurin muuttumisesta Pohjois-Karjalan Höytiäisellä 1890-luvulta 1990-luvulle*, Kalastusmuuseoyhdistys ry, Julkaisuja 13. Vammala.

8. Markku Saiha & Juha Virkkunen (1986) *Kalastaja ilman merta. Into Sandbergin elämää ja kynänjälkeä*, Porvoo: WSOY; Pekka Salmi (toim.) (2001) *Paikallinen tieto, asiantuntijuus ja vuorovaikutus kalavesien hallinnassa*, Riista- ja kalatalouden tutkimuslaitoksen julkaisu 177, Helsinki.

tääksemme, miten ympäristöongelmat sekä niihin suhtautuminen ovat aikojen myötä kehittyneet, meidän on lähestyttävä niitä myös arkipäivän tasolta ja paikallisesta näkökulmasta.⁹

Merikarvian Oura

Noin 3800 asukkaan Merikarvia on Satakunnan pohjoisin rannikkokunta, jonka pinta-alasta puolet on merta. Merikarvian merialue rajautuu Selkämeren ulapalle ja siellä on noin 1200 saarta, luotoa ja karia. Kunnan merialueella sijaitsee myös mantee-reesta selkeästi erillään oleva Ouran saari-ryhmä, joka on pinta-alaltaan noin 30 km². Ouraan kuuluu noin kaksikymmentä isoa saarta sekä lukemattomia kivisiä luotoja ja kareja.¹⁰ Louhikkoisuus ja nopea maankohoaminen, noin seitsemän millimetriä vuodessa, asettavat haasteita myös haastattelemilleni saariston vapaa-ajankalastajille: ”Potkureita menee aina joka kesä [nauraal]. Semmosella reitillä kato missä ei oo ennen menty.”¹¹

Nykyään Ouran saaristo on luontoarvoiltaan yksi Satakunnan merkittävimmistä vapaa-ajankalastuksen ja meriluonnon virkistyskäytön alueista. Ouran erityisyyttä arvostetaan ja pyritään suojelemaan niin paikallisella kuin valtakunnallisellakin tasolla. Satakunnan seutukaavassa Oura luokitellaan kokonaan suojelualueeksi¹² ja suuria osia saariston arvokkaasta meriluonnosta on pyritty säilyttämään valtakunnallisen rantojen suojeluohjelman avulla. Luontotyypeiltään monimuotoisena ja uhanalaisena alueena Ouran saaristo on valittu kansalliseksi suojelualueeksi Natura 2000 -verko-
toon ja sitä on esitetty äänimaisemaltaan maakunnallisesti merkittäväksi luonnonrauha-alueeksi.¹³ Museovirasto puolestaan määrittelee Ouran saariston valtakunnallisesti merkittäväksi kulttuurihistorialliseksi kokonaisuudeksi, jonka saarista löytyy useita vanhoja kalamajoja. Tulevaisuudessa Ouran saaristo saattaa olla osa suunnitteilla olevaa Selkämeren kansallispuistoa.¹⁴

”Saasteiden kirnu”

Ennen 1900-luvun puoliväliä Merikarvia oli yksi Suomen merkittävimmistä kalastusalu-

eista. Merikarvia toimi erityisesti silakanpyynnin keskuksena aina sotavuosien alkuun saakka, jolloin alueella liikkui jopa toistasataa kalastuskuntaa. Kalastuselinkei-
non kukoistus vaikutti myönteisesti alueen yritystoiminnan kehitykseen.¹⁵ Yksi haastateltavistani kiteytti muutoksen seuraavasti: ”Sillon oli katto täällä niin paljo töitä, kun oli monta sahaa. Kala-astiatehtaat kävi ympäri vuoden. Sekin homma loppu. Siis kala-astioitten teko puusta kun tuli muovi.”¹⁶

Toisen maailmansodan jälkeen länsirannikolle rakennettiin raskasta teollisuutta.

Alueen pahimmaksi kuormittajaksi haastateltavat nimesivät Porin Mäntyluodossa sijaitsevan maaliteollisuuden titaanioksidipigmentejä valmistavan Vuorikemia Oy:n tehtaan. Kemiran, joka perustettiin vuonna 1920 Valtion Rikkihappo- ja Superfosfaatti-
tehtaiden nimellä, rakennuttama tehdas las-

9. Leena Rossi (1995) 'Yksilö ympäristöhistoriaan', teoksessa Leena Rossi & Hanne Koivisto (toim.) *Monta tietä menneisyyteen*, Turun yliopisto: Turku; Simo Laakkonen (2002) 'Työväestön ja ympäristön historia. Muistitiedon keruu – ratkaisu lähdeongelmaan?' *Työväentutkimus* 2002, 31–33.

10. Valtion ympäristöhallinnon yhteinen verkkopalvelu, Ouran saariston sisältödokumentti [WWW] Lounais-Suomen ympäristökeskus: <http://www.ymparisto.fi/default.asp?contentid=14932&>. Luettu 30.11.2006; Kerttu Ellilä & Risto Ihantola (1983) *Ouran saaristo. Maisema, kasvillisuus, linnusto*, Satakunnan seutukaavaliitto. Sarja A: 143. Pori, 6, 10.

11. Haastateltava 5., synt. 1946.

12. Valtion ympäristöhallinnon yhteinen verkkopalvelu, Ouran saariston sisältödokumentti [WWW] Lounais-Suomen ympäristökeskus. <http://www.ymparisto.fi/default.asp?contentid=14932&>. Luettu 30.11.2006.

13. Päivi A. Karvinen & Anne Savola (2004) *Hiljaisuuden keitaat Satakunnassa*, HiljaPiSa. Ympäristöministeriö, alueidenkäytön osasto. Suomen ympäristö 691. Helsinki: Edita Prima Oy, 66.

14. Lauri Putkonen (toim.) (1993) *Rakennettu kulttuuriympäristö. Valtakunnallisesti merkittävät kulttuurihistorialliset ympäristöt*, Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 16, Helsinki, 151; Ks. Maunu Häyrynen & Elina Luotonen & Elina Mustalampi & Elisa Bruk (toim.) (2006) *Tuntematon Saaristo. Selkämeren saariston eletty maisema*, Keuruu: Otavan kirjapaino Oy. Kirja sai alkunsa Turun yliopiston maisematutkimuksen opiskelijoiden sekä henkilökunnan kiinnostuksesta Selkämeren kansallispuistohankkeeseen.

15. Eino Nikkilä (1937) 'Eräs merikarvialainen kalasauna', teoksessa *Suomen museo XLIV (44), v. 1937*, Suomen muinaismuistoyhdistyksen julkaisu: Helsinki, 108; Matleena Pekkanen (2002) *Rantabuoneita ja räjäkipaatteja. Merenmakuisia tarinoita Merikarvialta*, Merikarviaseura, 39.

16. Haastateltava 3., s. 1927.

ki vuodesta 1961 lähtien muun muassa rikkihappoa ja rautasulfaattia sisältäneet jätevetensä puhdistamattomina suoraan tehtaan edustalla olevalle merialueelle.¹⁷

”– Sen jälkeen kun tehtiin tuo Kemira, niin sen jälkeen alkoi vesi huononee.
– Millai se näky sitte?
– No kaikenmoista sakkaa. Sakkaa ja vahtoo veden päällä. (...) siellä Porin edustalla silakat, kun ne oli verkos ni niistä lähti nahka pois. Se oli niin kovaa happoo. Ja toiset oli silmättömiä. Siittä tuli sitte kova haloo. Että minkä takia niin kauheeta myrkkyy laitetaa veteen, että silakat tommoseks tulee. Sitte täyty alkaa jonkinmoisiin toimenpiteisiin. Mutta kyllä sitä [myrkyllistä jätevettä] kauan vielä laskettiin.”¹⁸

Massiiviset jätevesipäästöt muuttivat meren Vuorikemian tehtaiden edustalla niin happamaksi, että kalat ja hylkeet eivät voineet alueella elää. 1970-luvun puolivälistä lähtien kalastajat alkoivat Porin edustalla saada saaliikseen silmävikaisia silakoita, mutta tutkimustulosten ristiriitaisuuksista johtuen ei Vuorikemian saasteiden ja silakoiden sairauksien välistä yhteyttä voitu tieteellisesti todistaa.¹⁹ Mutta vapaa-ajankalastajien paikallinen ympäristötietoisuus oli alkanut herätä jo ennen Vuorikemian suurta julkisuutta saanutta katastrofia. Yksi vanhimmista haastateltavista kertoi seuraavasti havainnoistaan 1950-luvun alun Kokemäenjoesta ja Porin edustalta:

”Kokemäenjoki oli pahas mallis sillon viiskymmentäluvun aluus, sanotaa että olisko viiskymmentäkaks, viiskymmentäyks vuonna, kun me ensimmäisiä kertoja menimme sodan jälkeen sitte silakkakaupalle Poriä täältä näin [Merikarvalta]. Meil oli pari tonniä silakkaa mukana, suolasilakkaa ja siin oli vähän maustekalaa ja suolattuu silakkaa eri kokosis astiois. Vietii Pihlavaa ja siitä mentii sitte Poriä ja lehtee ilmotus ja myytii silakoita siellä. Kylä Porin joki, kylä se oli pahas kunnos sillon. Kylä se haisi ja siin oli semmosia oikeen semmosia paskahattaroita. Ja sitte kaikki nämä tehtaat jokivarres lykkäs vetes sinne. (...) Ja

Pihlavanlahti, kylä sekin oli paha. Kylä se haisi...”²⁰

Kalastajat havaitsivat siten merkittäviä muutoksia asutuskeskusten lähellä jo varhain, mutta ulompana Merikarvian ja Ouran alueella meriluonto muuttui vähitellen. ”Se muutos, mikä ympäristössä tapahtui, tuli niin hitaasti, ettei sitä heti huomannut”, totesi yksi haastateltavistani.²¹ Mutta vähitellen rakkolevä katosi rantavesistä ja rantakallioiden vesirajaan alkoi ilmestyä ilkeän vihreää ukonpartaa, joka likasi pyydyksiä. Eräät kalastajat yrittivät välttää pyydysten likaantumisen laskemalla verkkonsa vähitellen yhä ulommaksi. Lopulta saasteet kävivät kuitenkin myös Ouran kalastajien pyydyksiin.

Yksi kalastaja kuvaili miten 1970- ja 1980-luvulla kalastettiin tarkalla aikataululla verkkojen livoittumisen²² välttämiseksi: Verkot laitettiin mereen illalla varttia yli yhdeksän ja koettiin noin kolmen tunnin kulluttua ylös. Jos ne laitettiin veteen liian aikaisin, esimerkiksi seitsemältä illalla, olivat verkot täynnä tymepeältä haisevaa sitkeää massaa, joka koostui lähinnä ukonparran haituvista. Likaiset verkot oli suljettava mustiin jätesäkkeihin ja jätettävä kallioille kesäaurinkoon muutamaksi viikoksi, jotta ukonparta mätäni ja irtoaisi verkon solmuista. Kun säkin avasi, oli sieltä ”lehahtavaa lemua juostava pakoon”.²³ Ei ihme, että kalastajien huoli alkoi vähitellen koskea koko meriympäristön tilaa. Yksi kalamiehistä ilmaisi huolensa sanomalla: ”Kyllä tuo Itämeri on oikea saasteiden kirnu”.²⁴

17. Reijo Oravainen (2005a) *Vuostyhteenvedo Kokemäenjoen ja Porin edustan merialueen yhteistarkkailusta vuodelta 2004*, Kokemäenjoen vesistön vesiensuojeluyhdistyksen julkaisu 524, Pori, 43.

18. Haastateltava 3., s. 1927.

19. Pekka Salmi & Juhani Salmi (1991) *Silakan kalastuksesta monilajikalastukseen. Pohjois-Satakunnan rannikon ammattikalastuksen muutokset*, Riista- ja kalatalouden tutkimuslaitoksen julkaisu 30. Helsinki, 113, 116.

20. Haastateltava 4., s. 1935.

21. Haastateltava 8., s. 1955.

22. Monissa selvityksissä ja tekemissäni haastatteluisa on käytetty termiä verkkojen *livoittuminen*. Suomen ympäristöministeriö käyttää kuitenkin termiä *limoittuminen*.

23. Haastateltava 8., s. 1955; Pirjo Honkasalo (2005) 'Kahden silminäkijän lausunto', *Vesitalous* 2, 58.

24. Haastateltava 2., s. 1922.

Merikarvialainen vapaa-ajankalastaja ja itse tehty 'paatti' perämooottoreineen. Tekninen kätevyys tekee liikkumisesta vaivatonta ja on siten olennainen osa paikallista ympäristötietämystä. Kuvan on ottanut Elina Luotonen 1999.

Kirkastuva merivesi

Länsirannikolla ensimmäiset kaupungit, etenässä Pietarsaari ja Rauma, aloittivat vesiensuojelun jo 1930-luvulla. Laajemmin kaupungit ryhtyivät toimeen sotien ja jälleenrakennuskauden jälkeen 1960- ja 1970-luvulla.²⁵ Yksityinen sektori ja valtiovalta tulivat kuntien vesiensuojelutoimien vana-vedessä. Valtion omistama Vuorikemia Oy, nykyinen Kemira Pigments Oy, rakennutti ensimmäiset jätevedenpuhdistamot tehtailleen vuonna 1973 ja puhdistusprosessia tehostettiin merkittävästi vuonna 1997.

Vähitellen niin kaupunkien kuin teollisuudenkin vesiensuojelutoimet alkoivat näkyä vedenlaadussa. Tutkimuksien mukaan Porin edustan merialueen laatu on parantunut 2000-luvulle tultaessa.²⁶ Haastateltavien mukaan esimerkiksi aiemmin yleisiä "paskahattaroita" tai pyydysten limoittumisongelmia ei enää ole. Mutta siinä missä Porin edustan rehevöityminen on hidastunut, vaihtelee Merikarvian merialueen tila lieväs-

ti rehevästä rehevään.²⁷ Haastatteluissa kalastajat mainitsivat merialueen rehevöitymisen perussyynä seudun historialliset maankäytön muutokset ja veden samentumisen vaihteluiden syynä vuodenaajat ja niiden vaihtelut.

"Kylä ne joista tulee ja ympäristömyrkyistä. Kaikki nämä joet täältä ja nevat on kuivattu ja kaikki ojat johtaa katto jokeen. Ja joki tuo ne tänne alas. Tämon kaikki rehevöityny nämä alueet tästä. Mä olin joskus kahdeksankymmenenviiden [1985] jälkeen lohipyynnin keväällä [Ouran ulkopuolella avomerellä]. Mä tua kattelin sitte sitä vettä päivällä että kuinka likasta ja paskasta se on ja mulla oli semmonen punanen lippo. Se oli värikäs se punanen se liina siinä ja mä laitoin sen sitte sinne veden alle. Ni suurin piirtein semmonen kuuskymmentä senttiä ni sitä ei näkyny enää sitä kirkasta lippoo sielä. Se oli niin likasta se vesi keväällä. Kesän aikana sitte se muuttuu, kun on vaan luodetuulia, friskiä luodetuulia ja kirkkaita voimakkaita tuulia ni silloin se muuttuu sitte kesän myötä."²⁸

Myös muut vapaa-ajankalastajat ovat havainneet meriveden laadun parantuneen ja kirkastuneen, mutta yhä vielä etelä- ja kaakkoistuulten sekä samansuuntaisten merivirtojen mukana tulee rehevöityneemmältä Itämeren päältä suunnilta sameaa merivettä. Pohjoistuulien aikana puolestaan on "kirkkaat, puhtaat vedet".²⁹

Kalakantojen muutoksia ja tulokaslajeja

Ourasta saadaan nykyään saaliiksi pääasiassa ahventa, siikaa, madetta ja kuhaa. Haastateltavien mukaan saaristorannikon kalakannoissa ja kalojen käyttäytymisessä on kuitenkin tapahtunut toisen maailmansodan jälkeisenä aikana suuria muutoksia. Vapaa-ajankalastajat arvelivat meriveden saastumisen ja harmaahylkeiden lisääntymisen vaikuttaneen eniten kalojen esiintymiseen ja käyttäytymiseen.

Itämeren jo uhanalaiseksi joutuneet hylkeet alkoivat lisääntyä metsästyksen loputtua ja Itämeren ympäristömyrkkypitoisuuk-

sien vähennyttyä. Pohjanlahdella erityisesti harmaahylkeen kannat kasvoivat.³⁰ Runsas-tuneet hylkeet vaikeuttivat kalastusta aja-malla kalat joko lähelle rantojen matalia vesiä tai kauas ulkomeren syvänteisiin. Li-säksi jotkut hyljeyksilöt oppivat syömään kalat verkoista, mikä alkoi uhata etenkin ammattikalastuksen kannattavuutta. Har-maahylkeen takia Ouran alueelta ei enää saada saaliiksi juurikaan lohia.³¹

Kalalajeista lähes täysin hävinneiksi ni-mettiin yleisimmin meriharjus, vimpa, här-käsimppu ja rasvakala. Ouran saariston meriharjus on ainoa Suomen rannikolla esiintyvä merikutuinen harjus ja siksi se on luokiteltu uhanalaiseksi. Myös silakka, siika ja turska ovat vähentyneet, kuha puolestaan on melko uusi tulokas. Turskan ja kuhan kantojen muutokset haastateltavat selittivät Itämeren suolapitoisuuden muutoksilla. Turskan mäti tarvitsee kehittyäkseen suo-laisen veden, kun kuha puolestaan viihtyy ja lisääntyy makeammassa murtovedessä. Haastateltavat kertoivat turskasta ja kuhasta seuraavasti:

”Kirkas jakoavain ja siihen pisti koukut ja laski narun kans lähelle pohjaa, niin siitä sai nostaa ylös ja oli turska. Se syö kaikkia mikä kiiltää tai mikä vaan vähänkin liikkuu. Sitte se söi vielä aina kilon savee siihen päälle, kun se ohmotti siellä pohjas. Savee maha täynnä ja kiviä.”³²

”Sitä [turskaa] oli paljo. Sitä on ollu ennen sota. Sitä onkittii oikeen katto. Ouran takaa sai pitkälläsiimalla. Ja sitte se oli välis pois ja nyt sitä oli sitte taas seittemänkym-mentäluvulla. Sitte se hävis pikkuhiljaa. Täällä on liian makeeta vettä. (...) Toissa-vuonna alko tulee kuhaa. Sitä ihmeteltiin, kun kuha tuli verkkoon, että mikä kala tämä on.”³³

Vapaa-ajankalastajat kykenivät siten muisti-tiedon avulla tarkastelemaan yksittäisen kala-lajin kantojen päämuutoksia hyvinkin luo-tettavasti lähes seitsemän vuosikymmenen ajalta. Eräiden kalakantojen vähentyessä tai hävitessä Selkämeren rannikolta jopa kokoa-nan, niiden tilalle ilmestyi toisia. Välillä saatiin saaliiksi myös erikoisempia eliöitä:

”Mä sain viimekeväänä semmosen elävän, että meinasin hypätä pois paatista, ko se tuli verkon mukana. Ei se ny iso ollu, mutta niinko tua sun nauhuri, ni sen kokone [minidisc, halkaisija 10 cm]. Se oli joku rapu. Se oli mulla täällä tuvaas, pesuhuonees. Pesufadis se ol juu, mutta ei se piru pysyny siellä. Kun mä menin aamulla kattomaa, ni pesufati oli tyhjä ja sitte mä rupesin sitä hakemaa ni se oli parven alla. Se oli siä seinäs kii. (...) Nua ravut justiinsa ja nämä eskootiset [sic.] kalalajit mitä tääl on ne tulee kato laivojen pohjavesitankeis. Ko laiva ottaa painolastia, että alus on vakaa ja kulkee vakaasti, ni sillonko se imee vettä sisälles ni sillon menee tankkiin kaikki mitä siä sattuu olemaan laivan pohjan alla. Sitte ko ne tulee tänne Suomee, ni Mäntyluotoon, ne puhaltaa vedet uloos. Sillai ne tulee ne uudet kalakannat tänne sitte. Toiset sitte elää, toiset kuolee heti.”³⁴

Vapaa-ajankalastajat olivat siten hyvin sel-villä myös tulokaslajeista ja niiden leviämismekanismista. Tulokaslajit uhkaavat Itäme-ren ekosysteemiä kun alueelle ilmaantunut uusi laji alkaa lisääntyä siinä määrin, että se alkaa syrjäyttää paikallisia lajeja tai muuten muuttaa alueen ekosysteemiä. Kalastajan

25. Länsirannikon edelläkävijäkaupungeista ks. Simo Laakkonen, Sari Laurila, Marjatta Rahikainen (toim.) (1999) *Harmaat aallot. Ympäristönsuojelun tulo Suomeen*, Suomen Historiallinen Seura: Vammala, 91–106, 125–142, 175–188, 209–228.

26. Oravainen (2005a) 43–44, 55.

27. Reijo Oravainen (2005b) 'Luvian, Porin ja Merikarvian edustan merialue', teoksessa Maija Sarvala & Jouko Sarvala (toim.) *Miten voit, Selkämeri?* Ympäristön tila Lounais-Suomessa 4. Lounais-Suomen ympäristökeskus: Turku, 66, 85, 87.

28. Haastateltava 4., s. 1935.

29. Haastateltava 1., s. 1920; haastateltava 2., s. 1922; haastateltava 3., s. 1927; haastateltava 5., s. 1946; haastateltava 6., s. 1950; haastateltava 7., s. 1950 ja haastateltava 8., s. 1955.

30. Ks. Juha Ylimaunu (2000) *Itämeren hylkeenpyyntikulttuurit ja ihmisen-hylje -subde*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.

31. Haastateltava 1., s. 1920; haastateltava 3., s. 1927; haastateltava 4., s. 1935; haastateltava 5., s. 1946; haastateltava 6., s. 1950; haastateltava 7., s. 1950 ja haastateltava 8., s. 1955.

32. Haastateltava 7., s. 1950.

33. Haastateltava 3., s. 1927.

34. Haastateltava 4., s. 1935.

Talvikalastusta Ourassa vuonna 1981. Pääsaalislajina oli tälläkin pyydöllä turska. Kuvaaja on Seppo Keränen.

”pesufadissaan” pitämä eksoottinen rapu ei ole Selkämerelläkään mikään ihme, sillä Itämeren alueelle ilmaantuu alusten painolastivesien mukana jatkuvasti uusia lajeja maailman kaikilta meriltä ja mantereilta Antarktista lukuun ottamatta.³⁵

Päinvastoin kuin kaupunkien merialueilla ei Ouran saaliskalojen maussa oltu vuosien varrella huomattu muutoksia. Haastateltavat olivat kuitenkin kiinnittäneet huomiota kalojen mahdollisiin myrkkypitoisuuksiin:

”Ykstoistakilosen hauen mä olen saanu. (...) Kylä maar siinä voi olla niin paljon elohopeeta niin isos haues, ettei sitä viitti enää syödäkään. Kun ne sanoo, mitä isompi hauki sitä enämpi elohopeeta.”³⁶

”Kalakaveri sai yhdeksän kilon mateen. Niin ei sitä varmaan enää sais syödäkään. Aatteles, kun sen maksan syöt niin kyllä siinä on varmaan monen vuoden dioksiinit.”³⁷

Myrkkyajattelu juontaa juurensa ilmeisesti ympäristöuutisointiin sekä suomalaiseen terveysvalistukseen³⁸ eikä se ole niinkään sidoksissa yksilön tekemiin omakohtaisiin

havaintoihin. Yleisesti kalaa pidettiin kuitenkin hyvänä ja terveellisenä ravintona.

Kauttarantain oli kauniimmat kesät

Mielenkiintoinen, kaikkien haastattemieni vapaa-ajankalastajien kokemuksia yhdistävä ympäristöteema olivat muutokset ilmastossa ja säätiloissa. Tämän ottivat kaikki haastateltavista esille osoittaen suurta huolta ympäristöönsä kohtaan. Havaintojen perusteella nykyisiä säätiloja ja vuodenaikoja leimasi ennakoimattomuus ja epävarmuus, enää ei ollut havaittavissa selvää taitekoh-
taa, joka erottaisi esimerkiksi syksyn ja talven toisistaan. Seuraavassa on lainaus yhden talvea odottaneen vapaa-ajankalastajan havainnoista. Apunaan hänellä olivat itse tehdyt kalenterimerkinnot:

”Tos on ny katos: syyskuus kuu syntyy etelätuulella. Etelätuulta on piisannu ja lokakuus syntyy lounastuulella kuu. Se kuukausi oli lounastuulta, etelätuulta. Nyt syntyy taas marraskuus toinen päivä kolme kaksikymmentäviisi aamulla, silloin oli tuuli eteläs. Saa nähdä ny sitte kestäkö se tämän kuukauden etelätuulta, että päätuulet on

eteläs. Että se menee joulukuun puolelle pitkälle ennenko tulee talvi. Ei etelästä talvee tuu. Kylä se käy idäs ja tulee pieni pakkänenki välillä, mutta tua päätuulet on sielä. Se on ainaki pitäny paikkas tähää asti.”³⁹

On syytä laittaa merkille, että kaikki kalastajat eivät luottaneet ”miesmuistiin”, vaan muutamat pitivät tarkasti kirjaa luonnonolojen muutoksista ja esimerkiksi saaliista, jolloin he pystyivät tekemään perusteltuja päätelmiä pitkäaikaisista muutoksista. Talven pituuteen ja jäiden kestävyysliitty suurempaa epävarmuutta kuin ennen. Tätä kuvattiin yleensä kertomuksilla siitä, miten myöhään kevättalvella oli mantereelta voitu mennä Ouraan jäitä pitkin. Eräs haastateltavistani kertoi, miten hän oli vuoden 1940 vappuna vienyt hevoskuormallisen ruokaa ja tarvikkeita sotilaille, jotka olivat Ouran luotsitivalla. Hän oli koko matkan tarkkailut hevosen kavioita ja ollut valmis hyppäämään pois kuorman päältä, jos olisi nähnyt niiden painuvan sulaan. Jäät kuitenkin kestivät niin meno- kuin paluumatkan.⁴⁰

Merkittävin muutos säässä, joka oli pantu merkille, oli tuulisuuden lisääntyminen, samoin tuulensunnan nopeat vaihtelut.

”Meki käytiin, Hilja ja mun äitini, suvella käytiin pitkälläsiimalla. Ahvenia pyydystettiin. Koko heinäkuu pyydystettiin. Oli niin kuuma, että siihen aikaan [ennen sotia] kun oli naisilla liinanen pääs niin he kasteli liinasen meriveteen ja sitte se pantii päähän. Oli niin kuuma, ettei voinu muuten olla. Ahvenia tuli, komioita isoja ahvenia. (...) Ei mitää kauheita tuulia ollu, kun pysty soutamaan. Hiukan tuuli flatkutti vähäsen vaan ja sitte se tyveni siihen. Ehtoisin aina tyveni. Semmosia ilmoja ei enää ol ollu. Tuulee niin usein. Ja sitte se ilma tekee tämmöstä näin. Se vaihtaa niin äkkiä suuntaa. Tuulee etelästä pohjosee ja pohjosesta etelään taas takasin. Itään ja tonne ja taas sieltä kieppaa ihan vuorokauden aikana takasin. Menee niin äkkiä.”⁴¹

Toinen haastateltava kertoi vastaavalla tavalla säiden muuttumisesta: ” (...) kun meri käy vielä pohjoisesta niin se saattaakin

tuulla jo etelästä. Se on niin äkkiä vaihtanut, että tuuli käy vasten merta. Se kieppuu niin kauheesti. Ja sitte yöt oli ennen aika rauhallisia, niin nyt tuulee öisinkin. Kylä se on tua tuuli lisääntynyt. Mä sanon, että kyllä nyt olis tuulimyllyjen paikka. Joku sano, että ei kannata tuulimyllyjä tehdä, kun talvella ei tuule yhtään. Nykyään tuulee talvellakin.”⁴²

”Ilmat on muuttunut, ihan selvästi on muuttunut. Kylä ennen maailmas, ni ne alko juhannukselta, alko luodetuulet. Rupes luoteesta tuulemaan. Tuuli melkein poikkeuksetta joka päivä luoteesta ja ehtoolla tyveni. (...) Kylä oli komiaa. Sen tiesi, että se ehtoolla tyvenee, että merelle ja kalaa on.”⁴³

Kenen tieto kelpaa?

Suurimmat haastateltavieni kuvailemat ympäristömuutokset Selkämeren saaristorannikolla olivat merialueen saastuminen, rehevöityminen, pyydysten limoittuminen sekä muutokset kalakannoissa. Myös sään ja ilmaston muutoksista oltiin huolestuneita.

Ensimmäiset meriympäristössä tapahtuneet muutokset oli pantu merkille toisen maailmansodan jälkeen. Vanhimmat merikarvialaiset vapaa-ajankalastajat olivat nähneet jo 1950-luvulla Kokemäenjoen ja Porin edustan merialueen tilan huonontuneen. Muutokset ilmenivät Ouran saaristossakin vähitellen. Kalat pakenivat likaista vettä, hylkeiden lisääntyminen tyrehtyi. Kirkkaat, puhtaat kalavedet muuttuivat sakkaiseksi ja rehevöityneeksi, verkot painuivat pohjaan saasteiden kirnuksi. Sen lisäksi julkisessa

35. Aiheesta tarkemmin ks. Erkki Leppäkoski & Sergej Olenin (2001) *The meltdown of biological peculiarities of the Baltic Sea. The interaction of natural and man-made processes*, *Ambio* 4/5, 202–209.

36. Haastateltava 3., s. 1927.

37. Haastateltava 6., s. 1950.

38. Pirkko Leino-Kaukiainen (1999) 'Vesistöistä viemäreiksi. Vesiensuojelu Suomessa 1945–1970', teoksessa Simo Laakkonen & Sari Laurila & Marjatta Rahikainen (toim.) *Harmaat aallot. Ympäristönsuojelun tulo Suomeen*, Suomen Historiallinen Seura: Helsinki, Historiallinen arkisto 113, 57–62.

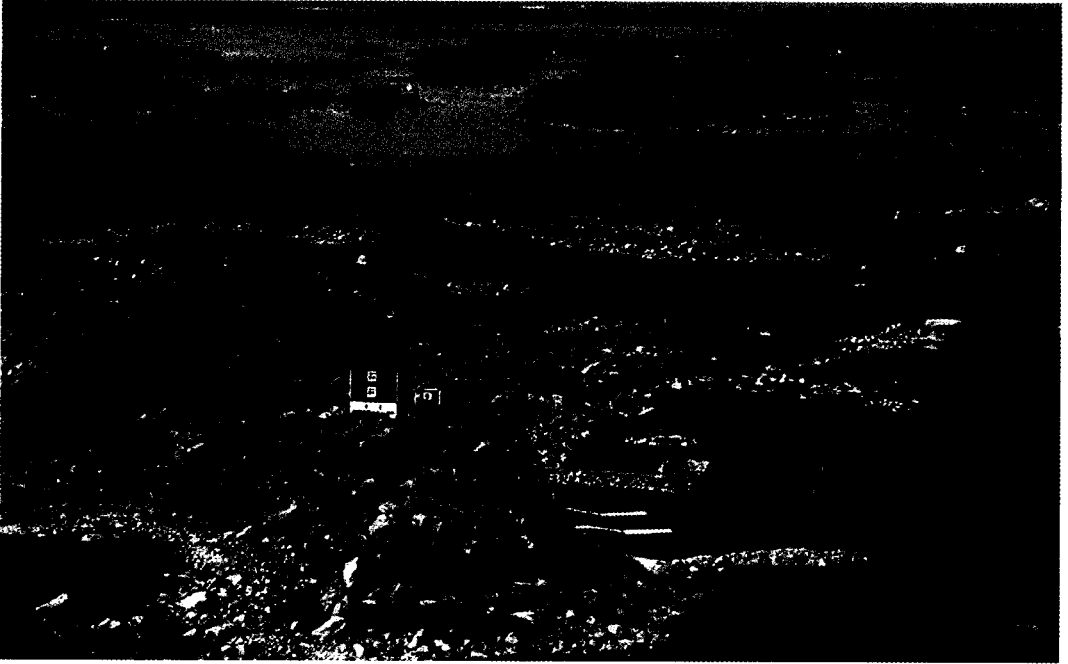
39. Haastateltava 4., s. 1935.

40. Haastateltava 2., s. 1922.

41. Haastateltava 3., s. 1927.

42. Haastateltava 6., s. 1950.

43. Haastateltava 4., s. 1935.

Ouraluodon ryssänkasarmi ja luotsitupa, jonne haastateltava oli vienyt vappuna 1940 hevosella jätitse tarvikkeita. Merikarvian kunta.

keskustelussa vaarallisiksi luokitellut kemikaalit sekä näiden aiheuttamat ympäristötuhot havahduttivat monet vapaa-ajankalastajista miettimään aluksi saaristorannikon meriluonnon ja lopulta koko Itämeren haavoittuvuutta.

Haastatteleman kalastajat arvostivat kokemusperäistä ympäristötietämystä. Tämä on ymmärrettävää, koska kalastajat kykenivät arvioimaan muutoksia yleisesti yli puolen vuosisadan puitteissa, joissakin tapauksissa aina 1930-luvulta saakka, ja vertailemaan kokemuksiaan muiden kanssa. Monet pitivät tarkasti kirjaa luonnonmuutoksista. Omiin kokemuksiin sovellettiin usein julkisuudessa esillä ollutta niin sanottua asiantuntijatietoa. Varsin monet meriympäristössä, esimerkiksi kalakannoissa tapahtuneet muutokset saatettiin ensin havainnollistaa omaan kokemukseen ja suulliseen perinteesen perustuvalla tietämyksellä, minkä jälkeen johtopäätöksiä selitettiin tai perusteltiin luonnontieteilijöiltä välittyneiden käsitysten pohjalta.

Yhteiskunnallisessa keskustelussa esiintyy erilaisia asiantuntijoita ja näiden välisiä valtasuhteita. Varsinkin ympäristöongelmis-

ta puhuttaessa on luonnontieteeseen, sen instituutioihin ja professioihin perustuva asiantuntijuus arvostetussa asemassa.⁴⁴ Sen sijaan paikalliseen ympäristötietämykseen näkemyksensä perustavat käytännön asiantuntijat haluavat esiintyä jopa nimettöminä, koska he eivät ilmeisestikään koe nauttivansa julkisessa keskustelussa vastaavaa luottamusta kuin luonnontieteilijät.

Ympäristöasioissa tiedeasiantuntijuutta ja käytännön asiantuntijuutta tarvitaan kuitenkin aina täydentämään toisiaan. Paikallisen tietämyksen avulla on mahdollista selvittää ympäristökysymyksen sellaisia teemoja, ajanjaksoja ja alueita, joista ei välttämättä ole saatavilla lainkaan luonnontieteellistä tutkimustietoa. Kokemusperäisen paikallisen ympäristötietämyksen tuominen asiantuntijatiedon rinnalle auttaa meitä kirjoittamaan kulttuurisesti monimuotoista Itämeren ympäristöhistoriaa.

44. Kimmo Saaristo (2002) *Avoim asiantuntijuus. Ympäristökysymys ja monimuotoinen ekspertisi*, Nykyluonnon tutkimuskeskuksen julkaisuja 66. Jyväskylän yliopisto, Saarijärvi: Gummerus Kirjapaino Oy, 119–121.

TUOMAS RÄSÄNEN –
SIMO LAAKKONEN

Suomen ja Neuvostoliiton ympäristöyhteistyön alkuvaiheet

Tuomas Räsänen ja Simo Laakkonen tarkastelevat vuonna 1968 alkanutta Suomen ja Neuvostoliiton välistä tutkimusyhteistyötä, jonka ensisijaisena tehtävänä oli kartoittaa Suomenlahden pilaantumista sekä siihen vaikuttaneita tekijöitä ja suojelukeinoja.

■ Suomen ja Neuvostoliiton 1968 perustama niin sanottu Suomenlahti-työryhmä oli ensimmäinen valtioiden välinen organisaatio, joka keskittyi avomerien saastumiseen Itämeren alueella.¹ Tässä artikkelissa tarkastelemme Suomenlahti-yhteistyötä kahdesta eri näkökulmasta. Aluksi selvitämme yhteistyön syntyä ja siihen vaikuttaneita tekijöitä. Toisessa osassa keskitymme yhteistyön arkeen: millaisia toimintamuotoja yhteistyöllä käytännössä oli ja millaisiin saastumiskysymyksiin suomalaiset ja neuvostoliittolaiset tutkijat kiinnittivät huomiota? Lopuksi tarkastelemme Suomenlahti-työryhmän panosta Suomenlahden ja osin koko Itämeren suojeluun.

Tärkeä merkki paalu Itämeren kansainvälisessä suojelupolitiikassa oli vuonna 1974 solmittu kansainvälisen Itämeren merellisen ympäristön suojelusopimus, niin sanottu Helsingin sopimus, minkä jälkeen kansainvälisen tutkimusyhteistyön keskusorganisaatioksi tuli sopimuksessa luotu Itämeren mai-

1. Ruotsi ja Tanska olivat solmineet samankaltaisen sopimuksen Öresundin merialueen tieteellisestä tutkimusyhteistyöstä jo vuonna 1955. Öresund on kuitenkin vain suppea Tanskan salmien osa, joten kyseisen sopimuksen voi sanoa käsitelleen rannikkovesien saastumista. Rannikkovesien paikallinen saastuminen oli puolestaan ollut tunnettu ilmiö jo 1800-luvun loppupuolelta lähtien, ks. Simo Laakkonen & Sari Laurila (toim.) (2001) *Man and the Baltic Sea*, teemanumero lehdessä *Ambio – A Journal of the Human Environment*, Part II, Issue 4/5, 30, 263–326.

den hallitusten alainen Helsinki komissio (Helsinki Commission, Helcom). Vaikka Suomenlahti-yhteistyön toiminta jatkuikin aina vuoteen 1991 ja Neuvostoliiton hajoamiseen asti,² Itämeren kansainvälisen ympäristötutkimuksen ja -suojelun painopiste siirtyi Helsingin sopimuksen allekirjoittamisen myötä Helcomille. Tästä syystä keskitymme yhteistyön varhaisvuosiin 1960-luvun lopulta 1970-luvun puoliväliin, jolloin Suomenlahti-työryhmällä oli ainutlaatuinen asema kansainvälisen meriensuojelun edistäjänä.

Itämeren kansainvälisen ympäristösuojelun historiaa on käsitelty useissa tutkimuksissa, mutta lähes poikkeuksetta ne käsittelevät Helsingin sopimuksen solmimisen jälkeistä aikaa.³ Tämän artikkelin kirjoittajat

2. Neuvostoliiton hajottua Suomi ja itsenäistynyt Viro solmivat ympäristönsuojelusopimuksen, jonka yhdeksi osaksi tuli myös Suomenlahden saastumisongelma. Pöytäkirja Suomenlahti-työryhmän kokouksesta 13.12.1991, Merentutkimuslaitoksen arkisto (MTL), Suomenlahti-työryhmä (SL), 1.

3. Ks. Robert G. Darst (2001) *Smokestack Diplomacy. Cooperation and Conflict in East-West Environmental Politics*, Cambridge, Mass.: The MIT Press, 53–89; Malgosia Fitzmaurice (1992) *International Legal Problems of the Environmental Protection of the Baltic Sea*, Dordrecht: Martinus Nijhoff; Peter M. Haas (1993) 'Protecting the Baltic and the North Seas', teoksessa Peter M. Haas, Robert O. Keohane & Marc A. Levy (toim.) *Institutions for the Earth. Sources of Effective International Environmental Protection*, Cambridge, Mass.: The MIT Press; Ronnie Hjorth (1992) *Building International Institutions for Environmental Protection. The Case of Baltic Sea Environmental Cooperation*, Linköping: Linköping University; Tapani Kohonen (1994) 'Regional Environmental Policies in Europe: Baltic/Nordic Cooperation', teoksessa Otmar Höll (toim.) *Environmental Cooperation in Europe. The Political Dimension*, Boulder: Westview Press; Martin List (1990) 'Cleaning up the Baltic: a case study in East-West environmental cooperation', teoksessa Volker Rittberger (toim.) *International Regimes in East-West Politics*, London: Pinter; Stacy D. VanDeveer (2000) 'Protecting Europe's Seas', *Environment* 42; Stacy D. VanDeveer (2002) 'Environmental Cooperation and Regional Peace: Baltic Politics, Programs, and Prospects', teoksessa Ken Conca & Geoffrey D. Dabelko (toim.) *Environmental Peacemaking*, Washington D.C.: Woodrow Wilson Center Press; Unto Vesa (1991) 'Environmental Security and the Baltic Sea Region', teoksessa Pertti Joenniemi (toim.) *Co-Operation in the Baltic Sea Region, Needs and Prospects*. Tampere: Tampere Peace Research Institute; Arthur H. Westing (toim.) (1989) *Comprehensive Security for the Baltic. An Environmental Approach*. London: Sage; B. O. Jansson ja H.-A. Velner (1995) 'The Baltic – the Sea of Surprises', teoksessa L. Gunderson, C. Hollings ja S. Light (toim.) *Barriers and Bridges to the Renewal of Regional Ecosystems*, New York: Columbia University Press.

Lennart Meri on kuvannut Urho Kekkosta ainoaksi lännen valtionpäämieheksi, joka harjoitti omaa Viron politiikkaansa kylmän sodan aikana. Kekkonen vieraili Neuvosto-Eestissä ensimmäisen kerran maaliskuussa 1964, jolloin hän piti Tarton yliopistossa virallisen puheensa virokseksi. Tämä oli mestarillinen kulttuuripoliittinen siirto, jolla hän nosti Suomen ja Viron erikoisubteen esille Neuvostoliitossa, mikä auttoi vuorostaan Eestiä ottamaan vahvan aseman ensiksi Suomenlahden ja myöhemmin Itämeren suojeluyhteistyössä. Kuvassa Kekkonen yliopiston jublasalissa päässään Tarton yliopiston lakki. Vasemmalla yliopiston rehtori Fjodor Klement ja Eestin neuvostotasavallan korkeimman neuvoston puheenjohtaja, venäjänvirolainen Aleksei Müürisepp. Eesti kirjandusmuuseum.

ovat aikaisemmin tarkastelleet Suomen roolia vuoden 1974 Helsingin sopimuksen syntyprosessissa. Suomen ja Neuvostoliiton bilateraalinen yhteistyö jää näissä tutkimuksissa kuitenkin vain maininnan asteelle.⁴ Hieman monisanaisemmin Suomenlahti-yhteistyötä ovat sivunneet Evald Ojaveer, Linda Rannak ja Taivo Laevastu tutkimuksessaan Viron merentutkimuksen historiasta, sekä suomalaiset merentutkijat, jotka ovat itse ottaneet osaa Suomenlahti-työryhmän toimintaan.⁵ Kyseiset kirjoitukset keskittyvät työryhmän tieteellisiin tutkimuksiin. Monipuolisemman kuvauksen Suomenlahti-yhteistyön kehityksestä ja toiminnasta on kirjoittanut Heikki Kallio väitöskirjassaan.⁶

Oman tutkimuksemme tavoitteena on syventyä seikkaperäisemmin yhteistyön syntyvaiheeseen, sen poliittisiin ulottuvuuksi-

in ja yhteyksiin muuhun yhteiskuntaan – unohtamatta kuitenkin yhteistyön päätehtävää eli merentutkimuksen käytännön työtä, jonka avulla suomalaiset ja neuvostoliittolaiset tutkijat pyrkivät edesauttamaan saasteiden rasittaman Suomenlahden suoje- lua. Tutkimuksen pääasiallisina lähteinä olemme käyttäneet Suomenlahti-työryhmän suomalaisen osapuolen toiminnassa synty- nytä arkistomateriaalia. Koska luonnontie- teilijöiden kirjoitukset keskittyvät lähes yksinomaan tieteellisiin kysymyksiin, olemme pyrkineet selvittämään yhteistyön arkea, asiantuntijoiden kokemuksia ja henkilökohtaisia näkemyksiä haastatteleamalla Suomen- lahti-työryhmän suomalaisia, virolaisia ja venäläisiä jäseniä. Siten tutkimuksemme yhdistyy kontekstuaalinen tieteenhistorian tutkimus ja etnografinen kokemushistoriaa painottava näkökulma.

Suomenlahti-työryhmän synty

Itämeren piirissä vaikutti jo 1960-luvun lo- pulla useita kansainvälisiä luonnontieteelli- siä organisaatioita, joissa Itämeren alueen tutkijat saattoivat vaihtaa tietoja tutkimus- ongelmista ja -menetelmistä. Lisäksi muuta- mat kansainväliset organisaatiot ottivat 1960–1970-luvun taitteen molemmin puolin merentutkimuksen suojelukseensa.⁷ Kahden

4. Tuomas Räsänen & Simo Laakkonen (2005) 'Suomi Itämeren kansainvälisessä suojelupolitiikassa', *Idän- tutkimus* 12, 43; Tuomas Räsänen & Simo Laakkonen (tulossa) 'Cold War and the Environment: The Role of Finland in International Politics in the Baltic Region', *Ambio – A Journal of the Human Environment*.

5. Evald Ojaveer, Linda Rannak & Taivo Laevastu (2000) *One and a Half Centuries of Sea and Fisheries Investigations in Estonia*, Tallinn: Estonian Academy Publishers, 80–81; H.-A. Velner (toim.) (2005) *Water Protection of the Gulf of Finland and Estonian Water- bodies*, Tallinn: Tallinn University of Technology, 106–124; Suomenlahdityöryhmä (1981), *Suomenlahti. Yhteinen asia*, Suomen ja Neuvostoliiton välinen tie- teellis-tekninen yhteistyökomitea, n:o 10 (myös venä- jäksi). Kirjassen koosti Maisa Siirala.

6. Heikki Kallio (2004) *Suomen ja Viron tiedesubteet erityisesti Viron miehitysaikana 1940–1991*, Tallinn: TPÜ kirjastus, 105–109.

7. Helen M. Rozwadowski (2002) *The Sea Knows No Boundaries. A Century of Marine Science under ICES*, Copenhagen: International Council for the Exploration of the Sea, 214–222, 228–229; Bernt Dybern (2004) *The Baltic Marine Biologists. The History of a Non-Govern- mental Baltic Organization*, Baltic Marine Biologists Publication No 17, Uppsala: Universitetsstryckeriet;

valtion välisiä yhteistyöelimä ei kuitenkaan juuri ollut, vaikka ne olisivat olleet järkeviä Suomenlahden kaltaisten pienten merialueiden kansainvälisen tutkimuksen aloittamiseksi.⁸

Kansainvälinen perusta Suomenlahti-yhteistyölle oli jo valmiiksi olemassa. Suomi ja Neuvostoliitto olivat vuonna 1955 solmineet YYA-sopimuksen hengessä sopimuksen tieteellis-teknisestä yhteistyöstä (TT-sopimus) maiden välisen tieteellisen tiedon vaihdon ja yhteisten tutkimushankkeiden edistämiseksi.⁹ Keväällä 1968 tieteellis-teknisen yhteistoimintakomitean (TT-komitea) neuvostoliittolainen osapuoli ehdotti, että tieteellis-teknistä yhteistyötä voisi entisestään tiivistää ottamalla mukaan uusia ajan-kohtaisia tutkimuskohteita.¹⁰

Suomenlahti-yhteistyön perusta valettiin vuonna 1964, kun presidentti Urho Kekkonen vieraili Viron neuvostotasavallassa. Vierailun satona oli sitoumus elvyttää Suomen ja Viron suhteet ja tiivistää maiden välistä kulttuuri- ja tiedevaihtoa.¹¹ Kekkonen vierailua seuraavina vuosina ajatus Suomenlahti-yhteistyöstä alkoi nopeasti kiteytyä. Helsingin teknillisen korkeakoulun professori Pentti Kaitera kutsui Tallinnan TKK:n vesiensuojelulaboratorion johtajan professori Harald Velnerin vuonna 1965 Suomeen kolmen viikon matkalle luennoimaan, tutustumaan jätevedenpuhdistukseen ja luomaan kontakteja. Vierailunsa aikana Velner tapasi ensimmäisen kerran myös Suomen merentutkimuslaitoksen erikoistutkijan Aarno Voipion.¹² Tulevina vuosina tämä kaksi-koos tuli muodostamaan henkilötasolla Suomenlahti-yhteistyön selkärangan.

Yhteistyömahdollisuuksien tunnustelua jatkettiin vuonna 1967. Tämä oli ensimmäinen vuosi sitten 1930-luvun, jolloin suomalainen merentutkimusala kiinnittyi Tallinnan satamaan. Tutkimusala Arandan mukana Viroon matkusti myös Aarno Voipio.¹³ Neuvostoliittolainen lähetystö kävi puolestaan Velnerin johdolla Suomessa varta vasten keskustelemassa Suomenlahden saastumisesta. Harald Velner on todennäköisesti esittänyt ensimmäisenä ajatuksen Suomenlahti-työryhmän perustamisesta, mutta virallisen ehdotuksen asiasta Suomelle teki Neu-

vostoliiton TT-komitea tammikuussa 1968¹⁴ ja jo maaliskuussa yhteistyön suunta-vaivat viimeisteltiin TT-komitean neuvostoliittolaisen osapuolen valtuuskunnan vieraillessa Helsingissä. Neuvottelut olivat jo tässä vaiheessa luonteeltaan ilmeisen epäpoliittiset ja niissä keskityttiin lähinnä merentutkimukseen liittyviin asiakysymyksiin.¹⁵ Suomenlahti-yhteistyö sinetöitiin TT-komitean päätöksellä 22.5.1968, jolloin perustettiin lähinnä luonnontieteilijöistä koostunut Suomenlahti-työryhmä. Se jakaantui suomalaisen ja nimellisesti neuvostoliittolaisen osapuoleen, joka koostui käytännössä suurimmaksi osaksi virolaisista tutkijoista.¹⁶ Työryhmä nimitettiin tehtävänsä vain vuoden 1970 loppuun asti, minkä jälkeen sen tarkoituksenmukaisuus tuli tarkistaa muuttaman vuoden välein. Kesällä 1968 aloittaneen työryhmän asema vakautettiin asetta-

Westing (toim.) (1989) 72–89. Kansainvälisiä tutkimusorganisaatioita olivat kansainvälinen merentutkimusneuvosto (ICES) ja joka toinen vuosi kokoontunut Itämeren oseanografien konferenssi (CBO, Conference of Baltic Oceanographers). Lisäksi vuonna 1968 perustettiin Itämeren meribiologien yhteistyöelin (BMB, Baltic Marine Biologists). Myös OECD sekä FAO alkoivat 1960-luvun lopulla koota tutkimustietoa Itämeren ja muiden merien pilaantumisesta.

8. Näin totesi myös Suomen kauppa- ja teollisuusministeri Grels Teir avatessaan ensimmäisen Suomen ja Neuvostoliiton välisen Suomenlahti-symposion 6.5.1969, MTL, SL, 10.

9. Sopimus tieteellis-teknisestä yhteistoiminnasta 16.8.1955, Ulkoministeriön arkisto (UA), 46 Z.

10. Risto Röngän kirje vesiensuojelun neuvottelukunnalle 25.4.1968, MTL, vesiensuojelun neuvottelukunta (VNK), 1.

11. Pekka Lilja & Kulle Raig (2006) *Urho Kekkonen ja Viro*, Helsinki, Jyväskylä: Minerva; Harald Velnerin vastaus Simo Laakkosen sähköpostitiedusteluun 18.11.2003; Kallio (2004) 107–110.

12. Harald Velner (2006) 'Viro-Suomi siltaa perustamassa', *Vesitalous* 4, 40.

13. Velnerin vastaus Simo Laakkosen sähköpostitiedusteluun 18.11.2003.

14. Hallitusneuvos P.O. Väisänen haastattelu 2.11.2002 Helsingissä. Haastattelijoina Simo Laakkonen ja Tuomas Räsänen. Muistiinpanot haastattelijoiden hallussa; Kallio (2004) 105; Velner (2006) 40.

15. Neuvottelupöytäkirja 2.4.1968, MTL, SL, 1; Velnerin vastaus Simo Laakkosen sähköpostitiedusteluun 18.11.2003. Neuvotteluissa oli edustettuna merentutkijoiden lisäksi edustajia myös vesiteknologian yrityksistä ja teknillisestä korkeakoulusta.

16. Neuvottelupöytäkirja 2.4.1968, MTL, SL, 1; Pöytäkirja Suomenlahti-työryhmän kokouksesta 10.5.1969, MTL, SL, 1. Suomenlahti-työryhmä oli järjestyksessään TT-komitean kymmenes työryhmä.

malla se niin sanotuksi pitkän tähtäimen työryhmäksi.¹⁷ Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että Suomenlahti-työryhmän jatkuvuus oli turvattu.

Yhteistyön motiivit

Neuvostoliiton perinnökseen jättämät mittavat ympäristöongelmat saavat helposti ajattelemaan, että Neuvostoliitossa ympäristönsuojelu laiminlyötiin täysin.¹⁸ On totta, etteivät ympäristöongelmat nousseet Neuvostoliitossa joitakin harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta julkisiksi puheenaiheiksi ennen 1980-lukua. Mutta myös Neuvostoliitossa tutkijat ja virkamiehet huolestuivat ympäristön pilaantumisesta jo 1950–1960-luvulla eli samoihin aikoihin kuin läntisissä teollisuusmaissakin. Muun muassa puhtaan juomaveden saatavuus ja vesistöjen saastuminen tiedostettiin keskeisiksi yhteiskunnallisiksi kysymyksiksi.¹⁹ Myös kalakantojen elinvoimaisuutta pidettiin Neuvostoliitossa hyvin tärkeänä, ja virolaiset merentutkijat olivat 1950-luvulta lähtien epäilleet, että saasteet olivat pienentäneet virolaisten kalastajien Suomenlahdelta pyytämiä kalansaaliita.²⁰ Nämä painotukset huomioon ottaen ei ole syytä epäillä, etteikö vesistöjen

suojeleminen olisi ollut tärkeä vaikutin Neuvostoliitolle sen tehdessä aloitteen Suomenlahden yhteistyöstä.

Neuvostoliiton tarkoitusperistä Suomessa ei voitu 1960-luvun lopussa tietenkään olla varmoja, mutta yhteistyötä hahmotelleet virkamiehet katsoivat ympäristökysymysten olleen päälinjaisina ehdotuksen taustalla: ”[Neuvostoliiton] aloitteen sisältöön on alusta alkaen katsottu kuuluvan (...) tutkimuksen lisäksi käytännöllisen suojelutyön aikaansaamiseksi myös jätteiden purkua rajoittavien päätösten esittäminen”.²¹ Suomelle ympäristönsuojelua korostava yhteistyö sopi mainiosti, sillä ympäristökysymykset olivat nousseet täälläkin politiikan keskiöön ennennäkemättömän voimakkaasti.²² Vaikka avomeren tilaa pidettiin 1960 ja 1970-luvun taitteessa vielä hyvänä, pelättiin tilanteen heikentyvän, mikäli toimenpiteisiin ei pikaisesti ryhdyttäisi.

Avatessaan ensimmäisen Suomenlahti-symposiumin keväällä 1969 kauppa- ja teollisuusministeri Grels Teir tiivistä osuvasti pääkohdat, minkä vuoksi Suomen päättäjät pitivät merensuojelua tärkeänä:

Muista käyttömuodoista näyttää näinä aikoina meren hypoteettinen merkitys purkualueena ja kaatopaikkana olevan kasvamassa, sen johdosta meidän on kiinnitettävä erityistä huomiota siihen, että tällöin eivät joudu kärsimään enempää meren biologiset luonnonvarat kuin meren käyttö virkistykseen eikä myöskään meriveden tuleva käyttö mm. teollisuuden raakaveden lähtöaineena.²³

17. Kauppa- ja teollisuusministeri Väinö Leskisen kirje merentutkimuslaitokselle 14.7.1969, Valtioneuvoston Arkisto (VN), Kauppa- ja teollisuusministeriön dokumentit (KTM), 72/070/69; Hyvärisen ja Lipposen kirje TT-komitealle 1.12.1969, MTL, SL, 6; TT-komitean kirje Suomenlahti-työryhmälle 17.8.1973, MTL, SL, 6.

18. Neuvostoliiton jälkeensä jättämistä ympäristöongelmista Ks. esim. Murray Feshbach & Alfred Friendly Jr (1992) *Ecocide in the USSR. Health and nature under siege*, New York: BasicBooks; Murray Feshbach (1995) *Ecological Disaster. Cleaning up the Hidden Legacy of the Soviet Regime*, New York: A Twentieth Century Fund Press.

19. Darst (2001) 60; Charles E. Ziegler (1987) *Environmental Policy in the USSR*, Amherst: The University of Massachusetts Press, 49–59. Neuvostoliitossa varsinaiset ympäristökiistat keskittyivät vielä 1960–1970-luvulla lähinnä kansallisesti tärkeinä pidettyjen luonto- ja kulttuurikohteiden suojelemiseen. Douglas Weiner on todennut, että Baikal-järven teollistamisesta 1960-luvulla käyty kiista oli ensimmäinen tapaus Neuvostoliitossa, jossa luonnonuojelua vaati älymystön rinnalla paljon jopa tavallisia kansalaisia. Douglas R. Weiner (1999) *A Little Corner of Freedom. Russian Nature Protection from Stalin to Gorbachev*, Berkeley: University of California Press, 356.

20. Ojaveer, Rannak & Laevastu (2000) 49–50, 73–75.

21. Ulkoministeriön muistio 29.5.1969, UA, 46 Z.

22. Esim. Timo Järvikoski (1992) 'Ympäristöliike suomalaisessa politiikassa', teoksessa Ilmo Massa & Rauno Sairinen (toim.) *Ympäristökysymys. Ympäristöuhkien haaste yhteiskunnalle*, Helsinki: Gaudeamus, 168–170; Esa Konttinen (1999) 'Four Waves of Environmental Protest', teoksessa Esa Konttinen, Tapio Litmanen, Matti Nieminen & Marja Ylönen (toim.) *All Shades of Green. The Environmentalization of Finnish Society*, Jyväskylä: University of Jyväskylä, 21–24; Sirje Nienstedt (1997) *Ympäristöpolitiikan alku. Ympäristönsuojelun tulo Suomen valtakunnalliseen politiikkaan 1960- ja 1970-luvun vaihteessa. Turun yliopiston poliittisen historian tutkimuksia* 9, Turku: Turun yliopisto.

23. Teirin puhe 6.5.1969, MTL, SL, 10.

Suomenlahden suojelun perustelut olivat siten hyvin ihmiskeskeiset, ympäristön taloudellista (luonnonvarojen ja veden kestävä hyväksikäyttö) ja sosiaalista (virkistys) suojelua korostavia. Ihmiskeskeisyys on säilynyt etusijalla suojelumotiiveissa myös seuraavien vuosikymmenten aikana. Mutta meri oli Teirille yhteiskunnallisesti arvokas myös kaatopaikkana. Koska merellinen kaatopaikka uhkasi 1960-luvun lopulla kuitenkin täyttyä, tarvittiin tieteen apua selvittämään meren sietokyvyn rajat, jotta sitä olisi kyetty käyttämään kaatopaikkana vastuudessakin.

Pikaisiin suojelutoimenpiteisiin suhtauduttiin työryhmää perustettaessa muutenkin varauksellisesti. Suomalaiset merentutkijat peräänkuuluttivat neuvotteluissa ”erityisesti tutkimustyön tehostamisen tarvetta ennen kuin purkurajoitusten mahdollinen vesistön tilaa edistävä hyöty voidaan arvioida.”²⁴ Kauppa- ja teollisuusministeriö, jonka alainen merentutkimuslaitos oli, varoitteli, että ”teollisuusvesien purkamisen täydellinen estäminen nopeasti toteutettuna saattaisi olla kohtalokasta talouselämällemme”.²⁵ Lausunnosta paistaa teollisuuden intressien marssijärjestys: ensin talouselämä, sen jälkeen (jos sittenkään) ympäristö. Meri nähtiin edelleen pelkästään kulkuväylänä, raaka-ainevarastona ja kaatopaikkana.

Talouselähtöistä ajattelua alleviivasi myös se, että Suomenlahti-työryhmän oli kutsuttu Suomen metsäteollisuuden edustaja valvomaan työnantajansa etuja.²⁶ Metsäteollisuus oli ylivoimaisesti pahin Suomenlahden kuormittaja Suomessa ja sen päästöt muodostivat noin 90 % koko Suomesta tulleesta Suomenlahden kuormituksesta biologisella hapenkulutuksella mitattuna.²⁷ Tuotantotaloudellisesti oli tietysti perusteltua, että paikalla oli sen teollisuusalan edustaja, jonka toimenalaan mahdolliset rajoitukset olisivat kohdistuneet. Jos tavoitteena kuitenkin oli suojella ympäristöä, intressien yhteentörmäystä tuskin pystyi välttämään, sillä vielä 1970-luvun alussa teollisuus pyrki lähes poikkeuksetta jarruttamaan ympäristöä säästäviä uudistuksia.

Neuvostoliitolle tieteellinen yhteistyö kytkettyi sen ambivalenttiin länsi-suhtee-

seen, jossa kapitalistista järjestelmää toisaalta halveksittiin, toisaalta sen menestystä kohtaan tunnettiin jatkuvaa alemmuudentunnetta. Ongelmallinen suhde heijastui suoraan myös Neuvostoliiton tiede- ja teknologiapolitiikkaan. Yhtäältä kontaktien luominen länsimaisiin tutkijoihin sekä länsimaisten tieteellisten julkaisujen seuraaminen oli tiukasti kontrolloitua. Toisaalta neuvostojärjestelmä arvosti teknologiaa yli kaiken. Teknologian, tieteen ja tieteellisesti järjestetyn suunnitelmatalouden avulla Neuvostoliiton tuli ohittaa länsimaat sekä osoittaa koko maailmalle sosialistisen järjestelmän paremmuus. Monilla tieteen ja teknologian aloilla Neuvostoliitto oli kuitenkin selvästi jäänyt jälkeen länsimaisesta kehityksestä, mikä johti tarpeeseen ottaa oppia lännestä. Yksi keino päästä hyötymään länsimaisesta tieteestä ja teknologiasta oli solmia tarkoituksenmukaisia kansainvälisiä ympäristösopimuksia.²⁸ Kun virolaiset merentutkijat Suomenlahti-työryhmän jäseninä pääsivät vierailuille Suomeen, he viettivät huomattavan paljon aikaa kirjastoissa tutustuen ja kopioiden varojensa mukaan länsimaisia tiedejulkaisuja.²⁹

24. Ulkoministeriön muistio 29.5.1969, UA, 46 Z.

25. Kauppa- ja teollisuusministeriön muistio 24.4.1968, VN, KTM, 9/590/69.

26. Kauppa- ja teollisuusministeriön kirje Voipiolle 10.2.1971, MTL, SL, 6; Kauppa- ja teollisuusministeriön kirje Voipiolle 20.12.1973, MTL, SL, 6. Metsäteollisuuden edustajana Suomenlahti-työryhmässä toimi ainakin 1970-luvun puoliväliin asti Suomen puunjalostusteollisuuden keskusliiton vesiensuojeluinsinööri Ensio Malmi. Työryhmässä oli niin ikään yksi jäsen edustamassa Helsingin kaupunkia (vuoden 1972 loppuun asti Hans Korsbäck, jolloin hänen tilalleen valittiin Jorma Niemelä), joka oli metsäteollisuuden jälkeen Suomenlahden pahin Suomesta tulevien ravinnepäästöjen lähde.

27. Esim. Aaro Haverisen muistio 15.7.1975, MTL, SL, 11; Insinööri (kemisti) Ensio Malmin puhelinhaastattelu 9.1.2007, haastattelijana Simo Laakkonen; Hydrobiologi FT Pauli Baggen kirjallinen vastaus 11.1.2007 Simo Laakkosen tiedusteluun. Baggen tehtävänä oli avustaa erityisesti sellujätevesien ympäristövaikutuksia koskevissa kysymyksissä.

28. Paul R. Josephson (2005) *Totalitarian Science and Technology*, sarjassa *Control of Nature*, Amherst: Prometheus Books, 12–16, 121–126, 153–154; Ziegler (1987) 137–140.

29. Kallio (2004) 107; Pentti Mälkin (s. 1940, FT, MTL:n ylijohdaja, eläkk.) kirjallinen vastaus Simo Laakkosen tiedusteluun 16.1.2007.

Kun Suomen ja Neuvostoliiton välinen TT-sopimus solmittiin vuonna 1955, Neuvostoliitto oli jo tehnyt samankaltaisia sopimuksia SEV-maiden kanssa.³⁰ Suomi oli kuitenkin ensimmäinen kapitalistimaa, jonka kanssa Neuvostoliitto solmi sopimuksen tieteellisestä yhteistyöstä jo 1960-luvun aikana.³¹ Sen ansiosta neuvostotutkijat saivat jo vuosia ennen kansainvälisten yhteyksiensä laajenemista kosketuspintaa länsimaiseen tiedeyhteisöön. Suomenlahti-työryhmä edisti tätä päämäärää omalla rajatulla lohkoltaan. Harald Velnerin mukaan Neuvostoliitto tavoitteli Suomelta etenkin länsimaissa kehitettyä tehokasta jätevesien puhdistusteknologiaa.³² Leningradiin ensimmäinen keskusjätevedenpuhdistamo valmistui 1978. Tallinnaan valmistui vuonna 1984 suomalais-virolaisena yhteistyönä todennäköisesti Neuvostoliiton ensimmäinen kemiallista ravinteiden poistoa hyödyntävä jätevesipuhdistamo.³³

Suomenlahti-yhteistyöllä oli myös oma poliittinen johtoajatuksensa kylmän sodan kontekstissa. Neuvostoliitto pyrki 1960-luvun lopulta lähtien hakeutumaan ympäristökysymyksissä kansainväliseen yhteistyöhön. Robert Darst on todennut, että Neuvostoliiton tavoitteena oli ympäristökysymysten varjolla edistää blokkien välistä liennytyä ja ehkäistä uusien kansainvälisten jännitteiden syntymistä.³⁴ Meritieteellinen yhteistyö Suomen kanssa ei itsessään vielä merkittävästi edistänyt liennytyä politiikkaa. Hyvin pian Suomenlahti-yhteistyön parafoinnin jälkeen aloitettiin kuitenkin neuvottelut muiden Itämeren valtioiden kanssa, joissa Neuvostoliitto osoitti alusta alkaen suhtautuvansa myönteisesti koko Itämeren käsittäviin sopimusjärjestelyihin.³⁵ Suomenlahti-yhteistyö toimi tässä suhteessa näyteikkunana muille länsimaille Neuvostoliiton aktiivisuudesta ympäristökysymyksissä. Näiden tavoitteiden taustalla saattoi jo kimmeltää Neuvostoliiton Suomelle vuonna 1969 ehdottama ETYK-prosessi, jota silmällä pitäen oli sitä parempi, mitä enemmän Euroopan kansojen välillä oli rauhanomaista yhteistyötä.

Myös suomalainen osapuoli korosti Suomenlahti-yhteistyön merkitystä tulevalle

laajemmalle Itämeren alueen ympäristöyhteistyölle.³⁶ Samalla Suomenlahti-työryhmä oli kauppa- ja teollisuusministeri Grels Teirin sanoin ”oma renkaansa siinä ketjussa, joka yhdistää molemmat naapurit, Neuvostoliiton ja Suomen, yhä kiinteämmin ystävyysitein, ja joka on perusta jatkuvalla lisääntyvälle kanssakäymiselle maittemme välillä.”³⁷

Työryhmän käytännön työ

Suomessa työryhmän johtoon asetettiin aluksi vesiensuojelun neuvottelukunnan puheenjohtaja P. O. Väisänen, mutta hänen tehtävänsä oli lähinnä hallinnollinen ja käytännön toimintaa koordinoitiin merentutkimuslaitoksessa.³⁸ Vuoden 1971 alusta lähtien päävastuu siirtyi muodollisestikin merentutkimuslaitokselle ja työryhmän suomalaisen osapuolen puheenjohtajaksi tuli Aarno Voipio.³⁹ Suomessa teknillinen korkeakoulu oli tärkeässä asemassa jätevesien puhdistuskysymyksissä, jota varten vuonna

30. Esim. Eero A. Wuoren muistio 24.2.1955, UA, 46 Z; Kallio (2004) 107.

31. Neuvostoliitto teki kahdenkeskisiä yhteistyösopimuksia muiden länsimaiden kanssa vasta 1970-luvulla. Philip R. Pryde (1991) *Environmental Management in the Soviet Union*, Cambridge: Cambridge University Press, 266–275. Jo 1960-luvulla Neuvostoliitto oli kansainvälinen merensuojeluneuvoston (ICES) jäsen. Suomenlahti-yhteistyö kuitenkin mahdollisti huomattavasti pidemmälle menevät yhteiset tutkimus- ja kehityshankkeet kuin monikansallinen ICES. Lisäksi Neuvostoliitto liittyi vielä 1960-luvun aikana, vuonna 1969, myös merten öljyasaastumista ehkäisemään pyrkivään yleissopimukseen. Kalastussopimukseen Neuvostoliitto oli toki liittynyt jo aikaisemmin, mutta kalakantoja ei nähty ympäristö- vaan taloudellisena kysymyksenä.

32. Velnerin vastaus Simo Laakkosen sähköpostitiedusteluun 18.11.2003. Ks. myös Darst (2001) 55–56.

33. Simo Laakkonen ja Sari Laurila (toim.) (1999) Special issue on ”The history of urban water management in the Baltic Sea region”, *European Water Management*, Volume 2, Number 4, 56, 68; ks. myös Kodumaa 10.10.1973 ja Kallio (2004) 107.

34. Darst (2001) 21.

35. Ks. Räsänen & Laakkonen (2005).

36. Voipion tervetuliaispuhe Suomenlahti-työryhmän kolmanteen kokoukseen 8.12.1969, MTL, SL, 10; Maa- ja teollisuusministeri Kaasalaisen puhe suomalais-neuvostoliittolaisen yhteistyöpöytäkirjan allekirjoitustilaisuudessa 30.11.1970, MTL, SL, 10.

37. Teirin vastaanotto puhe Suomenlahti-työryhmän kolmanteen kokoukseen 11.12.1969, MTL, SL, 10.

38. Neuvottelupöytäkirja 2.4.1968, MTL, SL, 1.

39. Kauppa- ja teollisuusministeriön kirje Voipiolle 10.2.1971, MTL, SL, 6.

1969 perustetun teknillisen jaoston puheenjohtajaksi nimitettiin TKK:n professori Eero Kajosaari.⁴⁰

Neuvostoliiton puolelta päävastuun kantoi Tallinnan teknillinen korkeakoulu ja Eestin neuvostotasavallan hydrometeorologian hallitus, jota johti Grigori Portnov. Leningradin asioita hoiti sikäläinen rakennusinsinöörikorkeakoulu (LISD), mutta mukana oli myös muita instituutteja. Koko tutkimamme jakson ajan neuvostoliittolaisen osapuolen puheenjohtajuudesta vastasi Harald Velner Tallinnan teknillisestä korkeakoulusta.⁴¹ Suomenlahti-työryhmä oli nimellisesti Suomen ja Neuvostoliiton välinen yhteistyöelin, mutta käytännössä suomalaisten kumppaneina olivat etupäässä virolaiset merentutkijat. Venäläisistä osallistujista suurin osa oli hallintoihmisiä.⁴²

Suomenlahti-työryhmän edellytykset tehtävänsä hoitamiseen olivat hyvät, koska mukana oli Alec Estlanderin luonnehdinnan mukaan ”kolmen ’pääkaupungin’ tutkimuslaitosten verkosto, johon tuli mukaan huippuosaaja”. Suomalaisilla oli käytettävissään ajanmukaiset resurssit, uusin tutkimuskirjallisuus, hyvät tarvikkeet ja havaintolaitteet. Virolaisten ja venäläisten tutkijoiden taidot matematiikassa, teoreettisissa kysymyksissä ja mallintamista vaativissa kysymyksissä olivat puolestaan vaikuttavat.⁴³ Yhteistyön virallisina työkielinä olivat suomi ja venäjä, toiminta tapahtui yleensä tulkkien välityksellä. Symposiumeissa 1970-luvulla käytettiin epävirallisesti myös englantia. Tarttolaisille suomen kieli oli vaikeampaa, koska YLE:n lähetykset kattoivat vain Pohjois-Viron ja siksi suomalais-virolaisissa yhteyksissä puhuttiin usein ”suomenlahden kieltä”, sukukielten sekoitusta. Työryhmä julkaisi tutkimustuloksensa yleensä englanninkielellä.⁴⁴

Suomenlahti-työryhmän kohteena oli alkuaikoina yksistään avomeri, mutta myöhemmin myös rannikkovedet otettiin mukaan tutkimuksiin. Suomalaiset asiantuntijat olivat olleet huolestuneita erityisesti Leningradin päästöistä sekä alueista, joissa louhittiin palavaa kiveä, ja suunnittelivat seurantajärjestelmän luomista koko Suomenlahden tilan selvittämiseksi. Niin suomalaisten kuin virolaisten pettymykseksi Suomenlah-

den itäinen osa, Leningradin lähivesistä puhumattakaan, jouduttiin jättämään työryhmän toimivaltuuksien ulkopuolelle.⁴⁵ Tämä ei kuitenkaan liene tullut yllätyksenä kenellekään, sillä Neuvostoliiton Itämerenlaivaston päätukikohta sijaitsi Kotlinin saarella Kronstadtissa ja myös Leningrad oli merkittävä sotasatama ja sotateollisuuskeskus.

Työryhmän pääasialliset yhteistyömuodot olivat pienissä ryhmissä tehtävät vierailut, joihin saattoi kuulua esitelmien ja luentojen pitämistä sekä tutustumiskäyntejä tutkimus- ja tuotantolaitoksiin. Lisäksi työryhmä alkoi järjestää lähes vuosittain yhteisen symposiumin, jonka tulokset koottiin yhteisjulkaisuksi. Tärkeimmät yhteistyön muodot olivat kuitenkin tutkimusmenetelmien yhtenäistäminen ja yhteiset tutkimukset, joita tehdesään tutkijat saattoivat viettää isäntien hoiteissa viikkojen, joskus jopa kuukausien ajan. Myös yhteistutkimukset naapurin merentutkimusalueilla, Suomen Arandalla ja Neuvostoliiton Okeanografilla, kuuluivat vakio-ohjelmaan.⁴⁶

40. Luonnos pöytäkirjaksi 24.9.1969, MTL, SL, 1.

41. Neuvottelupöytäkirja 2.4.1968, MTL, SL, 1; H.-A. Velnerin kirjallinen vastaus Simo Laakkosen tiedusteluun 6.2.2007; Pietarilaisen ekologin Ljudmila Tsvetkovan (LISI) haastattelu 8.1.2007. LISI:n lisäksi esimerkiksi Rosgidromet (meteorologinen instituutti) ja myöhemmin myös Moskovan oseanografinen instituutti osallistuivat yhteistyöhön.

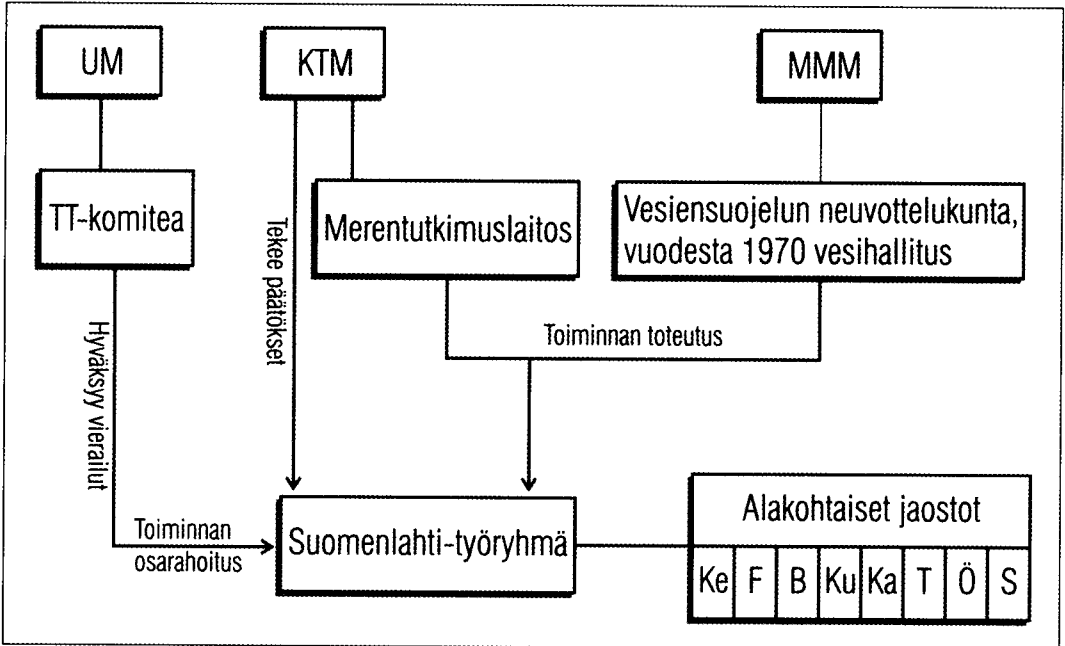
42. FL Julius Lassigin tiedonanto Simo Laakkoselle puhelinhaastattelussa 11.1.2007; Pauli Baggen kirjallinen vastaus 11.1.2007. Kalervo Hovi pitää vuonna 1971 järjestettyä historiatutkijoiden symposiumia maailmanhistorian ainoana pelkästään suomalais-virolaisesta symposiumina. Kalervo Hovi (1998) 'Suomalais-virolaisten historiatapaamisten juurilla', teoksessa Kari Immonen & Tapio Onnela (toim.) *Suomi ja Viro. Yhdessä ja erikseen, Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja* 44, Turku: Turun yliopisto.

43. Alec Estlanderin (s. 1946, TkL, yksikönpäällikkö SYKE:ssä) kirjallinen vastaus Simo Laakkosen tiedusteluun 15.1.2007.

44. Terttu Melvasalon (MMK, limnologi, Helcomin programme coordinator 1984–1994) kirjallinen vastaus Simo Laakkosen tiedusteluun 14.1.2007; Pentti Mälkin kirjallinen vastaus Simo Laakkosen tiedusteluun 16.1.2007.

45. Velner (toim.) (2005) 106; Velner (2006) 40; Julius Lassigin puhelinhaastattelu 11.1.2007.

46. Ilmo Helan ja Aarno Voipion kirje suomalais-neuvostoliittolaiselle yhteistyökomitealle 27.8.1968, MTL, SL, 5; Pöytäkirjat Suomenlahti-työryhmän kokouksista 10.5.1969, 17.8.1969, 12.12.1969, 30.11.1970, 16.12.1971, 5.10.1973, MTL, SL, 1. Mainittakoon, että esitykset vierailuista kulkivat TT-komitean kautta.

Suomenlahti-työryhmä toimi virallisesti kauppaja- ja teollisuusministeriön (KTM) alaisuudessa, mutta TT-komitean ja vesien suojelun neuvottelukunnan myötä sillä oli yhteydet myös ulkoministeriöön (UM) ja silloiseen maatalousministeriöön (tässä merkitty (MMM)). Suomenlahti-työryhmässä toimi 1970-luvun puolivälissä kahdeksan jaostoa: vesikemian, merifysiikan, vesibiologian, kuormituksen, kalatalouden ja vesiensuojeluteknologian jaostot sekä öljyntorjunta- ja monikielistä vesitermistöä työstänyt sanakirja- jaostot.

Yhteistyön vilkkaudesta kertoo, että joi-nakin vuosina molemmat maat saivat vastaanottaa jopa kymmeniä tutkijoita, mistä saattoi hyvinkin kertyä parisataa henkilötyöpäivää. Tämä tarkoitti sitä, että jokseenkin kaikki suomalaiset merentutkijat, joiden tutkimusintressit sivusivat Suomenlahti-työryhmän työsuunnitelmaa, pääsivät ulkomaankomennukselle, monet useitakin kertoja. Virolaisten osalta vierailut eivät aina olleet yhtä vaivattomia, sillä kaikki merentutkijat eivät suinkaan olleet NKP:n suosiossa.⁴⁷ Lyhyesti sanottuna yhteistyö siis noudatteli ulkoisilta muodoiltaan muista Suomen ja Neuvostoliiton kulttuuri- ja tutkijavaihto-ohjelmista tuttuja latuja.

Millaisiin kysymyksiin tutkijat näissä tapaamisissa, yhteistutkimuksissaan ja symposiumeissa keskittyivät? Sekä suomalaiset että virolaiset julistivat pitävänsä tärkeänä ”kaikkien niiden kysymysten tutkimista, joiden avulla voidaan edistää Suomenlahden veden pitämistä puhtana”.⁴⁸ Työryhmän julistus ei kuitenkaan käytännössä tarkoiti-

tanut sitä, että kaikki Suomenlahden saastumiseen liittyvät kysymykset olisivat olleen samanarvoisia. Kevään 1968 neuvotteluissa suomalaiset merentutkijat hahmottelivat aluksi neljää erilaista tutkimuskohdetta: (1) primäärinen happirasitus, (2) pohjan sekundäärinen happikuormitus, (3) ravinnelisäyksestä aiheutuva rehevöityminen sekä (4) haitallisten aineiden (ympäristömyrkkujen) konsentroituminen. Lopulta tutkijat kuitenkin päättivät keskittyä kolmeen ensimmäiseen.⁴⁹ Tämä oli yllättävä päätös, sillä muissa yhteyksissä esimerkiksi Aarno Voipio oli tähdentänyt ympäristömyrkkujen, ei rehevöitymisen ja happikadon, olevan Itämeren ekosysteemin pahin uhka.⁵⁰

47. Ojaveer, Rannak & Laevastu (2000) 53.

48. Pöytäkirja Suomenlahti-työryhmän kokouksesta 17.8.1969, MTL, SL, 1.

49. Neuvottelupöytäkirja 2.4.1968, MTL, SL, 1.

50. Ks. esim. Aarno Voipio (1971a) 'Luonnonvesien likaantuminen', *Suomen kemistilehti A*, 44, 96–100; Aarno Voipio (1971b) 'Itämeren pilaantumisen ongelmat', *Ympäristö ja terveys*, 2, 3–6.

Rehevöityminen ja happikato pysyivät Suomenlahti-työryhmän tutkimusten keskiössä läpi työryhmän olemassaolon ajan.⁵¹ Niiden rinnalle syntyi kuitenkin 1970-luvulla muita tutkimusaloja. Kun Suomenlahti-työryhmä perustettiin, eri tutkimusaloille ei vielä määrätty tiettyihin kysymyksiin erikoistuneita ryhmiä. Jo vuonna 1969 työryhmä asetti kuitenkin kaksi pysyvää jaostoa (alakohtaista työryhmää), joista ensimmäinen perehtyi em. meritieteellisiin ongelmiin ja toinen, teknillinen jaosto, jätevesien puhdistamis- ja poistamistekniikkaan.⁵²

Öljyonnettomuuksien uhka kasvoi Itämerellä entisestään, kun Neste Oy hankki 1960–1970-luvun taitteessa kaksi jättiläis-tankkeria.⁵³ Siksi onkin hämmäntävää, että öljyasaastuminen jätettiin pois työryhmän alkuperäiseltä tehtävälialta. Puute korjautui vasta vuonna 1975, kun Suomen merenkulkuhallituksen ehdotuksesta öljyntorjunta otettiin osaksi työryhmän toimintaa.⁵⁴ Tämän jälkeen työryhmän tehtäväkenttä laajeni edelleen ja uusia työryhmiä perustettiin keskittymään erityiskysymyksiin. Vuonna 1976 Suomenlahti-työryhmällä oli jo kahdeksan alakohtaista työryhmää, mihin kasvu kuitenkin pysähtyi (ks. organisaatiokaavio).⁵⁵

Tutkimustietojen vaihtaminen

Suomenlahti-työryhmä käytännön työtä jarrutti alkuvuosina se, että suomalaiset, virolaiset ja venäläiset tutkijat ponnistivat erilaisista tutkimustraditioista. Jotta työryhmä olisi voinut antaa tieteellisesti perusteltuja suosituksia Suomenlahden suojelutoimenpiteiksi, erilaisista lähtökohdista ponnistavat tutkimusmenetelmät piti saada standardoitua, interkalibroitua ja siten tehdä tutkimustulokset vertailukelpoisiksi.⁵⁶ Tämä kuitenkin osoittautui ennakoitua vaikeammaksi tehtäväksi. Yksinkertaisilta kuulostavat kysymykset, esimerkiksi minkälaiset muutokset meressä on katsottava likaantumiseksi, piti selvittää perusteellisesti ennen kuin päästiin tarkastelemaan varsinaisia pilaantumiskysymyksiä.⁵⁷

Robert Darst on väittänyt, että Neuvostoliitto ei paljastanut länsimaille mitään alueeltaan Itämereen päässeistä saasteista.⁵⁸ Tut-

kimuksemme ei tue näitä väitteitä. Suomenlahti-työryhmän huomattava saavutus oli, että tietoja ryhdyttiin vaihtamaan maiden välillä virallisesti ja epävirallisesti Suomenlahteen kulkeutuvista saasteista, niiden määristä ja lähteistä. Työryhmän alkuvaiheissa neuvostotutkijoilla oli jonkin verran ongelmia. Eräät tutkijat saivat aluksi esitellä tutkimuksiaan epävirallisesti suomalaisten kanssa käymisissään keskusteluissa, mutta viranomaiset kielsivät niiden julkisen esittämisen. Toisaalta merkittävä osa esimerkiksi fysikaalisista tiedoista, jotka liittyivät meriveden lämpötilaan, oli luokiteltu salaisiksi.⁵⁹ Myös Leningradin alueesta puhuttiin kokouksissa harvinaisen vähän. Silti Neuvostoliitto alkoi vähitellen raportoida alueeltaan tulevien päästöjen lähteistä ja määristä. Vaikka Suomenlahden itäisin kolk-

51. Velner (toim.) (2005).

52. Luonnos pöytäkirjaksi 24.9.1969, MTL, SL, 1. Teknillisen jaoston tehtäväkuva meni kuitenkin päällekkäin niin ikään TT-komitean alaisen juoma- ja jätevesien puhdistusta käsittelevän työryhmän kanssa. Siitä syystä teknisen jaoston toimintaa Suomenlahti-työryhmässä supistettiin huomattavasti 1970-luvun alkuvuosina. Ks. Voipion kirje kauppa- ja teollisuusministeriöön 10.9.1971, MTL, SL, 5; Voipion kirje kauppa- ja teollisuusministeriöön 20.12.1973, VN, KTM, 184/070/73.

53. Markku Kuisma (1997) *Kylmä sota, kuuma öljy. Neste, Suomi ja kaksi Eurooppaa 1948–1979*, Porvoo: WSOY, 390–393; Simo Laakkonen & Antti Lehmuskoski (2005) 'Musta meri. Öljyonnettomuuksien ympäristöhistoriaa Suomessa vuoteen 1969', *Historiallinen Aikakauskirja*, 103, 390–393.

54. Merenkulkuhallituksen pääjohtaja Jääsalon kirje Suomenlahti-työryhmälle 31.10.1974, MTL, SL, 6; Pöytäkirjat Suomenlahti-työryhmän kokouksista 8.1.1974 ja 23.9.1975, MTL, SL, 1; Velner (2006) 41.

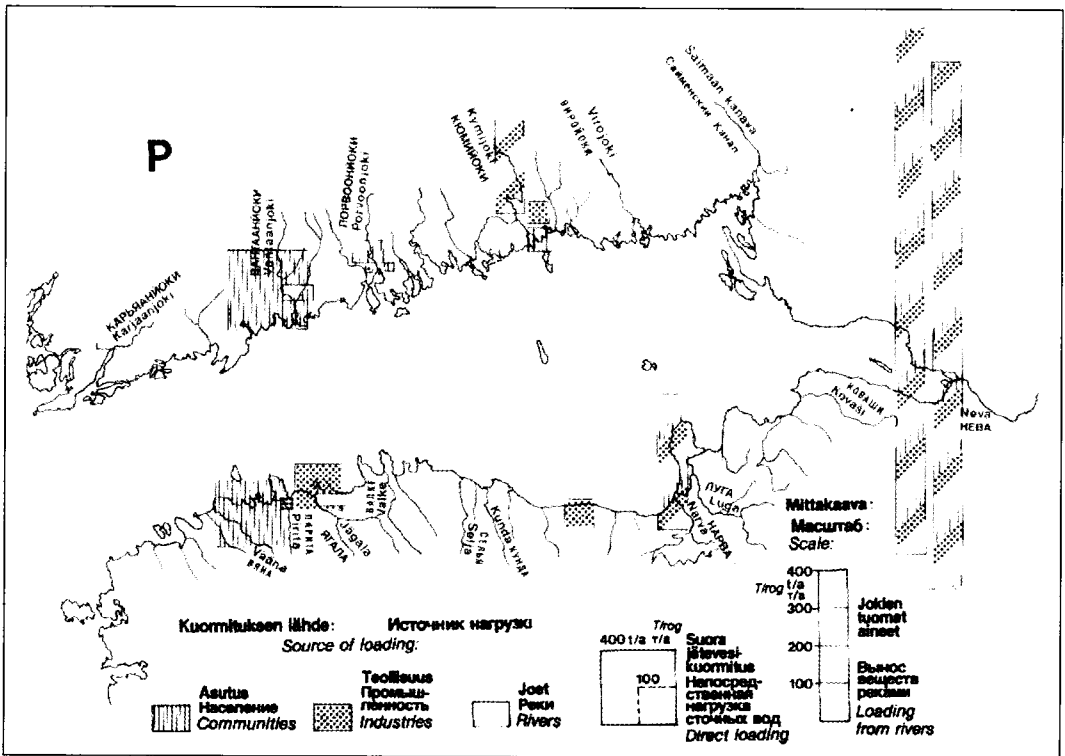
55. Suomenlahti-työryhmän muistio 20.8.1976, MTL, SL, 13.

56. Suomenlahti-työryhmän muistio 30.12.1987, MTL, SL 12.

57. Luonnos pöytäkirjaksi 24.9.1969, MTL, SL, 1.

58. Darst (2001) 23.

59. Epävirallisesti vaihdettiin tietoja mm. radioaktiivisesta laskeumasta. FT Antti Kulmalan (s. 1935, vuodesta 1971 ilmatieteen aerologian osaston, v:sta 1985 nimenä ilmanlaatuosaston, päällikkö, eläkkeellä) vastaus Simo Laakkosen tiedusteluun 5.2.2007; Ojaveer, Rannak & Laevastu (2000) 81–82; Ljudmila Tsvetkovan haastattelu 8.1.2007; Pentti Mälkin kirjallinen vastaus Simo Laakkosen tiedusteluun 16.1.2007. Meren lämpötilakerrostuneisuus vaikuttaa äänen etenemiseen, mikä on tärkeää sukellusvenesodankäynnissä. Kallion (2004, 106) teoksessaan siteeraama Mälkin vastaus sotasalaisuuksien laajasta vaikutuksesta lähes kaikkeen tutkimukseen vaikuttaa kuitenkin lioittelulta.

Suomenlahti-yhteistyön tuloksena Suomenlahdesta tuli 1970-luvulla todennäköisesti Neuvostoliiton ensimmäinen raja-alue, jonka ympäristön kuormituksesta oli saatavilla tietoa. Kuva esittää asutuksen, teollisuuden ja jokien aiheuttamaa fosforikuormitusta, josta Leningradin osuus on arvioitu mittavaksi. Suomenlahti-työryhmä 1981, Taulukko 11.

ka ei edes sisällynyt työryhmän toiminta-alueeseen, Neuvostoliitto raportoi myös Leningradin alueelta tulevasta kuormituksesta peittelemättä kaupungin asemaa Suomenlahden pahimpana saastelähteenä. Esimerkiksi vuosien 1970–72 tietojen mukaan Nevan tuomat happea kuluttavan aineen päästöt olivat yli kolminkertaiset kaikkiin tiedettyihin Suomesta Suomenlahteen kulkeutuviin päästöihin verrattuna.⁶⁰

Eri asia on, miten paikkansa pitäviä Neuvostoliiton antamat tiedot olivat. Tietojen paikkansapitävyys kyseenalaistettiin työryhmässä, koska ne poikkesivat usein laskennallisistakin arvoista.⁶¹ Myöhempinä vuosina Suomessa huomattiin, että niissä todellakin oli parantamisen varaa: ”kuormitusraportoinnin uskottavuuden kompastuskivenä ovat jatkuvasti olleet Neuvostoliiton puutteelliset ja jopa suorastaan virheelliset kuormitustiedot.”⁶² Toisaalta on muistettava, että

kuormituksen arviointi oli Neuvostoliitossaikin tuolloin vasta kehittelyn alla.⁶³ Joka tapauksessa puutteellisetkin Suomenlahden kuormitustiedot edistivät ymmärrystä Itämeren tilan muutoksista ja antoivat eväitä suojelutoimenpiteiden kehittämiseksi molemmissa valtioissa. Neuvostoliitossa tutkijoiden näkemyksiin suhtauduttiin vakavasti, biolo-

60. Ks. esim. Velnin raportti: Neuvostoliiton alueen jokien ja viemäristöjen aiheuttama vesien kuormitus Suomenlahdessa vuosina 1970–1972, MTL, SL, 11; Haverisen muistio 15.7.1975, MTL, SL, 11; Pentti Mälkin kirjallinen vastaus Simo Laakkosen tiedusteluun 16.1.2007.

61. Paavo Tulkin (FT, biologi, MTL:n biologisen osaston päällikkö, eläkkeellä) kirjallinen vastaus Simo Laakkosen tiedusteluun 15.1.2007; Pauli Baggen kirjallinen vastaus Simo Laakkoselle 11.1.2007.

62. Juhani Puolanteen muistio 9.12.1991, MTL, SL, 11. Käytännössä kaikki haastateltavat suhtautuivat kriittisesti NL:n antamiin virallisiin kuormituslukuihin.

63. Pauli Baggen kirjallinen vastaus Simo Laakkoselle 11.1.2007.

gi Svetlana Basovan mukaan jopa vakavammin kuin nykyään.⁶⁴ Suomenlahti-työryhmän työstä myös kirjoitettiin jonkin verran neuvostolehdistä.⁶⁵

On syytä muistaa myös olosuhteet, joissa yhteistyötä harjoitettiin. Neuvostoliiton viranomaiset valitsivat länsimaahan päästettävät asiantuntijat tiukan seulan jälkeen. Suomeen tulijoita saatettiin evästä esimerkiksi välttämään kalliiden lahjojen vastaanottamista suomalaisilta, mikä olisi saattanut johtaa vastapalveluiden vaatimiseen. Neuvostoviranomaiset, joita suomalaiset tutkijat nimittivät ”politrukeiksi”, olivat tieteellisissä kokouksissa aina läsnä valvomassa, että yhteydenpito pysyi poliittisesti korrektina. Esimerkiksi saastumisesta puhuttiin tieteen näkökulmasta mutta asiaan liittyviä arvokeskusteluja vältettiin. Suomessa käynnin jälkeen venäläisten ja virolaisten tuli raportoida kokousten anti ylemmille tahoille Tallinnassa ja Leningradissa.⁶⁶

Tutkijoiden välisten kotikäyntien järjestämisessä oli omat ongelmansa. Esimerkiksi limnologi Lauri Niemistö perui sovitun tapaamisen kotonaan, koska ”päällystakki” pyrki kutsumatta mukaan. Eestin neuvostotasavallassa suomalaiset tutkijat saattoivat tehdä kotikäyntejä vain työryhmän jäsenten luo. Tutkijat kuvasivat joitakin käyntejään Neuvostoliitossa ”tieteelliseksi turismiksi”, koska toiminta painottui tutustumiskäyntien kaltaisiin asioihin, joista ei aina ollut välitöntä hyötyä tutkimuksille.⁶⁷ Matkoilla puheiden kuuntelusta ja valvovista silmistä oltiin tietoisia ja tapaamisissa asioista puhuttiin pidättyvästi ongelmien välttämiseksi. Kun päästiin kahden kesken, virolaiset puhuivat asioista avoimesti ja kertoivat poliittisia vitsejä. Toisaalta kun Itämeri-yhteistyön veteraani Tapani Kohonen huomasi, että hänet sijoitettiin työmatkalla hotellissa aina samaan hotellihuoneeseen, hän otti tavakseen koputtaa seinään ja huutaa hotellihuoneeseen tullessaan ”Kuuluuko, kuuluuko?”⁶⁸

Kontrolli ei kuitenkaan estänyt aitojen, pitkäaikaisten ystävyysuhteiden syntymistä suomalaisten ja virolaisten välille ja osin venäläistenkin asiantuntijoiden kanssa, joskin kielivaikeuksien takia yhteydet venäläi-

siin olivat muodollisempia. Kaikki haastateltavat kuitenkin korostivat, että kokemukset Suomenlahti-työryhmän toiminnasta olivat selvästi myönteisiä ja yhteistyössä vallitsi erittäin hyvä henki molemminpuolisen yhteistyöhalukkuuden vuoksi. Kaikki osanottajat olivat selvillä kylmän sodan yhteistyölle asettamista joustamattomista rajoista ja siksi toiminnassa pyrittiin molempien osapuolien edut turvaamaan mahdollisimman tasapuolisesti ja hienotunteisesti. ”Koko kanssakäyminen oli mitä suurinta käytännön diplomatiaa,” limnologi Terttu Melvasalo luonnehti yhteistyötä. Suomalaiset loivat leningradilaisten ja virolaisten tutkijoiden avustuksella suhteita myös Moskovaan. Siten tieteellisesti korkeatasoinen työ yhdistettynä taitavaan arkipäivän diplomatiaan johti vähitellen ainutlaatuisen idän ja lännen välisen ihmissuhdeverkoston syntyyn ympäristöalalla.⁶⁹ Suomenlahden yh-

64. FT (biologi) Svetlana Basovan (St. Petersburg Regional Center for Hydrometeorology and Environmental Monitoring) puhelinhaastattelu 6.1.2007.

65. Izvestija 15.4.1980; Vetschernyj Leningrad 13.5.1980; J.E. Kazakov (1980) 'Finskij Zaliv. Obshee delo', *Priroda i tselovek* 6, 48–49. Myös Viron SNT:n lehdet kirjoittivat ryhmän työstä. Mare Pärnapuun välittämä Velnerin kirjallinen vastaus Simo Laakkosen tiedusteluun 6.2.2007.

66. FT (biologi) Svetlana Basovan puhelinhaastattelu 6.1.2007 ja Ljudmila Tsvetkovan haastattelu 8.1.2007. Ljudmila Tsvetkovan haastattelu 8.1.2007; Pauli Baggen kirjallinen vastaus 11.1.2007; Velnerin kirjallinen vastaus Simo Laakkosen tiedusteluun 6.2.2007. Neuvostomerentutkijoiden valvonta oli kahdestakin syystä tavallista tiukempaa. Ensinnäkin meritieteet ovat väisämättä hyvin kansainvälisiä, joten tutkijoiden kansainväliset yhteydet herättivät helposti viranomaisten epäluulon. Toiseksi huomattava osa Neuvostoliiton tärkeimmistä merentutkijoista tuli Baltian maista. Heitä puolestaan syytettiin usein länsimielisiksi. Virolaisten merentutkijoiden asemasta ks. Ojaveer, Rannak & Laevastu (2000) 52–53; Kallio (2004) 107.

67. Lauri Niemistön (s. 1939, MMK, limnologi, MTL:n erikoistutkija vuoteen 1996) kirjallinen vastaus Simo Laakkosen tiedusteluun 16.1.2007; Hallitusneuvos P.O. Väisänen haastattelu 2.11.2002 Helsingissä; Pauli Baggen kirjallinen vastaus Simo Laakkoselle 11.1.2007. Lisäksi kaikki muut suomalaiset haastateltavat kertoivat hyvin yhdenmukaisesti kontrollin näkyvyydestä.

68. Simo Laakkosen tekemä Tapani Kohosen (MMT, kv. asioiden neuvos, ympäristöministeriö) haastattelu 30.3.2005 Helsingissä.

69. Terttu Melvasalon kirjallinen vastaus Simo Laakkosen tiedusteluun 14.1.2007; FT Antti Kulmalan vastaus Simo Laakkosen tiedusteluun 5.2.2007. Myös muut haastateltavat painottivat ympäristödiplomatian merkitystä yhteistyön tuloksellisuudelle.

Suomenlahden ja myöhemmin Itämeren alueen suojelun kehitys nojasi alussa pitkälti kahden vahvan miehen ystävyYTEEN. Kuvassa vasemmalta Harald Velner ja oikealla Aarno Voipio vuonna 1976 Suomenlahti-työryhmän kokouksen päättäjäistilaisuudessa. Velneristä vasemmalle seisoo Pekka Kuusi ja Voipiosta oikealle Alec Estlander. Kuva: Tallinnan teknillinen korkeakoulu.

teistyössä luodut henkilökontaktit ja tutkimusyhteistyö helpottivat huomattavasti vuonna 1974 perustetun väliaikaisen Helsingin komission työtä tämän pyrkiessä yhdenmukaistamaan koko Itämeren alueen tutkimusmenetelmiä ja -käsitteistöä.⁷⁰

Ei ole syytä myöskään väheksyä esimerkiksi, jonka Suomen ja Neuvostoliiton kahdenvälinen yhteistyö tarjosi myöhemmille multilateraalille merensuojelualoiteille Itämeren piirissä. Ensimmäinen askel laajempaan yhteistyöhön otettiin jo vuonna 1970, kun Ruotsin merentutkijoiden edustajat kutsuttiin mukaan Suomen ja Neuvostoliiton väliseen symposiumiin Tallinnaan.⁷¹ Seuraavana vuonna Ruotsin ja Neuvostoliiton tutkijat tapasivat ensimmäistä kertaa yhteisessä Itämeren ympäristökysymyksiä käsittelevässä Itämeri-symposiumissa, johon suomalaiset merentutkijat vastavuoroisesti osallistuivat.⁷² Kun kolmen maan tapaamiset olivat sujuneet suotuisissa merkeissä, suomalaiset ja ruotsalaiset hahmottelivat yhteistyön vahvistamista virallisella kolmen valtion sopimuksella. Neuvostoliitto kuitenkin

hyllytti ajatuksen keväällä 1972. Joka tapauksessa Suomenlahti-työryhmällä idän ja lännen välinen ympäristöyhteistyö oli saatu avatuksi. Todellinen läpimurto tapahtui vuonna 1974, jolloin kaikki seitsemän Itämeren valtiota allekirjoittivat Helsingissä Itämeren suojelusopimuksen,⁷³ jota voi pitää edelleen tärkeimpänä Suomen johdolla neuvoteltuna kansainvälisenä ympäristösuojelusopimuksena.

Suomenlahti-työryhmä Itämeren suojelun tienviitoittajana

Aiemmissä Neuvostoliiton ympäristöpolitiikkaa käsittelevissä tutkimuksissa on esitetty, että Neuvostoliitto ei liittynyt kansainvälisiin ympäristösopimuksiin ympäristön hyvinvointia edistääkseen vaan sitä kiinnostivat yhteistyön mukanaan tuomat poliittiset edut. Neuvostoliiton kansainvälisen ympäristöpolitiikan tavoitteena oli parantaa suhteita länteen ja lujittaa 1960-luvun lopulla uudelleen alkanutta liennytysprosessia. Koska Neuvostoliiton ympäristöongelmat olivat suurimmaksi osaksi peräisin sen omalta maaperältä, Neuvostoliitossa ei myöskään koettu kansainvälisten ympäristösopimusten edistävän oman maan ympäristön suojelua samassa määrin kuin länsimaissa. Siksi Neuvostoliitto ei sitoutunut kansainväisiin ympäristösopimuksiin, joista sille olisi koitunut liian suuria kustannuksia tai jotka olisivat vaatineet tiukan turvallisuusdoktriinin höllentämistä. Jos ympäristöyhteistyö kuitenkin edisti Neuvostoliiton kansainvälispoliittisia etuja, sillä ei ollut mitään syytä olla liittymättä sopimuksiin.⁷⁴

70. Ljudmila Tsvetkovan haastattelu 8.1.2007; FT (biologi) Svetlana Basovan puhelinhaastattelu 6.1.2007; Simo Laakkosen ja Sari Laurilan Moskovassa tekemä varaministeri Viktor Kostinin haastattelu.

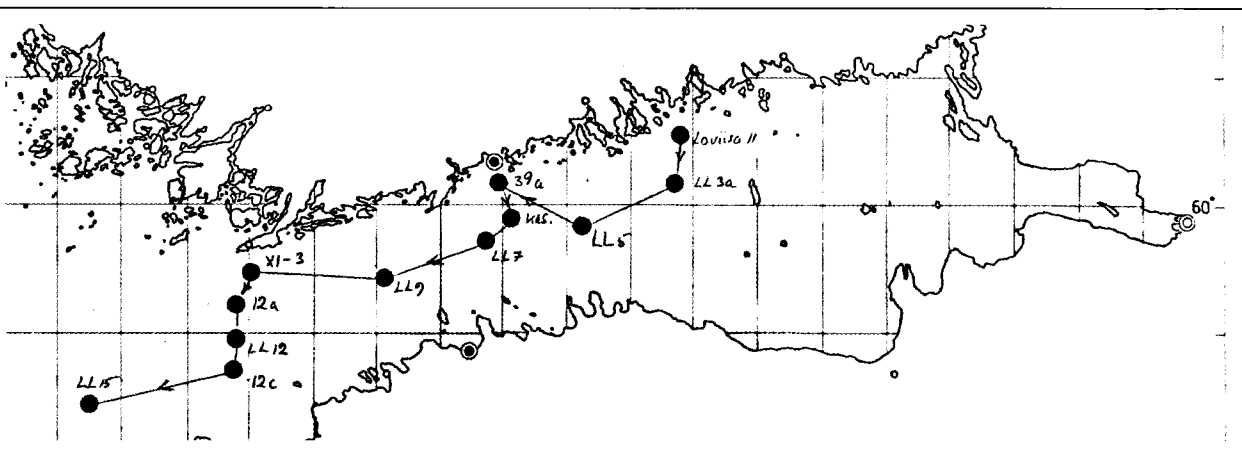
71. Velnerin kirje B. I. Dybernille 15.7.1970, MTL, SL, 6.

72. 1st Soviet-Swedish Symposium on the Pollution of the Baltic, Stockholm, September 8th-10th 1971, *Ambio Special Report*, No. 1, 1972, 7.

73. Suomen, Ruotsin ja Neuvostoliiton kolmikanta-neuvotteluista ja Helsingin sopimukseen johtaneista neuvotteluista tarkemmin ks. Räsänen & Laakkonen (2005).

74. Darst (2001) 21-24; Hjorth (1992) 154-155; Ziegler (1987) 145-147.

Kylmän sodan Suomenlahti oli abtaampi kuin nykyinen Suomenlahti. Neuvostoliitto esti Suomenlahden itäisen päänt ottamisen työryhmän tutkimuksien kohteeksi, siksi Suomen merentutkimuslaitoksen tutkimusaluksen Arandan oli tyydyttävä seilaamaan Suomenlahden keskisillä ja läntisillä osilla. Lähde: R/V Arandan tutkimusmatkasuunnitelma 1.8.–24.10.1977, MTL.

Suomenlahti-yhteistyön historia osoittaa, että kansainvälisissä yhteyksissäankään⁷⁵ Neuvostoliiton suhtautuminen ympäristön tilan parantamiseen ei ollut aivan niin yksioikaisen välinpitämätöntä kuin em. näemyksiä esittäneet tutkijat ovat väittäneet. Sinänsä Suomenlahti-työryhmän toiminta rajoittui tieteellis-tekniseen yhteistyöhön, josta ei osapuolille koitunut suoranaisia velvoitteita. Kuitenkin Suomenlahti-työryhmän lähtökohtana oli aito tavoite kehittää ympäristönsuojelun pohjaksi tarvittavia teknisiä ja tieteellisiä välineitä. Tutkimustuloksia oli tiin myös valmiita hyödyntämään molemmissa maissa, joskin sillä edellytyksellä, että suojelun kustannukset eivät kasvaneet liian suuriksi. Länsimaisen jätevedenpuhdistusteknologian käyttöönotto oli konkreettinen osoitus siitä, että Neuvostoliittokin haki ja sai yhteistyöstä ratkaisuja ympäristöongelmiinsa.

Suomenlahti-työryhmä perustettiin kokoaamaan tietoa Suomenlahden kuormituksesta ja tilasta sekä esittämään tieteelliseen tietoon pohjautuvia suojelutoimenpiteitä. Jälkimmäisessä tavoitteessa työryhmän saavutukset jäivät lopulta varsin niukoiksi. Myöhemmin työryhmän asiantuntijat itsekin myönsivät tämän selväsanaisesti, mutta heillä oli myös esittää hyvät syyt epäonnistumiselle: "Jos ja kun seuraavassa esittämämme

tulokset voivat asian tärkeyteen nähden vaikuttaa suhteellisen vaatimattomilta, on syytä muistaa, että kansainvälisessä merien suojelutyössä ei ollut [työryhmän alkuaikoina] aikaisempia kokemuksia käytettävissä. Ei Itämeren piirissä eikä varsinkaan maailman muilta meriltä."⁷⁶ Konkreettisen vesien-suojelusuositusten vähäisyyden syy saattoi olla myös siinä, että kumpikaan osapuoli ei vielä 1970-luvun alussa ollut valmis mittaviin päästövähennyksiin. Neuvostoliitolle sitoutuminen ylikansallisiin säädöksiin oli lähtökohtaisesti poissuljettu ajatus ja Suomessa oli korostettu, ettei talouselämää häittäviä toimenpiteitä katsottu suopeasti.

Osapuolten erilaisista ajattelutavoista ja toimintavapauksista johtuen Suomenlahti-työryhmällä riitti työarkaa pelkästään siinä, että se pyrki parantamaan tutkimusten vertailtavuutta ja syventämään tietoja Suomenlahden vesistä ja niihin vaikuttavista tekijöistä. Tutkimusmenetelmien yhdenmukaistamisesta ja tehdyistä perustutkimuksista oli

75. Valtion sisäisissä ympäristökysymyksissä pyrki myksiä ympäristön tilan parantamiseen oli ollut jo 1950-luvulta lähtien ja Ziegler on todennut, että 1970-luvun alussa Neuvostoliitossa oli vaikutusvaltaisissa asemassa henkilöitä, jotka suhtautuivat hyvinkin myötämieelisesti ympäristönsuojeluun. Ziegler (1987) 49–50, 142.

76. Suomenlahti-työryhmän muistio 30.12.1987, MTL, SL, 12.

myöhemmin paljon hyötyä. Suomenlahti-työryhmän kokemukset ja tutkimusaineisto autoivat huomattavasti väliaikaista Helsingin komissiota aloittamaan vastaavan työn koko Itämeren mittakaavassa vuonna 1974.⁷⁷

Suomenlahti-työryhmän toiminta ja tulokset välittyivät tiedotusvälineiden kautta myös Suomenlahden rannikon asukkaille, Neuvostoliitossa vaimeampana kuin Suomenlahden pohjoispuolella. Suomenlahti-työryhmän omankin arvion mukaan toiminna ”tärkein tieteellis-taloudellinen ja miljoonien Suomenlahden rannikon asukkaiden saama tulos on kuitenkin, että tietous Suomenlahdesta ja sen tilasta on lisääntynyt.”⁷⁸ Suomenlahti-työryhmä kutoi mitta-

van ihmissuhdeverkoston yli kylmän sodan jakaman Itämeren, mikä oli ensimmäinen ja välttämätön askel pitkällä tiellä Itämeren tilan parantamiseksi.⁷⁹

77. Varsinainen Helsinki komissio aloitti toimintansa vuonna 1980, jolloin kaikki Itämeren maat olivat ratifioineet Itämeren suojelusopimuksen. Vuosina 1974–1980 tehtävää hoiti väliaikainen komissio.

78. Suomenlahden suojeluyhteistyö, Suomenlahti-työryhmän muistio, MTL, SL, 13. Kyseistä muistiota ei ole päivätty. Muistion sisältö kuitenkin paljastaa, että se on kirjoitettu aivan 1980-luvun alussa. Tietoisuuden leviämistä Suomenlahden eteläpuolella edesauttoi se, että YLE:n tv-lähetykset näkyivät Pohjois-Eestissä.

79. Kiitämme virolaisia, venäläisiä ja suomalaisia asiantuntijoita haastatteluista sekä maantieteilijä filosofian maisteri Salla Jokelaa tämän teemanumeron karttojen ja kuvioiden piirtämisestä.

YMPÄRISTÖN MONINAISET MERKITYKSET

YRJÖ HAILA

on Tampereen yliopiston ympäristöpolitiikan professori.

■ Ympäristöpolitiikka vakiintui uudeksi julkisen politiikan sektoriksi kutakuinkin täsmälleen 40 vuotta sitten, 1960-luvun jälkipuoliskolla. Sen vakiintuminen tuntuu nykypäivän näkökulmasta itsestään selvältä: oivallettiin, että julkinen valta on ”vastuussa ympäristön tilasta”, kuten yhdysvaltalainen politiikan tutkija ja prosessin aktiivinen osanottaja Lynton Caldwell totesi. Ympäristöpolitiikan vakiintuminen on monella tavoin ollut menestystarina. Lainsäädännön tiukentuminen ja hallinnon tehostuminen ovat tuottaneet tuloksekseen ympäristön tilan merkittävän paranemisen monella indikaattorilla arvioiden.

Taustalla on kuitenkin perustavampi ongelma: Onko ympäristön hyvän tilan arvioimiseksi pohjimmaisista kriteereistä? Välittömästi näkyvillä olevia kriteerejä on helppo luetella: ilman, vesien ja maaperän puhtaus, ihmisten terveydentila, ja niin edelleen. Ne eivät kuitenkaan riitä, kun koetamme arvioida ympäristön merkitystä yhteiskunnallisen kehityksen mahdollisuuksille yleisluonteisesti.

Tässä kohden ympäristöhistoria tulee avuksi. Se tarjoaa ympäristöpolitiikan perustavien tavoitteiden hahmottamiselle empirian. Vain historialliset kehityskulut antavat

perusteen arvioida, mikä ympäristön merkitys on ollut yhteiskuntien kehitykselle.

Empiria on kuitenkin kaksitasoista, epäsuoraa. Ympäristöhistoria selvittää sitä, millainen merkitys materiaalisella ympäristöllä on ollut yhteiskunnalliselle kehitykselle, mutta se selvittää yhtä lailla sitä, millaisen merkityksen eri yhteiskunnat ja kulttuurit ovat ympäristölleen antaneet. ”Merkitys” on yhtäältä jotakin, mikä on, mutta toisaalta se on jotakin, mikä määritellään.

Tämän kahtalaisuuden kohdatessaan ympäristöhistoria on samassa asemassa kuin ympäristöpolitiikka. Ympäristöpolitiikan kohteena ei ole ympäristö sinänsä vaan *ongelmalliseksi koettu* ympäristö. Se, onko ympäristö ongelma vai ei, riippuu siitä, koetaanko ympäristön ja yhteiskunnan suhteessa olevan ongelmia vai ei. Historiallisesta näkökulmasta terveyden ja sairauden suhde on analoginen.

Ympäristöpolitiikan lähihistorian keskeinen piirre on ollut ympäristön tärkeiden aineiden poliittinen merkityksellistyminen, siis ympäristön politisoituminen. Kun riittävän monipuolinen joukko ympäristön tekijöitä politisoitui, käsite ”ympäristö” vakiintui niitä yhteen nivovaksi yleisnimeksi. Ympäristön politisoituminen koski yhteiskunnan ja ympäristön suhdetta kokonaisuudessaan. Suhde ei kuitenkaan ole missään suoranaisesti näkösällä. Ympäristön politisoituminen yleiskäsitteen tasolla tarkoittaa toisin sanoen sitä, että konkreettiset ja aistein havaittavat ilmiöt tulkitaan merkiksi jostakin syvemmästä, ei näkösällä olevasta ongelmasta, joka kaiken lisäksi projisoituu tulevaisuuteen. Nykyhetken ongelmien ja yhteiskunnan tulevaisuuden keskinäinen suh-

de muuttui kiistakysymykseksi. Käynnistyi väittely siitä, vaatiiko ongelmien ratkaiseminen syviä yhteiskunnallisia muutoksia, vai pysykö yhteiskuntien kyky ratkaista tulevia ongelmia vaadittavalla tasolla automaattisesti, yleisen yhteiskunnallisen edistyksen ansiosta. Tämä erimielisyys on parhaillaan nähtävissämme ilmastonmuutosta koskevilla kiistoissa.

Ympäristöpolitiikan synnyn ja sitä edeltäneen, konkreettisia ympäristöongelmia koskeneen huolen välisen suhteen arvioitiin auttaa selventämään ”merkityksellistymisen” kaksoisluonnetta, kuten tähän teemanumeroon sisältyvät artikkelit ja niiden taustana oleva tutkimustyö esimerkiksi vesiensuojelun historiasta tuovat havainnollisesti ilmi. Yhtäältä on totta, että ympäristö muodostui yleiseksi huolen aiheeksi vasta aivan äsken. Toisaalta on myös totta, että ympäristön pilaantumiseen liittyneistä teemoista oltiin aktiivisesti huolestuneita jo monia vuosikymmeniä varhemmin. Keskeinen tähän liitoskohtaan liittyvä kysymys on: Millä tavoin konkreettisia ongelmia koskeva huoli ja tietämys muuttuvat noita ongelmia ratkovaksi käytännölliseksi, vähitellen institutionalisoituvaksi toiminnaksi?

Pitkän aikavälin historia tarjoaa tähän kysymykseen toisenlaisen näkökulman. Kaikki yhteiskunnat ovat kautta aikojen tienneet, että niiden olemassaolon ehtoja määrittää niiden ulkopuolella oleva todellisuus, laajasti ja kokonaisvaltaisesti ymmärrettyinä. Siis luonto. Luonto kiteytyy osittain kokemusmaailman piiriin sisältyviin ilmiöihin kuten vuodenaikojen kierrot ja vuosien välisten olosuhteiden vaihtelut. Niihin on ollut mahdollista sopeutua, yhteisöllisen tietämyksen ja sopeuttavien työmenetelmien kehittymisen myötä. Oman läntisen kulttuurimme vanhimmat moraaliobjektit liittyvät välttämättömyyteen sopeutua luonnon kiertoihin, alkupisteessä on Hesiodoksen *Työt ja päivät*. Luonnon kiertoihin sopeutuminen ei kuitenkaan antanut selitystä sille, mistä tämä nimenomainen riippuvuus on peräisin.

Olemme nykyisin olennaisesti Hesiodosta paremmassa asemassa sikäli, että tiedämme paljon maapallon vakautta ylläpitävistä geofysikaalisista ja biologisista uusiintumis-

kierroista. Lisäksi historia tarjoaa rikkaan aineiston siitä, millaisia rajoituksia nämä uusiintumiskierrot ovat asettaneet erilaisille yhteiskunnille. Me suomalaiset olemme erityisen etuoikeutettuja sikäli, että yksi ympäristöhistorian pioneeristöistä, Sven-Erik Åströmin *Natur och byte* (Söderström & C:o, 1978) koskee omaa maatamme. Åström otti teoksensa perustaksi käsitteellisen innovaation ”ekologis-demografinen järjestelmä”. Hän loi teokselleen juonen siitä, millaiset rajat Suomen suljettu ekologis-demografinen järjestelmä asetti yhteiskunnalliselle kehitykselle aina 1800-luvun puoliväliin asti, jolloin se varsin äkillisesti avautui. Järjestelmän avautumisen teki mahdolliseksi voimistunut vienti (ja ”talousnationalismi” Markku Kuisman termien; *Metsäteollisuuden maa*, 1993). Viennin ansiosta taloudellinen modernisaatio puolestaan ulottui yhä laajemmalle maan sisäosiin, jatkona sille ”sisäiselle kolonisaatiolle”, jota jo hyödyn aikakaudella 1700-luvulla toteutetut talousuudistukset pohjustivat.

Suomessa toteutui samanlainen kehityskulku kuin muissakin eurooppalaisissa, vähitellen vakiintuneissa kansallisvaltioissa, joskin hiukan myöhemmin ja äkillisemmin. Sisäinen kolonisaatio tuotti kaikkialla sellaisia ongelmia, joita nykyisin kutsuisimme empimättä ympäristöongelmiksi. Kansakuntien vaurastumisen historia tuo myös ilmi toisen nykyisille ympäristöongelmille tyypillisen kysymyksen: mikä on tässä prosessissa ollut yhteiskuntien ”sisäpuolen” ja ”ulkopuolen” suhde? Talousnationalismin ja sisäisen kolonisaation keskinäinen liitto tuotti ratkaisuksi: hyödyt sisään, haitat ulos.

Tämän logiikan havaitseminen palauttaa meidät pohtimaan niitä perimmäisiä ongelmia, joita ympäristöpolitiikan tavoitteiden ja kriteerien määrittely tänä päivänä kohtaa. Onko haittojen ulkoistamisen logiikka edelleen voimissaan? – Kuka luulee, ettei olisi? Voiko haittojen ulkoistamisen logiikka jatkua vielä pitkään? – Kuka kuvittelee, että voisi? Mitä siis on tehtävä? Tähän kysymykseen emme tiedä vastausta, mutta sen tiedämme, että yhteiskuntien ja niiden olemassaoloa määrittävien ympäristötekijöiden keskinäisestä suhteesta on kysymys. ☺

ANNE OLLILA

Sukupuoli – merkkejä ja merkityksiä

Sukupuolihistoria on tuottanut monia tulkintoja sukupuolen rakentumisesta. Uusissa tulkinnoissa sukupuoli nähdään kulttuurisesti ja historiallisesti tuotettuna mallina ja toimintatapana, jossa ei ole mitään aitoa eikä alkuperäistä. Tämä näkökulma tarjoaa uusia haasteita myös historiantutkijoille.

■ Sukupuolihistoria on viimeisen parinkymmenen vuoden aikana muodostunut yhdeksi innovatiivisimmista uusista tutkimussuuntauksista historiassa. Innovatiivisuus ilmenee ennen kaikkea siinä, miten monipuolista tutkimusta naistutkimus ja sukupuolihistoria ovat tuottaneet. Tutkimus alkoi naishistoriana ja feministisenä tutkimuksena 1970- ja 1980-luvulla. 1990-luvulla naistutkimus alkoi muuntua sukupuoli-historiaksi. Erityisesti Joan Scottin esittämät pohdinnat sukupuolesta analyttisenä kategoriana kohdistivat huomion siihen prosessiin, kuinka sukupuoliero tuotetaan ja miten valtasuhteet nivoutuvat tähän prosessiin.¹

Sukupuoli on monimutkainen käsite, joka sisältää erilaisia abstraktiotasoja. Siihen voidaan liittää kokemuksia sukupuolittavista käytännöistä, mutta se on ennen kaikkea analyttinen termi, joka mahdollistaa luonnollisena pidetyn sukupuolieron kyseenalaistamisen. Samalla kyse on merkitysten purkamisesta: näin voidaan osoittaa, miten

tietyt käsitteet kuten *nainen* ja *mies* ovat historiallisesti muotoutuneet ja mitä merkityksiä näihin käsitteisiin on eri aikoina ja eri kulttuureissa liitetty.

Sukupuoleen liittyvien merkkien ja merkitysten analysoiminen on tuottanut monia tulkintoja sukupuolen rakentumisesta. Yksi kiinnostavimmista keskustelunavauksista on Judith Butlerin *Gender Trouble*, jossa Butler kyseenalaistaa radikaalisti sukupuolta koskevaa ajattelua. Butlerin mukaan sukupuoli ei ole vain sosiaalinen konstruktio vaan sitä voidaan kutsua performanssiksi, jossa esitetään ja toistetaan sukupuolta korostavat eleet, koodit ja merkkikieli. Näytämme naisilta, koska pukeudumme ja käyttäydymme kuten naisten odotetaan tekevän. Sukupuolella ei siis ole mitään luonnollista vaan se rakennetaan toiston, uusintamisen ja imitoimisen kautta. Sukupuoli ei perustu ehjään ja koherenttiin identiteettiin, mutta kulttuurissa vallitsevat toimintatavat saavat meidät toistamaan sukupuolittavia käytäntöjä. Näin Butler kiistää ajatuksen aidosta ja alkuperäisestä sukupuoli-identiteetistä. Sen sijaan hän politisoi sukupuolen korostaessaan, että valta tuottaa sukupuolieron samoin kuin muutkin sosiaaliset erot.² Tässä yhteydessä Butler tulkitsee valtaa *foucault*-laisittain tuottavana ja uusintavana voimana, joka saa ihmiset toimimaan tietyllä tavalla.

1. Joan W. Scott (1986) "Gender: A Useful Category of Historical Analysis", *The American Historical Review* 5/1986; ks. myös Ann-Catrin Östman (2000), "Joan Scott ja feministinen historiankirjoitus", Anttonen – Lempiäinen – Liljeström (toim) *Feministejä – aikamme ajattelijoita*, Tampere.

2. Judith Butler (1990) *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*, New York and London, 1–34, 139–149.

Sukupuolen performatiivisuus voi johtaa harhakäsitykseen, että sukupuoli olisi vain esitys, jolloin ihminen voisivat halutessaan muuttaa sukupuoltaan esittämällä sen toisin. Tuija Pulkkinen on kommentoinut tätä todetessaan, että sukupuoliesitys toimii kulttuuriin sisäänrakennetun sukupuolittavan vallan ehdoilla. Sukupuolittava valta ehdollistaa jokaista kulttuurissa elävää ja toimivaa yksilöä. Näin ollen kukaan ei voi vastustaa sitä mielensä mukaan. Mutta kulttuurissa vallitsevia käytäntöjä voidaan tietysti kyseenalaistaa monin eri keinoin.³

Sukupuolen performatiivisuus tulee lähelle niitä kysymyksiä, joita on käsitelty ruumiinfenomenologiassa pohtimalla tyylin merkitystä. Erityisesti Maurice Merleau-Pontyn ruumiinfenomenologia on herättänyt runsaasti kiinnostusta, koska Merleau-Ponty määrittelee ruumiin subjektiksi, joka on samanaikaisesti merkitysten antaja että niiden kantaja. Ihmiset ilmaisevat itseään monin eri tavoin, joten sukupuoli on yksi keino rakentaa tyyliä ja identiteettiä korostamalla tiettyjä piirteitä.⁴ Eleet, ilmeet ja tyyli luovat jatkuvasti uusia merkityksiä. Ne voivat perustua toistoon ja uusintamiseen, mutta samalla niihin sisältyy myös muutoksen mahdollisuus.

Kuten Judith Butler on osuvasti todennut, sukupuolen esittäminen tulee kärjistyesti esille cross-dressing -tilanteissa. Ristiinpukeutuva henkilö vaihtaa sukupuoltaan muuttamalla sukupuoleen liittyviä kulttuurisia koodeja: pukeutumisella, kampauksella, eleillä ja ilmeillä voidaan rakentaa uusi sukupuoli. Transvestiitit esittävät sukupuoliroolinsa imitoimalla tarkasti toisen sukupuolen tyylin ja eleet. Usein he tekevät roolinsa jopa paremmin kuin ”aidot” miehet ja naiset. Siten sukupuoli-identiteetti osoittautuukin performanssiksi, jossa toistetaan sukupuoleen liitettyjä kulttuurisia koodeja. Naiseksi pukeutunut drag queen dramatisoi ne eleet ja tyylikeinot, joilla sukupuoli tuotetaan.⁵

Sukupuolen tulkitseminen performanssiksi ja tyyliksi avaa uusia kysymyksiä myös historianantutkijoille. Jos sukupuoli rakennetaan toistolla ja matkimisella, miten voimme jäljittää ja analysoida historiallisesti tätä pro-

sessia? Tällöin on olennaista purkaa kulttuurisia koodeja, merkkejä ja toimintatapoja, jotka on aikaisemmin nähty ongelmattomina ja itsestäänselvinä. Sen vuoksi ne ovat jääneet huomioimatta ja huomaamatta. Sukupuolieroa pidetään yleensä niin ”luonnollisena” asiana, että sen rakentumista ei useinkaan osata problematisoida. Kuitenkin kulttuureissa on tilanteita ja tapoja, jotka uusintavat ja korostavat sukupuolittavia käytäntöjä. Miten sukupuolta rakennetaan ja esitetään tietyissä tilanteissa?

Pohdin näitä kysymyksiä tarkastelemalla suomalaisen 1800-luvun sääty-yhteiskunnan sukupuolittavia käytäntöjä. Analyysin kohteena on kolme tuon ajan klassikkotekstiä: Saara Wacklin ja Anders Ramsay ovat muistelmissaan tarkkanäköisesti kuvanneet 1800-luvulla vallinneita tapoja, normeja ja rituaaleja. Kolmantena klassikkotekstinä on Aleksis Kiven *Seitsemän veljestä*, josta löytyy muutamia huumorin höystämiä kuvauksia herrasväen keikaroinnista. Näitä kolmea tekstiä yhdistää humoristinen näkökulma, sillä kirjoittajat ovat nähneet oman aikansa elämenossa runsaasti koomisia piirteitä.

Sääty, tyyli ja sukupuoli

Sukupuolen rakentaminen tulee kiinnostavasti esille 1700- ja 1800-luvun sääty-yhteiskunnan käytännöissä. Sääty-yhteiskunta perustui hierarkkiseen järjestelmään, joka erotti yhteiskuntaryhmät toisistaan. Lisäksi kunkin säädyn sisällä toimi sukupuoliero toisenlaista hierarkiaa luovana tekijänä.

3. Tuija Pulkkinen (1998) *Postmoderni politiikan filosofia*, Tampere, 214.

4. Maurice Merleau-Ponty (2003) *Phenomenology of Perception*, ranskankielinen alkuteos vuodelta 1945, first english edition 1962, London and New York, 202–232; Sara Heinämaa (1996) *Ele, tyyli ja sukupuoli. Merleau-Pontyn ja Beauvoirin ruumiinfenomenologia ja sen merkitys sukupuolikysymykselle*, Helsinki, 144–147; Alexandra Howson (2005) *Embodying gender*, London et al., 32–33, 78–79.

5. Butler (1990) x.

Naisen roolissa menestykkäästi esiintynyt miesnäyttelijä Julian Eltinge (oik.) Mary Pickfordin kanssa Rebecca of Sunnybrook Farm -elokuuvan lavasteissa 1917. Suomen Kuvapalvelu/Corbis/Bettmann.

1700- ja 1800-luvun sääty-yhteiskuntaa on tulkittu siten, että tiukka säätyjako hallitsi ihmisten elämää 1700-luvulla, mutta sääty-yhteiskunta alkoi murentua 1800-luvun kuluessa. Säätyjakoa pidettiin yllä seurustelemalla samansäätyisten kanssa ja vaalimalla ryhmähenkisyttä. Aatelisto vartioi erityisen innokkaasti säätykunniaansa, mutta papisto oppisäätyinä ja porvaristo saattoivat myös osoittaa kollektiivista säätytietoisuutta. Säätyjako tarkoitti ennen kaikkea sitä, että yksilön säätyasema määräsi hänen elämäntapansa. Pukeutuminen, asuminen, syöminen ja juominen määräytyivät syntymässä saadun aseman perusteella. Ylellisyyttä pyrittiin hillitsemään monilla säädöksillä ja alempien ryhmien koreilunhalu tuomittiin turmiollisena säätyrajojen rikkomisena.⁶

Säädynmukainen pukeutuminen muodosti keskeisen osan siinä koodistossa, miten yksilö ilmaisi arvoaan ja asemaansa. Herrasväen ja rahvaan välinen raja määriteltiin vielä 1800-luvulla verkatakin ja sarkanutun välissä kulkevaksi. Pukeutumisella voitiin ilmaista myös uskonnollista vakaukusta ja siihen sisältyvää kritiikkiä koreilunhalua kohtaan. Herännäisjohtaja Paavo Ruotsalainen suositteli silkin ja muiden kalliiden kankaiden välttämistä, koska hän piti niitä talonpoikaisväestölle sopimattomina.⁷ Niinpä körttikansa tuli tunnetuksi askeettisesta körttipuvustaan, joka toimi samalla erottautumiskeinona suhteessa suruttomiin. Vaatimattomuutta ja nöyryyttä symboloivasta körttipuvusta tulikin paradoksaalisesti keino erottautumisen ilmaisemisessa. Askeettinen vaateparsi kertoi kantajansa halusta osoittaa uskonnollista vakaukustaan, mutta se oli myös merkki kirkollisen yhteinäiskulttuurin hajoamisesta.

Lisäksi pukeutuminen tarjosi monia mahdollisuuksia kyseenalaistaa säätyrajoja, mikä herätti kiihkeätä keskustelua 1800-luvulla. Tällöin pilkattiin erityisesti palvelijattarien halua hankkia muotipukimia. Kun osa palvelijoista alkoi käyttää hattua, jota pidettiin sivistyneistönaisten päähineenä, oli entistä vaikeampi tehdä eroa palvelusväen ja säätyläisnaisen välille. Pukeutumismormien rikkomisen ei johtunut pelkämästä koreilunha-

lusta, vaan se oli tehokas keino rikkoa sääty-yhteiskunnan hierarkioita. Huivin vaihtaminen hattuun sekoitti yhteiskunnan arvojärjestystä ja pukeutumiskoodeja, samalla kun siihen saattoi liittyä toiveita sosiaalisesta noususta.⁸

Pukeutuminen oli tärkeä tekijä yhteiskunnallisen aseman osoittamisessa, mutta yhtä keskeistä oli sukupuolittavien koodien noudattaminen ja rakentaminen. Herrasväki seurasi eurooppalaisia muotivirtauksia, ja juhliissa tarjoutui tilaisuus verrata asujen tyylikkyyttä. Naisten pukeutumiseen kiinnitettiin enemmän huomiota, koska heidän makunsa ja tyyliinsä kertoivat perheen arvosta ja asemasta. Miesten keikarointi herätti myös huomiota, mutta erottautumisen keinot olivat hienovaraisemmat ja virkapukua voitiin vaihtaa kohentaa käyttämällä taitavaa räätäliä tai kallista pukukangasta.

Miesten tyyli ja pukeutuminen olivat tarkasti säädelyjä, sillä ne osoittivat heidän asemansa sääty- ja virkahierarkiassa. Varakkaat virkamiehet ja kunniastaan tietoiset upseerit osoittivat pukeutumisellaan ja muilla tyylikeinoilla, miten maskuliinisuutta tuli korostaa ja ilmaista. 1800-luvun puolivälissä miehet suosivat ruumiinmukaisia pukuja, mikä houkutti korostamaan vartalon muotoja tietyin keinoin. Anders Ramsay on muistelmissaan esitellyt miesten muotia:

”Housut olivat mahdollisimman piukat ja myötäilivät tiukasti jalkojen muotoa, minkä vuoksi irtopohkeet eivät liene tuona aikana olleet harvinaisia eivätkä myöskään rintakehää kohottavat toppaukset.”⁹

Koska frakin oli istuttava tiukasti, upseereiden kerrottiin käyttävän kureliivejä ampiasmaisen vyötärön luomiseksi. Myös herrojen hiusmuoti oli tarkkaan säädely:

” – – tavallisesti tukka oli huolellisesti leikattu ja kammattu, vieläpä pomedalla voideltu ja järjestetty oikealle ohimolle suureksi kiehkuraksi, jonka nimi oli coup de vent. Tanssiaisiin ja muihin hienompiin tilaisuuksiin tukka oli käherrettävä laineiksi. Siihen aikaan ei saanut olla kalju, pääläella

ei saanut näkyä edes pientä *kuutamoa*, ei vähäisintäkään paljasta laikkua. Täysin kaljupäiset pitivät peruukkia, uutta kutsuilla, kulunutta ja kauhtunutta kotioloissa. Pikku kuutamon peitteeksi taas sijoitettiin *toupet*, hiustupsu, joka kätki tuon kiusallisen täplän näkyvistä.¹⁰

Kuten nämä esimerkit osoittavat, ruumiin ja ulkonäön muokkaaminen sukupuolikoodien mukaisesti ei ollut pelkästään naisten oikeus tai velvollisuus, vaan miehet harrastivat sitä yhtä innokkaasti.

Herrasväki lääkitsi seurankipeyttään ahkeralla kanssakäymisellä. Juhlat ja muu kanssakäyminen eivät silti olleet pelkästään hauskuutta ja ilonpitoa, vaan niitä hallitsi voimakas representatiivisuus ja performatiivisuus. Se merkitsi esiintymistä ja näyttäytymistä, jota ohjasivat tietyt käyttäytymissäännöt ja rituaalit. Sosiaaliselle tapajärjestelmälle on ominaista, että sitä koskevia normeja ei sanota ääneen vaan sopivaisuussäännöt omaksutaan vähitellen kokemuksen ja kasvatuksen kautta. Toisaalta yhteisön keskinäisessä vuorovaikutuksessa koetellaan jatkuvasti sosiaalisia normeja ja rajoja, jotka samalla muuttuvat ja uudistuvat.

Säröjä sääty-yhteiskunnan peilissä

Herrasväen pukeutuminen ja esiintyminen herättivät alemmissa kansanryhmissä pilkkaa ja huvittuneisuutta. Aleksis Kivi on *Seitsemässä veljeksessä* esittänyt Juhanin suulla kansanomaista ihmettelyä herrasväen hienostelua kohtaan:

”Tuolta jyrisee vaunut, täältä jyrisee vaunut, ja vaunuissa istuu sen vietäviä viiksinaamaisia narreja, istuu tyttöjä kuin posliinivauvoja, tuoksuhaen kauas ympärillensä sakean hajun kalleista öljyistä ja rasvoista. Mutta katsopas tuonne! Jesta ja varjele! siellähän nyt hipsuttelee esiin kultahöhenissä oikein aika lailla vekama mamsselli tai röökinä mitä hän lie. Kas hänen kaulaansa! Valkea kuin rieskamaito, poski ruttopunainen, ja silmät palaa hänen päässään kuin päivänpaisteessa kaksi roviotulta, koska häntä vastaan käy oikea kekkale

mieheksi, hatussa, kiiltomustassa hännystäkissa, ja tirkist... – no vie sinun pirkele itseäskin! – tirkistelee läpi neliskulmaisen lasin, joka välkkyvä vekkulin vasemmalla silmällä. – – nytpä keksautetaan kummaltakin puolelta, ja kas kun naara nyt oikein rypistää suunsa mansikkasuuksi ja livertelee kuin pääskynen päiväisellä katolla, ja teikari hänen edesssä viskelee kättänsä ja häntänsä, heilauttelee hattuansa ja raappaisee jalallansa että kivikatu kipinöitsee, kas sepä vasta leikkiä oli. – – Tosi, että löytyy herrasmaailmasta paljon ämmällistä ja naurettavaa, sen huomasiin Turku-retkelläni.”¹¹

Aleksis Kivi on huomannut toisenkin aspektin, joka sisältyi herrasväen keikarointiin. Juhanikaan ei jää kylmäksi sille eroottiselle jännitteelle, joka rakennettiin pukeutumisen, eleiden ja muiden tyylikeinojen kautta:

”Mutta kas kun meitä lähenee oikein rasvojen hajussa ja liehuissa krooseissa tuollainen liehakoitseva lunttu, niin eipä ilman ettei hemmahtelee ihmislapsen sydän. Jaa, jaa pojat! maailman hekuma houkuttelee vahvasti; sen huomasiin Turku-retkelläni.”¹²

Näin Kivi luo tekstissään merkityksiä, joissa korostuu säätyero rahvaan ja herrasväen välillä, mutta samalla hän tuo esille tuohon eroon liittyviä houkutus- ja jännitteitä. Kiven teksti on myös hyvin aistivoimaista,

6. Ks. Kaarlo Wirilander (1974) *Herrasväkeä. Suomen säätyläistä 1721–1870*, Helsinki, 39–90, 367–409 passim.

7. Wirilander (1974) 46.

8. Riitta Oittinen (1990) ”Säädyttöntä pukeutumista. Muoti ja erottautuminen keisariajan suomalaisessa pukeutumisessa”, Matti Pelttonen (toim.) *Arki ja murros. Tutkielmia keisariajan lopun Suomesta*, Helsinki, 54, 58–59.

9. Anders Ramsay (1987) *Muistoja lapsen ja hopeahapsen*, osa I: 1836–1864, kahdeksanosainen ruotsinkielinen alkuteos vuosilta 1904–07, Helsinki, 180.

10. Ramsay (1987) 180.

11. Aleksis Kivi (1964) *Seitsemän veljestä*, eripainos Aleksis Kiven Kootujen teosten I osasta, Helsinki, 153–154.

12. Ibid. 154.

kun hän huomioi tuoksut ja hajut yhtenä säätöeron tunnusmerkkinä.

Sääty-yhteiskunnassa alkoi tapahtua monenlaisia murtumia 1800-luvun kuluessa. Pukeutumiskoodien rikkominen ja kyseenalaistaminen tarjosi monia mahdollisuuksia ilmaista tyytymättömyyttä sääty-yhteiskunnan rajoituksia kohtaan. Yksi sääty-yhteiskunnan paradokseista oli naisten rooli perheen vaurauden ja kulutustapojen ilmaijana. Säätyasema velvoitti säädynmukaiseen elämään, jonka mukaisesti herrasväen oli näytettävä varakkuutensa. Jos vaadittua elintasoja ei pystynyt pitämään yllä, se merkitsi säädystä suistumista ja häpeää, jolloin oli viisainta vetäytyä pois piireistä. Naisten tehtäväksi tässä järjestelmässä tuli osoittaa tyyliä, makua ja luksusta, mutta samanaikaisesti naisten koreilunhalua kritisoiitiin jatkuvasti.¹³ 1800-luvun puolivälissä syntyi vastareaktio naisten muotiorjuudelle ja epäterveellisille pukimille. Bloomerismiksi kutsuttu terveellisen pukeutumisen ihanne aloitti korsettisodan, sillä kureliivien epäiltiin aiheuttavan heikkohermoisuutta naisissa. 1800-luvun lopulla syntyneet naisasiajärjestöt ottivatkin asiakseen vapauttaa naiset epätarkoituksenmukaisista ja ahdistavista vaatteista.¹⁴

Monet naisasianaiset kritisoiivat 1800-luvun lopussa tyttöjen kasvatusta ja naisten pukeutumista, koska ne muokkasivat naisista heikkoja ja hauraita. Minna Canth teroitti kynänsä tässä kiistassa, jossa naisten roolia, tyyliä ja tehtäviä määriteltiin uudella tavalla. Naisten vapautuminen merkitsi myös kureliiveistä vapautumista:

”Naisen täytyy olla hoikka vartaloltaan ja sen vuoksi puristetaan hänen rintakehänsä kokoon, sisälmykset osaksi litistetään, osaksi taas tungetaan pois luonnolliselta kohdaltaan, jolloin ne painavat ja vahingoittavat ruumiin arimpia osia. Ajatelkaamme vaan, kuinka näin kaikki elimet estetään vapaassa toiminnassaan ja silloin voimme käsittää, mitä kureumien käyttäminen ruumiin terveyteen vaikuttaa. Kuitenkin puhutaan alinomaan naisten luontaisesta heikkoudesta, niinkuin muka esteenä hänen oikeuksiinsa pääsemiselle. Kasvatettakoon

poikaa yhtä typerästi ja ahdasmielisesti kuin naista, puristettakoon nuorukainen kureumiin ja katsottakoon, kuinka pitkälle hänellä voimia ja terveyttä riittää.”¹⁵

Kritiikki kohdistui naisia rajoittavaan kasvatukseen ja pukeutumiseen, mutta samalla naisasianaiset korostivat, että naisten oli itse uudistettava tyyliänsä ja toimintatapansa. Uusien oikeuksien ja vapauksien saavuttamiseksi naisten oli muutettava pukeutumistaan ja esiintymistään. Niinpä naisasianaiset antoivat omalla esimerkillään ja esiintymisellään mallin siitä, millaisia vaihtoehtoja naisille oli tarjolla. Näin siitäkin huolimatta, naisasianaiset leimattiin usein epänaissiksi tai suorastaan epänormaaleiksi, koska he eivät noudattaneet vallitsevia naisihanteita.¹⁶ Vallitsevien sukupuolikoodien kyseenalaistaminen koettiin uhkaavaksi ja pelottavaksi. Siksi sukupuolta koskevien merkkin ja merkitysten muuttaminen ei ollut vähäpätöinen asia, vaikka se pyrittiin tekemään naurettavaksi ja naurunalaiseksi.

Tyylistä politiikkaan

Ajallinen etäisyys sekä kulttuurissa ja yhteiskunnassa tapahtuneet muutokset saavat 1700- ja 1800-luvun sääty-yhteiskunnan tapajärjestelmiseen ja sukupuolikoodeineen näyttämään hieman koomiselta ja oudolta. Tuolloin noudatettu ilmeiden, eleiden ja ruumiin muokkaaminen vaikuttaa liioittelevalta ja keinotekoiselta. Mutta juuri keinotekoisuus osoittaa kiinnostavia ja olennaisia asioita sukupuolen rakentumisesta. Performatiivisuutta ja sukupuolen konstruktivistisuutta korostavissa tulkinnoissa sukupuoli nähdään kulttuurisesti ja historiallisesti tuotettuna mallina ja toimintatapana,¹⁷ jossa ei ole mitään aitoa eikä alkuperäistä. Mutta kun kulttuurin sisällä elävät ihmiset uusintavat ja toistavat kulttuurilleen tyypillisiä sukupuolikoodeja, ne muuttuvat luonnollisiksi ja itsestäänselviksi. Koska jokainen yksilö on kulttuurinsa tuote, hänen on usein hankala ottaa etäisyyttä omaan kulttuuriinsa ja analysoida niitä mekanismeja, jotka tuottavat mutta samalla myös luonnollistavat kulttuurissa noudatettavat tavat, normit ja ajatustottumukset.

Ajallinen tai kulttuurinen etäisyys mahdollistaa toisenlaisen näkökulman, jossa sukupuolen *luonnollisuus* on helpompi kyseenalaistaa. Kun matkustamme toiseen kulttuuriin tai perehdymme toiseen aika-kauteen, tuossa kulttuurissa noudatetut normit, tapajärjestelmät ja sukupuolikoodit näyttävät ulkopuolisen katseelle näytelmänä ja performanssina, jossa esitetään ja tuotetaan kulttuuria ylläpitävät käytännöt. Kaikissa kulttuureissa on kuitenkin yleensä erilaisia vaihtoehtoja sukupuolta koskevien käytäntöjen toteuttamisessa sekä myös keinoja kyseenalaistaa näitä käytäntöjä.¹⁸ Sukupuolen tuottamisessa ja rakentamisessa on aina variaatioita, mikä samalla mahdollistaa sukupuolikodeilla leikittelyn sekä rajojen ylittämisen tietyissä tilanteissa.

Sukupuolittavia käytäntöjä arvioitaessa korostuu erityisesti se, että sukupuoli on tehty katsottavaksi. Pukeutuminen, eleet, ilmeet ja kampaukset ovat keskeisiä osatekijöitä niiden kulttuuristen merkkien rakentamisessa, joilla sukupuoli tuotetaan muiden katsottavaksi ja arvioitavaksi. Saara Wacklin on hieman ironisesti kuvannut itsetyytyväisyyden sävyttämää oman minän peilailua:

”Eräs kaupungin raatimies, pormestari Timbom, oli lihava ja komea herra, jonka isot vaaleat silmät tuntuivat revähtäneen auki hämmästyksestä kaiken näkemänsä johdosta, varsinkin silloin kun ne peilistä kohtasivat *’erittäin viisaan’* pormestarin oman puuteroidun pään ja kukoistavat kasvot – – . Tämän lisäksi herra pormestari oli keskipituinen. Leveän selän keskelle oli uurtanut puuteroidun tien kankipalmikko, joka *’tupeeksi’* ja kiharoiksi huolellisesti käherretystä peruukista riippuen leikitteli hänen vaaleansinisellä frakillaan.”¹⁹

Lisäksi Wacklinille oli ominaista, että hän näki molemmat sukupuolet yhtä koomisina:

” – – pormestarin osaksi tuli eräänä päivänä niin harvinainen kunnia, että hän sai rouvansa käsipuolella astua itseensä koreaan kamariin. Siellä rouva asetti hänet

seisomaan viereensä ison peilin eteen ja kysyi, suuren tyytyväisyyden heijastuessa hänen ilmeestään, eikö mies nähnyt, että he edelleenkin olivat harvinaisen kaunis pari. Äijän isot silmät revähtivät tavallistakin isommiksi hänen koettaessaan huolellisesti tarkastella ja punnita asiaa ja sen seurauksia.”²⁰

Jos ja kun ihmiset pysyvät sukupuolta määrittelevien konventioiden puitteissa, he eivät tavallisesti herätä erityistä huomiota. Mutta ne tilanteet, joissa sukupuolikodeja kyseenalaistetaan ja määritellään uudella tavalla, saavat ihmiset havahtumaan ja reagoimaan muuttuneisiin käytäntöihin. 1800-luvun lopun Suomessa ensimmäiset virkänaiset korostivat pukeutumisessaan asiallisuutta ja askeettisuutta, koska he halusivat esiintyä vakavasti otettavina ammatti-ihmisinä. Siksi he välttivät koreilua ja muita naisellisuuden tunnusmerkkejä. Suomessa 1900-luvun alussa asunut ranskalainen esitti oman arvionsa suomalaisista naisista:

”Eivätkä teidän viisaat ja toimeliaat naisenne juuri milloinkaan mene naimisiin. He kohtelevat miehiä kuin tovereita, eivätkä

13. Wirilander (1974) 370–371.

14. Oittinen (1990) 60–61.

15. Siteeraus Maria-Liisa Nevala (1989) ”Julkinen kirjailijanrooli – Minna Canth”, Maria-Liisa Nevala (toim.) *Sain roolin jobon en mabdu, suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja*, Helsinki, 216. 1800-luvun lopun keskustelusta ks. esim. Anne Ollila (1998) *Jalo velvollisuus. Virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa*, Helsinki, 205–207, 230–233.

16. Ks. esim. Ollila (1998), 132, 140–142, 232–233.

17. Ks. esim. Sara Ahmed (1998) *Differences That Matter. Feminist Theory and Postmodernism*, Cambridge, passim; Ludmilla Jordanova (2002) ”Gender”, Peter Burke (toim.), *History and Historians in the Twentieth Century*, Oxford, 120–124; Howson (2005), 91.

18. Sukupuolta koskevista kulttuurisista käytännöistä ks. esim. Aili Nenola (1986) *Miessydäminen nainen. Naisnäkökulma kulttuuriin*, Helsinki, 74–75; Verena Stolcke (1993), ”Is sex to gender as race is to ethnicity?”, Teresa del Valle (toim.) *Gendered Anthropology*, London and New York, 20–21, 32–37; Thomas Hylland Eriksen (2004) *Toista maata? Jobdatus antropologiaan*, norjankielinen alkuperäisteos vuodelta 1993, Helsinki, 170–171, 180–181.

19. Sara Wacklin (1989) *Sata muistelmaa Pohjanmaalta*, ruotsinkielinen alkuperäisteos vuosilta 1844–45, Oulu, 24.

20. Wacklin (1989) 26.

merkikisikään välitä mielistellä ja ajatella ulkomuotoaan. Tukkinsa he vetävät niin kireelle kuin suinkin ja välttävät kaikkia naisellisia koristeita kuin ruttoa.”²¹

Näin askeettisuudesta voitiin tehdä oma tyylikeinonsa, samalla kun se hämmensi vallitsevia sukupuolikoodeja.

Tyyli, eleet ja pukeutuminen muodostavat keskeisen tekijän sukupuolen ilmaiseemisessa ja rakentamisessa. Siksi tyylikysymyksiin liittyy yllättäviä valtakamppailuja, jotka tulevat esille erityisesti silloin, kun sukupuolikoodeja hämärretään, muutetaan ja kyseenalaistetaan. Usein sukupuolikoodien kyseenalaistajat yritetään tehdä naurunlaiseksi, koska naurulla pyritään peittämään uuden tilanteen aiheuttama hämmennys. Lisäksi naurulla voidaan sivuuttaa kiusalliset kiistakysymykset, jotka paljastavat yhteiskunnallisia hierarkioita ja jännitteitä.

Tyylikiistat ovat yksi esimerkki sukupuolittaviin käytäntöihin nivoutuvista valtasuhteista. Sukupuoleen liittyvät hierarkiat ja valtasuhteet politisoivat sukupuolta koskevat kysymykset, jolloin niistä tulee yhteiskunnallisen kiistelyn ja kamppailun kohde. Sukupuolen politisoiminen saattaa herättää ristiriitoja sekä erilaisia tulkintoja sukpuo-

lipolitiikan sisällöstä ja määrittelystä. Tätä ei pidä säikähtää, sillä politiikan tekemiseen ja politiikan käsitteeseen sisältyy lähtökohtaisesti se periaate, että politiikassa tulee olla vaihtoehtoja.²² Vaihtoehtojen kieltäminen ja kiistäminen on yksi strategia, kun halutaan vaihtaa tai vähentää yhteiskunnallista keskustelua. Tässä yhteydessä osa ihmisistä pyrkii yleensä kieltämään sukupuolen poliittisuuden määrittelemällä sen henkilökohtaiseksi asiaksi, joka kuuluu yksityisyyden piiriin, minkä vuoksi siitä ei haluta käydä yhteiskunnallista keskustelua.

Mutta jos politiikka muuttuu ratkaisujen tekemiseksi ilman vaihtoehtoja, se lakkaa olemasta politiikkaa. Siten politiikkaan – myös sukupuolipolitiikkaan – kuuluu olennaisena osana mahdollisuus ja vapaus tehdä valintoja. Sukupuolen politisoiminen tarkoittaa siis erilaisten vaihtoehtojen esittämistä, keskustelua ja kiistelyä. ❀

21. Siteeraus Riitta Jallinoja (1983) *Suomalaisen naisasiatiikkeen taistelukaudek*. *Naisasiatiike naisten elämäntilanteen muutoksen ja yhteiskunnallis-aatteellisen murroksen bejastajana*, Helsinki, 88.

22. Poliitiikan käsitteestä ks. esim. Pulkkinen (1998) 82–84; Kari Palonen (2003) ”Poliitiikka”, Hyvärinen – Kurunmäki – Palonen – Pulkkinen – Stenius (toim.) *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*, Tampere, 498–499.

ANTTI LAINE

Lapsia piikkilangan takana eli historian monta totuutta

Suomalainen Itä-Karjalan "fasistimiehittäjä" ja sen keskitysleirit ovat olleet sanomalehtien kestoaiheena jo neljännesvuosisadan ajan. Ja aina niistä kirjoitetaan uutena, ennen julkistamattomana asiana. Tämä asia on lähihistoriamme karmeimpia todellisuuksia, mutta edelleenkin emme osaa katsoa Suur-Suomen kaksia kasvoja yhtä aikaa.

■ Suomen osallistumista sotaan Saksan rinnalla talvisodassa menetetyt Karjalansa takaisin saamiseksi on käsitelty julkisuudessa toistuvasti. Saksaliittolaisuus, fasismi, keskitysleirit, leirikuolemat ja suomalaisten näistä vaikeneminen ovat ylittäneet myös kansainvälisen julkisuuskynnyksen. Näin on tapahtunut 5–7 vuoden sykleissä aina samoin argumentoinnin ja "rintamalinjoin".

Esimerkiksi tarina tunnetuimmasta keskitysleirikuvasta on ollut julkisuudessa vuodesta 1982 alkaen. Kysymys ei ole mistään historiallisesta paljastuksesta, jollaisena asiaa markkinoidaan. Kuva lapsista aidan takana – joilla on nimi – tekee siitä puhuttelevan, mutta: Se on totta!

Syksyllä 2006 ruotsalainen journalisti Henrik Arnstad nosti Suomen jatkosodan jälleen esiin. Suomen Tukholman lähetystö älähti nopeasti ja piti ruotsalaisnäkemystä

provokaationa. Kysymys ei kuitenkaan ole niin yksiselitteinen kuin lehtiä lukemalla saattaa päätellä. "Totuuden" ääripäät ovat kovin kaukana toisistaan.

Sodan jälkeen vuosikymmenien ajan suomalaisessa tietoisuudessa ei ollut mielikuvaa – tietoa – siitä, että Suomikin on ollut toisen maailmansodan miehittäjävaltio. Jo 1950–60-luvuilla ilmestyi ensimmäinen "virallinen" 11-osainen kokonaisuus *Suomen sota*, jossa kirjoittajina oli pääasiassa sotilaita. Teoksen painopiste oli sotavarustelussa ja sotilasoperaatioissa. Poliitiikan kysymyksiä siinä ei juuri käsitelty, ei myöskään sitä, kenen mailla sotaa käytiin.

1960- ja 1970-luvulla suomalaisilla tutkijoilla alkoi olla vähitellen mahdollisuus päästä historiantutkimuksen keskeisimpään lähdeaineistoon, arkistolähteisiin, käsiksi. Niiden kohdalla keskeinen aikaviivettä synnyttänyt tekijä on ollut arkistolainsäädännössä. Ulkopoliittikkaa käsittelevien asiakirjojen salassapitoaika oli muuta aineistoa pidempi.

Vuoden 1974 lopulla Opetusministeriö antoi Suomen Akatemialle ohjeet Suomi toisessa maailmansodassa -projektin (SUOMA) organisoimisesta 10 vuoden tutkimusohjelman puitteissa. Projektia ryhdyttiin toteuttamaan useiden yliopistojen ja muiden tutkimuslaitosten yhteistyönä. Tuloksena syntyi paitsi lukuisia väitöskirjoja ja muita monografioita myös loppujulkaisuna kolmiosainen teossarja *Kansakunta sodassa*.¹

1. 1. Lukijalle, Olli Vehviläinen – Silvo Hietanen, 6–7, teoksessa (1989) *Kansakunta sodassa 1, Sodasta so- taan*, VAPK, Opetusministeriö: Helsinki.

Miehityspoliitiikan tutkijan arkea

Sota-arkistossa oli saatu 1970-luvun alussa järjestettyä Itä-Karjalan Sotilashallinnon (so. suomalaisen Itä-Karjalan miehityshallinnon) arkistoaaineisto. Arkiston järjestäjä Veli-Matti Syrjö oli kirjoittanut *Historialliseen Aika-kauskirjaan* 4/1972 aineistoa ja sotilashallintoa esittelevän artikkelin. Etsiessäni aloittelevana historian opiskelijana opinnäytetyön aihetta päädyin silloisen professorini Heikki Kirkisen ehdotuksesta miehityspoliitiikan tutkijaksi.

Sain Suomen Akatemialta tutkimusassistentin viran ja osallistuin professori Olli Vehviläisen johtamaan SUOMA-projektiin. ”Tutkijakoulussani” olivat mukana kaikki aikansa keskeisimmät suomalaiset toisen maailmansodan historian tutkijat ja projektin tutkijat, laillani väitöskirjan tekijöitä. Lähes jokainen tutkija sai väitöskirjansa valmiiksi ja julkaisi runsaasti muutakin alaan liittyvää tutkimusta.

Väitöskirjaa tehdessäni törmäsin aineiston salassapito-ongelmaan. Anoessani lupaa presidentti Rytin aineiston käyttöön minulle ei sitä myönnetty aiheeni ”kuumuuden” vuoksi. Hieman myöhemmin anoin lupaa neutraalilla aiheella, jolloin lupa myönnettiin. En tosin tohtinut käyttää lupaa, kun havaitsin ja sain kuulla eräältä toiselta samaa aineistoa käyttäneeltä, että mitään oleellista nimenomaan aiheeseeni liittyvää sieltä ei olisi odotettavissa.

Myös Neuvostoliittoon olisin päässyt tutkijavaihdon puitteissa, mutta en käyttänyt mahdollisuutta. Myöhemmin käytyäni perusteellisesti läpi aineistoa Petroskoin ja Moskovan arkistoissa olen voinut havaita, että siellä ei ole mitään oleellista suomalaisesta miehityshallintoa valaisevaa aineistoa. Karjalassa muutaman kerran käydessäni en koskaan tavannut ihmisiä, jotka olisivat olleet miehityksessä tai tienneet siitä mitään. Miksi he vaikenivat, selvisi vasta myöhemmin. Vaikenemista jatkui lähes Neuvostoliiton häviämiseen asti.

Väitöskirjani *Suur-Suomen kahdet kasvot, Itä-Karjalan siviiliväestön asema suomalaisessa miehityshallinnossa 1941–1944* ilmestyi lokakuussa 1982. Väitöstilaisuuteni kuulijoiden joukossa oli myös kaksi miehitys-

hallintoa palvellutta, Soutjärven vepsäläisalueen aluepäällikkönä toiminut Lauri Orispää ja Äänislinnan yhteislyseossa opettajana toiminut Anna-Liisa Heikinheimo. Heidän vastalausekysymyksensä sisältö oli suurin piirtein: ”Ei se niin ollut”. Mutta he eivät tienneet kaikkea, mitä dokumentit kertoivat.

Mihin valmistauduttiin Karjalassa?

Tutkimuksessani oli muutama perusteesi, joiden uskon edelleen pitävän paikkansa. Ensinnäkin Neuvostoliiton talvisodan jälkeinen politiikka naapurია kohtaan oli uhkaava. Petroskoilaisen professori Juri Kilinin suomeksikin käännetty väitöskirja *Suurvaltan rajamaa: Neuvosto-Karjala Neuvostovaltion politiikassa 1920–41* osoittaa, että Karjalais-Suomalaisen Sosialistisen Neuvostotasavallan olemuksessa oli eräitä piirteitä, jotka antoivat aiheen uskoa että koko Suomen kaappaaminen oli Moskovan laskelmissa.

Karjalan puolueen johtohenkilöt pantiin kaikilla tasoilla suomen kielen oppiin, koska he tulevaisuudessa tulisivat tarvitsemaan tuota kieltä. Petroskoihin perustettiin syksyllä 1940 yliopisto, jonka erikoistiedekunnassa annettiin 55:lle hierarkian yläpäässä olevalle puoluejohtajalle henkilökohtaista opetusta. Oppilaiden joukossa oli myös myöhempi koko Neuvostoliiton johtaja Juri Andropov, tuolloin tasavallan komsomoljohtaja.²

Suomen johdon vaihtoehdot ulkopoliitikassa olivat olemattomat kesällä 1940. Baltian maat menettivät itsenäisyytensä. Saksa kaappasi ensin Ranskan, Hollannin ja Belgian, sitten Tanskan ja Norjan ja käynnisti Englannin kukistamiseen tähtäävän pommittussodan. Mistä Suomi saisi liittolaisen, josta voisi olla apua talvisodan tappion jälkeen? Toki Suomessa oli saksalaissympatioita jääkärien keskuudessa ja muutoinkin, mutta yleistä natsisymptiaa ei ollut havaittavissa yhteiskunnassa.

Suomen menettämät alueet saivat pitää suomalaiset nimensä, mikä näkyy edelleenkin. Tasavallan raja kulki välirauhan aikana Karjalan kannaksella suurin piirtein samoil-

la linjoilla, missä Moskovan syksyn 1939 neuvotteluissa ehdotetut rajat olivat. Suomi-optio säilyi Moskovan laskelmissa marraskuulle 1940, jolloin Saksan ja Neuvostoliiton Molotov-Ribbentrop -yhteys hautautui lopullisesti. Mitään dokumentteja tästä Kilin ei ole löytänyt, mutta uskoo sellaisen olleen jossain muodossa olemassa.³

Kun Suomi aloitti yhteydenpidon saksalaisten kanssa elokuussa 1940, kahdenlaiset suuruuden tavoitteet yhdistyivät. Suomi etsi oikeutusta väärin piirrettyihin rajoihin ja Saksa etsi kumppania Neuvostoliiton tuhoamiseen. Kun Suomi liitettiin Barbarossa-rintamaan, se merkitsi mahdollisuutta päästä vielä kauemmas. Suur-Suomi oli ollut 1800-luvun lopulta alkaen monien suomalaisten unelma. Tavoitteena oli pelastaa heimokansalaisia rajan takana venäläisten ja bolshevikien hampaista. Itsenäistymisvaiheessa nenilleen saaneet heimoaktivistit olivat muodostaneet Akateemisen Karjala Seuran (AKS:n), joka sai melkoisen otteen 1920- ja 30-luvun yliopisto-opiskelijoiden keskuudessa.

Huhtikuusta 1941 alkaen Suomen ylimässä johdossa alettiin valmistautua Suomen haltuun tulevien alueiden kysymyksiin. Ensinnä oli kysymys perusteluista saksalaisille: miksi Itä-Karjala kuuluu suomalaisille. Perustelut olivat historiallisia ja maantieteellisiä. Selvityksenä julkaistiin saksankielinen *Finnlands Lebensraum* tekijänään silloinen tohtori, historiantutkija Eino Jutikkala. Toinen julkaisu, joka ilmestyi useammalla kielellä, oli professori Jalmari Jaakkolan *Suomen idänkysymys*.

Itä-Karjalaa koskevien kaavailujen laadinnassa oli mukana AKS:n johtoon kuuluvia tutkijoita. Jo ennen sodan alkua seuran varapuheenjohtaja, tekniikan tohtori Reino Castrén sai tehtäväksi laatia selvityksen valtatun alueen tulevasta hallinnosta. Asiakirja valmistui 16.6. päivättyinä promemoriana ”Suunnitelmia eräiksi toimenpiteiksi Itä-Karjalan kysymyksessä”. Jatkossa AKS-läisten lisäksi mukana oli kaksi ylipäällikön miestä, heimoharrastajina tunnetut loviisalainen lainvarustaja jääkärieverstiluutnantti Ragnar Nordström ja jääkärieverstiluutnantti Reino Kuussaari. Ensin mainittu oli ollut Manner-

heimin lähettiläänä elokuusta 1940 lähtien tunnusteltaessa Saksan suuntaa.

Saksan hyökättyä 22.6.1941 Neuvostoliittoon Pohjois-Suomessa oli saksalaisia joukkoja ja niiden vastuualueen raja oli Kajaanin korkeudella. Suomalaiset lähtivät yhteisen koordinoinnin mukaan liikkeelle vasta, kun Neuvostoliitto oli Helsingin ja muiden kohteiden pommituksillaan antanut Suomen hallitukselle aiheen ryhtyä puolustussotaan 25.6.1941. Heinäkuun 4. päivänä eversti Raappanan komentama 14. Divisioona ylitti Lieksassa rajan tiellä kohti Repolaa ja edelleen Rukajärven tietä kohti itää.

”Karjalaisten vapaussota”

Karjalaisille heimoveljille ja muulle maailmalle suomalaisten menoa markkinoitiin vapaussotana. Heinäkuun 2. päivänä 1941 pidettiin Kajaanissa hotelli Maakunnassa Karjalan Vapausliikkeen perustamiskokous. Siellä oli itäkarjalaispakolaisten edustajina kapteeni Paul Marttina, johtajat J. Marttinen ja Probus Rahikainen sekä kapteeni kansakoulunopettaja Vilho Timonen. Mukana oli myös ”Erillisen sotilashallintolaitoksen” edustajia kuten Nordström, Kuussaari ja Castrén sekä Vilho Helanen, Arvo Konkonen ja Harry Brotherus.⁴

Vuonna 1993 käyttöön saamani aineistojen mukaan Kajaanissa pohdittiin, miten Itä-Karjalan pakolaisia käytettäisiin kotiseutunsa vapauttamiseen. Tarkoituksena oli aikaansaada heidän aatteelliseksi ja sotilalliseksi ydinjoukokseen itäkarjalaisten vapausliike. Johtoelin esitti myös toimenpiteitä alueen hallinnon järjestämiseksi, mutta käytännössä asiat olivat jo aivan toisissa käsissä. Mukana olleet heimosoturiveteraanit Nordström ja Kuussaari olivat jo saaneet ylipäälliköltä omat tehtävänsä. Kuussaari aloitti taistelevien osastojen kokoamisen heimopakolaisten keskuudesta ja Nordströ-

2. Kilin Juri (2002) *Suurvallan rajamaa: Neuvosto-Karjala Neuvostovaltion politiikassa 1920–1941*, Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, Rovaniemi, 197.

3. Suoraa ilmausta tästä Kilinillä ei ole. Kilin. 210.

4. Antti Laine (2004) ”Itä-Karjalan Vapausliike ja suomalaismiehitys 1941–1944” teoksessa *Kahden Karjalan välillä Kahden Riikin rajamaalla*, toim. Tapio Hämynen, Studia Carelica Humanistica 5, JoY Humanistinen tiedekunta, Tampere, 188–189.

mille annettiin hallinnon suunnittelun sekä vapaaehtoisjoukkojen kokoamisen valvonta.⁵

Vilho Helanen piti tärkeänä, että vapausliikkeen herättäminen oli pantava käyntiin heti. Castrén puolestaan ehdotti, että pian Repolan valtaamisen jälkeen siellä oli pidettävä kansalaiskokous, jossa vapausliikkeen johto olisi läsnä ja antaisi julkilausuman kansalle. Eversti Raappanan komentama 14. Divisioonaa valtasi Repolan 8. päivänä elokuuta.⁶

Toisessa Kajaanissa pitämässään kokouksessa 11.7. Vapausliikkeen johto piti parhaimpina itäkarjalaisten kansankokouksen paikkana ”perinteitten mukaan” Uhtuaa, mutta ellei se ole mahdollista niin Repolaa tai Vuokkiniemeä. Vuokkiniemi oli vallattu 2. heinäkuuta. Kun Uhtualle ei ollut päästy – eikä koskaan päästykään – ja Repolan tiedettiin olevan tyhjä, päädyttiin kolmanteen vaihtoehtoon. Kansalaiskokous järjestettiin 20.7.1941 Vuokkiniemessä.⁷

Aikalaiskuvauksilla olisi voinut olla suuri merkitys väitöskirjani teossa. Pyysin joi-takin haastatteluja, muutamaan pyyntöön tuli myönteinen vastaus. Mitä nuorelle tutkijalle kerrottiin 1970-luvulla, on toinen asia. Kysyin kirjeitse kansakoulunopettaja Vilho Timoselta yksityiskohtia esimerkiksi Vuokkiniemen kokouksesta. Timonen oli uhtualais syntynyt karjalaispakolainen, joka opiskeli kansakoulunopettajaksi ja kirjoitti myös *Suur-Suomen koulu* -teoksen. Hän oli mukana Kajaanin kokouksissa ja Vuokkiniemessä kansalaiskokouksen yhteydessä pidetyn Vapausliikkeen johdon kokouksen puheenjohtajana. Kirjeessään allekirjoittaneelle helmikuussa 1974 hän kertoi kokouksen olleen armeijan järjestämä.⁸

Väitöskirjassani korostin Päämajan tiedotusosaston roolia kokouksen julkilausuman laatijana johtuen siitä, että arkistotiedot löysin sieltä. Virheellinen tulkintani liittyi arkistoyhteyteen. Myöhempien tietojen perusteella kuva on toinen. Ehdotuksen kokouksen järjestämisestä teki Reino Castrén 7.7.1941. Ehdotuksen kokouksen juhlallisuuksista teki Vapausliikkeen johdon propagandajaosto. Seuraavassa 14.7. pidetyssä kokouksessa annettiin professori Merikos-

ken, tuomari Brotheruksen ja kauppias Rajamaan tehtäväksi laatia kokouksessa tehtävän päätöksen sanamuoto Karjalan irtautumisesta Neuvostoliitosta ja liittymisestä Suomeen.

Tässäkin kohdassa toinen haastateltavani professori Veli Merikoski ei kertonut kuin osan tietämästään. 25.4.1977 nauhurihaastattelussa hän mainitsi vain saaneensa Kajaanin kokouksissa tehtäväkseen Neuvostoliiton perustuslain suomentamisen.⁹ Nuori väitöskirjan tekijä oppi ainakin sen, että haastattelut historian tutkimuksen lähteenä ovat perin juuri ongelmallinen asia. Vaikeaminen ja totuuden väistäminen kuuluivat asiaan.

Miehityshallinnon organisoituminen ja tavoite

Kun Karjalan Armeijan päähyökkäys käynnistyi 10. heinäkuuta 1941 ylipäällikön Miekantuppipäiväkäskyn saattelemana, etenemistä jatkui itsenäisyyspäivään asti Karhumäen korkeudella, jolloin suomalaisten hallussa oleva miehitysalue oli laajimmillaan. Kannaksella eteneminen jatkui vanhalle rajalle ja vähäisessä määrin sen ylisyykskuun alkuun mennessä.

Vallattavan alueen hallintoa varten käskettiin 15.7. perustettavaksi Itä-Karjalan sotilashallinto. Ensimmäiseksi sotilashallintokomentajaksi määrättiin Enso Gutzeit Oy:n toimitusjohtaja ja heimoasioissa jo 1920-luvulla aktiivisesti toiminut vuorineuvos, eversti V. A. Kotilainen. Komentajan apulaiseksi asiantuntijana nimitettiin everstiluutnantti Ragnar Nordström, joka vetäytyi kuitenkin vähitellen syrjään.¹⁰

Kolmiportaisen miehityshallinnon keskeisiin tehtäviin rekrytoitui merkittävä määrä AKS:laisia. Castrenin 10.7. päivätyssä suunnitelmassa oli ehdotuksia hallinnon tekniseksi toteuttamiseksi. Siinä lähdettiin myös ajatuksesta, että Itä-Karjalaa oli kehitettävä valtakunnan tasavertaisena osana ja suojamuurina naapuria vastaan. Väestössä oli herätettävä luottamus, että he todella jäisivät Suomen yhteyteen. Tehtäviin kuuluisi myös väestön puhdistaminen vieraista aineksista, jotta jäljelle jäävä väestö voitaisiin varauksetta lukea Suomen kansaan kuulu-

vaksi. Miehityshallinnon yläportaan päälliköistä noin puolet oli AKS:läisiä. Tehtävään valinnassa siviilielämän ammattikokemus oli ratkaiseva. Tässä katsottiin tulevaisuutta ennakoiden, että tehtävissä oli henkilöitä, jotka voisivat olla valmiina, kun alue aikanaan siirtyy siviilijohdon hallintaan.¹¹

Tärkeimpänä väestöryhmänä olivat kouluikäiset lapset, joihin uskottiin voitavan vaikuttaa eniten. Väestö jaettiin kansallisuusryhmiin: kansallisiin eli heimosukulaisiin ja epäkansallisiin eli pääasiassa venäläisiin. Viimemainittujen ei katsottu kuuluvan alkuperäisväestöön vaan pakkosiirrettyihin muualta tullessiin, joista piti päästä mahdollisimman pian eroon. Ja etuoikeutetun väestöosan kohdalla aloitettiin välittömästi suomensukuisen väestön kasvattaminen Suur-Suomen kunnan kansalaisiksi. Ensimmäiset suomalaiset kansakoulut aloittivat toimintansa jo joulukuussa 1941. Vuoden 1942 alussa etuoikeutettuun väestöön kuuluville lapsille määrättiin oppivelvollisuus, opetuskielenä oli suomi.¹²

Venäläiset keskitysleiriin

Ennen kuin suomalaiset joukot olivat lähteneet päähyökkäykseen, ylipäällikkö antoi 8.7.1941 käskyn, jolla määrättiin alueelle jääneen väestön kohtelusta. Tämä tapahtui siis jo ennen sotilashallinnon perustamista. Käskyn mukaan venäläinen väestö oli vangittava ja toimitettava keskitysleiriin.¹³ Rintamalinjan edetessä venäläistä väkeä eristettiin leireihin, mutta Karjalan pääkaupungin Petroskoin valtauksen jälkeen lokakuun alussa päädyttiin perustamaan keskitysleirit Äänislinnaksi nimettyyn kaupunkiin.

Äänislinna oli sikäli paras vaihtoehto, että siellä voitiin eristää kaupunkikortteleita leiriksi. Kaupungissa toimi enimmillään kuusi leiriä. Aunuksen kaupungin tuntumassa oli myös suurehko Alavosen leiri koko miehityksen ajan. Lisäksi perustettiin epäluotettavaan kansalliseen väestöön kuuluvia varten Kolvasjärven leiri Repolaan, missä oli enimmillään alle 200 henkeä, samoin kuin epäluotettavia epäkansallisia varten oli Kinnasvaarassa Terun alueella alle 200 hengen leiri. Kinnasvaarassa oli myös miehityksen alueen keskusvankila.

Syksyllä 1941 leirien asukasmäärä oli 23 000, korkeimmillaan 1. huhtikuuta 1942 yhteensä 23 984. Koko miehitysalueen väestön määrä oli tuolloin 85 000 henkeä. Kun miehet olivat puna-armeijassa, suurin osa leiriläisistä oli naisia, lapsia ja vanhuksia. Enimmillään siviiliväestöstä 27 % oli leireissä.¹⁴

Venäläisiä pidettiin Itä-Karjalaan kuulumattomana vieraana, pakkosiirrettyinä aineksena. Sotilashallintokomentajan lainopillinen avustaja professori Veli Merikoski kävi loppusyksystä 1941 tutustumassa Riiasa Saksan idässä valtaamien alueiden hallinnolliseen järjestelyyn. Keskusteluissa käsiteltiin mahdollisuuksia saada jo ennen sodan loppua siirrettyksi Itä-Karjalaan jäänyt venäläinen siviiliväestö Saksan idässä valtaamiin Neuvostoliiton osiin. Tämä väestö olisi vaihdettu suomensukuisen väestöön. Siirtoasian mainittiin tulevan ajankohtaiseksi vasta silloin, kun Laatokan eteläpuolinen maatie avautuisi liikenteelle. Kun tämä ei toteutunut, asiaan ei palattu myöhemmin. Sen sijaan Saksan hallussa olevan suomensukuisen väestön siirtoja tapahtui useissa erissä.¹⁵ Suurimpana ryhmänä olivat Leningradin ympäristön ja Pohjois-Viron inkeriläiset.

Kansallinen erottelu elintarvikeannoksissa ja palkoissa

Väestön jakaminen etuoikeutettuihin, jotka olisivat tulevia Suur-Suomen kansalaisia ja jollaisiksi heitä kasvatettiin, sekä muihin, merkitsi erottelua perusasioissa, varsinkin elintarvikejakelussa ja palkoissa. Erikseen olivat vielä leireihin eristetyt, joilla ei aluksi ollut lainkaan palkkaa. Etuoikeutetulle vapaana elävälle väestölle annettiin myös

5. Laine (2004) 189.

6. Laine (2004) 190.

7. Laine (2004) 190.

8. Laine (2004) 190.

9. Laine (2004) 190.

10. Antti Laine (1982), *Itä-Karjalan siviiliväestön asema suomalaisessa miehityshallinnossa 1941–1944*, *Keuruu*, 62–63.

11. Laine (1982) 63–64.

12. Laine (1982) 176.

13. Laine (1982) 116.

14. Laine (1982) 119.

15. Laine (1982) 121–122.

maata viljeltäväksi nautintaoikeussopimuksilla. Ajatuksena oli, että heistä voisi myöhemmin, rauhan tultua, muodostua maata omistava talonpoikaisväestö.

Elintarvikejakelussa väestö ryhmiteltiin kansallisuusryhmien ja työn rasittavuuden mukaan aivan kuten Suomen väestökin jaettiin. Epäkansallisen väestön elintarvikeannokset olivat tuntuvasti alhaisemmat kuin kansallisen väestön. Keskitysleiriläisten annokset olivat vastaavat kuin sotavankien. Koko sotaikäyvä Suomen elintarvikehuolto oli heikoimmillaan talvesta syksyyn 1942, kunnes kesän sato oli korjattu. Tuolloin alimmassa kansallisten aikuisryhmässä kansalliset saivat 1 615 kaloria ja epäkansalliset 1 440 kaloria päivässä ja ylimmässä ryhmässä saatiin 2 215 ja 2 020 kaloria. Esimerkiksi perunaa ei ollut tuolloin juuri lainkaan saatavilla.¹⁶

Ruoka-annosten normien täyttäminen tuotti vaikeuksia. Puuttuvia ravintoaineita tuli korvata muilla. Lisäksi annettiin ohje, että kaikenlaiset ravintoaineet, jotka eivät kelvanneet suomalaisten käyttöön, mutta jotka voitiin käyttää ihmisravinnoksi, oli jaettava leiriläisille. Keskitysleiriläisten annokset jäivät vuonna 1942 alle välttämättömän minimitason, puuttuvia aineita ei pystytty korvaamaan riittävästi. Leireillä tehtyjen pistokokeiden mukaan annoksissa oli 200–400 kalorien vajauksia huolimatta puuttuvien ravintoaineiden korvaamisyrityksistä. Tällaiset vajaukset olivat merkittäviä alle 2 000 kalorien päiväannoksissa.

Nälkäkriisi ja kuolleisuus

Elintarvikkeiden vähyys ei vapaana olevan siviiliväestön keskuudessa ilmeisesti aiheuttanut suoranaista nälkäkuolemia, vaikka nälkäpöhöä esiintyikin, samoin kuin korvikeaineiden käytöstä aiheutuneita suolitukkeumia. Sen sijaan keskitysleirissä eläneet joutuivat varsin vaikeaan tilanteeseen kesällä 1942.

Leiriväestön ikärakenne oli sellainen, että se oli altis puutteellisten olojen vaikutuksille. Lasten määrä oli lähes 50 % ja 20–30-vuotiaiden ryhmästä miehiä oli varsin vähän. Leirikuolleisuus kohosi kesästä 1942 alkaen dramaattisesti jatkuen korkeana syk-

syyn asti. Vuoden 1942 aikana kuoli kaikkiaan 3 516 leiriläistä, kun vapaana olevaa väestöä kuoli 1 422. Yli 2 500 tapausta vuoden 1942 kuolleisuudesta ajoittui huhtisyyskuulle. Tuon vuoden leirikuolleisuus oli 137,5 %, vapaan väestön 26 %. Kuolleisuus Suomessa oli tuolloin 13,1 %.

Kun leiriläisiä alettiin vapauttaa ja samalla nälkäkatastrofi ohitettiin, myös leirikuolleisuus alkoi laskea. Vuonna 1944 se oli 13,8 %, vapaan väestön keskuudessa 12,7 % ja Suomessa 13,5 %. Leiriläisiä oli tuolloin 15 000. Kuolleisuus suomalaisissa sotavankileireissä oli korkeimmillaan joulukuun 1941 ja kesäkuun 1942 välisenä aikana. Sotavankien kokonaiskuolleisuus oli 300 %. Heistä 72 % kuoli edellä mainittuna ajanjaksona.

Neuvostoliittolaisissa lähteissä on esitetty useita suuria lukuja, suurimmillaan yli 8 000. Ristiriitaa voinee selittää eräillä tekijöillä. Suomalaisten väestönkirjaus miehiteyllä alueella toteutettiin hyvin kattavana, eikä niissä luvuissa ole ilmeisesti suuria aukkoja. Kun ottaa huomioon sen, että suomalaisten edetessä kohti Syväriä ja sen ylikin Leningradin oblastin alueelle, koko siviiliväestön evakuoitintiprosessi oli tukkeutunut. Samalla niin puna-armeija kuin aivan varmasti myös siviiliväestö joutui huollolliseen kriisiin, mistä todistavat esimerkiksi suomalaisten karkijoukkojen kuvaukset tavatun siviiliväestön tilasta. Ilmeisesti myös viimevaiheissa evakkomatkalta lähteneiden kirjaaminen on ollut tuossa kriisivaiheessa heikosti järjestettyä.

Myös suomalaisten joukkojen evakkotai-paleelle ajamien Karjalan asukkaiden matka eri puolille Neuvostoliittoa vei runsaasti aikaa ja synnytti huollollisia ongelmia niillä alueilla, joille heitä sijoitettiin. Esimerkiksi Arkangelin seutu, jonne erittäin suuri osa Karjalan asukkaista siirtyi, oli vaikeasti huollettavaa seutua. Sodanjälkeisten kuvausten mukaan ei ollut juuri venäläistä evakoperhettä, joka ei olisi menettänyt iäkäämpiä ja nuorimpia jäseniään, varsinkin talvella 1942. Se on kenties suurin suomalaisten ”sotavelka” – sen jälkeen kun he etenivät Itä-Karjalaan – jonka mittasuhteita ei kai kukaan ole tutkinut ja tuskin enää

pystyisikään tutkimaan. Tuon alueen ”kadonneitten” suomalaisten miehityksessä kuolleiksi kerrottujen määrän arvelen olleen maksimissaan enintään kymmenissä, ehkä hieman enemmän.

Myöhempi esilläolo

Väitöskirjani jälkeen Joensuun korkeakoulussa tehtiin lukuisia opinnäytetöitä miehityshallinnon eri osa-alueista. Laajempia tutkimuksia aihepiiristä ei tehty, kunnes sotahistorian tutkijana tunnettu everstiluutnantti evp. Helge Seppälä nosti miehityksen otsikoihin julkistaen 1989 teoksensa *Suomi miehittäjänä 1941–1944*. Teos on sisällöltään pääasiassa omaani vastaava, mutta painopiste on sen osoittamisessa, että ”Suomi kävi määrätietoisesti valtaussotaa Saksan rinnalla Suur-Suomen luomiseksi ja toimi siihen liittyen jopa kansainvälisen sodankäynnistä annettujen määräysten vastaisesti”.¹⁷

Sisällöllisesti Seppälän teos ei tuonut juurikaan uutta. Kirjan julkistamisen saatua suurta huomiota esimerkiksi *Ilta Sanomissa* ja *Helsingin Sanomissa* sekä TV:ssä nostin esiin kysymyksen väitöskirjani käytöstä tutkimuksen lähteenä. Kohu pysyi pinnalla tovin, kunnes vetäydyin julkisesta keskustelusta ja kirjoitin *Historialliseen Aikakauskirjaan* (1/1989) artikkelin Lähteiden käytön etiikasta historian tutkimuksessa.

Keskeinen viesti artikkelissa oli se, miten arvioimme lähteissä esiintyvien henkilöitten toimintaa. Esimerkiksi arvioidessamme tämän päivän tietämyksellä toisen maailmansodan kauheuksia meidän on syytä miettiä, mitä aikakauden toimija saattoi tietää asioista. Suomen kohdalla esimerkiksi Saksan valinnalla sotakumppaniksi oli asiaan vaikuttaneiden päättäjien kannalta merkittäviä rajoitteita. Mitkä maat olivat ”käytettävissä” kumppaneiksi? Ja mitä sellaista sotakumppani Saksan politiikasta tiedettiin, mitä me nyt tiedämme? Esimerkiksi keskitysleireistä tieto välittyi hitaasti ja se, mikä oli kaikkein pahinta, välittyi vielä hitaammin. Keskeistä oli, miten Suomen uhatuksi koettu itsenäisyys uskottiin parhaiten voitavan säilyttää, kun naapurimaan välirauhan ajan politiikka oli varsin painostavaa ja pelottavaa.

Tämän tyyppinen lähteiden lukutapa on viime vuosina lisääntynyt. Toisaalta Suomen osallistuminen sotaan on myös jokamieshistorioitsijoille ja historiatiedon ”kuluttajille” aina kiehtova aihe. Nämä uudet paljastukset ovat iltpäivälehtiä myyviä paljastuksia.

Väitöskirjani ilmestymisen jälkeisissä lukuisissa esitelmätilaisuuksissa vastaanoton perusvire oli pääasiassa myönteinen. Väitöskirjaa epäilevien tai sen torjuvien kannanottojen tyyppillisiä toteamuksia oli: ”En minä leirejä siellä nähnyt, vaikka koko sodan ajan olin mukana” tai ”suomalainen sotilas on käynyt ’inhimillistä’ sotaa, ei mitään julmuuksia”. Näyttää siltä, että tällaista henkeä on edelleen olemassa, vaikka oponoijat eivät olekaan aikalaisia ja vaikka miehitysvaltatotuus ja sodan julmuudet ovat tulleet joissain myöhemmissä tutkimuksisakin kerrotuiksi. Sota kirjallisuuden aiheena on ikuisuusaiheita, vaikka kirjoittajien joukko on harvennut ja sodan itse kokeneet ovat poistuneet.

Suomalaista miehityspolitiikka yhdeltä osa-alueelta kuvasi Gunnar Rosén 1998 ilmestyneessä teoksessaan *Suomalaisina Itä-Karjalassa. Sotilasballinnon ja Suomen punaisen Ristin yhteistoiminta 1941–1944*. Siinä korostuu SPR:n merkittävä rooli siviiliväestön terveydenhuollossa.

Ensiesittely Petroskoissa lokakuussa 1985

Joensuun ja Petroskoin yliopistoilla on ollut jo vuodesta 1975 vaihtosopimus, jonka puitteissa pidin kaupungissa 20 tunnin luentosarjan suomalaisesta toisen maailmansotaa koskevasta tutkimuksesta sekä esittelin suomalaista miehityspolitiikkaa koskevan väitöskirjani. Kokemus oli monessa mielessä avartava ja opettava. Näemme sodan aivan toisistamme poikkeavasti.

Suomessa on ollut vuosikymmeniä ongelmana kysymys talvisodasta, jonka käsittelemisessä päästiin vasta 1990-luvun lopulla niin pitkälle, että on kirjoitettu yhteisjulkaisu, jossa on ollut mukana kummaltakin

16. Laine (1982) 228–238.

17. Helge Seppälä (1989) *Suomi miehittäjänä 1941–1944*, Painokaari Oy: Helsinki, 7–8.

puolelta johtavia historiantutkijoita.¹⁸ Ajatus teoksen kirjoittamisesta esitettiin jo 1989 talvisodan alkamisen 50-vuotispäivän vietämisen yhteydessä. Talvisodasta kertominen luennolla olikin ihmeellisin opettajakokemukseni akateemisella urallani.

Suomalaisen kirjallisuuden esittelyssä käsitteelin SUOMA-projektin tutkijan Silvo Hietasen väitöskirjaa *Siirtoväen pika-asustuslaki* (1982). Kerroin yli 400 000 karjalaisen paenneen puna-armeijan hyökkäyksen alta Suomeen. Kuulijat – suuri luentosali täynnä yliopiston opiskelijoita ja muuta laajaa kuulijakuntaa – kääntyivät katselemaan toisiaan kysyvästi. Havaitsin, että puhumaani ei ollut ymmärretty ja selitin asiaa tarkemmin. Heille ei ollut kukaan kertonut talvisodasta ja sen seurauksista. Suomalaiset miehittäjänä oli toki kiinnostava aihe. Ja se oli kuulijoille mysteeri, joka avautui myöhempinä vuosina. Suomenkielisiä väitöskirjoja pystyivät lukemaan varsin harvat.

Neuvostoliiton hiipuesssa arkistot alkoivat vähitellen avautua tutkijoiden käyttöön. Vain kommunistisen puolueen jäsenet olivat päässeet esimerkiksi keskeiseen puoluearkistoon. Tutkimus tapahtui Venäjän Tiedeakatemiassa ja sen filiaaleissa, jollainen Karjalassakin on. Yliopistoissa ei tehty tutkimusta.

Tutkimusorientaationi oli ehtinyt muuttua, sillä väitöskirjani tutkimusalueelle ei ollut asiaa. Kuultuani ensimmäisestä tutkijasta, joka oli päässyt Petroskoihin tutkimaan, minulle tuli sisäinen pakko päästä näkemään, mitä Karjalassa oli tapahtunut sen jälkeen kun suomalaiset sen jättivät. Vasta tämä uusi mahdollisuus antoi vastauksia lukemattomiin miehitykseen liittyneisiin salaisuuksiin. Fasistimiehityksen ”antautuneista” oli tehty isänmaan pettureita, mitä leimaa he kantoivat aina neuvostovaltan loppuun asti.

Neuvostoarkistojen ja Isänmaallisen Sodan historian ”salat”

Pääsy Moskovan ja Petroskoin arkistoihin ei tuonut mitään uutta, miehityspoliittika sinänsä oli tietenkin suomalaisten aineistojen varassa. Neuvostoarkistoista löytyi hajanaisia kuvauksia ja kopioita sikäläisiin

käsiin jääneistä suomalaisiasiakirjoista ja maanalaisen toiminnan sekä partisaanitoiminnan myötä saatua ”tiedusteluaineistoa”. Merkittävin uusi tieto suomalaiselle tutkijalle oli naapurimaan tyystin toisenlainen sotahistorian periodisointi, mikä pistää suomalaissilmään heti alueelle astuessa. Sotamuistomerkit, joita oli paljon ja lähes joka kylässä, on omistettu vuosille 1941–45. Talvisotaa ne eivät koske ja päättymisvuosi on 1945, Suuri Isänmaallinen sota Saksan Barbarossa-hyökkäyksestä 22.6.1941 Saksan antautumiseen. Jatkosotamme päättymisaikaa syyskuuta 1944 ei muistomerkeissä ilmoiteta. Tämä ”aikaviive” näyttäytyi useisakin dokumenteissa.

Miehittäjä Karjalassa oli fasisti, ei Suomi tai ”yleissuomalainen”. Suojeluskuntalainenkin tuohon fasistikaapuun on hyvin sopinut. Harvoin puhuttiin miehittäjistä suomalaisina. Tämä viholliskuva on säilynyt pääpiirteissään entisenlaisena, vaikka tieto suomalaismiehityksestä onkin yksilöitynyt. Yksi ongelma on ollut se, että väitöskirjaani on levitetty Petroskoin arkistoihin ja kirjastoihin, mutta se on ollut vain suomenkielentaitoisen lukijakunnan ulottuvissa. Väitöskirja ei ole ollut sellaisenaan käännettävissä, mitä kuitenkin harkitsin. Se olisi pitänyt kirjoittaa kokonaan uudelleen.

Väitöskirjaa tehdessäni näin ensi kerran pikku kirjaseen *Desant v Polden*, joka oli painettu jo 1974, mutta väitöskirjavaiheessa en ymmärtänyt julkaisun myöhempää merkitystä. Siinä esiteltiin suomalaisen miehityksajan leiriä esittävä valokuva, siinä esiintyvien lasten tarina ja kuvan syntyhistoria.

Kuvaaja oli Galina Sanko, joka tuli Petroskoihin maihin nousseiden neuvostojoukkojen mukana kaupunkiin kesäkuun lopussa 1944. Kaupungilta löytyi piikkilangalla eristettyjä kortteleita, joissa oli ollut suomalaisten keskitysleirejä. Kaikkiaan niitä oli

18. Olli Vehviläinen & O.A. Rzeshevski (toim.) (1987) *Yksin suurvaltaa vastassa. Talvisodan poliittinen historia*, SHS, Jyväskylä.

Petroskoi 1944. Alarivissä oikealla Klavdija Soboleva, nyk. Njuppjjeva. Lehtikuva/Galina Sanko.

Siirtolairi

Pääsy leirille ja seurustelu
aidan läpi ammunisen
uhalla kielletty.

ПЕРЕСЕЛЕНЧЕСКИЙ ЛАГЕРЬ
ВХОД В ЛАГЕРЬ И РАЗГОВОР
С ОСТАВАМИ ВОСПРЕЩЕНЫ
ПОД УГРОЗОЙ НАКАЗАНИЯ

Petroskoissa yhteensä kuusi. Suomalaiset olivat jättäneet kaupungin ja avanneet leirien portit.

Kuvan lapset olivat olleet leiriایدan takana miehityksen vuodet. Päähenkilönä kirjassa on kuvan oikeassa alareunassa seisova Äänisniemellä syntynyt tyttö Klaudia Soboleva, myöhemmin Njuppiveva. Hän on tehnyt työuransa Venäjän Tiedeakatemian Karjalan filiaalissa biologina ja toiminut entisten fasistileiriläislasten järjestön pitkäaikaisena puheenjohtajana.

Entisten keskitysleiriläisten esiin marssi

1990-luvun avautuminen näkyi Neuvosto-Karjalassa monella tavalla. Suomalaiset halusivat päästä paitsi uudenslaisiin taloussuhteisiin myös näkemään harvojen näkemää Karjalaa. Petroskoissahan oli suomalaisuus näkyvillä monella tavalla. Suomen kieltäkin saattoi kuulla ja nähdä kauppojen seinissä. Ja olihan siellä vanha hotelli Pohjolakin, jo ennen sotaa rakennettu.

Karjala oli myös useiden uutis- ja dokumenttifilmien aiheena. 1990-luvun alussa, kun sodasta oli kulunut pyöreitä vuosia, toimittaja Lisa Hovinheimo teki ohjelmaa sota-ajan keskitysleiriläisten muisteluksista. Tässä yhteydessä sain kontaktin heidän järjestöönsä. Järjestö piti kesällä 1995 Petroskoissa seminaarin, missä kerroin omista aihepiiriin liittyvistä tutkimuksistani. Entisten leiriläisten joukkoon kuului myös muissa fasistileireissä olleita, suomalaisleirithän edustavat heidän katsannossaan samaa, mitä saksalaisten leirit – edelleenkin.

Tästä on seurauksena se, että Karjalan entiset leiriläiset ovat kääntyneet Suomen valtiojohton puoleen useita kertoja vaatimuksenaan, että suomalaisten on maksettava heille leirijasta korvausta samoin kuin saksalaiset olivat päättäneet tehdä. Suomen vastaus on ollut kieltävä, koska Suomella ja Neuvostoliitolla on ollut rauhansopimus, jossa tämä asia on poistettu ”päiväjärjestyksestä”. Tämä toivomus on esitetty Suomen presidenteille, Koivistolle, Ahtisaarelle ja Haloselle. Kyse on ollut käytännössä siitä, että nykyisin elävät entiset leirilapset eivät ole tienneet tuosta korvauksesta mitään ja

todennäköisesti heidän vanhempansa eivät ole saaneet neuvostohallitukselta mitään korvausta. Kysymys on asianomaisille konkreettisesti hyvin merkittävä.

Menetetty lapsuus

Viimeksi leiriläisten asia nousi esiin 2004, kun kirjailija Marja-Leena Mikkolalta ilmestyi erinomainen teos *Menetetty Lapsuus, Suomalaismiehittäjien vankeudessa 1941–1944*. Mikkola on haastatellut 16 entistä suomalaisleiriläistä, jotka ovat kuvanneet kokemuksiaan leireissä. Hän on onnistunut vangitsemaan sellaista tietoa, minkä lähelle pääseminen oli mahdotonta 1970-luvulla Karjalassa vierailleelle nuorelle suomalaiselle tutkijanalulle. Edes 1980-luvulla se ei olisi ollut mahdollista.

Mikkolan kirjoittamistaival alkoi kesällä 2000 Äänisniemelle tehdyllä matkalla. Suomalaiseksi vierailijaksi tunnistettuna hänelle kerrottiin miehitysajan muistoista. Tutustuttuaan suomalaisen leirin kokeneisiin hän alkoi koota muistikuvien aineistoa kirjaksi. Saatteeksi muistelijoilta hän sai toivomuksen, että Mikkola koettaisi jotenkin edistää heidän korvauspyyntönsä eteenpäinmenoa.

Teos on synkkä kuvaus lasten kurjuuskokemuksista. Tarinat ovat sisällöltään hyvin yhdensuuntaisia, eikä niissä paljonkaan ole valoisia muistoja. Se on kyllä merkittävä – minkä olen omissakin tutkimuksissani havainnut – että miehittäjän toimintaan liittyvissä muistikuvissa hyvät ja pahat ihmiset nousevat esiin yksilöinä. Tehtävänsä sopimattomat yksilöt, jollaisia joukkoon mahtui, saattoivat käyttää valtaansa ihmisyyden kannalta rikollisella tavalla. Tappamisia sattui harvoin, mutta toki niitäkin, vaikka niitä on vaikea dokumentoida jälkikäteen.

Marja-Leena Mikkola joutui vastaamaan leiriläistuttujensa avunpyyntöihin. Avunpyyntöjen taustalla on jälleen se ikineuvostoliittolainen maailmansotakuva. Suuri isänmaallinen sota alkoi Saksan ja muiden fasistimaiden, mukaan lukien Suomi, hyökäyksellä Neuvostoliittoa vastaan. Kaikki sotamuistomerkitän Karjalassa ajoittuvat vuosiin 1941–45, vaikkei Karjalassa sodittu syyskuun 1944 ja toukokuun 1945 välillä.

Niinpä suomalaisleirit olivat fasistileirejä, miten tahansa suomalaiset ne selittävätkään. Totta on myös, että suomalaisleirit olivat puhtaasti suomalainen toteutus eristämistä, ja keskitysleiri-nimitys oli käytössä jo vuosisadan alussa. Saksalaiset antoivat niille kaikkein synkeimmän sävyn.

Kun Saksa päätti 1996 maksaa korvausta omissa leireissään sota-aikana olleille venäläisille, korvauskysymys Karjalan entisten leiriläisten mielissä vertautuu tähän. Puheenaoleva keskitysleirikuva on ollut mukana Moskovaan pystytetyssä näyttelyssä. Piikkilanka-aidassa olevasta varoitustekstistä oli peitetty suomenkielinen osa. Kuvaselityksessä kerrottiin, että Karjalan lapset odottavat siirtoleirissä siirtämistä fasistiseen keskitysleiriin. Miehittäjä oli muuttanut keskitysleiri-nimen siirtoleiriksi 1943, kun liittoutuneitten propaganda oli nostanut suomalaisleirit esiin.¹⁹

Keskitysleirit ovat nousseet esiin myös Kansallisarkiston *Luovutetut*-projektin yhtenä painopisteenä. Myös Karjalan Tasavallan päämies Katanandov on antanut tehtäväksi selvittää Sota-arkiston aineistojen pohjalta kysymyksiä, jotka antaisivat perusteita entisten leirivankien korvausvaateille. Tässä asiassa olen ollut apuna petroskoilaisille

tutkijoille suurten aineistojen ”haltuun ottamisen” helpottamiseksi.

Tiedän, että sijaa tarkentavalle tutkimukselle on, vaikka miehityksen perusasetelmat on jo selvitetty. On vain niin, että Suur-Suomen kaksista kasvoista helposti katsotaan vain toista. Ei mielellään haluta tunnustaa, että suomalainenkin on ollut paha ja heidän joukoissaan on ollut sotarikollisen tunnusmerkkeihin sopivia miehityssotilaita. Sekään ei saa sokaista meitä, että puolikkaalle miehitysalueen väestöstä suomalaisaika on jäänyt mieleen oikein kohtuullisena sota-aikana. Meidän on kyettävä tarkastelemaan molempia kasvoja yhtä aikaa. Niistä ei kuitenkaan löydy mitään uutta ja dramaattista, sellaista mitä tiedotusvälineissä suomalaismiehityksestä kerrotaan.

Tietenkin on muistettava, että tämän teeman puitteissa käsitellään asioita, joista media pitää. Lööpit ovat suuria, kun niiden tueksi löytyy dramaattisia tarinoita, jotka nekin ovat tosia.

19. Antti Laine (2002), *Finland and the Contribution of Germany to the Enemy Image in the Soviet Great Patriotic War, in Rise and Fall of Soviet Karelia*, toim. Antti Laine ja Mikko Ylikangas, Kikimora publications Series B:24, Helsinki, 147.

JUHANI SARSILA

Juslenius menettää pronssisen mitalin

Juhani Sarsila kommentoi Tuija Laineen kirjoittamaa arvostelua Daniel Jusleniuksen ja hänen yhteisjulkaisustaan *Suomen onnettomuus. De miseriis Fennorum* (HAik 4/2006).

■ Tuija Laine tarkastelee (4 / 2006) Daniel Jusleniuksen (1676–1752) ja minun yhteisjulkaisua (*Suomen onnettomuus. De miseriis Fennorum* [1715]. Tampere 2004. 172 s.). Esitän muutaman huomion tiimimme puolesta. Laine on suopea Jusleniukselle, vaikka moderni aika karsastaa tämän retoriikkaa. Se ei täytä tieteen ”objektiivisia” vaatimuksia. Sitä paitsi moinen retoriikka tai kaunopuheisuus ei ole ”in” edes tieteen ulkopuolella, sanataiteessa. Laine lukee *Suomen onnettomuudesta* barokkista ”liioiteltua, tekstuaalisia yliheittoja ja vahvaa dramatiikkaa ja visualisointia”.

Elämän maku on sitäkin vahvempi Danielin teksteissä. Hän tarkoitti ne myös ääneen luettaviksi. Niistä kuuluu veren tahti. Varsinkin teoksissaan (*Aboa vetus et nova*, 1700, ja *Vindiciae Fennorum*, 1703) suomalaisuuden silloin nuori isä siunaili ja vaati maanmiehiään osoittamaan kansallisia hyveitä, korkeita siveellisiä arvoja: hurskautta, vieraanvaraisuutta, sotaurheutta ja sisukkuutta. Arvokysymykset ovat *retoriikan* ominta aluetta. Samaa on tuskin voinut sanoa *tieteestä*, vaikkapa historiatieteestä, jolle ’hyve’ on ollut arvoarvostelma ja siten kauhustus. Ciceron tavoin Juslenius katsoi totuuden vaativan retoriikkaa. Retoriikkaa ei sovi haukkua maanrakoon sillä perusteella, että valhe yhtenäen löytää sille käyttöä (kun poliittinen valta aina valjastaa käyttöönsä kaikki eksaktin luonnontieteen sovellukset).

Laine arvelee, että olisin pyrkinyt kirjoittamaan oman osuuteni Jusleniuksen (ja siis Ciceron) tyyli- ja retoriikan mukaan. En ole ta-

voitellut stilististä yhdenmukaisuutta, mutta ei haittaa, jos nopea lukija samastaa Jusleniuksen ja minut. Koetin saada tekstiin ”virtaa”. Retorisessa esityksessä tulee näkyä myös *särmää*. Olen tosiaan käyttänyt sellaisia ”pakinamaisia” ilmauksia kuin ”sooloilu” ja ”tuli turpiin”. Ne eivät riittäne pudottamaan *Suomen onnettomuuden* johdantoa sen kummemmin kuin epilogia pakinan paariaan. Toki ymmärrän, jos Laine katsoo, ettei näissä asioissa saa kirjoittaa ”liian” eloisesti. Muutoin mielikuvitus ei ole historian tulkinnassa niinkään synty kuin resurssi, sikäli kuin se ei siivitä vallattomuuksiin. Tekstin pitäisi olla täyttä asiaa.

Merkkimiesten nimiasuista näyn saaneen moitteita. Harkitsin silti tarkoin kutakin tapausta. Täysi yhdenmukaisuus olisi ollut mahdoton tehtävä. Juhana Gezelius oli fenofiili, suomalaistetun nimensä väärti eikä tekstuaalinen *lapsus*. Sitä vastoin useat Johannekset ovat pysyneet raamatullisesti ja kansainvälisesti Johanneksina (muuttumatta Janneiksi, Janeiksi, Joneiksi tai Jusseiksi). Samoin olen pitänyt Danielin jotakin poikkeusta lukuun ottamatta Danielina. Daniel assosioituu paremmin Raamattuun kuin Taneli. Ja Daniel pakeni kahdesti *Ruotsiin*. Hänen tulinen suomalainen nationalisminsa uupui kesyksi patriotismiksi. Ruotsi kesytti fennileijona Jusleniuksen.

Arvostelijani väittää kiusaantuneena itsensä ja ehkä presidentin puolesta, että minä jakelen kalliita ”Pro Finlandia -mitaleita milloin kenellekin [sic!] 1700-luvun suomenmieliselle vaikuttajalle”. Väärin! En minä niin avokätinen ole ollut. Koska minun silti voi väittää ylittäneen valtuuteni, peruutan heti Danielille postuumisti (2004) antamani pronssisen mitalin. Iloa kesti melkein kolme vuotta.

Laine olisi pitänyt parempana tekstini- meä *Suomalaisten onnettomuus* (ellei peräti *Suomalaisten onnettomuuksista*). Latinan monikko ’*Fenni*’ ei silti aina automaattisesti käänny vain ’suomalaisiksi’ vaan se voi usein tarkoittaa myös maata. Muistuttaisin eritasoisten patrioiden (*patria, patriae*) saamasta intomielisestä korostuksesta 1600- ja 1700 -luvun Pohjolassa. Latina ja myös kreikka ovat erilaisia kieliä kuin suomi.

Suomen onnettomuus oli faktuaalisesti Suomen eikä vain suomalaisten onnettomuus. Myös eufonia sekä säästön periaate puhuvat *Suomen onnettomuuden* puolesta.

Selvästi Laine väheksyy sitä vähää, minkä kirkkohistoriasta esitin. Olisin syöttänyt harhaanjohtavaa tietoa, ikään kuin en muistaisi, että Juslenius armotta demonisoi *Suomen onnettomuudessa* kreikanuskoisten pyhi-mykset. Vastapainoksi hän ylisti maasta taitvaisiin Ruotsin ”sankarikuningasta”, Kaarle XII:tta, niin kuin tämä olisi ollut Pohjolan Pyhä Yrjö. En katso yhtään sotkeneeni Laineen poimimia konsepteja (rationalismi ja ateismi sekä pietismi ja mystiikka). En ole väittänyt pietismää ja mystiikkaa yhteismittallisiksi. Daniel Juslenius oppi oman har-

haretkensä jälkeen vihaamaan katkerasti rationalismia. Hän oli elämänsä loppuvuodet vain Lutherin mies, sitten kun hän murtuneena tunnusti 1747, että ”joutava” latina ja retoriikka olivat pilanneet hänen parhaat vuotensa.

Suomen onnettomuuden (2004) lopussa lukee Kari Tarkiaisen (1990) Daniel Jusleniuksesta ruotsiksi lausuma huipennus suomen lisäksi saksan kielellä (H. Engel):

”Er wurde in der Kirche von Asaka nabe bei der Kanzel beerdigt, aber weil die Kirche inzwischen völlig zerstört worden ist, ist es unmöglich zu erfahren, wo genau die Überreste des Freundes Finnlands in der schwedischen Erde ruhen.”

SARI AUTIO-SARASMO

Suomalaiset suuressa idässä

Max Engman on useissa tutkimuksissaan käsitellyt Venäjälle suuntautunutta siirtolaisuutta. Sari Autio-Sarasmo arvioi Max Engmanin teoksen *Suureen itään. Suomalaiset Venäjällä ja Aasiassa*, jossa käsitellään suomalaisten muuttoa Venäjälle, Neuvostoliittoon ja Aasiaan viimeisten neljän vuosisadan aikana.

■ Toteamus siitä kuinka ”suomalaisia on joka paikassa” saa vahvistuksen kemiöläisen valaanpyytäjän Isak Anderssonin tapauksessa. Isak sattui nimittäin olemaan ensimmäinen ihminen, jonka A. E. Nordenskiöld tapasi Tyynenmeren rannikolla Koillisiväylän läpipurjehduksen jälkeen. Suomalaisia riittää pieneksi kansaksi hämmästyttävän mo-
neen paikkaan.

Max Engmanin kirjoittama teos *Suureen itään – Suomalaiset Venäjällä ja Aasiassa* on Siirtolaisuusinstituutin tuottaman Suomen siirtolaisuuden historia-sarjan viides osa.¹ Engmanin valinta itään suuntautuneen siirtolaisuuden kirjoittajaksi on luonteva. Hän julkaisi aiheesta 2004 kirjan *Pietarin-suomalaiset*, jonka aihepiiri on hyvin lähellä arvioitavaa kirjaa.²

Engman pyrkii hälventämään kirjojen läheistä suhdetta toteamalla ottaneensa uudempaan kirjaan osittain eri näkökulman ja vähemmän yksityiskohtaisen tarkastelun

erityisesti Pietarin osalta. Tämä onkin välttämätöntä, jotta kirjan otsikon mukainen tavoite kuvata suomalaisia Venäjällä ja Aasiassa olisi tasapainoinen esitys. Tekijä ei kuitenkaan onnistu tässä, sillä Venäjä korostuu ja Pietari nousee ylitse muiden. Venäjän osuus kirjassa on peräti 360 sivua, kun alaotsikon toinen puolisko Aasia jää selvästi vähemmälle huomiolle 18 sivullaan (siihen on sisällytetty myös Lähi-itä). Engman sen sijaan on onnistunut tavoitteessaan kirjoittaa pätevä esitys suomalaisista Venäjän imperiumissa.

Lähihistoria ja erityisesti Neuvostoliiton aika on muokannut mielikuvaa itäsiirtolaisuudesta perin negatiiviseksi. Lukijan yllättääkin se, kuinka houkutteleva kohde keisarillinen Venäjä oli ja millaisia mahdollisuuksia se lähtijälle tarjosi. Korkeimmillaan suomalaisten osuus oli vuoden 1880 paikkeilla, jolloin 2 prosenttia Suomen koko väestöstä oleskeli Venäjällä. Passin turvin Venäjällä oleskelleiden suomalaisten kaupunkilaisten määrä oli vuonna 1848 peräti 7,4 prosenttia. Melkoisista määristä siis puhutaan. Muutto ei välttämättä ollut lähtijälle suuri mullistus, sillä kyseessä saattoi olla vain virstan matka kotikylästä rajan toiselle puolelle. Se saattoi olla myös todellinen hyppy tuntemattomaan ja jopa lopullinen päätös jo pelkästään suuren etäisyyden ja kulkuvälineiden hitauden vuoksi. Kotiseudulta lähdettiin paremman elämän toivossa vapaaehtoisesti, pakotettuna karkotukseen

1. Max Engman (2005) *Suureen itään. Suomalaiset Venäjällä ja Aasiassa*, Suomalaisen siirtolaisuuden historia 5, Siirtolaisuusinstituutti, Turku, 512 s.

2. Max Engman (2004) *Pietarinsuomalaiset*, WSOY.

tai vaikeuksia karkuun. Suomalaiset suuntasivat suurissa määrin itään kohteenaan laajan Venäjän metropolit tai reuna-alueet.

Siirtolaisuus on erittäin kiinnostava tutkimusaihe. Se kertoo paitsi matkaan lähteistä ihmisistä myös yhteiskunnasta – niin vetävästä kuin työntävästäkin – erittäin paljon. Siirtolaisuus itään ja erityisesti Venäjälle on tutkijalle – tarkastelujakson ollessa näinkin pitkä kuin 300 vuotta – melkoinen haaste. Tuona aikana siirtolaisuuskin ehti muuttua moneen kertaan jo pelkästään Suomen valtiollisen aseman muutosten vuoksi. Vuoden 1809 jälkeen muuttoliike Venäjälle ei ollut suoranaisesti siirtolaisuutta vaan maassamuuttoa. Kun tutkimuksen painopiste on juuri Suomen suuriruhtinaskunnan ajassa, tutkimuksen kannalta keskeinen käsite siirtolaisuus nousee ongelmalliseksi.

Tekijä toteaaakin pitäytyvänsä ”siirtolaisuudessa sanan perinteissä merkityksessä” (s. 12) eli siinä, että työn piiriin kuuluvat ne ryhmät, joiden tarkoitus oli etsiä toimeentulo ja uusi elämä Suomen ulkopuolelta. Kovin selkeäksi valinnaksi tämä ei kuitenkaan kirjassa yllä, sillä osa tarkastelun kohteena olevista suomalaisista ei tätäkään kriteeriä yksiselitteisesti täytä. Kaikki kirjassa tarkastellut Venäjällä pitkäänkin oleskelleet ryhmät eivät olleet siirtolaisia vaan pikemmin pitkällä komennuksella (*komandirovka*). Voidaan toki katsoa osan tutkimuskatkoilijoista ja lähetysaarnajistakin hakeen toimeentulonsa Venäjältä, mutta esimerkiksi Pietarissa syntyneet toisen polven suomalaiset tuskin määritelmään sopivat (s. 150). Tämän kaltaisessa tutkimuksessa arvokkainta lienee kuitenkin teeman mahdollisimman laaja ja monipuolinen käsittely, joten käsitteen ongelma vaipunee toisarvoiseksi.

Monipuolinen hakuteos

Siirtolaisuutta tarkastellaan monipuolisesti ja moni toimija saa äänensä kuuluviin. Kirjasta onkin tullut melko massiivinen, viitteinen ja hakemistoinen 512 sivua kahdelle palstalle ladottuna. Tämän laajuisessa tutkimuksessa olennaiseen osaan nouseekin se, miten tekijä on onnistunut luomaan kokonaisuuden, jossa osiot ovat loogisessa jär-

jestyksessä ja auttavat lukijaa hahmottamaan kokonaisuuden tutkimukselle asetettujen reunaehtojen mukaisesti. Varsinainen tutkimuskysymys kirjassa pelkistyy siihen milaista itään suuntautunut siirtolaisuus oli: kuka meni, minne meni ja mitä teki. Tutkimuksen rakenne tukeutuu kronologisesti kolmen kategorian varaan: aikaan, ammattiryhmiin ja alueisiin. Kronologiaan sisältyy myös yksi kirjan analyttisistä tasoista, Suomen valtion roolin ja kansalaisuuden muutos tarkasteltavana aikana. Kirjan rakenne on selkeä ja dispositio palvelee erinomaisen hyvin yksittäisestä toimijaryhmästä tai kohdealueesta kiinnostunutta lukijaa.

Teos onkin erinomainen hakuteos eri siirtolaisryhmien historiasta kiinnostuneille. Esimerkiksi upseerit ja virkamiehet on käsitelty omana osiinaan aivan samoin kuin alueet käydään läpi kohde kerrallaan. Lievää päällekkäisyyttä tämän kaltaisesta rakenteesta vääjäämättä syntyy, mutta yllättäen toistoisuus ei ole häiritsevää. Tekijä selviää monista ristikkäisviittauksista hyvin – tosin pieniä lipsahduksiakin sattuu (Fridolf Höök, s. 370 ja 372). Huolellisesta työstä kertoo sekin, että tekstistä löytyi vain muutamia kirjoitus- ja translitterointivirheitä. Kieli oli sujuvaa ja miellyttävää lukea.

Tutkimuksessa tehty näkökulman valinta painottaa toimijuutta toiminnan analyysin kustannuksella. Tekijä rajaa selkeästi pois Suomen ja Venäjän väliset taloudelliset ja poliittiset suhteet pitäytyen vain muuttoliikkeen tarkastelussa, mikä haasteen massiivisuuden huomioon ottaen on ymmärrettävä valinta. Valinnan seurauksena tutkimuksen ulkopuolelle karsiutuu kuitenkin myös moni analyttinen taso kuten esimerkiksi vedon ja työnnon sosiaaliset ja poliittiset ulottuvuudet lähtö- ja kohdemaassa. Aineksia syvemmälle analyysille olisi ollut jo urakehityksen luomiseen liittyvissä kysymyksissä.

Ihmiskohtaloita

Päärooliin nousee yksittäisten ihmisten elämänkaaren kuvaus. Oiva esimerkki toimijuudesta on suomalaisen upseeriston elämä Venäjän valtakunnassa. Taustan ja järjestelmän kuvauksesta siirrytään yksittäisten esi-

merkkien kautta upseerien urakehitykseen ja kohtaloihin kuten vaikkapa kenraali Anders Edward Ramsayn tai ”tshetshenien kauhu” Jacob Fredrik Gustaf Aminoffin (s. 74–75) tapauksissa. Kymmenet ihmiset tulevat tutuiksi kirjan sivuilla ja tekijä onnistuu välttämään puhelinluettelomaisuuden sitomalla mainitut henkilöt tiukasti teemaan. Kirjan runsas kuvitus tukee valittua esitystapaa. Vaikka välillä tekstiä lukiessa toivoikin analyysin ulottuvan myös elämäntaustakuvauksiin, palkitsivat kuvaukset lukijan uteliaisuuden. Tosin ainakin tätä lukijaa jäi kalvamaan epätietoisuus Kiinassa siepatujen suomalaisnaisten kohtalosta (s. 411).

Upseerit eivät olleet ainoita Venäjää urakehityksessä hyödyntäneitä suomalaisia vaan moni säätyläinen loi uran Venäjällä ennen paluutaan Suomeen merkittävään asemaan. Ammattitaitoisten henkilöiden paluu vahvisti taloutta ja teollisuutta, mikä epäilemättä edesauttoi myös Suomen valtion kehitystä. Tämä olisikin mahdollistanut kiinnostavan analyysin siirtolaisuuden merkityksestä Suomelle, mutta se vaatinee oman tutkimuksensa. Myös tavallinen kansa siirtyi siirtolaisiksi sankoin joukoin, mutta osin eri syistä kuin ylempät säädyt. Tekijä nostaakin alempien säätyjen siirtolaisista esiin kiinnostavia piirteitä. Valtaosa suomalaisista esimerkiksi Pietarissa oli luterilaisia käsityöläisiä, työläisiä ja palvelusväkeä, jotka maksoivat veronsa Suomeen.

Siirtolaisten identiteetti nouseekin kiinnostavaksi kysymykseksi, johon ei kovin perusteellisesti syvennytä. Kirjassa tuodaan esiin suurkaupungin (Pietari) identiteetti ja kerrotaan kuinka suomalaiset pitäytyivät omilla asuinalueillaan ja viihtyivät keskenään. Entäpä muut siirtolaisryhmät – assimiloituivatko he vai oliko suomalaisten tapaus yleispätevä? Muuttuiko suomalainen perusidentiteetti tai asema yhteisössä niiden osalta, jotka avioituivat vaikkapa kalmukin kanssa (s. 239)? Sopeutuminen ympäröivään yhteiskuntaan on sidoksissa paikallisen kielien osaamiseen. Eri siirtolaisryhmien kielelliset valmiudet olivat kovin erilaiset.

Kirjan sivuilta käy hyvin ilmi kuinka erityisesti alempien sosiaaliluokkien suomalaiset puhuivat hassua sekakieltä, joka sekun-

epäilemättä vaikutti sopeutumiseen ja identiteettiin. Tekijä antaa lukijalle mahdollisuuden vetää omat johtopäätöksensä käyttämällä runsain mitoin sitaatteja aikalaiskirjoituksista, joista asenteet välittyvät elävästi. Haittapuolena runsaiden sitaattien käytössä on se, että ne tekevät tekstistä välillä työläämpää lukea.

Tutkimuksen pääpaino on alueilla, jossa suomalaisia oli eniten. Kaiken yläpuolelle nousee taloudellisesti ja poliittisesti dominoiva Pietari. Myös Muurmannin rannikko, Siperia ja Tyynenmeren venäläiset rannikot saavat paljon tilaa. Muurmannin rannikolla suomalaisia oli osin luonnostaan kun taas Siperiaan suomalaisia vei osin pakko vankeus- tai karkotustuomion myötä. Tyynenmeren rannikolle ja Itä-Siperiaan lähdettiin myös vapaaehtoisesti valaanpyyntiin tai muuten vain paremman elämän toivossa. Valtakunnan reuna-alueilla elämä oli rajua, sillä suurin osa Siperian siirtokuntien asukkaista oli Siperian suomalaisten papin Johannes Granön mukaan alkujaan ”konnia ja roistoja” ja elämä sen mukaista (s. 343). Elämä siirtokunnissa jäikin monelta suomalaiselta aiottua lyhyemmäksi.

Kaikki Siperiaan karkotetut eivät olleet rikollisia vaan osa päätyi karkotukseen poliittisista syistä kuten Vaasan pormestari Hasselblatt ja tuomari P. E. Svinhufvud. Venäjän Alaskassa suomalaiset edustivat myös valtiovaltaa toimimalla alueen kuvernööreinä ennen kuin venäläiset myivät Alaskan amerikkalaisille. Kuvernöörit kävivät toimensa ohessa myös kauppaa kuten kirjassa mainitut Arvid Adolf Etholen ja Johan Hampus Furuhjelm. Siirtolaisuus saattoi näkyä myös lähtöpaikassa. Venäjän valloitetun Amurinmaan 1850-luvulla ja hallituksen ryhtyessä voimakkaasti tukemaan siirtolaisuutta alueelle lupaukset erioikeuksista synnyttivät Amurin-kuumeen. Tämän innostuksen vallassa nimettiin rakenteilla ollut tamperelainen työläiskaupunginosakin Amuriksi.

Häiritsevän marginaaliseksi kohdealueeksi jää kuitenkin Aasia, joka on mainittu kirjan otsikossa Venäjän rinnalla. Aasia-osio painottuu pääosin nykyaikaan eikä muutama viittaus menneisiin aikoihin onnistu luo-

maan riittävää ajallista syvyyttä Aasian siirtolaisuuteen. Esiin nousee Marutei Tsurusen kaltaisten henkilöiden historia tai suomalaisten yritysten rakennushankkeet Irakissa. Väistämättä herää kysymys oliko Aasiaa lainkaan tarpeen liittää tutkimukseen? Tässä muodossa se ei tuo merkittävää lisäarvoa tähän teokseen.

Lähdeaineiston mahdollisuudet

Keskeinen lähdeaineisto tutkimuksessa on suomalainen ja ruotsalainen arkistoaineisto. Tärkeään rooliin nousee Suomen passiviraston arkisto, joka on tämän kaltaisessa tutkimuksessa informaatioarvoltaan erittäin suuri, mutta aineiston luonteen huomioon ottaen työläs käyttää. Tekijä onkin tehnyt suuren työn havainnollistaessaan eri alkuperäisaineistoista kerätyn informaation taulukoiksi ja kuvioiksi. Runsaat kuvat ja taulukot palvelevat paitsi kokonaisuuden hahmottamista myös tulevia tutkijoita. Ansiokasta on myös se, että tekijä esittelee erinomaisesti tuntemansa keskeiset aineistot omassa kappaleessaan, mikä palvelee hyvin vaikkapa aiheesta kiinnostuneita opiskelijoita.

Vastapainona arkistoaineistoille sekä virallisjulkaisuille ja tilastoille on tyystin toisentyypinen lähdeyhdyneisyys. Tekijä on käynyt läpi suuren määrän lehtiä ja kalentereita. Monet kiinnostaviksi nousevat kuvaukset ovatkin lehtien palstoilta, mikä tekee tutkimuksen eläväksi ja aikakauden ilmapiiriä tavoittavaksi. Vaikka lehtijuttujen totuusarvo ja tietynlainen fragmentaarisuus herättääkin kysymyksen lähdekritiikistä, asia ei nouse ongelmaksi metodisten ratkaisujen vuoksi. Lähdekriittinen ote näkyy tekijän nostaessa esiin aineistojen ongelmallisuuden varmojen tietojen puuttuessa. Tämä näkyy erityisesti niissä luvuissa, joissa kuvataan tutkimuksen kannalta perustavanlaatuisia kysymyksiä kuten esimerkiksi muuton rakentei-

ta (s. 91). Kuvaukseen painottuvissa luvuissa, joissa tarina nousee keskeiseen asemaan, asialla ei ole loppujen lopuksi suurta merkitystä.

Teoksen kirjallisuusluettelossa nousee hyvin esiin Engmanin laaja tuotanto aiheesta. Osa *Suureen itään* -kirjasta on vääjäämättä tuttua niille, jotka ovat lukeneet vaikkapa kirjan *Pietarinsuomalaiset*. Lieväksi ongelmaksi teeman läheisyys muodostuu lähdemerkintöjen osalta. Pyrkinessään häivyttämään kirjojen päällekkäisyyttä tekijä ohittaa noottiapparaatissa merkittävän osan Pietari-osioon liittyvistä lähteistä toteamalla: ”jatkossa ei erikseen viitata teoksiin *Pietarinsuomalaiset* (2004) ja *Dagligt Liv i S:t Petersburg* (H-fors 2003)”. Työekonomia on toki tärkeää, mutta lukijan kannalta valintaa tuskin voidaan pitää kovinkaan hyvänä ratkaisuna. Kaikilla ei ole mahdollisuutta selata edellä mainittuja teoksia tätä kirjaa lukiessaan. Toinen lievähkö ongelma tutkimuskirjallisuudessa on käytettyjen tutkimusten ikä. Erityisesti Neuvostoliittoa ja sen jälkeistä aikaa käsittelevissä luvuissa on kirjallisuusluetteloon otettu mukaan tuoreinta tutkimusta, mutta keskeiset viittaukset ovat pääosin 20–30 vuotta vanhoihin tutkimuksiin. Uusimman tutkimuksen hyödyntäminen olisi saattanut muuttaa tulkintaa vaikkapa suomalaisista vallankumoushankkeista Pietarissa (s. 262).

Max Engmanin teos *Suureen Itään – suomalaiset Venäjällä ja Aasiassa* on kattava ja antoisa teos suomalaisista Venäjän imperiumissa. Kirja tuo tärkeän lisän siirtolaisuuden historiaan Suomen kannalta geopoliittisesti ja taloudellisesti tärkeällä alueella. Kenties kurkistus *Suureen itään* ja menneisyyteen avaa uusia näkökulmia tulevaisuuden yhteistyömahdollisuuksista ilman lähihistorian taakkaa. Kirjan lukemista voikin lämpimästi suositella paitsi siirtolaisuudesta myös yleensä Venäjältä kiinnostuneille. ❧

Verkonkutojat

J.R. Mc Neill ja William H. Mc Neill: Verkottunut ihmiskunta. Yleiskatsaus maailmanhistoriaan. Vastapaino 2006. 512 s.

■ Historioitsija William H. Mc Neill (s.1917) on Chicagon yliopiston maineikas emeritusprofessori. Teoksissaan *The Rise of the West* (1963), *Plaques and Peoples* (1976, julkaistu suomeksi nimellä *Kansat ja kulkutaudit* ja *The Pursuit of Power* (1982) hän on rakentanut maailmanhistorian ristiriitaisesta moninaisuudesta oivaltavia synteesejä. McNeill on teoksissaan kirjoittanut satojen tai tuhansien vuosien kehityskuluista ja laajoista ilmiöistä, kuten aseteknologian ja vallan suhteesta ja tartuntatautien maailmanhistoriallisesta merkityksestä.

Vuonna 2003 McNeill julkaisi yhdessä historioitsijapoukansa Robertin kanssa historian suuren synteessin *The Human Web. A Bird's-Eye View of World History*. Talvella 2006 kirja ilmestyi Suomessa Vasta-

painon kustantamana (kuten myös vuonna 2004 julkaistu *Kansat ja kulkutaudit*) ja sai nimekseen *Verkottunut ihmiskunta. Yleiskatsaus maailmanhistoriaan*. Vastaanotto on ollut innostunutta. Risto Heiskala kirjoitti Helsingin Sanomissa 2.2.2006: "Yksi englanninkielisen laitoksen arvostelija totesi, että jos on selvittävä lukemalla vain yksi kirja globalisaatiosta, se on tämä. Olen samaa mieltä. Lisäisinpä vielä, että jos on selvittävä lukemalla vain yksi kirja historiasta, silloinkin se on tämä teos."

Verkottunut ihmiskunta kertoo ihmissuvun historian sen aamuhämäristä 2000-luvun taitteeseen. Se on kuitenkin kaukana näkökulmattomista yleisesityksistä, joita komeilee olohuoneiden kirjajhyllyissä. Teoksen lähimmät vertailukohteet ovat historiallisen sosiologian piirissä syntyneet maailmanselitykset, jotka analysoivat sivilisaatioiden historiaa ja modernin maailman syntyä yhteiskuntateoreettisista lähtökohdista. McNeillit huomaa kuitenkin historioitsijoiksi. Heillä on vankka käsitys historian olemuksesta ja muutosvoimista, eivätkä he ole alistaneet historian suurta tarinaa teorianmuodostuksen polttoaineksi.

Verkottunut ihmiskunta kuvaa ihmiskunnan menneisyyden "verkkojen" historiana. Kirjoittajat kuljettavat lukijan muinaisten aikojen eristäytyneistä yhteiskunnista tihentyvien informaatio- ja kauppayhteysien kutomien, laajempien mutta omaleimaisten verkkojen aikaan. Uuden ajan alun jälkeen nämä verkot muokkauituvat yhdeksi suureksi maailmanlaajuiseksi verkoksi, joka on jatkuvasti tihentynyt ja yhdenmukaistunut. Kirja ei nosta keskiöön valtakuntia, sivilisaatioita ja konflikteja, vaan näyttää, miten tärkeitä informaatio- ja kaupankäyntiverkostot ovat ihmiskunnan historiassa olleet. Teoksella on luonnollisesti sukulaisia vuosikymmeninä historiassa ja sosiologiassa kukoistaneeseen verkostotutkimukseen ja sen otteessa voi nähdä yhtymäkohtia esimerkiksi Immanuel Wallersteinin maailmanjärjestelmäteoreettisiin esityksiin.

McNeillit eivät teoksessaan käytä verkostotutkimuksessa vakiintunutta termiä *network*, vaan ovat ottaneet kirjansa kantavaksi termiksi sanan *web*. Kirjasta ei löydy selitystä tälle ratkaisulle, enkä ainakaan itse oikein ymmärrä, mikä on McNeillien "webin" ja verkostotutkimuksen "networkin" olen-

nainen ero. *Web* on kirjassa suomennettu sananmukaisesti ”verkoksi” (tosin takakannen tekstissä käytetään jostain syystä termiä ”verkosto”). Ehkä McNeillit haluavat korostaa ”verkkojen” konkreettista luonnetta epämääräisempään ”verkostoon” verrattuna – joko joku kaupunki tai sivilisaatio kuului esimerkiksi ”Amerikan verkkoon” tai sitten ei. Oletettavasti *web*-sanalla on haettu myös dynaamista yhtymäkohdtaa nykyajan tietoverkkoyhteiskuntaan.

Yhden termin ujuttaminen kokonaistulkinnan apuvälineeksi on aina vaarallista. Ensimmäinen ongelma on tautofonia: *Verkottunut ihmiskunta* on niin täynnä ”verkko”-sanana eri olomuotoja, että se suorastaan häiritsee lukemista, etenkin kun tuo termi näyttää suomenkielisessä historiallisessa tekstissä niin oudolta. Toinen ongelma on vanhentuminen: aikoinaan muodikkaat termit vanhentavat teosta enemmän kuin sisältö ansaitsisi. *Verkottunut ihmiskunta* on kirjoitettu *www*-intoilun kuumina vuosina, mutta jo nyt ”verkko”-sanana internetmielleyhtymät tuntuvat vähän menneen talven lumilta.

McNeillit haluavat kirjasaan näyttää, että ihmiskunnan historia ulottuu maapallon joka kolkkaan eikä muodostu eurooppalaisten hallitsijoiden sotakabineteissa. Kirjoittajat punovat totaalisen maailmanhistoriansa verkkoja kiinnostavalla tavalla eri kulttuureissa ja ”unohdetuissa” sivilisaatioissa. Kirjoittaessaan keskiajan ja uuden ajan alun vuosisadoista McNeillit jättävät Euroopan historian suorastaan hämmen-

tävän vähälle huomiolle, varsinkin kun ottaa huomioon sen, että nämä aikakaudet olivat Euroopan dominoiman maailmanlaajuisen verkon synnyn kannalta ratkaisevan tärkeitä. Tämän täytyy olla teki- jöiltä tietoinen valinta, onhan William H. McNeill yksi kuuluisimmista ”Euroopan nousun” tutkijoista.

Vahvimmillaan McNeillit ovat kuvatessaan muinaisia sivilisaatioita ja ”verkkojen” vähittäistä laajentumista tuhansia vuosia sitten. He pystyvät kuvaamaan talouden, uskonnon, vallan ja kommunikaatioyhteisyyksien dynamiikkaa uudelta tuoksuvalla tavalla. Kirjan jälkipuoli sen sijaan ei ole aivan yhtä onnistunut: kun ”maailmanlaajuinen verkko” on jo muodostunut, kirjoittajat joutuvat sen ulottuvuuksia kuvaillessaan toistamaan tuttua historiaa. 1900-luvun osalta kirja ei tarjoa mitään erityisen uutta. Siksi onkin yllättävää, että viime vuosisadalle on omistettu kirjan sivumäärästä niin huomattava osuus.

Verkottunut ihmiskunta on erinomainen kuvaus maailmasta ihmisten ja yhteisöjen välisen verkkojen tai verkostojen kenttänä. Se kertoo hienosti muinaisen maailman ja vanhojen imperiumien historian, mutta Euroopan historian tai maailman 1900-luvun historian kuvauksena se ei ole mitenkään häikäisevä. Jos historialta todella olisi luettava vain McNeillien teos, jäisi käsitys ihmiskunnan vaiheista aika yksipuoliseksi. Verkkoterminologiastaan huolimatta *Verkottunut ihmiskunta* on ensi sijassa talous- ja väestöhistorian perusteos. Se ei kerro juuri mi-

tään *ihmisen* historiasta, sillä McNeillien tulkinnassa uskonnot, aatteet ja maailmankuvat jyräytyvät viljelykasvien, ilmastolosuhteiden ja mikrobien muokkaaman totaalihistorian alle.

McNeillien historianäkemyks on materialistinen, jopa biologinen. Filosofisessa yhteenvedossaan William H. McNeill rinnastaa yhteiskuntien kulttuurievoluution bakteerien geenivaihtoon ja sen tuloksiin elämän evoluution varhaisaikoina. *Verkottunut ihmiskunta* on kirjoitettu tämän maailman näkemyksen pohjalta, mikä oletettavasti ilahduttaa erityisesti niitä, jotka muutenkin painottavat ihmisen käytöksen ja kulttuurin evoluutiobiologisia lähtökohtia. Humanistisempiäkin näkökulmia on kuitenkin olemassa, eikä *Verkottunut ihmiskunta* varmasti ole viimeinen totuus ihmiskunnan historiasta.

Mirkka Lappalainen

Historiallista tutkimusta Pohjanlahden molemmin puolin

Gabriel Bladh – Christer Kuvaja (toim.), Kahden puolen Pohjanlahtea I. Ihmisiä, yhteisöjä ja aatteita Ruotsissa ja Suomessa 1500-luvulta 1900-luvulle. Historiallinen Arkisto 123: 1. SKS, Helsinki 2006. 555 s. Alkuteos Dialog och särart. Människor, samhällen och idéer från Gustav Vasa till nutid. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland NR 682: 1. Svenska litteratursällskapet, Borgå 2005, 448 s.

■ *Ihmisiä, yhteisöjä ja aatteita* on ensimmäinen yhteensä neliosaisen sarjan julkaisu Suomen Akatemian, Svenska Litteratursällskapet i Finlandin, Stiftelsen för Åbo Akademin, Svenska kulturfondenin, Riksbankens jubileumsfondin sekä Vetenskapsrådetin vuosina 2000–03 rahoittamasta suomalais-ruotsalaisesta Kahden puolen Pohjanlahtea -tutkimusohjelmasta. Kyseinen monitieteinen, kahden maan välinen ja kaksikielinen hanke kokosi yhteen suuren joukon ihmistieteiden edustajia kummastakin maasta. Nyt puheena olevassa yhteensä yhdeksän artikkelin ja kolmetoista kirjoittajan artikkelikokoelmassa pääosa kirjoittajista on historiantutkijoita, mutta mukana on myös kie-

lentutkijoita, teologeja ja maantieteilijöitä raportoimassa omista osahankkeistaan.

Artikkelikokoelmia arvioitaessa otetaan tavallisesti aina esille se, että kirjoitusten taso ja kontribuutioarvo vaihtelevat huomattavasti, varsinkin laajoissa teoksissa. Tämä teos ei tee tässä suhteessa poikkeusta. Toteamus on silti paremminkin tällaisten teosten yleisluonteeseen kuuluva fakta kuin moite, eikä asialle ole paljon tehtävissä – yksi mahdollisuus on tietysti jättää artikkelikirjat laatimatta, mutta jokainen viisas lukija ymmärtää sellaisen vaihtoehdon mielettömyyden.

Teos on siis moniääninen ja sisältää eritasoisia hengentuotteita, mutta juuri siksi niiden lukeminen tuottaa tehtävään ryhtyjälle henkistä mielihyvää. Toimittajat kirjoittavat esipuheessa osuvasti muun muassa vertailevan tutkimuksen mahdollisuuksista ja artikkelit voidaan lukea vertaillen, näkökulmien samankaltaisuuksia ja eroja etsien. Toimittajat myös katsovat, että Ruotsin valtakunta on ajalla ennen vuotta 1809 tutkittava kokonaisuutena.

Peräti viisi artikkelia on kahden tutkijan yhteistyötä. Ajatus, että tutkijat kirjoittavat yhdessä artikkeleita Suomen ja Ruotsin yhteisen historian vaiheista, on onnistunut. Parissa artikkelissa ajatusta ja muotoa olisi toki voitu hieman kypsyttellä ja näin välttää tekstien näkyvät saumakohdat. Yhteistyö toimii erityisen hyvin artikkeleissa, joissa kirjoittajat edustavat aivan erilaisia tutkimustraditioita eli tekijät tulevat aidosti ”kahta puolta Pohjanlahtea” ja kirjoittajapari hallitsee sekä ruotsin että suomen

kielen, jotka kummatkin ovat ainakin Ruotsin ja Suomen yhteisen historian tutkimuksessa jokseenkin välttämättömiä.

Gabriel Bladhin ja Christer Kuvajan kirjoittama naseva, paljolti makrotason ilmiöitä peilaava johdantoluku ”Yhdestä valtakunnasta kahdeksi kansallisvaltioksi” on esimerkki onnistuneesta yhteistyöstä. Artikkelissa keskustellaan muun muassa Suomen asemasta Ruotsin valtakunnassa ja varsinkin ns. suomalaiskansallisen tutkimuksen tulkinnoista. Tässä yhteydessä olisi tosin kaivannut rinnalle yhtä tarkkoja tietoja Ruotsin tutkimustilanteesta 1800-luvulla ja 1900-luvun alkupuolella samasta aihepiiristä: tulokseksi toki riittää vaikkapa se, ettei asia ole aikaan juuri kiinnostanut. Sen sijaan 1900-luvun lopun ja 2000-luvun alun 1700-luvun ”suomalaisen” kehityksen pohdinta on varsin kattava. Esityksen ansioihin kuuluu erilaisten valtakuntaa yleensä ja sen osia koskevien aikalais- ja tutkijoiden käsitteiden määrittely sekä Ruotsin ja Suomen muotoutumisen selvittäminen vuoden 1809 jälkeiseltä ajalta. Saamelaiden asemaa sivuttaessa olisi ollut syytä mainita *Lappekodisillen* (1751), joka määritti aina vuoteen 1852 saakka autonomisen Suomen ja Norjan rajan ylittämisen mahdollisuudet.

Max Engmanin ja Jan Samuelsonin ”Valtakunnan hajoaminen ja muuttoliike” on toinen esimerkki onnistuneesta yhteisartikkelista. Kirjoittajat tarkastelevat muuttoliikettä Suomesta ja Suomeen korostaen vuoden 1809 merkitystä erottajana. Artikkelissa tutkitaan muun muassa eliittiryh-

mien maantieteellistä liikkuvuutta yhteisen valtakunnan aikana ja Suomen Venäjään liittämisen jälkeen. Sotilaiden, papiston ja siviilivirkamiesten vertailu Pohjanlahden molemmin puolin osoittaa, että näiden ryhmien rekrytointi tapahtui paljolti paikallisesti tai korkeintaan alueellisesti. Jan Samuelson kritisoi ehkä liikaa siviilivirkamiehiä aikanaan jo 1960-luvulla tutkinutta Sten Carlssonia, jonka mukaan Suomesta tuli "omavarainen" virkamiesten suhteen 1800-luvun alkuun mennessä. Samuelson osoittaa kehityksen olleen samanlainen myös Skoonessa ja Norrlannissa, mutta hänen otoksessaan on mukana selvästi alempiakin virkoja kuin Carlssonilla eli virkamiehiä kruununvoudeista henkikirjoittajiin, jotka eivät yksiselitteisesti kuuluneet eliittiin. Heidät valittiin jokseenkin aina paikallisista ryhmistä, myös Suomessa.

Max Engman kirjoittaa Venäjän mahdollisuuksista autonomisen Suomen yritteliäille upseereille, virkamiehille ja käsityöläisille. Venäläisten harjoittamat Suomen ja Venäjän lähentämisen strategiat, Ruotsin yhteyksien salpaaminen ja ylisummaan rauhaan palaamisen ongelmien sekä uuden valtiollisen tilanteen helpottaminen käyvät esityksessä erinomaisesti ilmi. Engman osoittaa, kuinka poikkeuksellisen suuret edut suomalaiset olivat saaneet. Pietariin suuntautuneen joukkomuuttoliikkeen laajuus esitellään, samoin Suomen keisarikunnan pääkaupungista saama "aivotuonti", mikä ilmenee esimerkiksi hyvin korkeaa ammattitaitoa vaa-

tivien käsityöläisten koulutuspaikkoja tarkasteltaessa.

Runsaasti uusia tutkimustuloksia sisältyy Åsa Karlsson Sjögrenin ja Peter Lindströmin artikkeliin "Oikeita, todellisia porvareita?", joka on paitsi näkökulmaltaan tuore niin työsuorituksenakin huomionarvoinen. Poikkeuksellista on, että riikinruotsalaiset tutkijat ovat ottaneet tutkimuskohteekseen runsaasti valtakunnan itäisen osan kaupunkien todellisuutta kuvaavia tapahtumia ja materiaalia. Kaupunkien 1700-luvun poliittista kulttuuria tarkastellaan erilaisten vaalien (pormestarin-, valtiopäivämies- ja kirkkoherranvaalit) kautta. Tosin hieman epäilen, voiko yhdessä ja samassa artikkelissa tarkastella perusteiltaan näin erilaisia vaalitulanteita: pormestarin vaalissa oli kärjistäen kyse hallinnasta ja vallasta, valtiopäivämiesvaalissa puolestaan niin vallasta, politiikasta kuin taloudellisista intresseistä (myös artikkelissa vähälle huomiolle jäävistä yksilön omista eduista) ja pappia valittaessa oli huomioitava sekä hengellinen puoli että *koko* seurakunnan (usein kaupunki ja maaseutu muodostivat yhteisen seurakunnan) kanta valintaan. Erityyppisistä valintatilanteista kaikkein vähiten "poliittiseksi" osoittautuvat kirkkoherranvaalit, joihin pystyivät rajoitetusti osallistumaan myös naiset. Sen sijaan hallinnollis-poliittisissa kysymyksissä naisia ei mieluusti päästetty äänestämään, ei edes leskiä.

Karlsson Sjögren ja Lindström eivät tee laajasta maantieteellisestä ja hallinnollisesta tutkimusalueestaan huolimatta

varsinaisesti vertailevaa tutkimusta, paitsi eri tilanteiden, toimintamallien ja -tapojen esityksenä. Vertailuissa omaa luokkaansa on Max Engman, jonka kirjoittamissa osissa voi vain ihaila vaivattomuutta, jolla hän yhdistää esimerkiksi suomalaiset ja muualla Euroopassa tapahtuneet ilmiöt luonteviksi, kulloinkin käsiteltävää ilmiötä selittäviksi kokonaisuuksiksi. Jan Samuelson puolestaan samassa artikkelissa käyttää mielenkiintoisesti eri puolilta valtakuntaa olevia liikkuvuusaineistoja.

Myös artikkeleiden lähdeaineistoja voidaan vertailla, jolloin kirjoittajien väliset erot näyttävät tietenkin melko suurilta. Karlsson Sjögrenin ja Lindströmin käyttämä vaalipöytäkirja-aineisto melkeinpä mykistää laajuudellaan. Samankaltaista tuomioistuinmateriaalia on rajoitetummin ja paikallisemmin käyttänyt saamelaiden oikeuksista maahan ja veteen kirjoittava Kaisa Korpjajaakko-Labba. Gabriel Bladh ja Maud Wedin puolestaan hyödyntävät valtakunnan reistratuuraa ja mitä erilaisimmista paikoista esiin putkahtelevia ns. anekkeja metsäsuomalaisten muuttoliikettä Ruotsiin 1570–1650-luvulla käsittelevässä artikkelissaan. Suurelta osin alkuperäisaineistojen käyttö on korkealuokkaista ja esimerkiksi lähdekriittisesti valaisevaa (ks. s. 75–76).

Ongelmiin joudutaan silloin, kun lähdeaineisto loppuu tai käytössä olleita aineistoja ei käytetä täydessä laajuudessaan. Osittain näin on käynyt André Swanströmille, joka tarkastelee pietistien kääntymyksen johtaneita tekijöitä 1700-

luvun Pohjanmaalla. Turhan usein hän tekee pitkälle meneviä oletuksia ja spekuloi yksilöiden erilaisilla, mahdollisilla vaikuttimilla. Siksi esityksen yleislinjat ovat suurelta osin jo aiemmin tunnettuja tai vastavasti vievät hieman otsikosta sivuun. Kiintoisa on silti havainto, jonka mukaan uskonnollisten separatistien mukanaan tuomalla teologialla ei ollut "historiaa" ja "juuria" Pohjanmaalla, joten sen elinmahdollisuudetkin seudulla olivat vähäiset.

Nykypäivään asti ulottuvat tai ainakin melko lähelle tätä hetkeä tulevat artikkelit kiinnostanevat ennen muuta suurta yleisöä, mutta samalla ne ovat sängen odotetusti tieteellisesti kaikkein problemaattisimpia, ainakin jos niitä katsotaan yhtä suppean historiallisesti kuin itse teen tässä arvostelussa. Gunilla Harling-Kranck selvittää kaupunkimistön muutosta Ruotsissa ja Suomessa aina 1600-luvulta alkaen, mutta hän ottaa vauhtia myös keskiajalle ja eri puolille Eurooppaa. Esityksen aikajänne on siten todella pitkä, mutta keskittyminen johonkin ajanjaksoon olisi ollut paikallaan, koska nyt teksti on jonkin verran yleiskatsauksellinen ja jopa hieman pinnallinen. Pitkän tarkastelujakson vuoksi empiirinen aineisto on kovin heterogeenistä ja toisinaan aineistojen keskinäinen vertailtavuus vaikuttaa hyvin hankalalta. Yleisesti arvioiden kadun- ja talonnimien tutkiminen on tärkeää, koska ne ovat olleet keskeisiä välineitä, kun kaupunkia ja sen asukkaita erotettiin ja eroteltiin maaseudusta niin fyysisesti kuin henkisesti.

Kirjoittaja tosin osoittaa, kuinka kaupunkien identiteettiä ja miljöötä rakennettaessa kyse oli paljolti yleiseurooppalaisista lainoista ja jäljittelystä, ja varsinkin varhempina aikoina omaperäisiä piirteitä nimenannosta saa todella etsiä. Tämä tieteen osaltaan kertoo kaupunkimaisen asutuksen kansainvälisyydestä ja verkostoitumisesta myös Pohjolan perukoilla.

Kaisa Korpijaakko-Labba puolestaan käy lävitse saamelaisten maa- ja vesioikeuksien kehitystä 1500-luvulta tähän päivään sekä Ruotsissa että Suomessa; nopea katsaus Norjan saamelaisten tilanteeseen olisi ollut tarpeen. Kirjoittajan mukaan 1600-luku ja suuri osa 1700-lukua olivat saamelaisten kulta-aikaa Ruotsin valtakunnassa. Kuitenkin saamelaisten oloja ja toimintaa ei suhteuteta millään lailla muualla valtakunnassa samaan aikaan tapahtuneeseen kehitykseen. Tuolloin elettiin mitä suurimmassa määrin suurvaltakaudelta lähtien tiukkenevan kontrollin ja "mahtivaltion" otteen vahvistumisen aikaa. Kirjoittaja ei viittaa alan tutkimukseen, mutta se saattaisi asettaa saamelaisten kohtelua koskevaa käsittelyn paremmin historiallisiin konteksteihinsa. Samalla jokseenkin romantisoitu kuva siitä kuinka "valtakunnan johto aina hallitsijoista lähtien pyrki tosissaan paneutumaan saamelaisten ja yleensä Lapinmaan asioihin sekä kehittämään niitä mahdollisimman pitkälle saamelaisten omien toivomusten mukaisesti" (s. 403) saisi realistisempia tulkintoja osakseen. Tuskin edes kaikkein ruusunpunaisimpien silmälasien läpi ilmiöitä tarkaste-

levat vuorovaikutusnäkökulmien kannattajat esittäisi tällaista tulkintaa varhaismoderнин sodissa korviaan myöten rämpineen pääomaköyhän ruotsalais-suomalaisen yhteiskunnan vaiheista.

Parhaimmillaan kirjoittaja on käsitellessään Luulajan lapin Jokkmokin tuomiokirjoihin perustuen alueen oikeuskäytäntöjä noin sadan vuoden ajalta 1720-luvulta alkaen. Jokkmokissa tapahtui pian Yhdistys- ja vakuuskirjan (1789) hyväksymisen jälkeen käänne, kun alueen maanomistusolot alkoivat kiinnostaa kruunua huomattavasti aiempaa enemmän. Korpijaakko-Labba tulkitsee tavanomaisen tuomioistuinmenettelyn muuttuneen virkamiesvetoiseksi ja saamelaisten omistusoikeuksien siirtyneen vaivihkaa kruunulle. Vuoden 1809 jälkeistä aikaa käsitellään huomattavasti aiempaa jaksoa kursorisemmin ja pintapuolisemmin, mikä samalla tekee tekstistä osin sävyllään hieman julistavan.

Klaus Lindgren ja Anna-Riitta Lindgren kirjoittavat Suomessa 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa tapahtuneista vapaaehtoisista kielenvaihdosta ruotsista suomeen. Ruotsi – Suomi -vertailua ei tässä artikkelissa siten ole. Klaus Lindgren toteaa aivan oikein, että Suomessa on varsinkin virkamiesten pitänyt osata vähintään auttavasti suomea. Lisäksi on huomattava, että vaikka aivan ylimmät yhteiskuntakerrokset eivät välttämättä suomenkieltä juuri missään tarvitseetkaan, niin silti – ehkä edellä sanotun kannalta ristiriitaiselta vaikuttavalla tavalla – nimenomaan suo-

menkielentaito on ollut usein sinänsä julkilausumaton edellytys ns. säätyläispiireihin pääsemiseksi, koska säätyläisille tai sellaisiksi pyrkiville virka oli yhtä tärkeä kuin monissa alemmissa viroissa riittävä suomentaito välttämättömyys.

Monikielisyys-tematiikkaa lähestytään perustellusti historian lähitieteenalojen avulla. Tärkeä havainto on, että tällainen sosiaalisesti alemmassa asemassa olevaan kieleen vaihtaminen vapaaehtoisesti on maailmanlaajuisesti harvinaista. Artikkeleihin valitun otoksen perusteella näyttää siltä, että käytännön kielenvaihdossa pääroolissa muutenkin olleet perheiden äidit olivat, varsinkin kielenvaihdon alkaessa 1800-luvun puolivälin tienoilla, täysin ummikkoja suomenkielessä – heillä ei ollut välttämättä lainkaan aiempia yhteyksiä Suomeen. Siksi voi arvella, että perheisiin hankittu suomenkielinen palvelusväki on ollut tarpeellinen kielenvaihtajaperheille myös kielenoppimisen näkökulmasta. Kiinnostava artikkeli on rakenteellisesti hieman hajanainen.

Olisin kaivannut lisätietoja tutkijoiden tutkimusaineiston keruu- ja valintaperusteista kootusti jo kirjoituksen alkuun, sillä nyt ne esitellään useaan paikkaan siroteltuina ja kirjoittajien hieman erilaisia intressejä korostaen, ei niitä häivyttäen. Klaus Lindgren on matrikeleiden avulla tehnyt kaksi laajaa tietokantaa vuosien 1890 ja 1910 säätyläistäustaisista ylioppilaista ja heidän sisaruksistaan, kun taas Anna-Riitta Lindgrenin aineisto koostuu kirjekokoelmista, päiväkirjoista, muistelmista, sukuselvityk-

sistä ja haastatteluista. Lähteistö vaikuttaa tehtävän toteutuksen kannalta relevantilta, mutta mitä ilmeisimmin yhtäältä kirkolliset aineistot ja toisaalta kielenvaihtajaperheiden julkaisemat erilaiset tekstit olisivat antaneet lisätietoja artikkelissa nyt korostuneen aseman saavan puhutun kielen rinnalla.

Christer Pahlmblad vertailee kirkolliskokouksien muodostumista 1860-luvun Ruotsissa ja Suomessa sekä kummassakin maassa noin sata vuotta myöhemmin toteutettua järjestelmän uudistamistyötä. Lähtökohtana on havainto, että 1800-luvulla molemmissa maissa oli voimassa itsevaltiuden ajalta periytyvä kirkkolaki (1686) ja että kummassakin maassa kirkon organisaatiot olivat – ja ovat – perusteiltaan samankaltaisia. Pahlmblad vertailee seikkaperäisesti maiden kirkkojen edustajien asennoitumista kirkolliskokouksen koostumukseen. Tarkastelujaksoina ovat suhteellisen lyhyet ajanjaksot 1860- ja 1970–1980-luvulta, mutta näkökulman ja/tai aikarajauksen perusteitä ei juuri selitellä. Tekijä esittelee sangen niukasti myös sitä, keitä nämä kirkkojen edustajat ”todellisuudessa” olivat tai millaisia näkökulmia he esittivät ja miksi he niin tekivät: muutenkin hieman vähemmän käsitellyt suomalaiset toimijat jäävät varsinkin 1860-luvulla tavallaan ”nimettömäksi”. Vallittu tutkimusstrategia tekee tekstistä suhteellisen puuduttavan tekijän kirjatessa sinänsä sujuvasti erilaisten komiteoiden, lausunnonantajien ja toisinaan vain vähän taustoittaan yksittäisten toimijoiden kantoja puheena olevaan teemaan.

Ihmisiä, yhteisöjä ja aatteita on mielenkiintoinen avaus siksikin, että tuskin aiemmin on ruotsalaisten ja suomalaisten historiasta julkistettu näin monipuolista otosta täsmälleen samansisältöisenä lähes yhtä aikaa kummassakin maassa. Tiedonlevityksen kannalta vallittu toimintamalli on ihanteellinen, vaikka se aiheuttaakin kokoelman toimittajille osin kohtuuttomia vaatimuksia. Teoksessa on jonkin verran kohtia, jotka saattavat kulluollekin ”kotimaiselle” yleisölle – joko suomalaiselle tai ruotsalaiselle lukijalle – olla jokseenkin selviä, ja jotka kenties olisi voitu kokonaan poistaa teosversiosta. Esimerkiksi valistuneille suomalaisille lukijoille Gabriel Bladhin ja Maud Wedinin tiedot savolaisten yleisesti vilkkaasta liikkuvuudesta ovat tuttuja, eikä tiivistäminen olisi heikentänyt lopputulosta. Silti juuri tämä kirjoitus pakottaa pohtimaan yleisemminkin, oliko siirtolaiseksi toiselle puolelle valtakuntaa lähteminen jopa edelleen 1600-luvun puolimaissa yksinkertaisesti sota-aikojen rasisitusten välttämistä? Samoin artikkelissa valotetaan 1500–1600-luvun ilmeisen yleistä ”harmaata taloutta”, johon pääosin savolaisperäiset metsäsuomalaiset aktiivisesti ottivat osaa.

Olen edellä voinut käsitellä vain joitakin osia tästä sisältörikkaasta teoksesta, mutta kirjaa voi suositella kaikille Suomen ja Ruotsin menneisyydestä kiinnostuneille, minkä lisäksi on syytä jäädä odottamaan julkaisusarjan jatkoa.

Petri Karonen

Birgitta-tutkimuksen opus magnum

Carina Nynäs: Jag ser klart? Synen på den heliga Birgitta i svenska 1900-talsbiografier. Åbo, Åbo Akademis förlag, 2006. 561 s. + rekisteri.

■ Birgitta-juhluvuoden vietosta on nelisen vuotta, mutta saamme edelleen nauttia antoisan juhluvuoden hedelmistä tutkimuksen merkeissä. Loistava esimerkki on Carina Nynäsin väitöskirja (2006). Se tarkastettiin Åbo Akademissa, ja vastaväittäjänä oli kansainvälistä mainetta niittänyt ruotsalainen aatehistorioitsija Eva Österberg. Nynäsin tutkimus on jatkoa hänen pro gradu- ja lisensiaattitöilleen 1990-luvulta, ja käsittelee ruotsalaisen Birgitta-tutkimuksen historiografiaa lähinnä 1900-luvulta. Maailmanlaajuisesti hyvin laaja Birgitta-tutkimus on jo kauan kaivannut vastaavaa analyysiä, jonka kohteina on niin teologeja, kulttuurintutkijoita, historioitsijoita kuin kielitieteilijöitäkin lukuisine näkökulmineen.¹

Pyhää Birgittaa koskevaa tietoa on sinänsä runsaasti – tutkijat ovat parin vuosisadan aikana saaneet paljon irti hänen liki seitsemästäsadasta ilmestyksestään muiden lähteiden ohella (kanonisaatio-aktit, hagiografiat jne.). Siksi Nynäs näkee tarpeelliseksi esitellä lyhyesti nämä keskiaikaiset läh-

teet johdannossaan. Hän käsittelee myös laajasti naisen roolia Birgitan aikana. Nynäs on kuitenkin sivuuttanut eräitä keskeisiä keskiajan naisen maailmaan liittyviä tutkimuksia (esimerkiksi Maiju Lehmijoki-Gardner). Nynäs käsittelee kolmannen luvun lopussa Birgitan 1800-luvun ”jälkimainetta”, joka sivuaa jo varsinaista tutkimusaihetta: Pyhä Birgittaa tutkijoiden tulkinnoissa.

Tutkimuksen pääroolissa ei ole Pyhä Birgitta, vaan lähinnä Birgitta-tutkijat. Pyhimys tosin kulkee luonnollisesti tutkimuksen punaisena lankana. Jos tutkijoiden voidaan Nynäsin sinfoniassa nähdä soittavan eri stemmoja, Birgitta on alati läsnä bassona. Tutkijoiden biografia-subjektina on nimenomaan ollut *Pyhä* Birgitta. Nynäs hallitsee hyvin niin 1200- ja 1300-luvun kuin 1800- ja 1900-luvunkin Birgitta-tutkimuksen.

Tutkimuksessa nostetaan erikseen syvemmin analysoitavaksi eräitä ruotsalaisia tutkijoita sekä suomalaisista Birgit Klockars. Käsiteltyä Birgitta-tutkimukset on jaettu neljään luokkaan: populaarihistorialliset, tieteelliset, uskontopsykologiset (tai psykobiografiat) sekä muut biografiset kuvaukset. Teoreettisina lähtökohtina Nynäs käyttää muun muassa Leon Edelsin, Ira Bruce Nadelin ja Wilhelm H. Epsteinin käsityksiä (biografia rekonstruktiona – biografia konstruktiona – biografia dekonstruktiona) yhdessä ruotsalaisten Gunnar Erikssonin, Eva Österbergin ja Arne Jarrickin biografia-analyyttisten ajatusten kanssa.

Nadel erittelee kolme biog-

rafia-tyyppiä: dramaattis-ekspressiivinen, objektiivis-akateeminen ja tulkinnallis-analyyttinen. Gunnar Eriksson taas jakaa tyypit neljään kategoriaan: monumentti, psykobiografia, eksistentiaalinen biografia ja perinteinen ammatti-biografia. Näitä tyyppitelyjä vasten Nynäs myös analysoi omia tutkimuskohteitaan. Lisäksi Daniel Madelénatin näkökulmat biografioiden systematisoinneista nousevat erityisen tärkeäksi tässä tutkimuksessa. Nynäs sivuaa myös Hayden Whiten ajatuksia koskien tietyn biografisen tyyliin korrelaatiota tiettyyn selitysmalliin. Lisäksi on otettu huomioon biografia-tutkija Bernhard Eric Jensenin käsityksiä siitä, että tietty elämäkerta pitää analysoida myös sen mukaan, mille yleisölle se on kirjoitettu (suomalaisista tutkijoista voisi viitata Jorma Kalelaan). Varsinainen metodiosuus (luku II) on äärimmäisen syväluotaava (liki 80 sivua). Tämän lisäksi Nynäs palaa teoreettiseen keskusteluun väitöskirjan päätösluvussa.

Tutkimuksen ydin perustuu tiettyjen keskeisten tutkijoiden Birgitta-biografioiden analysointiin historiografian ja aatehistorian avulla. Käsittelemistään tutkijoita Nynäs on valinnut Lydia Wahlströmin (1869–1954), Knut B. Westmanin (1881–1967), Emilia Foelkloun (1878–1972), Antonia (Toni) Schmidin (1897–1972), Sven Stolpen (1905–96), Hjalmar Sundénin (1908–93), Birgit

1. Birgitta-tutkimuksen historiaa on 1990- ja 2000-luvuilla sivunneet myös Ruotsissa Agneta af Johnick Östborn, Ingemar Lindaräng ja Suomessa Eva Ahl.

Klockarsin (1912–96), Hans Furuahagenin (s. 1930) sekä Birger Berghin (s. 1935) erityisen tarkastelun kohteiksi. Kahden viimeisen kohdalla lähteenä on käytetty myös haastattelumateriaalia. Birgitta voidaan nähdä kiinnostavana myös gender-näkökulmasta. Ovat-han häntä tutkineet sekä mies-että naistutkijat.

Esitellessään lyhyesti 1800-luvun tutkimusta taustana analyysilleen Nynäs toteaa, että erityisesti Frans Hammerichin (1863) ja Henrik Schückin Birgitta-kuvat (1890-luku) ovat vaikuttaneet voimakkaasti kaikkiin heitä seuranneisiin tutkijoihin. Schückin Birgitta-kuva on nähty myös erityisen misogynisenä.

Nynäs aloittaa neljännessä luvussa Birgitta-kuvan varsinaisen analysoimisen. Pääosassa on biografioiden intertekstuaalisuus ja historiografinen sidonnaisuus tekijän aikaan ja paikkaan. Ensin käsitellään populaarihistoriallisia elämäkertoja, joista ensimmäisenä käsitellään Lydia Wahlströmin Birgitta-kirjasta vuodelta 1905. Siinä elämäkerta noudattaa kansallisromanttista paradigmaa, ja se kategorisoidaan mm. ”monumentiksi” Gunnar Erikssonin jaottelun mukaisesti, tässä tulee näyville myös Wahlströmin liberaaliteologinen ja radikaalifeministinen maailmankuva. Taustana niille voi nähdä ajan positivistiset tieteenkäsitteet ja Wahlströmin kontaktit Upsalaan professori Harald Hjärnen koulukuntaan sekä (tulevaan) arkkipiispa Nathan Söderblomin saksalaiseen radikaaliin liberaaliteologiaan.

Nynäs laskee populaarihistoriallisiin elämäkertoihin myös

Sven Stolpen tunnetut teokset *Birgitta i Sverige* ja *Birgitta i Rom* (1973). Katoliseksi kääntyneen Stolpen teokset seuraavat ajan antipositivistista paradigmaa, joka ammensi tyyliä mm. esseistiikasta. Teosten tyyli on Nynäsin analyysin mukaan dramaattis-ekspressiivinen psykobiografia tai eksistentiaalinen biografia, jossa on poliittinen pohjavire (konservatiiviset näkemykset). Nynäs kohtelee Stolpea melko kriittisesti.

Kolmas populaarihistoriallisten tutkimusten ryhmään kategorisoitu Birgitta-kirja, Birger Berghin teos vuodelta 2002, saa osakseen suurta kiitosta. Daniel Madelénatin moderniin biografiaparadigmaan liitettyä ”superbiografiana” se yhdistää oppineisuutta, intuitiivista ymmärrystä, uskottavaa tulkintaa ja kirjallista muotoa. Bergh on myös tyyliinsään dramaattis-ekspressiivinen, mutta samalla tulkinnallinen omassa analyysissään.

Uskontopsykologisiksi Birgitta-tutkimuksiksi on lajiteltu Knut B. Westmanin *Birgitta-studier* (1911), Emilia Fogelkloun Birgitta (1919) sekä Hjalmar Sundénin *Ormungens moder som blev heliga Birgitta* (1973). Upsalalaisen Westmanin teoksesta ovat kansallisromanttiset aatteet jo hälvenneet, mutta taustalla näkyvät sekä saksalaisen historiankirjoituksen että Söderblomin vaikutus. Westmanin voi nähdä uudisraivaajana siksi että hän käyttää ajan uusimpia uskontopsykologisia näkökulmia luodessaan Birgitta-kuvaansa – biografiasta tulee multibiografia, kun Westman vertaa Birgittaa keskiajan muihin kirkollisiin

uudistajiin ja mystikoihin, Nynäs toteaa. Tutkimus tosin saa osakseen Nynäsiltä lievää kritiikkiä, koska hän näkee Westmanin heijastavan omia epäneutraaleja evankelis-luterilaisia käsityksiään Birgittaan.

Emilia Fogelkloun Birgitta-teos saa Nynäsiltä osakseen suurta kiitosta, teoksen ote on modernistinen, mutta Birgittaa tulkitaan subjektiivisesti. Fogelkloun kirjassa näkyy myös romanttisen paradigman kaikuja – 1900-luvun moderni biografia imi vaikutteita romantikkojen tyylistä. Fogelklou oli syvästi uskonnollinen kuten Wahlströminkin, ja aktiivinen 1900-luvun alun naisasia-liikkeessä. Teos on siten eksistentiaalisen biografian ja monumentin välimuoto ja senkin voi nähdä osaltaan uudistaneen Birgitan biografiagenreä.

Hjalmar Sundén ammentaa Birgitta-tutkimuksessaan 1973 tärkeitä vaikutteita psykoanalyysistä ja Jungin teorioista. Yhtenä Sundénin edeltäjänä Westmanin ohella voidaan mainita Tor Andrae (Sundénin opettaja), joka kommentoi Birgitan mystiikan psykologiaa jo 1920-luvulla. Sundénin teos on lähinnä ajan hengen mukainen psykobiografia, Nynäs korostaa.

Nynäs on luokitellut tieteellisiksi biografioksi Toni Schmidin Birgitta-tutkimuksen (1940), Birgit Klockarsin *Birgittas svenska värld* (1976) sekä Hans Furuahagenin *Furstinnan av Närke* (1990). Yhteistä niille on lähteiden kriittinen uudelleenarviointi, ja paino on enemmän muissa asiakirja-lähteissä kuin edellä mainituilla tutkijoilla. Schmidin

teoksen Nynäs mieltää "life-and-times"-biografiaksi, jossa on verkosto-biografian aineksia. Tosin Schmid ei ollut varsinainen weibulliaaninen faktapositivisti, vaan eläytyy Nynäsin mukaan myös Birgitan ajatusmaailmaan.

Birgit Klockarsin teos Birgitan ruotsalaisesta maailmasta mielletään palapelibiografiaksi, verkosto- tai perhebiografiaksi, jossa Birgittaa ympäröineet hahmot saavat suuren roolin: Klockarsin Birgitta on ennen kaikkea luostarinperustaja. Nynäs painottaa Klockarsin weibulliaanista ultrapositivismia, jossa tosin näkyy myös kiinnostus aate- ja kultuurihistoriaan, mikä vaikuttaa olevan perua Klockarsin opettajalta, Åbo Akademin historian professorilta Oscar Nikulalta. Klockarsin elämään liittyen Nynäs näkee myös yhteyksiä hänen Birgitta-kuvaansa: Klockars oli syvästi uskonnollinen. Hän kääntyi katolilaiseksi ja aloitti väitöskirjatyönsä pyhästä Hemmingistä vasta kypsässä iässä.

Hans Furuhabenin biografian vuodelta 1990 Nynäs määrittelee sopivan Hayden Whiten tragedian lajiin, mutta teos nähdään myös erikssonilaisittain verkostobiografiana ja "life-and-times"-biografiana, joka painottaa päähenkilön uraa. Nynäs näkee tämän teoksen "vedenjakana", jossa Birgitta nähdään puhtaasti profaanista näkökulmasta, riisutuna uskonnollisesta kontekstistaan. Biografia käsittelee lähinnä keskiajan historiaa, ei kuvaa yksilöstä. Taustalla näkyy myös tutkijan behavioristinen maailmankuva.

Analyysin päätteeksi Nynäs

esittelee vielä joitakin elämäkerrallisia kuvauksia, joita hän luonnehtii lähinnä "hagiografiksi" tai "muistomerkeiksi". Näitä ovat esimerkiksi teologi Trygve Lundénin 1950-luvun kirjoitukset, historioitsija Aron Andersson hyvin suosittu 1970-luvun teokset sekä (luterilaisen) pappien Bengt Ingmar Kilströmin ja Luca Cesarinin 1990-luvulla ilmestyneet teokset. On kuitenkin muistettava, että Lundénin saavutuksiin lasketaan myös Birgitan ilmestysten käännökset latinasta ruotsiksi 1950-luvulla. Kilström on ollut myös erittäin aktiivinen 1920 perustetussa hengellisessä *Societas Sanctae Birgittae* -yhdistyksessä, mikä niin Ingemar Lindarängin kuin Nynäsin mielestä vaikuttaa Kilströmin Birgitta-kuvaan.

1980-luvulla Birgitta-tutkimuksiin lukeutuvat myös erilaiset naistutkimuksen inspiroimat teokset, kuten Birgittatulkinnot, joita ovat tehneet Maria Bergbom Larsson ja Ebba Witt-Brattström feministisestä näkökulmasta. Niiden taustalla vaikuttaa jo 1890-luvulla julkaistu Ellen Friesin Birgitta-tulkinta. Näissä tulkinnoissa "esifeministisen" Birgitan Maria-kulttia on nostettu erityisen voimakkaasti esille, ja 1980-luvulta alkaen Birgittakuvat kuuluvat gender-teoreettisen tutkimuksen kukoistukseen.

Myös neljä miespuolista tutkijaa 1900-luvulta analysoidaan lyhyesti. Richard Steffen ja Tor Andrae painottavat Birgitan intellektuaalista sivistyneisyyttä, sekä katoliset Anders Piltzin ja Lars Bergquistin kuvaukset pohjaavat Birgitan teologisen intellektuaaliin maailmanku-

vaan. Näissä ei Nynäsin mukaan kuitenkaan näy mitään erityistä "miesnäkökulmaa" Birgittaan.

Otsikko "Näen kirkkaasti?" (*Jag ser klart?*) tulee Birgitan ilmestyksen pirun tokaisusta (*Subtile ingenium*). Tässä se saa symboloida tutkijan lähestymistapaa tutkimuksenaiheeseensa ja asennetta omaan tutkimukseensa: tiettyä nöyryyttä on hyvä tuntea kun analysoi toista ihmistä. Onko yleensä mahdollista kirjoittaa elämäkertaa, miten hagiografia ja biografia eroaa toisistaan? Nämä kysymykset toimivat eräänlaisena tutkimuksen motiivina. Nynäs onnistuu nivoamaan tutkimuksensa osaksi tämänhetkistä teoreettista keskustelua biografian mahdollisuuksista historian tutkimuksen menetelmänä. Historiantutkijoista Nynäs viittaa lähinnä Rolf Torstendahlin, Inger Larssonin ja Göran Hermerénin sekä Ulf Zanderin Ruotsin tutkimusta koskevaan aatehistorialliseen tutkimukseen.

Lukija saa nauttia myös kaunokirjallisesta taustastaan tunnetun Nynäsin fantastisen rikkaasta kielenkäytöstä (Nynäs on julkaissut monta runokokoelmaa). Lukija voi jäädä miettimään, mitä seuraa tämän teokseen jälkeen. Kansainvälistä Birgitta-tutkimusta riittää yllin kyllin tutkittavaksi 1800- ja 1900-luvulta – näkyköhän siinä samoja trendejä vai ovatko näkökulmat erilaiset Skandinavian ulkopuolella? Nynäsin kenttä on myös teoreettisen biografia-tutkimuksen puolella laaja. Jo alussa hän kysyy: "Är en biografi ingenting annat än tidens och idéhistoriens lackmuspapper?"

Myöhemmin Nynäs toteaa:

”När vi använder Birgitta-biografierna som tidens lackmuspapper ser vi en tydlig idéhistorisk kurva: från införståddheten i kristendomen via jämförande tolkning och slutligen, hos Bergh, en återintroducering i den kristna tankevärlden för inte bara en avkristnad publik utan ett delvis nyhedniskt samhälle.” (s. 229)

Lopussa Nynäs palaa taas kysymykseen elämäkerran roolista historiantutkimuksessa. ”I Birgittabiografierna avspeglar sig även vetenskapliga ’paradigmskiftet’ och nya forskningsriktningar” (s. 466), hän toteaa oman tutkimuksensa lisästä biografia-tutkimuksen ajankohtaiseen keskusteluun. Nynäsin teos tulee varmasti kuulumaan jokaisen uskottavan Birgitta-tutkijan kaanoniin.

Eva Abl

Imperiumin muistaminen kollektiivisena ilmiönä

Georgely Romsics: Myth and Remembrance. The Dissolution of the Habsburg Empire in the Memoir Literature of the Austro-Hungarian Political Elite. CHSP Hungarian Studies Series No. 8. New York: Columbia University Press 2006. 272s.

■ Miten oma kokemus kääntyy osaksi kollektiivista muis-

tia? Miten oma elämä kontekstoituu ajatuksissa ja kielen ilmauksissa osaksi yhteistä sukupolvikokemusta? Mitä yksilö antaa yhteisön ja mitä yhteisö yksilön muistille? Nuoren unkarilaistutkijan Gergely Romsicsin (s. 1977) uusimmassa teoksessa tämä teema tuodaan esiin historian suurena kysymyksenä tunnetun tematiikan, Itävalta-Unkarin kaksoismonarkian hajoamisen kautta.

Habsburgien monarkian hajoaminen 1918 ja sen seurauksena uudelleen rakennettu Keski- ja Itä-Eurooppa, monikansallisuuden perintö ja uusien poliittisten yksiköiden luominen ovat kiinnostaneet ja kiinnostavat edelleen monia tutkijoita. Teema on edelleen ajankohtainen myös poliittisella ja populaarilla tasolla: sitä tarjoillaan romantisoituna versiona turisteille tai Euroopan yhtenäisyyttä representoivana kuvana eurooppalaisuudesta. Unkarissa poliittinen keskustelukulttuuri ammentaa lisäksi edelleen osan teemoistaan monarkian aikaisen historiallisen Unkarin perinnöstä.

Unkarissa Kodolányi János korkeakoulussa Székesfehérvárissa apulaisprofessorina toimivan Romsicsin tutkimus on julkaistu alunperin unkariksi nimellä *Mitosz és emlékezet* vuonna 2004. Gergely Romsics on epäilemättä kirjoittanut teostaan ympäristössä, jossa Habsburgien monarkian merkitys ja etenkin kysymys Unkarin olemuksesta ovat edelleen ajankohtaisia. Romsicsin tutkimuksessa Itävalta-Unkarin kaksoismonarkia ja sen hajoaminen ovat läsnä muistamisen kohteina, eivät ilmiöinä sinänsä. Analyysin kohteena ovat itä-

valtalaisen ja unkarilaisen poliittisen eliitin muistelmissa 1919–45 esiintyneet tulkinnot monarkiasta. Romsicsin tutkimus liittyy mitä ilmeisimmin myyttejä, identiteettejä ja menneisyyden symboleja esiintuoviin 1990-luvulta nousseisiin keskieuropalaisiin tutkimus-suuntauksiin.

Perinteinen, suorastaan toituuksia julistanut historiakulttuuri, jossa historiaa on voitu luoda varsin kirjavatasoisen lähdekritiikin keinoin, on saanut näin rinnalleen monitieistä otetta tavoittelevia tutkimuksia. Romsicsin korostaa tutkivansa sitä, miten muistetaan, ei historiallisia totuuksia. Tavoitteena on ollut etäännyä historiasta, ei selittää menneisyyttä tai tuoda sitä lähemmäksi. Vaikuttaa siltä, että irtautuminen ”an sich” tutkimuksen genrestä on ollut tärkeää kirjoittajalle, koska hän muistuttaa tekstinsä keskeisissä kohdissa, ettei hänen tutkimuksessaan ole kyse historiallisten faktojen tutkimisesta – muistelmien käyttämisestä ensikäden lähteenä monarkian hajoamisen syihin. Tekisi mieli kysyä, kuka näin tekisikään? Korostus tuntuu jopa turhalta nk. ”uusien” tutkimusotteiden ollessa jo itse asiassa melko iskostuneita historia-alan tiedeyhteisöihin. Kenties tämä korostus on ollut kuitenkin tarpeen ympäristössä, jossa Romsicsin avaus on todennäköisesti edelleen edustanut uutta.

Tutkimuksessaan Romsics analysoi muistelmatekstejä fiktiivisinä esityksinä menneestä. Muistelmat olivat ensimmäisiä selityksiä keisarikunnan hajoamisesta eikä niiden syntyvai-

heessa ollut historiantutkimuksen kanonisoituja tulkintoja monarkiasta. Nämä tekstit, kaksoismonarkian kokeneen poliittisen eliitin muistelmät, ovat hänen teesinsä mukaan kollektiivisen muistin luomia. Ne heijastelivat ryhmäintressejä, mutta samalla niissä oli omaelämäkerrallisia piirteitä. Olennaista Romsicsin lähestymistavassa – jossa hän tukeutuu Maurice Halbwachs ja Jan Assmanin teorioihin – on kirjoittajaryhmän sisäisen, yhteisen muistin korostaminen.

Toisin sanoen Romsics on kysynyt, miten sosiaalinen vuorovaikutus ympäristön kanssa säätelee muistamista. Teksti keskusteleekin toisten tekstien kanssa. Tutkimuksen tavoitteena on ollut tuoda esiin muistin vahva kielellinen luonne; kieli ympäristönsä heijastelijana. Kieli käsitteellistää muistot, joiden jäsentämisessä ja ilmaisemisessa keskeistä on muiston kollektiivisuus. Romsicsin tutkimuksen on tarkoitus olla lopulta kontribuutio mentaliteettien tutkimukseen. Hänen tavoitteenaan oli löytää eri tavat ilmaista kaksoismonarkian muistaminen ja sen kautta eri mentaliteettiryhmät kaksoismonarkiasta kirjoittaneen eliitin joukosta. Kirjoittaja ei tutkita historiallisina henkilöinä vaan muistin luojina: pääroolissa on teksti, ei kirjoittaja.

Paitsi irtautuessaan kaksoismonarkian hajoamisen historian kuvaamisesta, Romsics ei halua pitäytyä myöskään traditionaalisessa historiografisessa tutkimuksessa – toisaalta hän ei määrittele, mitä se on erotuksena hänen tutkimukselleen – vaan ottaa työkaluikseen ja

teoreettiseksi lähtökohdiksi muiden tieteenalojen lähtökohtia. Samalla hän kuitenkin pohtii monitieteisyyden ongelmaa ja rajoituksia: onko mahdollista hallita syvällisesti useamman kuin yhden tieteenalan keinoja? Inspiraatiota tutkimusotteelleen Romsics on saanut 1990-luvulla Budapestissa toimineesta, yhteiskuntatieteellisestä tutorointipiiristä, Láthatatlan Kollégiumista (Invisible College).

Muistelmateksteistä Romsics on löytänyt kolme ryhmää kaksoismonarkian kokeneesta sukupolvesta. Hän ei nojaa jaottelussaan kirjoittajien persoonaan, ikäryhmään tai elämäntapaan, vaan teksteihin. Jaottelu perustuu toisin sanoen ryhmien kollektiivisen muistin pääpiirteisiin: miten ne loivat ja välittivät yhteistä muistia. Kirjoittaja tulkitsi menneisyyttä ryhmänsä jäsenenä ja vastavasti yksittäinen tulkinta ruokki ryhmän omaa käsitystä itsestään.

Eliitti, jonka tekstejä Romsics on analysoinut, koostui entisen Itävalta-Unkarin saksalaisista ja unkarilaisista vaikuttajista, jotka monarkian hajoamisen jälkeen edustivat häviäjiä. Hän on rajannut pois muiden kansallisuuksien edustajat, elleivät he sitten identifioituneet ensisijassa imperiumiin. Romsicsin rajauksessa poliittiseen eliittiin kuuluivat valtiokoneiston vaikuttajat kuten ministerit, korkeat upseerit, puolueiden ja paikallishallinnon vaikuttajat.

Romsicsin löytämät eliitin diskursiiviset piirteet antavat kuvan kolmesta erilaisesta muistista ja sosiaalisesti erikoistuneesta ryhmästä. Hän on

löytänyt nämä pääryhmät ilmeisen mutkattomasti noin sadan tekstin joukosta: historiaan tukeutuva imperiumin eliitti eli vanhat itävaltalaiset, Unkarin eliitti ja kolmanneksi uuteen Itävaltaan enemmän tai vähemmän sitoutuneet Itävaltan saksalaiset.

Vanhon itävaltalaisen eliitin imperiumin eliitin teksteille oli ominaista kaipuu menneeseen ja dynastiakeskeisyys. Vanhan ja uuden välillä oli kuilu ja uusi tilanne oli johtanut identiteetin etsimiseen. Habsburgtutkimuksissa esiintyvät monikansallisuuden ihmeisiin liittyvät anekdootit tulevat esiin Romsicsillakin: esimerkiksi kertomuksessa siitä, millä perusteilla ihminen saattoi valita itselleen uuden kansallisen tai valtiollisen ”kodin”. Varsinainen hajoamisen syy oli sotatapahtumissa, ei monarkian rappiossa – toisin sanoen ulkoiset tekijät selittivät tuhoa. Näille teksteille oli ominaista sairausmetaforien käyttö, jonka Romsics selittää Euroopan sodanjälkeisillä epidemioilla.

Romsics ei operoi tutkimuksessaan viholliskuvien tai toiseuden käsitteillä, mutta eri muistamistapojen pääryhmät olisivat todennäköisesti hahmottuneet niidenkin avulla. Esimerkiksi vanhojen itävaltalaisen teksteissä nationalismi ja erityisesti Unkari olivat monarkian vihollisia. Vanha itävaltalainen ja unkarilainen eliitti olivat tulkintoineen ehkä kauimpana toisistaan. Kun suprakansalliseen valtioon sitoutunut imperiumille uskollinen eliitti näki Unkarin syntipukkina, Unkari-keskeisissä teksteissä korostui imperiumin sekundäärisuus historiallisen

Unkarin merkitykseen nähden – toisin sanoen Wienin vastaisuus. Romsicsin mukaan vanhat itävaltalaiset kirjoittivat monarkian hajoamisen tragediata, kun taas unkarilaisteksteille oli ominaista traagis-sankarillisuus: historiallisen Unkarin häviö, mutta samalla Unkarin kunnia. Kaikille Unkariin fokuoiville kirjoittajille oli yhteistä Trianonin rauhansopimuksen kuvaaminen tragediana. Avainkirjoittajana Trianon-metaforien luomisessa oli kreivi Albert Apponyi, joka oli 1920 johtanut Unkarin rauhandelegaatiota Pariisissa. Trianoniin assosioiti kuolema, mutta samalla uuden ajan koittamisen mahdollisuus. Erityisesti unkarilaisen ”oikean kansallismielisen” eliitin aktivismi oli vastakohta vanhojen itävaltalaisen passivismille: ajatukselle sitä, ettei tilanteesta ole ulospääsyä.

Problemaattisin ja epäyhtenäisin ryhmä Romsicsin jaotuksessa on saksalais-itävaltalaisen eli uuden Itävallan edustajien ryhmä, jonka tekstit olivat niin 1920-luvun austromarxistien kuin 1930-luvun austrofasisistienkin kirjoittamia. Ensisilmäyksellä poliittisten kilpailijoiden niputtaminen samaan ryhmään, uuden Itävallan edustajiksi, tuntuu problemaattiselta, kun asiaa tarkastelee Itävallan poliittisen- ja aatehistorian valossa ”an sich”. Ryhmä rajautuu kuitenkin uskottavaksi vanhoihin itävaltalaisiin tehtävän vertailun avulla. Uudet itävaltalaiset erosivat vanhoista siinä, että uusien teksteissä tulee esiin jatkumon läsnäolo, uuden ja vanhan välinen silta kuilun sijaan. Heidän tekstinsä kertovat identifioitumisesta

Itävallan saksalaisiksi vanhojen korostaessa ensisijassa imperiumia ja vasta toissijaisesti saksalaisuutta. Toimiminen uudessa tilanteessa ei kuitenkaan merkinnyt sitä, että ryhmä olisi sitoutunut uuteen sellaisenaan: vaihtoehtoja haettiin uuden Itävallan rajojen takaa ja menneisyyden malleista.

Vaikka Romsics on löytänyt kolme muistamisen pääryhmää ja niiden alaryhmät, hän muistuttaa kuitenkin muistamisen moniäänisyydestä. Ehkäpä tälle yksilöllisyydelle ja yksilöllisten erojen selittämiseksi olisi voinut löytää enemmän tilaa? Nyt tutkimuksessa painottuivat ydinajatuksena kommunikatiivisen ja kollektiivisen muistin käsitteet ja ajatus siitä, että maailman tulkitseminen ei perustu vain yksilön kokemuksiin, vaan on tulosta sosialisatioprosessista. Toisin sanoen Romsics tulkitsee omaelämäkertoille tyypillisen oman kokemuksen jäsentämisen lähes puhtaasti yhteisösidonnaisena ilmiönä. Teoksessa onkin rajattu henkilökohtaiset motiivit tai kirjoittamisajankohdan vaikutus merkitykseltään sekundäärisiksi.

Jatkossa olisi kiinnostavaa tutkia, mikä suhde eliitin teksteillä oli ensimmäisiin historia-tieteeksi otsikoitaviin tulkintoihin monarkian hajoamisesta. Entä mikä suhde niillä oli muuhun yhteiskuntaan, myös massoille esittäytyneisiin diskursseihin: lehdistöön, kaunokirjallisuuteen, näytelmiin ja koulukirjoihin. Muistamisen periodia on myös mahdollista laajentaa kohti nykyaikaa. Vuonna 1918 hajonneen monarkian muistamisen ajankohdaisuus näkyy esimerkiksi

Habsburg-sanana vilahdamisena Euroopan Unionista käytävässä keskustelussa. Monarkian mytologisoiminen, epäonnistumisen ja suuruuden samanaikainen läsnäolo, monikansallisuuden ja dynastisuuden historia ruokkivat tulkintoja, jotka näkyvät esimerkiksi keski- ja itäeurooppalaisten suhtautumisessa muukalaisuuteen ja Euroopan Unionin laajentumiskeskustelussa.

Mari Vares

Julmaa sotaa

Kustaa H. J. Vilkkunen: Paholaisen sota. Teos 2006. 352 s.

■ Vilkkusen kirja alkaa takaa-ajokohtauksella, jossa venäläiset sotilaat ottavat sotasaaliikseen oululaisen kauppiaan pojan Kustaa Lillbäckin aukiolla uuden vuoden aattona jossain pitkän hiihtomatkan päässä.

Siitä alkaa Lillbäckin tarinaa seuraileva kuvaus isonvihan ryöstelystä, kidutuksista ja mielivallasta. Vankina Lillbäck liittyi venäläisiin joukkoihin ja syyllistyi, myöhemmän ruotsalaisen oikeudenkäynnin kuvausten mukaan, pahempiin julmuuksiin kuin moni venäläinen. Tarinan loppupuolella ensimmäisen uhrin seuraavat uhrin saavat kostontapaisensa, kun Lillbäck menettää kätensä ja päänsä.

Suurin osa julmuuksista on tietysti hyökkääjän ja miehittäjän, mutta lienee tämän sukupolven oikeuksia korostaa sitä,

että Paholaisen sodan joukossa oli monia kotimaisia pikkupiruja. Se voi myös olla hyvä huomio, että vainoja ja kansanmurhia on Suomenkin historiassa useammassa kohdassa.

Kuvaus on piinallisen, pahoinvointia aiheuttavan yksityiskohtaista. Sitä voi tosiaan kutsua tiheäksi, vaikka Vilku- na välttää kaikkea metodisiin keskusteluihin viittaavaa. Teos on suunnattu ns. suurelle lukevalle yleisölle. Kuvaus sinänsä on elävää ja juoni kuin modernistisesta, pessimistisestä romaaniasta.

Työn rakenne muuntelee mikrohistoriallisia tutkimuksia. Se liikkuu Kustaa Lillbäckin, muiden esimerkkitausten ja sodan kulun välillä. Se liittyy arjen historian ja alhaalta päin lähestymisen perinteeseen – mutta ”tavallisina” sen kuvaamia ihmisiä tuskin voi pitää. Lillbäckin tarina muodostaa työstä huomattavan osan, samoin sen materiaalista. Tarina on tosiaan pitkä ja siitä irtoaa paljon erilaisia mielivallan kuvauksia. Yksikään niistä ei varmaan sinänsä ole poikkeuksellinen, mutta totta kai oikeudenkäynnin syyttävä materiaali painottaa hirveyksiä selviämisen kustannuksella myös uhrien kertomuksissa omista kokemuksistaan.

Toki teoksessa käsitellään pahuuden ja mielivaltaisen julmuuden alkuperääkin. Siinä annetaan ymmärtää, että ison vihan aika ja jatkuvat julmuudet sinänsä synnyttivät ihmishirviöitä. ”Sota-aika ja miehitysvalta muuttivat kansanomaisia moraalinnormistoja merkittävällä tavalla... Pahimmillaan näytti siltä, että ihmiset pysyt-

telivät hengissä täysin moraalittomin keinoin”, Vilku kirjoittaa. Lillbäckin tarina tuntuu paikoitellen menevän hengissä selviämistä pitemmälle ja kertovan julmuudesta nauttimisesta.

Sota-aika ja poikkeusolot ja traumaattiset kokemukset saattavat synnyttää ihmishirviöitä. Näin on kaikissa vainoissa. Silti ihmishirviöt ovat yksittäistapauksia, eivätkä poikkeusolot riitä vainon ja mielivallan yleiselitykseksi: jos paha syntyy pahasta, väkivalta väkivallasta ja mielivalta mielivallasta, jää ihmettelyn aiheeksi, miksi suurempi osa ihmisistä ei ison vihan tai muidenkaan vainojen aikana lopulta itse sortunut väkivaltaan, julmuuteen tai edes tavallista suurempaan itsekyyteen oloissa, joissa oman nahan pelastaminen oli kovan työn takana. Väkivallan katse- lu vierestä ja jopa hiljaa hyväksyminen on tietysti moraalisesti väärin, mutta sittenkin se on vielä eri asia kuin sen aiheuttaminen omilla teoilla tai käskyillä. Tämäkin pätee myös muihin kansanmurhiin ja vainoihin. Myös Vilkun kirjassa on lukuisia esimerkkejä siitä, miten kärsimys ei nosta esiin pahaa, jos ei jalostakaan. Pikkemminkin vaikeat olot kuluttavat voimat ja luottamuksen ja jättävät tilalle vain väsymyksen, alistumisen ja kyynisyyden – eivät hyviä ominaisuuksia, mutteivät vielä varsinaista pahuuttakaan. Vilku sen sijaan keskittyy valitsemansa kirjan nimen mukaisesti sodan pahimpaan puoleen.

Kaikesta käy kyllä ilmi, että Vilku tuntee Suuren Pohjan sotansa. Sen sijaan jonkinlainen ongelma on, ettei Vilku-

selitä näkemyksiään ja tietojaan. Joitain yleisiä huomioita venäläisen väen ylilyöntien yleisyydestä, asukkaiden omaisuuden menetysten suuruudesta ja vastaavista asioista riipotellaan tarinan väliin. Mitään yleisempiä teorioita ja selitysmalleja ei esitellä, eikä niiden oleteta kiinnostavan tavoiteltua ”suurta yleisöä”. Näin siitäkin huolimatta, että kun nyt miehityshallintoja, vainoja ja julmia kansanmurhia on meilläkin eri puolilla maailmaa, myös niitä koskevia poliittisia, psykologisia, taloudellisia ja historiallisia teorioita on tarkastelu uudella innolla. Tuntuu tilaisuuden hukkaan heittämiseltä, ettei niiden kanssa käydä keskustelua, vaan kirja pysyy tiukasti omissa lähtökohdissaan ja omassa monologissaan. Jos nyt tehty ratkaisu antaa lukijan itse miettiä kirjan tarkoitusta ja ihmisen julmuuden syitä, se myös mahdollistaa kirjan lukemisen pelkkänä julmuuden kuvauksena.

Raisa Maria Toivo

”La langue du Perkelä!”

Katja Huumo: ”Perkeleen kieli” – suomen kieli ja poliittisesti korrekti tiede 1800-luvulla. Societas Scientiarum Fennica. Bidrag till kändedom av Finlands natur och folk 166. Helsinki 2005.

■ Kun Turun akatemiasta vuonna 1828 tuli Helsingin keisarikunnan Aleksanterin yli-

opisto, suomen kieltä varten ei ollut olemassa vielä yhtään akateemista virkaa. Muuttoa seuraavana vuonna 1829 perustettiin suomen kielen lehtoraatti, koska papeiksi ja virkamiehiksi aikovien opiskelijoiden oli tulevien virkatoimiensa takia syytä oppia ainakin auttavasti puhumaan ja kirjoittamaan suuriruhtinaskunnan enemmistökieltä suomea. Opetuskielenä oli ruotsi. Suomen kieltä ei käytetty opetuksen tai tutkimuksen kielenä yliopiston muissakaan aineissa, ja miksi-pä olisikaan käytetty, kun myös kaikki yliopistoon johtava koulutus annettiin muilla kielillä, latinaksi, ruotsiksi tai saksaksi.

Sata vuotta myöhemmin tilanne oli aivan toinen. Maassa oli kolme yliopistoa, kaksikielisen Helsingin yliopiston lisäksi ruotsinkielinen Åbo Akademi ja suomenkielinen Turun Yliopisto. Yliopistoon pyrkivien opiskelijoiden enemmistö oli käynyt oppikoulunsa suomeksi, ja samalla kielellä saattoi yliopistossa jatkaa vaikka tohtoriksi ja professoriksi asti. Herrasväki puhui suomea salongeissa kahvikupposen ääressä, kaupunkien kaduilla ja hienoissa kauppaliikkeissä. ”Perkeleen kielestä” oli tullut sivistyskieli.

Katja Huumon väitöskirja ei edes pyri kuvaamaan sitä monimutkaisten prosessien vyyhteä, jonka tuloksena oli suomen kielen vakiintuminen tieteen ja sivistyksen kieleksi. Sen sijaan Huumo tarkastelee konstruktivistisesta näkökulmasta kahta pioneeria, jotka 1800-luvun puolimaissa kumpikin omalla tavallaan pyrkivät särkemään suomen kielelle ra-

kennettua yhteiskunnallista karsinaa. Suomi oli perinteisesti ollut oppimattoman maalaisväestön kieli, jota suomalaisten itsensä lisäksi ymmärsi vain luterilaisten Jumala, ja sellaiseksi useimmat yhteiskunnan yläluokkien edustajat halusivat – tai pelkäsivät – sen jäävänkin. Suomen kielen arveltiin olevan niin kehittymätöntä ja kehityskelvetonta, että sen käyttäminen tieteen kieleenä olisi toivotonta tai koituisi peräti tieteen vahingoksi. Pahimmassa tapauksessa suomen kielen kautta saattaisi koko yhteiskuntaan levitä rappio tai anarkia. Fennomaanien ja suomen kielen voittokulkua kamoksuva senaatin talousosaston varapuheenjohtaja Lars Gabriel von Haartman käytti suomen kielestä vuonna 1856 yksityisessä kirjeessään nimitystä ”la langue du Perkelä”, Perkeleen kieli.

Huumon tarkastelemat suomen kielen esitaistelijat olivat Erik Alexander Ingman ja Johan Henrik Eklöf. Kumpikin tarjosi vuonna 1849 julkaistavaksi suomenkielistä tieteellistä artikkelia, Ingman Suomen Lääkäriseuralle ja Eklöf Suomen Tiedeseuralle. Kumpikaan seura ei ollut aiemmin julkaisut mitään suomeksi, eikä suomen kielellä ollut ollut mitään muutakaan roolia niiden siihenastisessa toiminnassa. Tämä ei kuitenkaan ollut poikkeuksellista, päinvastoin se oli sääntö. Kuten Huumon laatimasta liitetäulukosta (s. 208) ilmenee, jopa suomen kielen asiaa edistämään perustetun Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Suomi-sarjassa vain pieni osa artikkeleista oli alkuaikoina suomenkielisiä. Esimerkiksi vuo-

den 1848 niteessä ei ollut yhtään suomenkielistä kirjoitusta. Seuran pöytäkirjojakaan ei pystytty pitämään suomeksi, vaikka niin oli alun perin päätetty ja aivan ensi alkuun tehtykin. Irma Sulkunen on kirjoittamassaan Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran historiassa todennut, että suomi alkoi päästä tässäkin seurassa voitolle vasta 1850-luvun jälkipuoliskolla.

Näissä oloissa tieteellisen artikkelin kirjoittaminen suomeksi vuonna 1849 oli melkoinen suoritus ja samalla uhkayritys. Malleja ja esikuvia ei juuri ollut, eikä tieteen eri aloilla ollut vakiintunutta perussanastoakaan. Lääketieteen osalta kynnystä tosin madalsi se, että suomenkielisiä lääkärikirjoja oli kirjoitettu jo 1700-luvun lopulta lähtien, mutta käytännöllisiksi oppaiksi tarkoitetut jokamiehen lääkärikirjat olivat tietysti aivan muuta kuin tieteelliset tutkimukset.

Toisaalta ajan henki innosti toimintaan. Kalevalan ilmestyminen oli saanut ainakin osan kansasta ja myös sivistyneestä kansanosasta uskomaan suomalaisten henkisiin kykyihin. J. V. Snellman innosti opiskelijoita ja nuoria tutkijoita kirjoittamaan suomeksi. Suomen kirjakielen ja varsinkin sanaston kehittäminen oli jokapäiväistä puuhaa, jota harrastettiin erityisesti lehtikirjoituksissa ja kirjallisuutta käännettäessä. Uusia sanoja saattoi ehdottaa ilman erityistä kielitieteellistä pätevyyttä kuka tahansa, jolla oli riittävästi rohkeutta, harrastusta ja kielitaitoa. Ahkera ja menestyksekkäs sanaseppo oli esimerkiksi jyväsyläläinen lääkäri ja koulumies Wolmar

Schildt (Kilpinen), jolla ei ollut mitään täsmällistä käsitystä suomen kielen rakenteesta ja sananmuodostussäännöistä.

Ingmanin artikkelin otsikko oli "Ovatko taudit itsenäisiä, eläviäsiä olentoja?" Aihe liittyi kiinteästi nykyaikaisen lääketieteen syntyyn ja käsitteli vanhan ja uuden tautiopin perusasioita, jotka koskettivat jokaista lääkärinä ja potilasta. Molemmilla opeilla oli nimiltä tunnetut kannattajansa: vanhan tautikäsitteiden edustaja oli lääketieteen professori Immanuel Ilmoni, uuden tiedon esittäjä oli saman yliopiston lääketieteen apulainen Ingman. On vaikea kuvitella, ettei asiasta olisi tässä tilanteessa tullut arvovaltakysymystä julkaisukielestä riippumatta. Vanhan ja uuden koulukunnan avoin törmäys saattoi pahaan välikäteen myös vanhan kannan edustajan ystävät ja virkaveljet, joiden tiedemiehinä piti suhtautua avoimesti ja objektiivisesti uuteen tietoon mutta samalla olla solidaarisia vanhalle kollegalleen.

Eklöfin kohdalla ei ollut samanlaisia ongelmia. Eklöfin lyhyt artikkeli käsitteli jäidenlähtöaikoja Kokemäenjoessa vuosina 1801–49. Suurin osa sen sisällöstä oli taulukkomuotoista numerotietoa ja laskuesimerkkejä. Metodisesti se ei ollut mitenkään innovatiivinen, sillä kuten Eklöf itse artikkelinsa alussa kertoi, Suomen Tiedeseuran perustaja, fysiikan professori Gustav Gabriel Hällström oli jo seuran toimitusten ensimmäisessä osassa julkaisut vastaavanlaisia tietoja useiden muiden jokien jäidenlähtöajoista.

Huumo päätelee aivan oi-

kein, että myös henkilökohtaisilla seikoilla oli osuutensa prosesseissa. Kirjoittajien taustat ja elämänvaiheet olivat varsin erilaiset. Ingman, jota ystäväpiirissä nimitettiin Santeriksi, oli syntynyt Lohtajalla vuonna 1810 ja oppinut pienestä pitäen sekä suomea että ruotsia. Hän oli opiskellut lääketiedettä Helsingin yliopistossa ja väitellyt tohtoriksi erinomaisin arvosanoin vuonna 1840. Toimittuaan ensin kaupunginlääkärinä Kristiinankaupungissa hän pääsi kirurgian ja lapsenpäästöopin apulaiseksi Helsingin yliopistoon, teki kaksi laajaa opintomatkaa Eurooppaan ja perehtyi sen ajan modernin lääketieteen uusiin tautikäsitteisiin sekä mikroskooppeihin ja muihin uusiin tutkimuslaitteisiin. Kotiin palattuaan hän hoiti ajoittain lääketieteen professorin virkaa, johon hänet myöhemmin nimitettiin vakinaisesti. Hän oli Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran perustajajäseniä, ja lääketieteellisten opintojensa ohella hän oli suomentanut klassista runoutta ja kokeillut itsekin heksametrien kirjoittamista. Hän osallistui innokkaasti suomen kielen kehittämistä koskevaan tieteelliseen keskusteluun ja propagoi etenkin vieraskielisten erisnimien suomalaistamista.

Kokemäellä vuonna 1819 syntyneen Eklöfin alkuperäinen äidinkieli oli suomi, mutta ruotsinkielisen koulun käytyään hän oli samalla tavalla kaksikielinen kuin muutkin opintielle lähteneet suomalaiset. Hän aloitti yliopisto-opintonsa vuonna 1839 ja sai parin vuoden kuluttua amanuenssin paikan J. J. Nervanderin johtamassa magneettisessa observa-

toriossa, jossa hän monien muiden vähäpätöisten kollegojensa lailla teki rutiiniluontoisia magneettisia havaintoja. Tutkimuslaitos oli kuitenkin uusi ja merkittävä, ja nuori amanuenssi kutsuttiin Suomen Tiedeseuran pitämään kaksi esitelmää revontulista, toisen latinaksi ja toisen ruotsiksi. Vuonna 1843 Eklöf pääsi siirtymään tähtitieteelliseen observatorioon, jota hän väliaikaisesti johtikin runsaan vuoden ajan vakinaisen johtajan Gustaf Lundahlin kuoltua. Eklöf joutui useana vuonna toimittamaan suomen- ja ruotsinkielistä almanakkaa, jonka valmistamista pidettiin yliopistojen matemaatikkojen keskuudessa pikemmin kiusallisena rasituksena kuin tieteellisenä meriitinä. Toisin kuin Huumo (s. 116, alav. 4) antaa ymmärtää, Eklöf ei kuitenkaan ollut vastuussa almanakan kirjoitusten suomenkielisestä asusta, vaan tämä kyseenalainen kunnia kuului yliopiston suomen kielen lehtorille Carl Axel Gottlundille.

Vuonna 1847 Eklöf valmistui filosofian kandidaatiksi, mutta erosi kohta tämän jälkeen amanuenssin virastaan. Hän julkaisi 36-sivuisen trigonometrian oppikirjan ja ryhtyi matematiikan ja kirjanpidon opettajaksi Turun teknilliseen reaalikouluun, mutta ei viihtynyt virassaan paria vuotta kauempaa. Hän muutti Helsinkiin, teki erilaisia kirjallisia töitä, muun muassa 200 vuodeksi tarkoitettua almanakan, ja kuoli pitkälliseen keuhkotautiin vuonna 1854. Kun hän vuonna 1849 tarjosi suomenkielistä artikkelia Tiedeseuran julkaistavaksi, hän ei enää itse ollut

akateemisen tiedeyhteisön aktiivinen jäsen, ja myös Hällström, jonka tilastoille Eklöfin artikkeli oli tarkoitettu jatkoksi, oli ehtinyt kuolla.

Ingman oli oman tieteenalansa valvutuneimpia edustajia, joka oli hakenut uudet oppinsa lääketieteen mekasta Pariisista. Hänellä oli tukenaan laaja tieteellinen ja sosiaalinen verkosto. Kielimiehenä arvostettu lääkärikollega Elias Lönnrot oli hänen lähimpiä ystäviään. Eklöf oli jokseenkin tuntematon rivimies, jolta ei puuttunut älyä eikä kielitaitoa, mutta mitä ilmeisimmin sellaista itsekuria, johdonmukaisuutta ja sosiaalista lahjakkuutta, että hän niiden turvin olisi voinut raivata tiensä tiedeyhteisön eturiviin. 1800-luvulta löytyy kyllä A. J. Sjögrenin, Elias Lönnrotin ja August Ahlqvistin tapaisia esimerkkejä siitä, ettei vaatimaton syntyperä eikä edes suomenkielisyys ollut yhteiskunnallisen nousun este, jos muut asiat olivat kohdallaan. Eklöfillä ne eivät kaikesta päättäen olleet. Hänet oli vuonna 1845 kutsuttu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran jäseneksi, mutta hän ei kuullut suomen kielen tutkijoiden ja kehittäjien akateemiseen yhteisöön eikä myöskään seuran sisäpiiriin. Sulkunen ei mainitse kertaakaan edes Eklöfin nimeä seuran historiassa, saavutuksista puhumattakaan. Tiedepiirien sijaan Eklöfillä oli kumppaninaan elostelijan ja juopon maineessa ollut ylioppilas Antti Rätty, joka vietti liikuvaa elämää, suomensi uskonnollisia kansankirjasia sekä myös Alexandre Dumas'n valankumouksellisena pidetyn teoksen *Kertomus Wilhelmi*

Tellistä ja Sveitsinmaan vapauttamisesta. Huumo referoi ja siteeraa (s.129–131) Tiedeseuran esimiehen Carl Gustaf Mannerheimin ja Suomen ministerivaltiosihteerin Alexander Armfeltin kirjeenvaihtoa, jossa Rädyn ja Eklöfin tapaiset ”fennomaanit” nähtiin turmeltuneina vetelehtijöinä.

On helppo arvata, kumman tekijän laatima suomenkielinen artikkeli saavutti enemmän huomiota ja menestystä eksoottisesta kielivalinnasta huolimatta. Ingmanin kirjoitus julkaistiin kuin julkaistiinkin Lääkäriseuran Handlingarissa, Eklöfin kirjoitus torjuttiin Tiedeseuran Actasta, mutta se julkaistiin vuoden 1850 puolella ilmestyneessä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Suomikirjan niteessä 1849. Ingmanin artikkelista tuli osa suomalaisen lääketieteen historiaa, Eklöfin artikkelilla ei ole ollut mitään erikseen osoitettavaa merkitystä sen enempää suomen kielen kehityksen kuin Suomen luonnonolojen kuvaamisen kannalta. Ingmanin artikkelista syntyi melkoinen poru ja jälkipyykki sisällön takia, ei ehkä niinkään kielen. Toki asian teki Ilmonin kannalta vielä hankalammaksi se, että suomenkielisenä artikkeli levisi ainakin periaatteessa myös varsinaisten tiedepiirien ulkopuolelle, eikä tieteellisiä erimielisyyksiä voitu kaikessa hiljaisuudessa puida Lääkäriseurassa ”oss emellan”. Eklöfin artikkeli unohtui lähes saman tien kun se oli saatu pois Tiedeseuran päiväjärjestyksestä.

Huumo vertailee kiistoja ja niiden dynamiikkaa luvussa 7, joka on kovin lyhyt, vain vajaan neljän sivun mittainen.

Hän kiinnittää huomiota (s. 153) siihen, että Ingmanin artikkelin yhteydessä puhuttiin paljon kielen laadusta ja tyylistä, mutta ei kysy, oliko kielen yksityiskohtien repostelemine todellista tahtoa ja pyrkimystä kehittää lääketieteen suomea vai ehkä yritys kääntää huomio pois siitä ikävästä tosiseikasta, että artikkelin keskeisenä sisältönä oli kirjoittajan opettajan ja vanhemman kollegan tieteellisen ajattelun ja äskettäin ilmestyneen lääketieteellisen teoksen kyseenalaistaminen.

Eklöfin osalta Huumo toteaa (s. 155), ettei tämä artikkelillaan hyökännyt ketään vastaan henkilökohtaisesti eikä edes yleisellä tasolla. Tämä ei oikeastaan sovi yhteen sen kanssa, mitä hän kirjoittaa sivulla 124: Eklöf rikkoi lausumattomia sääntöjä kirjoittaessaan artikkelinsa suomeksi, ja teon taustalla oli oletettavasti Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran piirissä syntynyt ajatus Tiedeseuran höykyttämisestä samaan aikaan kun Lääkäriseura kamppaili Ingmanin artikkelin nostattamassa myrskyssä. Mannerheimin ja Armfeltin manailut (s. 130–131) todistavat, että tuo vaatimaton artikkeli liitettiin ainakin joissain piireissä moraalisesti arveluttavien ”fennomaanien” poliitikointiyrityksiin.

Huumo vetoaa monissa kohdin David Bloorin symmetriaperiaatteeseen. Symmetrian nimissä hänen olisi kannattanut yrittää ymmärtää Eklöfin artikkeleita myös kirjoittajan itsensä ja hänen tulevaisuutensa kannalta. Mannerheim saattoi olla aivan oikeassa arvellessaan, että fennomania, tässä

tapauksessa suomeksi kirjoittaminen, oli epävakasta elämää viettävälle Eklöfille viimeinen oljenkorsi kunnostautua tiedeyhteisön jäsenenä ja hyvänä suomalaisena. Suomea hän osasi erinomaisesti, koska se oli hänen äidinkieltensä, mutta muuten hänen uransa kaari oli varsin matala. Jos Eklöf olisi todella pitänyt pääasiana artikkelinsa tietosisältöä ja hänen tärkeimpänä tavoitteenaan olisi ollut saada se Tiedeseuran julkaisuun, hän olisi kirjoittanut sen ruotsiksi. Niin hän oli tehnyt ennenkin ja saanut kirjoituksensa Actaan. Tuskinpa hän niin suuruudenhullu oli, että olisi kuvitellut Tiedeseuran kielipolitiikan kokonaan muuttuvan hänen vähäpätöisen kirjoituksensa ansioista. Pikemmin hän lienee odottanut saavansa erikoiskohtelun, erityistä huomiota ja ehkä jopa kiitosta kirjoituksensa hyvästä suomenkielisestä asusta. Helsingissä oli samaan aikaan muitakin eksentriikkoja, jotka briljeerasivat suomalaisuudellaan ja jopa moukkamaisuudellaan. Tunnetuin lienee savolainen Sakari Sakarinpoika Cajander, joka talsi pitkin Helsingin katuja lapikkaat jalassa ja patalakki päässä, niisti nenänsä reippaaseen talonpoikaiseen tapaan ilman nenäliinaa ja opetti yksityisesti suomea maksua vastaan. Halukkaita oppilaita kuulemma riitti jonoksi asti. Oli niin hirveän ihanaa olla suomalainen!

Jälkeenpäin tarkastellen Eklöfin suomen kieli ei vaikuta mitenkään erinomaiselta, kun sitä vertaa esimerkiksi sanomalehti *Suomettaren* ensimmäisten vuosikertojen kieleen. Eklöfin tekstissä on oman ai-

kansa mittapuun mukaan vanhakantaisia länsisuomalaisia murrepiirteitä (esimerkiksi astevaihtelu *kulku : kulvun*), ja vierasperäisten sanojen välttäminen on pakottanut muodostamaan outoja uudissanoja (esim. *ybtisous* 'ekvaatio, yhtälö'). Eklöfin rasitteena omien joukkojen keskuudessa oli mitä todennäköisimmin juuri länsimurteisuus: kielelliset muotivirtaukset tulivat tähän aikaan Kalevalan vanavedessä itämurteiden suunnalta.

Symmetrian nimissä Huu- mon olisi kannattanut pohtia enemmän myös ruotsin asemaa suomalaisen tieteen kielenä ja syitä siihen, miksi monet ruotsinkieliset tiedemiehet niin päättäväisesti puolustivat kieltään. Nyt hän käsittelee Suomen tiedepiirien kielioloja melko ylimalkaisesti vain parin sivun verran neljännen luvun alussa. Huumo tuo kyllä useissa kohdin ilmi sen, ettei ruotsikaan oikeastaan toiminut kansainvälisenä kielenä, mutta ei jatka pohdintaa sen pitemmälle. Ruotsin kieli yhdisti suomenruotsalaisia joka tapauksessa Ruotsin tiedeyhteisöön, eikä se näinä ahtaina aikoina ollut aivan vähäpätöinen asia. Yhteydellä oli pitkät perinteet, joita monet suomenruotsalaiset haikeina muistelivat. Valtiollisen yhteyden katkeaminen oli saanut ainakin osan ruotsinkielisestä väestöstä tuntemaan itsensä juurettomiksi omassa maassaan. Sitä paitsi ruotsikin oli tieteen kielenä tähän aikaan melko nuori, ja tutkimuksia kirjoitettiin edelleen myös latinaksi 1800-luvun loppupuolelle asti. Vaatimus luopua ruotsista suomen hyväksi saattoi asianosaisten itsensä mie-

lestä hyvinkin tuntua riistetyksi riistämislähtöä ja vastikään saavutettujen etujen menettämiseltä.

Huumon työ on sujuvaa ja värikästä luettavaa. Runko ja sisältösuunnitelma ovat päällisin puolin selkeät, mutta alulukujen sisältö on jossain määrin sirpaleinen. Punaista linkkaa voi välistä olla vaikea löytää ja seurata sellaisen lukijan, joka ei entuudestaan suurin piirtein tunne ajan tapahtumia, henkilöitä ja asioiden kulkua. Yksityiskohtaista tietoa on koottu runsaasti sekä kirjallisuudesta että arkistoista, joihin läheskään kaikki ei ole uutta. Mehukkaimmat makupalat, esimerkiksi Mannerheimin ja Armfeltin ajatustenvaihto, jota Huumo selostaa Kansallisarkistossa säilyneen kirjeenvaihdon pohjalta, on purettu jo monissa aiemmissakin julkaisuissa, esimerkiksi Yrjö Nurmion tutkimuksessa vuoden 1850 sensuurista ja Matti Klingenin kirjoittamassa Helsingin yliopiston historiassa. Omien kokemustensa pohjalta Huumo kommentoi realistisesti eri instituutioiden arkistointikäytäntöjä (s. 11).

Kielentutkija keksii helposti suuren määrän kielitieteellisiä lähde- ja lähtökohtia, joita olisi voinut hyödyntää nyt käytettyjen lisäksi. Näitä en ryhdy kuitenkaan luettelemaan, koska Huumon työ ei ole kielitieteellinen, vaan se kuuluu poliittisen historian alaan. Sen sijaan totean vain, että luonnontieteen kielen suomalaistumisesta on kirjoittanut kokonaisen kirjan Uunio Saalas ja oikeustieteen kielen suomalaistumista on käsitellyt viimeksi Urpo Kangas vuoden 2001 *Virittä-*

jässä. Historiantutkimuksen alalta hyödyllinen lähde olisi ollut vuonna 1989 ilmestynyt kokoomateos *Herää Suomi*, jossa on esimerkiksi Eino Juttikkalan yksityiskohtainen artikkeli sivistyneistön kielenvaihdosta ja Pirkko Rommin ja Maritta Pohlsin erinomainen kooste suomen kielen virallisen aseman kehityksestä ja siihen vaikuttaneesta lainsäädännöstä. Eri tieteenalat suomalaistuivat hyvin eri tahtia, mutta tämä ei tule Huumon tutkimuksessa kovinkaan selvästi esiin, sillä hänelle tiede ja tieteen kieli ovat yleensä monoliitteja ja tiede tarkoittaa käytännössä niitä luonnontieteitä, joita tutkimuskohteiksi valitut seurat edustavat. Juuri näiden tieteenalojen kannalta vuoden 1849 tapahtumat olivat vain irrallisia episodeja. Varsinainen kielenvaihto tuli vasta paljon myöhemmin.

Tutkimuksen aihepiiriä ja teoksen käsittelemää ajanjaksoa silmällä pitäen on suorastaan pakko hämmästellä, ettei lähdeluettelosta löydy yhtään ainoaa Yrjö Koskisen teosta. Tarkempi lukeminen osoittaa, että Koskiseen ja hänen kannanottoihinsa on kyllä viitattu useissa kohdin, mutta kyseisiä artikkeleja ei jostakin syystä ole pantu lähdeluetteloon.

Teoksen tyyli vaihtelee tieteellisestä arkiseen, joskus taroituksellisesti (sivulla 36). Sivulla 183 esiintyvä *kananas- kel* ("Solidaarisuudesta oli enää kananas- kel demokratiaan.") lienee huumoria. Viimeisessä luvussa, jonka otsikkona on *Kuolettavat lähtölaukaukset?* (sivulta 188 alkaen), on outoja kielikuvia (*Ingmanin ja Eklöfin ampumat lähtölaukaukset*

– *osuiivat vihdoon maaliin s. 190, lähtölaukaukset eivät kuitenkaan olleet huteja, vaan ne osuivat maaleihin vuosikymmenien päästä s. 191*). Pikkuvirheitä ja epätarkkuutta löytyy jonkin verran. Esimerkiksi kirjan otsikossa esiintyvistä *Perkele*-sanasta Huumo sanoo (s. 7 alav. 3), että se on esiintynyt kirjakielessä "jo" Kristfrid Gananderin sanakirjassa 1786. Tottahan nyt Perkeleestä on kirjoitettu suomeksi Agricolasta alkaen. Suomalaisen indoeuropeistiikan uranuurtajasta Herman Kellgrenistä on tullut lääkäri sivulla 85. Yhdysmerkin käyttö sanaliittojen yhteydessä on jokseenkin systemaattisesti virheellistä. Tämä kismittää, kun historiantutkijat useimmiten kirjoittavat mallikelpoista suomea.

Suuren plussan voi antaa kuvista, jotka usein ovat kopioita erilaisista julkaisuista, kirjeistä tai muista asiapapereista. Läheskään kaikki eivät liity suoraan tutkimuksen varsinaiseen teemaan, mutta aihepiiriin kuitenkin (esimerkiksi kuva kättilöiden työvälineistä sivulla 17 tai näyte Wolmar Schildtin venykekirjoituksesta sivulla 32). Hyvä käytäntö on myös se, että kun työssä referoidaan monen eri alan tutkijoita, heidän edustamansa tieteenalat mainitaan.

Vaikka Huumon työssä käsitellään runsaan 150 vuoden takaisia tapahtumia, se on suorastaan huvittavalla tavalla ajankohtainen. Huumo kuvaillee, miten suomen kielen käyttöä ja sen aseman parantamista vastustettiin 1800-luvulla korostaen, ettei suomea ymmärretty kansainvälisillä tiedefoorumeilla. Siinä suhteessa

tilanne on täsmälleen sama nyt kuin aiemminkin. Tämän takia myös nykyisessä Suomessa vaaditaan tutkimaan ja julkaisemaan kansainvälisillä sivistyskielillä, mikä käytännössä tarkoittaa vain englantia. Tiedemiehet eivät 1800-luvullaakaan tarvinneet suomen kieltä edistääkseen tiedettä tai omaa uraansa, vaan suomen kieltä tarvittiin tieteen kieleksi, jotta suomalaisissa tiedepiireissä olisi voitu keskustella tieteen-teosta ja sen erityiskysymyksistä myös suomeksi ja siltä pohjalta olisi kieltä ja asiaa sopivalla tavalla yksinkertaistaen voitu opettaa ja sivistää myös suurta yleisöä sen omalla kielellä. Valitettavan usein tuntuu siltä, ettei tämän toiminnan tarpeellisuutta nykyään ymmärretä yhtään sen paremmin kuin 1800-luvun puolimaissaakaan. Katja Huumon väitöskirja on havainnollinen muistutus siitä, että menneisyydellä on paljon hyödyllistä kerrottavaa nykypolvelle, jos sille vain maltetaan antaa suunvuoro. Se kertoo, että epäilyksistä, vastustuksesta ja skandaaleista huolimatta suomi pääsi voitolle 1800-luvun lopulla. Muutaman vuosikymmenen kuluttua selvinnee, oliko tämä voitto ainutkertainen.

Kaisa Häkkinen

Taistelu karjalaisista

Marina Vituhnovskaja: Ros-sijskaja Karelija i karely v imperskoi politike Rossii, 1905–1917 (Itä-Karjala ja karjalaiset Venäjän imperiaalisessa politiikassa 1905–1917). Norma, Sankt-Peterburg, 2006. 384 s.

■ Marina Vituhnovskajan väitöskirja käsittelee oleellisella tavalla Suomen ja Venäjän suhteisiin ja toisistaan luomaan kuvaan aina liittyntä Karjalan kysymystä. Tässä mielessä väitöskirjan relevanssi ei rajaudu ainoastaan siihen, että se on hyvä historiatieteen opinnäyte. Se käsittelee teemaa, jolla on selvä yhteiskunnallinen ja myös ajankohtainen ulottuvuus.

Karjalan 1905–17 tapahtumia on lähestytty uudella kysymyksenasettelulla, jossa Karjalaa tarkastellaan Venäjän imperiaalisen politiikan kohteena. Arvokasta työssä on ollut myös se, että karjalaisia on käsitelty tarinan subjekteina, ei ainoastaan politiikan tekemisen kohteina. Tämä on luonut uuden näkökulman muutoin suhteellisen paljon käsiteltyihin tapahtumiin.

Venäjän Karjala – suomalaisittain Itä-Karjala – on ollut keskeinen rakennusaines suomalaisen kansallisen mytologian luomisessa. Vienan Karjalaan paikannettu Kalevala ja sinne sijoitettu autenttinen suomalaisten alkukoti on toiminut Benedict Andersonin

kuvaamalla tavalla kuvitteellisen yhteisön rakennusaineksenä Suomessa. Asetelma voidaan pelkistää niin, että ellei Vienan Karjalaa olisi ollut, olisi suomalaiskansallisten romantikkojen pitänyt keksiä se ja Kalevala jonnekin muualle.

Aiemman tehtyyn tutkimukseen nojautuen Vituhnovskaja luo perusteellisen katsauksen Suomen ja Venäjän Karjaloiden taloudelliseen ja sosiaaliseen kehitykseen. Suomalaisen lukijan kannalta rajan tällä puolella olevaa Karjalaa käsitellään ehkä liiankin yksityiskohtaisesti. Toisaalta ratkaisun voi ymmärtää siksi, että venäläiselle lukijalle historian tämä vaihe ei liene aivan itsestään selvä. Ja joka tapauksessa aiemman tutkimuksen yhteen vetävä vertaileva katsaus rajan kummankin puolen kehitykseen on keskeinen seikka, jolle tekijä rakentaa tutkimustuloksensa.

Venäjältä pääasiassa Petroskoista ja Pietarista sekä Suomesta kerätty arkistoaineisto on erittäin laaja. Tekijä on perehtynyt Vienan-Karjalan oloista kertoviin Arkangelin alueen kuvernöörin, hiippakunnan, koululaitoksen ja ortodoksisen veljeskunnan arkistoihin. Aunuksen läänin osalta on käyty läpi vastaavat arkistot sekä sen lisäksi zemstvon arkisto. Suomesta aineistoa on löytynyt kenraalikuvernöörin, ortodoksisen kirkon arkkipiispan ja Sortavalan piispan arkistoista. Venäjän imperiaalista politiikkaa on etsitty muun muassa Venäjän valtiollisen historiallisen arkiston kokoelmista ministerineuvoston, rahaministeriön, valistusministeriön ja poliisihallinnon papereista.

Moskovassa sijaitsevassa Venäjän Federaation Valtionarkistossa tekijä on lukenut poliisihallinnon asiakirjoja.

Vituhnovskaja on hyödyntänyt ansiokkaasti mikrohistoriallista lähestymistapaa. Karjalan kehityksestä piiritty lukijalle runsailla detaljeilla höystetty värikäs kuva. Karjalan ja Suomen tapahtumien vertailu Venäjän keskusvallan politiikan perspektiivistä on ollut hedelmällinen lähtökohta alueen käsittelyyn. Siksi olisi ollut hyödyllistä ja informatiivista, jos tekijä olisi suorittanut vertailua myös nyt vain lyhyesti viittaamiinsa Ukrainaan ja Valko-Venäjään. Se olisi tuonut syvyyttä ja vakuuttavuutta kysymykseen Karjalan politiikan erityisistä ja yleisistä piirteistä. Tämä ei silti tarkoita sitä, että Venäjän keskusvallan politiikka Karjalan kysymyksen ratkaisemiksi ei piirtyisi selkeästi esille.

Vituhnovskajan tutkimus on osa kansainvälistä tutkimustraditiota, jossa Venäjän imperiumin vähemmistökansoja kohtaan harjoittamaa politiikkaa tarkastellaan laajemmin Venäjän politiikan kokonaisuudesta lähtien. Tarkastelun lähtökohdana ei ole vain kapea vähemmistökansan kansallisen historian konstruointi ja legitimointi. Suomen merkitystä ja roolia Venäjän keskushallituksen Karjalassa harjoittaman politiikan osalta tarkasteltaessa tekijä on voinut nojautua suhteellisen laajaan suomalaiseen tutkimukseen, joista on mainittava erityisesti Osmo Jussilan urauurtavat Suomen autonomian ajan asemaa ja Venäjän politiikkaa käsittelevät teokset.

Metodologinen haaste tutkimukselle on ollut se, että kirjakieltä vailla olleet karjalaiset eivät itse Vienankarjalaisten liiton toimintaa lukuun ottamatta, joka sekini toimi pääosin Suomesta käsin ja merkittävässä määrin myös suomalaisten voimin, tuottaneet kirjallisia lähteitä. Karjalaisten toimintaa, näkemyksiä ja mielialoja on jouduttu rekonstruoimaan niin suomalaisten kuin venäläisten lähetystyöntekijöiden, poliisin ilmiantajien, kuulustelupöytäkirjojen ja muiden raporttien ja kertomusten sekä sanomalehtiartikkelien perusteella.

Yleiseen tietoisuuteen Karjalan kysymys nousi Venäjällä lähinnä vuoden 1905 vallankumouksen ja sen Suomeen liittyvien tapahtumien vuoksi. ”Kansojen kevät”, Suomessa eduskunnan perustaminen ja Venäjällä duuman muodostaminen, loivat uuden tilanteen. Tsaarinvallan koskemattomuus ja imperiumin jakamattomuus eivät olleet tämän jälkeen itsestäänselvyys. Suomessa aktivismi kiihtyi, mikä herätti Venäjän valtiovaltassa voimakkaan huolen niin Suomen kuin Karjalan kehityksestä. Jo aiemmin tilanteeseen oli kiinnittänyt huomiota muun muassa Ortodoksisen kirkon Suomen hiippakunta. Tämä kaikki nosti Karjalan kysymyksen periferiasta suomalaisten aktivistien ja venäläisten viranomaisten poliittisen kamppailun keskiöön. Kamppailu Karjalasta alkoi ja liittyi osaksi Venäjän laajempaa imperiaalista vähemmistökansoihin kohdistunutta politiikkaa.

Keskusvallan politiikkaa toteutti lähinnä kolme tahoa: Arkangelin ja Aunuksen lää-

nien kuvernöörit sekä Aunuksen läänin zemstvo -laitos, ortodoksiset veljeskunnat mukaan lukien lähetystyötä tehnyt ja johtanut munkki Kiprianov sekä poliisihallinto. Taustalla vaikutti Venäjän poliittinen jakautuminen panslavistis-monarkistiseen oikeistoon ja liberaaleihin suuntauksiin. Kansallismielisen oikeiston politiikassa Karjalaa tarkasteltiin lähes myyttisiin mittoihin nostetun ”pan-suomalaisuuden” tai ”suur-suomalaisuuden” ideologisen ja isänmaan yhtenäisyyden vaarantavan uhkan läpi. Karjalassa törmäsi siten vastakkain kaksi myyttiä. Toiselta puolen suomalaiskansallinen myytti Suomen ja Karjalan yhteisyydestä – Karjalan irredentan kuulumisesta erottamattomasti suomalaiseen autenttiseen kansankokonaisuuteen. Venäläistä kansallista myyttiä puolestaan rakennettiin erityisesti Nikolai II aikana talonpoikaiston vankkumattomalle uskollisuudelle tsaaria kohtaan, imperiumin jakamattomuudelle ja ortodoksiselle uskonnolle.

Vituhnovskajan johtopäätös on, että karjalaiset eivät sopineet suoraan kumpaankaan kansalliseen myyttiin siitä huolimatta, että karjalaisten lähenyminen Suomeen oli käynnissä. Hänen kontrafaktuaalinen johtopäätöksensä on, että jos vallankumous ei olisi tullut väliin, suur-Suomi olisi toteutunut parinkymmenen vuoden sisällä. Tämä on toki mahdollista kuvitella, mutta tekijältä jää kuitenkin pohtimatta vaihtoehtoisen vision mahdollisuus. Nimittäin se, että jos vallankumousta ei olisi tapahtunut, olisi Venäjän modernisointuminen, sen talouden ja kult-

tuurin vaikutuksen voimistuminen johtanut keskushallituksen lujittumiseen ja samalla Suomen kohtalon sinetöitymiseen osaksi Venäjän imperiumia. Suomi olisi menettänyt vähitellen erikoisasemansa autonomiana ja tullut integroiduksi osaksi Venäjän hallintoa yleisvaltakunnallisen, kodifioidun lainsäädännön kehittymisen myötä. Tämä kaikki on tietenkin ennen kaikkea hauskaa tutkimusten ympärillä käytävää aivovoimistelua.

Väitöskirjalla on myös toisella tavalla ajankohtaisia ulottuvuuksia, sillä sen käsittelemät Venäjän valtiollisuuden rakentamisen ongelmat, kansallisen idean ja identiteetin etsiminen ja sen suhde etniseen venäläisyyteen sekä venäläisyyden ja keskusvallan suhde vähemmistökansoihin on yhä polttava kysymys. Ei ole kulunut kovinkaan kauan aikaa siitä kun saimme lukea lehdistä Venäjän presidentin hallinnon kritiikkiä suomalaisugrilaisten kansojen ”suursuomalaisia” pyrkimyksiä vastaan. Kritiikki muistutti hämmäntävällä tavalla Venäjän 1900-luvun alun panslavistis-monarkistisen oikeiston lehdistössä viljeltyä retoriikkaa.

Tsaarin Venäjä kamppaili suursuomalaisuutta vastaan sekä kepillä että porkkanalla. Karjalaisten integroimispolitiikan työkaluihin kuuluivat muun muassa ilmskiläinen kielipolitiikka, joka muistutti Stalinilaista kielipolitiikkaa 1930-luvun loppupuolella. Sen periaatteena oli paikallisten kielten käyttäminen kyrilliikalla kirjoitettuna väestön vähittäiseksi lähentämiseksi venäläiseen kulttuuriin. Myös venä-

jänkielisen kouluverkoston laajentaminen, ortodoksisten veljeskuntien lähetystyö, liikenneyhteyksien parantaminen keskuksiin ja identiteetti-politiikka, jossa karjalaiset määriteltiin osaksi slaavilaista ja venäläistä kansankokonaisuutta, kuuluivat valikoimaan.

Suursuomalaisuutta taas vastustettiin ortodoksiveljeskuntien ja nationalististen oikeistopuolueiden vastapropagandalla ja poliisitoimenpitein. Suomalaisten toimintaa seurattiin tiedottaja- ja ilmiantoverkoston avulla, jolta saatuja tietoja poliisi käytti pidätyksiin ja muihin vastatoimenpiteisiin ryhtyessään.

Näillä toimenpiteillä ei kuitenkaan saavutettu toivottuja tuloksia, vaikkakin poliisiopeeraatiot ja hallinnolliset rajoitukset lopettivat suomalaisten toiminnan lähes kokonaan Karjalassa jo vuoteen 1907 mennessä. Niiden tehottomuuteen olivat pääsyynä Suomen taloudellinen vetovoima ja sen tarjoamat kehitysnäkymät rajaseutujen karjalaisille. Suomi tarjosi Venäjän taloudellisista keskuksista tietömien taipaleiden takana eläville karjalaisille näkymän taloudellisesta edistyksestä, paremmasta elintasosta ja myös lähetystyöntekijöiden tuomaa leipää ja avustuksia nälkäisille. Eräs suomalaisten koulujen toiminnan menestyksen tekijöistä oli nimenomaan se, että talonpoikien lapset saivat niissä ruokaa.

Vuoden 1907 jälkeen suursuomalaisuuden uhkalla peloteltua käytettiin lähinnä Suomen erityisasemaan liittyvien hyökkäysten perustelemiseen ja "nationalistis-monarkistisen"

myytin rakentamiseen tsarin ja kansan (lue talonpojat) yhteydestä. Toisaalta Karjalan virkamiehistö hyödynsi uhkakuva suursuomalaisen ekspansionistisesta toiminnasta oman karriäärinsä edistämiseksi ja perustelemaan ajamiensa taloudellisten ja poliittisten hankkeiden eteenpäin viemistä.

Karjala ei ollut kuitenkaan myöskään suomalaisille helppo maaperä. Suomalaistajien ja venäläistajien yhteinen "ongelma" oli se, että monet karjalaiset olivat joko vanhauskoisia tai jopa luonnonuskoisia eikä heillä ollut myöskään yhteistä kieltä "käännättäjiensä" kanssa. Tässä suhteessa karjalaisten vähemmistönä olleet viankarjalaiset tekivät poikkeuksen, sillä heillä ja suomalaisilla ei ollut kommunikaatio-ongelmia. Sen sijaan uskonto, vakaana säilynyt lojaalius tsaarille ja epäpoliittisuus erottivat myös heidät suomalaisista aktivisteista.

Ei siis ole mikään ihme, että niin valkoiset heimosoturiaktivistit vuosina 1918–22 kuin Edward Gyllingin johdolla Karjalaan Työkansan Kommuunin 1920 perustaneet punaiset suomalaiset kokivat monta pettymystä pyrkimyksissään voittaa karjalaiset puolelleen toteuttamaan omia "kansallisromanttisia" ohjelmiaan.

Vituhnovskajan johtopäätös on, että karjalaiset olivat lähestymässä Miroslav Hrochin tyyppittelyn mukaisesti vaiheiden A–B taitetta, jossa kansallismielinen sivistyneistö alkaa vedota kansaan ja politisoida sitä kansallisella agitaatiolla. Hänen toinen johtopäätöksensä on, että poliisitoimenpiteillä

saavutettiin ainoastaan väliaikaisia tuloksia. Pysyvät tulokset olisivat edellyttäneet karjalaisten sitomista taloudellisiin ja sivistyksellisiin toimiin tiiviimmin Venäjään. Ne jäivät kuitenkin useimmiten vain suunnitelmien asteelle. Venäjän keskuksiset eivät siten missään vaiheessa kyenneet haastamaan Suomen taloudellista, sosiaalista ja kulttuurista vetoa. Karjalassa ei toteutettu tutkittuna aikana yhtään merkittävää taloudellista hanketta ja myös suurin osa paikallisten viranomaisten kulttuurisista ja kansanvalistuksellisista aloitteista kaatui rahan puutteeseen. Kaiken lisäksi myöskään karjalaisten kielikysymystä ei kyetty ratkaisemaan kirkon miesten ja kansanvalistajien ristiriitaisten näkemysten vuoksi.

Vituhnovskajan väitöskirja on täyttännyt yhden aukon Venäjän Karjalaa ja myös Suomen autonomian aikaa käsittelevän tutkimuksen kentässä. Se auttaa osaltaan ymmärtämään Venäjän imperiaalisen politiikan kehitystä sekä monipuolistaa kuvaamme Venäjän politiikkaa muotoilleista ja eri suuntiin vetäneistä toimijoista. Kuva Venäjästä ja sen politiikasta myös Suomen suuriruhtinaskuntaa kohtaan jää torsoksi, ellemmetunne myös Venäjän sisäisen kehityksen dynamiikkaa.

Markku Kangaspuro

Ongelmana suhde aiempaan tutkimukseen

Marko Tikka: Valkoisen hämärän maa? – Suojeluskunnat, virkavalta ja kansa 1918–1921. Historiallisia tutkimuksia 230. SKS, Helsinki 2006. 260 s.

■ Suojeluskuntajärjestö, maassamme keväällä 1918 käydyin sisällissodan valkoisten voittajien kesällä samana vuonna perustama ja syksyllä 1944 jatkosodan voittaneen Neuvostoliiton vaatimuksesta lakkautettu maanpuolustusjärjestö, nousi neuvostovaltion viitisentoista vuotta sitten tapahtuneen sortumisen jälkeen maassamme laajan kiinnostuksen, myös historiantutkimuksen osoittaman aktiivisuuden kohteeksi. Asialla olivat niin entiset suojeluskuntalaiset tukijoineen, harrastajakirjoittajat, joiden suhde tutkimuskohteeseensa oli kriitikkötömän myönteinen, kuin myös akateemiset tutkijat, joiden lähtökohtana oli kriittinen, tutkimuksellinen ote Sk-järjestön vaiheisiin ja eritoten sen asemaan poliittisena vaikuttajana. Osana muita teemoja käsitellessä tutkimuksistaan suojeluskuntiin kiinnittivät tältä pohjalta huomiota jo ennen itänaapurin murrosta muun muassa Juha Siltala ja Martti Ahti. Tuija Hietaniemen väitöksessä vuodelta 1992 huomio kiintyi muun ohessa suojeluskuntiin poliisin avus-

tajina. Varsinaisena pääkohteenaan suojeluskuntajärjestö on ollut Kari Selénillä, joka kirjoitti Suomen sotahistorian komission toimeksiannosta yhdessä Ali Pylkkäsen kanssa 2000-luvun alussa ilmestyneen kaksiosaisen sk-järjestön historian, sekä allekirjoittaneella, jonka sk-järjestön urheilu- ja -nuorisokasvatustoimintaa käsittelevä, vuonna 1997 ilmestynyt väitöskirja *Valkoisen Suomen urheilivat soturit* tarkastelee myös sk-järjestön poliittista toimintaa.

Kaikki edellä mainitut samoin kuin muutkin sk-järjestön vaiheita tarkastelleet tutkijat ovat joutuneet ottamaan tavalla tai toisella kantaa myös entisten sk-upseerien Niilo Hersalon ja Hannes Raikkalan jo 1950- ja 1960-luvulla julkaisemaan kolmiosaiseen sk-järjestön historiikkiin. Samassa tilanteessa on ollut myös Marko Tikka kirjoittaessaan keväällä 2006 ilmestynyttä teostaan *Valkoisen hämärän maa*, jossa hän käsittelee ”suojeluskuntien, viranomaisten ja paikallisyhteisön välisiä suhteita vuoden 1918 sisällissodan jälkeisessä Suomessa” (s. 7). Tikan tutkimustehtävä johtaa hänet luonnollisesti pohtimaan sk-toiminnan poliittisuutta ja aiemman tutkimuksen tai sk-historiankirjoituksen suhdetta siihen. Itse asiassahan Tikan työ on tutkimustehtävänsä kautta, niin kuin pitääkin, kommentti siihen, miten aiempi historiakirjallisuus on sk-järjestön poliittisuuden mieltänyt, tai jättänyt mieltämättä. Tekijän suhde aiempaan suojeluskuntajärjestöä käsittelevään tutkimukseen ja kirjallisuuteen käy esiin hänen teoksensa joh-

dantoluvusta (s. 7–15), jonka loppuosa pitää sisällään myös normaalisti esipuheisiin – selaista kirjassa ei varsinaisesti ole – sijoitettavaa tekstiä kuten kiitokset ja vastaavat. Mikä siis on Tikan teoksen suhde aiempaan tutkimukseen?

Yhteys aiempaan sk-historiakirjallisuuteen on Tikan lähtökohtana omalle työilleen, ja siltä osin on syytä kommentoida johdannossa esillä olevia näkemyksiä. Tikka pohjaa työnsä Hersalo-Raikkalaa sekä Kari Seléniä kohtaan esittämälleen kritiikille. Sen sijaan hän ei liene lainkaan tutustunut väitöskirjaani, johon hän ei viittaa työssään missään vaiheessa ja joka ei siten myöskään löydy hänen lähdeluettelostaan. Tikka, joka työssään tarkastelee ennen muuta suojeluskuntien harjoittamaa poliittista valvontaa sisällissodan jälkeisinä lähivuosina 1918–21, huomauttaa, että ”tuolloin, enempiä kuin myöhemmin, tätä suojeluskunnan toiminnan puolta ei ole laajemmin selvitetty”. Käydessään selvittämään syitä ilmiölle hän antaa suhteestaan aiempaan tutkimukseen varsin sekavan ja puutteellisen kuvan. Tikka kirjoittaa: ”Jos suojeluskuntahistoriat olisivat avoimesti kertoneet harjoitetusta poliittisesta valvonnasta, ne olisivat samalla tulleet kertoneeksi, että suojeluskunnat olivat poliittisia toimijoita. Tämän sanominen ei kuitenkaan ole ollut mahdollista silloin, kun haluttiin korostaa maanpuolustuskunnan ylläpitoa suojeluskuntien päätehtävänä.” (s. 7) Tässä kohtaa lukija pohtii: hetkinen, ei kai tässä nyt tarkoiteta Seléniä tai jotakin muita viime

vuosikymmenen yliopistotutkijoita, kyse on varmasti Hersalo-Raikkalaan suunnatusta kriittisestä. Miksi sitä ei sanota selvyyden vuoksi suoraan?

Suuraavassa lauseessaan Tikka sekoittaa lukijaa entisesti: ”Kun suojeluskuntien historia on kirjoitettu sisältä päin – sen ovat kirjoittaneet liikkeen omat veteraanit (viite 1) ja myöhemmin paljolti maanpuolustushenkiset tutkijat ja innokkaat historian harrastajat (viite 2) – on suojeluskuntien harjoittama poliittinen valvonta ja diskriminointi paljolti sivuutettu.” Tässä kohtaa lukija kaipaa tietoa siitä, keitä ovat esimerkiksi nuo ”maanpuolustushenkiset tutkijat”. Leipätekstissä vastausta ei tule. Viitteessä 1 Tikka kertoo tarkoittavansa Hersalo-Raikkalan trilogiaa, mutta viitteessä 2 hän kirjoittaa: ”Jälkimmäisellä tarkoitetaan suojeluskuntien paikallishistorioita, joita on 1990-luvun mittaan kirjoitettu kymmeniä. Useimmat niistä ovat innokkaiden historian harrastajien kirjoittamia.” Keitä ovat siis nuo ”maanpuolustushenkiset tutkijat”?

Tikka kirjoittaa, että ”suojeluskuntaliikettä kuvattaessa sen rooli kansanmiliisinä on tarkoituksellisesti haluttu unohtaa siksi, että myöhemmät historian vaiheet osoittivat suojeluskuntien välttämättömyyden”. Hän jatkaa: ”Neuvostoliiton romahtamisesta käynnistyi maailmansotien välisen ajan historian hyvittämissä ajanjakso. Sen hengessä on tietoisesti haluttu sivuuttaa se, että suojeluskunnat olivat 1920- ja 1930-lukujen Suomessa ristiriitainen ja yhteiskuntaa jakava elementti. *Varsinkin*

(kursivointi E. V.) historian harrastajien käsissä syntyneissä paikallissuojeluskuntien historioissa tämä ajattelu näkyy hyvin selvästi.” (s. 8) Puhuessaan ”hyvittämisen ajanjaksosta” Tikka on täysin oikeassa sikäli, että 1990-luvun alkuvuosina sk-liikkeen veteraanit tulivat todellakin ulos piiloistaan ja kävivät vapaasti muistelemaan menneitä suojeluskuntavuosikymmeniään, jolloin esillä olivat tietenkin juuri sk-liikkeen maanpuolustukselliset, eivät sisäpoliittiset elementit. Tähän ilmiöön kiinnitin itsekkin huomiota oman väitöskirjani johdantoluvussa. Sen sijaan Tikka hämää lukijaa jättämällä kokonaan mainitsematta tutkimukset, jotka lähtevät kokonaan eri pohjalta kuin Hersalo-Raikkalan trilogia ja 1990-luvun alun veteraanimuistelijat.

Tikka toteaa, että ”politiikasta ei toki kokonaan vaiettu suojeluskuntaliikkeen historiankirjoituksessa” tarkoittaen Hersalo-Raikkalan trilogiaa ja jatkaa oivallisin sanakääntein: ”Hersalo antaa kyllä ymmärtää, että kommunisteja ja muita ’epäsänmaallisia’ – mikä mainio alati määrittelemätön ja siten kaiken sisäänsä vetävä termi – toimintaa valvottiin, mutta samalla hän pitää sitä maanpuolustuksellisena, ei poliittisena kysymyksenä.” (s. 9)

Näin kirjoittaessaan Tikka on täysin oikeassa. Hän olisi voinut myös tuoda esiin jo aiemmassa historiantutkimuksessa esiin tuodun kritiikin. Suojeluskuntaliikkeen avoin poliittisuus on toki tullut esiin selkeästi viimeisten kymmenen vuoden aikaisissa, tutkijoiden laatimissa suojeluskuntahistorioissa. Tikka ei ole asialla en-

simmäisenä, vaikka hän antaa-kin lukijalle sellaisen kuvan: ”Suojeluskuntien luonne enemminkin meihin ja muihin jakavana kuin yhdistävänä liikkeenä on helposti havaittavissa, jos mennään keskelle *aikalaistodistuksia* (kursivointi E. V.), kirjallisia lähteitä, sanomalehtiä ja elokuvia...” (s. 8) Vuonna 1997 ilmestyneessä väitöskirjassani vaelsin pitkään ja hartaasti *aikalaistodistusten* keskellä – myös Tikan tutkimusaiheena olevan teeman ja hänen esiin tuomansa Hersalo-Raikkalaan suuntautuvan kritiikin osalta. Hersalon ja Raikkalan teksteihin viitaten muistutan heidän tuoneen esille näkemyksensä siitä, että sk-liikkeelle olivat ”kansaa” ja ”isänmaallisia” vuoden 1918 valkoiset ja heidän ”rintamaansa” poliittisessa elämässä sittemmin jatkaneet porvarilliset puolueet. Samalla huomautin, että näin määritellen Suojeluskuntajärjestö näyttäytyy myös Hersalo-Raikkala-trilogiassa poliittisluontoisena järjestönä, joka itse asiassa rikkoi koko olemassaolonsa ajan itseään koskevien lain ja asetusten henkeä vastaan. Olihan järjestö niiden mukaan osa maan laillista järjestysvaltaa sekä puolustusvoimia ja siten virallisesti poliittisen elämän eli valkoisen ja punaisen Suomen välisen taistelun ulkopuolella.

Käytin todistajanani myös muun muassa eversti A. E. Martolaa, joka toimi suojeluskuntain väliaikaisena ylipäällikkönä vuonna 1934 ja piti puheessaan järjestön tuonkeväisessä vuosikokouksessa kaikkein tärkeimpänä sitä, että sk-laitos säilyttää siihenastisen

etuoikeutetun, kuten hän luonnehti, asemansa porvarillisen kansan sielussa. Siihen päästiin, Martola linjasi, suojeluskuntien isänmaallisella, yleisporvarillisella, epäpoliittisella linjalla. Sk-järjestön poliittinen luonne oli selviö myös sen johtomiehille. Järjestön johdossa esiintyi asian suhteen myös oivallista huumorintajua sekä kykyä itseironiaan, mitä osoitti yliesikunnan upseereiden esikuntatalonsa kahvilalle antama nimi – ”Kultainen Lahdari”. Totean väitöskirjassani myös, että suojeluskuntaliike korosti koko olemassaolonsa ajan kansallista eheyttä, yhteistä Suomen kansaa, johon kuuluivat niin johtajat, toimihenkilöt, yrittäjät, viljelijät kuin työläisetkin – mutta eivät punaiset, vuoden 1918 sisällissodan hävinneiden poliittisen työn jatkajat.

Kritisoidessaan Kari Selénin vuonna 2001 ilmestynyttä Sk-järjestön historiaa *Sarkatakkien maa* – mutta mainitsematta teosta leipätekstissä nimeltä ja tuomatta esiin sen huomattavaa merkitystä sk-historiantutkimuksessa – Tikka katsoo Selénin toteavan vasemmiston toiminnan valvomisen selvänä ja luonnollisena asiana ilman että pitäisi toimintaa erityisen merkittävänä. Ja edelleen, hän näkee Selénin korostavan suojeluskuntalaisia toimijoina, ei suojeluskuntia, ja pitävän siten vasemmistoon kohdistuneita valvontatoimia yksittäisten suojeluskuntalaisten sattumanvaraisena toimintana. Tikka julistaa tulkintansa Selénin näkemyksestä: ”Eli: suojeluskunnat toimivat keskellä poliittista yhteiskuntaa, ne valvovat poliittisia liikkeitä, mutta eivät

olleet itse poliittisia toimijoita.” (s. 9–10)

Tikan esille ottamassa tutkimuksessa Kari Selén tuo kuitenkin laajasti esiin niin suojeluskuntien toiminnan poliisin apuna kuin poliittisten lausuntojenkin antajana – valitettavasti Tikka ei hyödynnä Selénin tekstiä tältä osin käytännössä lainkaan. Lisäksi Selén osoittaa myös useaan otteeseen suojeluskuntaliikkeen poliittisen luonteen ja yhteydet jopa aktivisteihin sekä tiivistää napakasti myös sk-liikkeen näkemyksen kansallisesta eheydestä: ”Työläinen kyllä kelpasi jäseneksi, mutta ei vasemmistolainen.” Tuotuaan esiin suojeluskuntaliikkeen puolueettomuuspyrkimyksen suhteessa eri porvarillisiin puolueisiin Selén esittää kantansa suojeluskuntaliikkeen asemasta yhteiskunnassa selkeästi: ”Suhautumisessaan vasemmistoon ja oikeistoon suojeluskuntajärjestö oli avoimen poliittinen. Se oli leimallisesti ei-sosialistinen järjestö, jossa oli perustamisvaiheessa aina syksyyn 1921 otettu hyvinkin jyrkkiä poliittisia, hallitusmuotoonkin kohdistuvia kannanottoja.” (Selén, *Sarkatakkien maa*, 2001, s. 74–90, 162–165).

Tähänastisen akateemisen sk-historiantutkimuksen tuloksia mitätöiden – kyse lienee epäselvästä tavasta ilmaista se, mitä hän tarkoittaa sk-historioilla – Tikka kirjoittaa edellä kerrotun Selén-kritiikkinsä perään: ”Kun suojeluskuntajärjestön tarinat ovat systemaattisesti korostaneet suojeluskuntatyön epäpoliittisuutta, tämä korostaminen itsessään on sisältänyt täydellisen paradoksin. Vapaaehtoinen, puolisoiti-

laallisesti järjestetty asevoima tukee aina joko hallitusta, oppositiota tai vallankumousta.” (s. 10) Itse kirjoitin väitöskirjassani vuonna 1997 siitä, miten Suojeluskuntajärjestöllä oli 1920-luvulla eduskunnan porvarienemmistön luottamus ja se puolestaan saattoi kokea parlamentin enemmistön omaksi edustajakseen, koska kummallekin osapuolelle oli yhteistä kommunisminvastaisuus. Omassa aatteellisuudessaan suojeluskunnat olivat tuolloin valtiovaltaa pitäneen Valkoisen Suomen järjestö eivätkä siten vastoin asetuksia ja lakia koko kansan orgaani, huomautin.

Perustellessaan tutkimustaan Marko Tikka antaa johdantoluvussaan lukijalle kuvan, jonka mukaan suojeluskuntajärjestön poliittista luonnetta ei ennen häntä ole käytännössä kukaan tutkija tuonut esiin. Hänen kritiikkinsä Hersalon ja Raikkalan trilogiaa kohtaan on oikeaan osuvaa, mutta jostakin syystä hän ei huomioi niitä ainakin kolmea ”tiiliskiveä”, jotka yliopistotutkijoiden toimesta ja heidän käyttämiensä menetelmin on sk-järjestöstä laadittu ja joissa kaikissa otetaan kriittisesti esiin niin järjestön poliittisuus kuin myös yhteydet virkavaltaan. Myöskään ei esimerkiksi Martti Ahdin ja Tuija Hietanien väitöskirjoja ole hyödynnetty siinä mitassa kuin aihetta olisi ollut. Sama pätee myös johdannon jälkeisiin varsinaisiin päälukuihin. Tikka ei käy keskustelua aiemman tutkimuksen kanssa johdannon erikoisuuksia lukuun ottamatta.

Tästä oudosta asetelmasta huolimatta Tikan työ on hänen päästyään varsinaiseen asiaan

ja alkuperäislähteille ehdottoman kelvollista historiantutkimustyötä. Hän tuo suojeluskuntalähteisiin pohjaten esiin ansiokkaasti ja erinäisten paikallisten tapausten kautta ja niiden pohjalta tiivistäen suojeluskuntaväen suhteet niin poliisiin ja poliittiseen valvontaan, työväestöön ja työväenliikkeeseen kuin kieltolakiin, armeijaan, lehdistöön ja muihin porvarillisiin tahoihin sisällissodan jälkeisinä lähimpinä vuosina. Tikan kirja täydentää ja täsmentää kuvaamme noista aihealueista oivallisesti. Työn rakenne on toimiva ja looginen. Teoksen suurin ansio on siinä, että se kertoo aiempaa tutkimusta huomattavasti perusteellisemmin juuri erinäisten paikallisten tapausten kautta suojeluskuntien yhteyksistä lähiympäristöönsä. Myös monet ongelmat nousevat esiin: suojeluskuntalaisissa oli esimerkiksi monia kurittomia rettelöitsijöitä, järjestyksenpidossa ja työväentalojen valvonnassa sattui ikäviä ylilyöntejä, porvarillisessakin kentässä esiintyi kritiikkiä erinäisiin suojeluskuntalaisten toimiin jne. Suojeluskuntien merkittävä poliittinen ja muutoinkin yhteiskunnallinen rooli näytätty jälleen Tikan esityksessä selkeästi.

Tässä kohden on lisäksi todettava, että Tikka on toki käyttänyt eri kohdin myös kirjallisuutta, totta kai. Hyödyntämällä – niin lähteinä kuin omien tutkimustulosten pohjalta kommentoiden – nimenomaan jo olemassa olevaa aiempaa akateemista sk-historiantutkimusta, ennen muuta Selénin työtä vuodelta 2001, hän olisi voinut kuitenkin aset-

taa omat, dokumentoidut havaintonsa laajempiin yhteyksiin niin itse asiasisällön kuin tutkijayhteisön aiempien tutkimustulostenkin suhteen olipa sitten kyse sk-järjestön yhteyksistä vaikkapa poliisiin, lehdistöön tai työväestöön. Sama pätee myös hänen loppulukuunsa, jonka päätelmät suojeluskuntajärjestöstä 1920-luvun Suomessa ovat sinänsä oikeita, mutta suurten linjojen osalta jo aiemmasta tutkimuksesta suurimmaksi osaksi tuttuja.

Vielä pari pikkuhuomautusta. Toisin kuin Tikka erässä nootissaan väittää (s. 8, viite 1), Niilo Hersalo ei milloinkaan toiminut Sk-järjestön urheilujohtajana. Siinä virassa vaikuttivat herrat Kustaa Emil Levälahti (1920–31) ja Lauri Pihkala (1931–44). Ja vielä: vaikka Tikan lähdeviitemerkinnät muutoin ovat erinomaisia, pistää ikävästi silmään, ettei hän sanomalehtilähteistään merkitse lehden nimen lisäksi muuta kuin päivämäärän. Lukijaystävällistä olisi mainita myös käytetyn artikkelin nimi ja sen sivunumero.

Tekijän aiemman väitöstutkimuksen tapaan myös *Valkoisen hämärän maa* osoittaa, että Marko Tikka on pätevä historiantutkija, joka osaa operoida lähteillä ja etsiä niistä vastauksia esittämiinsä kysymyksiin. Kirja saa lukijan kuitenkin huomauttamaan, että jatkossa Tikan on syytä huomioida aiempi, omaa tutkimusaihetta käsittelevä tutkimuskirjallisuus tämänkertaista huomattavasti ponnekkaammin ja omat kysymykset aiempien tutkijoiden esittämiin tuloksiin ja tulkintoihin sovittaen. Tällä

kertaa hän tuntuu työskennelleen ikään kuin tyhjiössä, jossa aiempi omaa aihetta käsittelevä tutkimus loistaa pitkälti poissaolollaan. Siitä huolimatta Tikan teos on oivallinen lisä suojeluskuntaliikkeen historiantutkimukseen, jossa edelleen on paljon kartoittamisen varaa eritoten paikallistason osalta.

Erkki Vasara

Marko Tikka: Valkoisen hämärän maa

Mussolinin puolen valinta toisessa maailmansodassa

Pirkko Kanervo: Italia ja Suomen talvisota. II Duce Mussolini maailmanurheiman kansan apuna. Helsinki 2007. 470 s.

■ Suomen osallisuutta toiseen maailmansotaan on tutkittu sodasta lähtien, mutta tutkimus ei ole suinkaan edennyt suoraviivaisesti. Jatkosota kiinnosti 1950-luvulta lähtien myös ulkomaisia tutkijoita, ja heidän panoksensa pakotti suomalaiset tutkijat aikaa myöten luopumaan tulkinnasta, jonka keskeiset aikalaispäättäjät olivat sodalle antaneet. Näin puolustussota muuttui hyökkäyssodaksi. Toisin on talvisodan laita. Suursotaan suhteellisen etäisesti liittyneenä se on jäänyt lähes yksinomaan suomalaisen tutkimuksen kartoi-

tettavaksi, mistä sitten on seurannut, ettei tulkinta ole irtautunut aikalaistasosta. Niinpä yhä lähdetään siitä, että yksin jätetyn Suomen oli lopulta taituttava ankaraan rauhaan; muutoin uupunut armeija olisi kokonaan luhistunut.

Viime vuosina on keskusteltu talvisodasta virinnyt, mutta mielipiteidenvaihtoa ovat rasittaneet tietyt puutteet. Lähes jokainen keskusteluun osallistunut tutkija on puolustanut jo vuosia sitten lukkoon lyötyä kantaansa. Pirkko Kanervolla, arvioitavana olevan väitöskirjan tekijällä, ei tätä rasitetta ole. Hän esittää puheenvuoronsa puhtaalta pöydältä ja tekee sen hyödyntäen ulkomaista – lähinnä Italian arkistoista ammennuttua – perustason aineistoa. Kanervo on ottanut tehtäväkseen selvittää, mitä osaa talvisota näytteli Italian politiikassa. Aiheen valinta on perusteltu, vaikka vanhastaan on toki tiedetty, että Italiassa talvisota sai aivan poikkeuksellisen suurta huomiota ja että itse Italian diktaattori Benenito Mussolini toi selkeästi ilmi halunsa auttaa Suomea. Se mitä ei ole tiedetty tai ainakaan noteerattu tarpeeksi on italialaisen avun määrä, puhumattakaan siitä, että olisi tunnettu niitä syitä ja motiiveja, jotka selittävät Italian asennoitumista ja siinä tapahtuneita muutoksia.

Teos on huomattavan laaja. Tekijä on selostanut erilaisia diplomaattiraportteja ja lehtikirjoituksia yksityiskohtaisuudella, joka paikoin palvelee vain ohuesti tutkimuksen keskeistä kysymyksenasettelua. Lehtikirjoitusten käsittely on osin kaksinkertaista sikäli, että

kirjassa esitellään medialle hallituksen yksityiskohtaiset ohjeet, joita sitten varsin tarkkaan seurattiin, kyse kun oli diktaatturimaasta. Kuvauksille Italian ja Suomen yhteyksistä ennen talvisotaa – 1920- ja 1930-luvulla – uhrataan niin runsaasti tilaa (ensimmäiset 170 sivua), että teoksen nimeksi olisi hyvin sopinut ”Fasistinen Italia ja Suomi 1920-luvulta talvisotaan”. Laajuudesta huolimatta teoksesta puuttuvat saksankieliset lähteet ja tutkimukset, mitä on pidettävä heikkoutena huolimatta siitä, että tekijän hallitsemilla kielillä laaditut lähteet ja tutkimukset paljolti kattavat tätä aukkoa. Silti tekijän olisi tullut mainita tämä rajoitus – näin olletikin, kun hän tulee siihen tulokseen, että Mussolinin Suomenpolitiikkaa määräsivät ennen muuta hänen suhteensa Saksaan ja sen diktaattoriin Adolf Hitleriin.

Teoksessa lähdetään hakemaan vastausta kysymykseen, pettikö Saksa sopimuskumppaniaan Neuvostoliittoa sallimalla Italian viedä aseita Suomeen vai pettikö Italia Saksaa toimittamalla avun salaa Saksalta Suomeen. Tekijä päätyy tulokseen, jonka mukaan Italia koetti – Hitlerin kiellettyä aseiden kauttakuljetuksen Saksan läpi – viedä niitä Suomeen Saksalta salaa, mutta sallien länsiliittoutuneitten päästä perille asiasta. Tulkinta heikentää Kanervon sitä päätelmää, jonka mukaan Italian avun tautalla olivat viime kädessä maan suhteet Saksaan. Avun salaaminen Saksalta viittaa siihen, että jokin muu(kin) seikka kuin juuri Saksa painoi Mussolinin vaa’assa paljon.

Mikä seikka? Pirkko Kanervo lähtee liikkeelle Eric Hobsbawmiin viitaten siitä, että 1930-luvun tunnusomaisin piirre oli voimien kokoaminen Natsi-Saksaa vastaan, siis demokration ja oikeistoradikalismien välinen voimainmittely. Tämä peruslähtökohta ei ole kiistaton. 1920-luvun alussa Euroopassa oli vallalla vahvan eduskuntavallan ja heikon toimeenpanovallan leimaama parlamentaarinen järjestelmä. Se osoittautui liian heikoksi suojaksi kommunismin leviämistä vastaan oloissa, joissa Neuvostoliitto säilyi kansalais- ja interventiosotien läpi ja alkoi harjoittaa maailmanvallankumoukseen tähtäävää politiikkaa. Kommunismi eteni voimakkaimmin Neuvostoliiton länsinaapureissa sekä niissä maissa, joissa modernisatioprosessi (erit. maareformi) oli keskeneräinen. Sulku kommunismin etenemiselle oli asetettavissa vain rajoittamalla äänioikeutta ja heikentämällä parlamentin valtaa. Aikalaiset joutuivat valitsemaan kommunistisen järjestelmän tai oikeistodiktatuurin välillä. He valitsivat jälkimmäisen, koska se säästi talousjärjestelmän mullistukselta, vaikka veikin kommunismin tavoin kansalaisvapaudet ja ilmaisuvapauden. Tästä syystä oikeistoradikalismi saavutti voittonsa verettömän vallankaappauksen kautta. Vain Espanja ajautui sisällissotaan, johon Kanervon väitöskirjassa viitataan kovin niukasti, vaikka Italia oli siellä keskeisesti mukana ja oli ulkoministeri Cianon mukaan samoista syistä kuin se auttoi Suomea talvisodassa. Tämän tietäen Mannerheim ja Ryti ve-

tosivat nimenomaan bolshevismiin hirviön torjumiseen, kun he pyysivät Italiaa lisäämään apuaan. Kyseisen perusseikan mitätöimiseksi saksalaiset puolestaan väittivät, että Neuvostoliitto oli luopunut maailmavallankumoukseen tähtäävästä opistaan ja muuttunut nationalistiseksi. Suomen lähettiläs Eero Järnefelt kuitenkin arvioi, että Italian antibolshevistinen asenne vaikeutti ”ainakin toistaiseksi avointa asettumista Saksan rinnalle”.

Mussolinille antibolshevismi oli siis todella tärkeä sisäpoliittinen kysymys; hänen valtaantulonsa perustui nimenomaan siihen. Kanervo ei toki jätä tätä näkökohtaa kokonaan sivuun, mutta sen selkeämpi huomioon ottaminen olisi tehnyt entistä ymmärrettävämmäksi fasistisen Italian jo paljon ennen talvisotaa osoittaman suuren kiinnostuksen Suomeen: Lapuan liikkeeseen ja sen perilliseen IKL:ään. Italiassa uskottiin oikeistoradikalismien voittavan myös Suomessa. Kun sitten kävi selväksi, että Suomessa sisällissodan seurauksena rakennettu vahva toimeenpanovalta kykeni estämään kommunistien toiminnan ja oikeistokaappauksen vaaran, Italian kiinnostus Suomen ääri-oikeistoa kohtaan laimentui.

Tällaisen tausta-asetelman vuoksi Mussolini koki Hitlerin kohtalokkaana virhearviona elokuussa 1939 solmitun Molotov–Ribbentrop-paktin. Hitler tuntui sahaavan poikki sitä tukipilaria (kommunisminvasitaivisuus), johon oikeistoradikaalit järjestelmät kaikkialla nojautuivat. Kanervon mukaan Italiassa ei tiedetty paktiin liittyvästä etupiirijaosta, mikä pi-

tää paikkansa sillä lisäyksellä, että varsin pian asian oikea laita Roomalle selvisi. Sen paljastivat Puolan jako Saksan ja Neuvostoliiton kesken ja Suomen talvisota, jossa virallinen Saksa otti kylmän asenteen Suomea kohtaan huolimatta siitä, että Kuusisen hallituksen perustaminen kertoi, kuten Italian Suomen lähettiläs Rosso asian käsitti, Neuvostoliiton tähtäävän Suomen bolshevointiin. Kuuluisassa kirjeessään Hitlerille tammikuussa 1940 – sen merkitystä tekijä aivan oikein korostaa – Mussolini toi selkeästi esille sekä perustelunsa sille, miksi Suomea piti tukea, että Moskovan ja Berliinin kuhertelun aiheuttaman vakavan sisäpoliittisen uhkan omalle asemalleen.

Toisin sanoen kommunismin ja oikeistoradikalismien välinen jännite ylläpiti osaltaan eikä niin vähäiseltäkään osaltaan fasistisen Italian kielteistä asennoitumista Molotov–Ribbentrop-paktin jälkeen Saksaan ja sen myönteistä asennoitumista Suomeen talvisodan aikana. Demokratioiden ja oikeistoradikalismien välinen jännite jää tämän rinnalla toissijaiseksi.

Kanervo hylkää perinteisen käsityksen, jonka mukaan Suomi jätettiin yksin kamppailemaan idän jättiläistä vastaan. Hän pitää sitä myyttinä perustellen kantaansa sekä tarkoin tilastotiedoin että päättäjien – Tannerin ja Mannerheimin – lausunnoilla sodan jälkeen. Molemmat viimeksi mainitut myönsivät, ettei Suomi olisi kyennyt niin kauan menestykselliseen vastarintaan kuin se kykeni ilman tuntuvaa ulkomaista materiaalista apua. Ka-

nervo kiinnittää aiheellisesti huomiota myös siihen, ettei Tanner muistelmissaan mainitse Italiaa, fasistimaata, lainkaan, vaikka sen apu oli toiseksi suurinta heti Ruotsin jälkeen. Yksinjäämismyytti syntyi Kanervon mukaan ”poliittisista tarkoituksenmukaisuussyistä” jatkosotaan ja Saksan rinnalle asettumiseen liittyen. Niin se syntyi, mutta syntyi jo talvisodan aikana. Ulkoministeri Tannerin kysytyä 26.2. T. M. Kivimäeltä Tukholmassa, miten hallitus, jos se taipuisi Moskovan vaatimaan raskaaseen rauhaan, selittäisi asia kansalle, Kivimäki kehotti häntä korostamaan, että Suomi oli jätetty yksin ja että sen oli siitä syystä pakko hyväksyä ehdot. Tätä neuvoa Tanner sitten johdonmukaisesti noudatti.

Kanervo osoittaa monin kohdin, kuinka Suomi käytti länsikorttia painostaakseen Saksan joko välittäjäksi sodassa tai toimimaan muutoin Suomen hyväksi Moskovassa. Varhaisin merkintä hänellä tästä menettelystä on päivänmäärältä 15.2. Silloin Suomen lähettiläs Eljas Erkkö ilmoitti Italian ulkoministeriön edustajalle kreivi Bechille Tukholmassa, että pakottavassa tilanteessa Suomi hyväksyisi Ranskan ja Englannin avuntarjouksen. Pääministeri Ryti toisti ajatuksen Bechille neljä päivää myöhemmin. Tässä olisivat Saksan ulkoministeriön painetut aktit tuoneet lisävalaisua, sillä jo tammikuussa 1940 ulkoministeri Tanner ilmoitti juuri saman asian Saksan Suomen-lähettiläälle Wipert von Blücherille ja tiedusteli vielä, olisiko Saksalla annettavana jokin neuvo suomalaisille. Hallituksella oli

siis jo tammikuussa täsmälleen sama taktiikka kuin Summan murtumisen tapahduttua. Olisi kannattanut myös viitata siihen, että hallituksen Berliiniin lähettämä T. M. Kivimäki välitti puheena olevan kannan 19.2. Saksan ulkoasiainministeriön kansliapäällikölle Weizsäckerille, mistä sitten selvästikin seurasi Kivimäen kutsu Hermann Göringin puheille 22.2.

Selostaessaan Göringin kuuluisaa neuvoa suomalaisille 22.2. Kanervo siteeraa T. M. Kivimäen muistelmia, jossa tämä kertoo Göringin sanoneen, että ”Saksan voitettua sodan saisimme koron kanssa takaisin sen, mitä menettäisimme.” Sotasyllisenä tuomittu Kivimäki jätti kuitenkin siteerauksesta pois nimenomaisen maininnan asiasta, joka siihen Ragnar Nordströmin muistelmien mukaan sisältyi ja joka vastaa myös valtioneuvostossa kirjattuja puheenvuoroja. Nordströmin mukaan Göring sanoi: ”Takaan, että kun lyhyen ajan kuluttua lähemme sotaan Venäjää vastaan, saatte kaiken korkoineen takaisin.” Juuri ilmoitus tulevasta sodasta Neuvostoliiton ja Saksan kesken sai Rytin ja Tannerin ryhtymään hartiavoimin taivuttelemaan hallitusta hyväksymään rauha sen ankarista ehdoista huolimatta. Niin menettellessään heidän ei tarvinnut välttämättä olettaa, että Saksa voittaisi koko sodan. Riitti, kun he otaksuivat Saksan lyövän Neuvostoliiton, koska sen sodan yhteydessä Suomi saataisi valloittaa Karjalan takaisin. Ei voitu odottaa liittoutuneitten siinäkään tapauksessa, että lopullinen voitto lankeaisi niille, luovuttavan Karjalaa

Neuvostoliitolle, joka tuohon aikaan oli Saksan liittolainen, ei länsivaltain.

Kanervo ei käsittele pelosta, että hänet katsottaisiin naisena epäpäteväksi arvioimaan sotilaallisia seikkoja, juuri lainkaan tavanomaista argumenttia, jolla Suomen taipumista Moskovan rauhaan perustellaan, nimittäin tilannetta rintamalla maaliskuussa 1940. Se olisi ollut kuitenkin aiheellista eikä siihen olisi tarvittu sotilaallista asiantuntemusta; normaali lähdekritiikki olisi riittänyt. Käsitystä siitä, että armeija oli hajoamaisillaan, ovat tukemassa Lasse Laaksosen väitöskirja (1999) ja rintamakomentajien pessimistinen lausunto päivänmäärältä 9.3.1940. Jälkimmäisestä on todettu (mm. kenraali A. F. Airo), että Mannerheimin sai juuri sellaisen lausunnon kuin halusi, ja näin aivan ilmeisesti kävikin, koska Tanner torjui 8.3. ylipäällikön ehdotuksen länsiavun pyytämisestä ja ilmoitti hallituksen olevan päättävästi rauhan kannalla. Tapansa mukaan ylipäällikkö taipui edistämään hallituksen tavoitetta. Laaksosen tutkimuksessa taas on leimattu jokainen vähänkään myönteinen korkeitten upseerien aikalaislausunto sotilaallisesta tilanteesta subjektiiviseksi, jälkijättöiseksi, huonoon arvostelukykyyneen perustavaksi tai suorastaan väristelyksi, kuten hän arvioi päämajan operatiivisen osaston päällikön kenraaliluutnantti A. F. Airon ja Kannaksen armeijan esikuntapäällikön eversti Kustaa Tapolan lausuntoja. Sen osoittaminen, mikä motiivi olisi johtanut heidät suoranaiseen väristelyyn, on jäänyt esittämättä.

Vaikea on kuitenkin väittää perusteettomaksi Airon vertailua kesään 1944, jolloin yksiköt Länsi-Kannaksella hajosivat ja joukot peräytyivät epäjärjestyksessä peninkulman päivävauhdilla Viipuriin, joka luovutettiin lähes taistelutta. Silloin Suomen armeijan romahtaminen oli ylipäällikön samoin kuin useimpien komentajien katsannossa todella hiuskarvan varassa. Maaliskuussa 1940 joukot olivat Airon mukaan täysin johdon käsissä ja toteuttivat saamansa tehtävät. Summasta ne peräytyivät keskimäärin kilometrin – ei peninkulman – päivävauhdilla. Airo kiisti jyrkästi tulkinnan, jonka mukaan puolustus olisi ollut rauhan aattopäivinä katastrofaalisessa tilassa ja armeija hajoamisen partaalla. Sitä paitsi on erityisesti painotettava (minkä Kanervo tekeekin), että päätös rauhan ja samalla Saksan leiriin asettumisen puolesta muotoiltiin hallituksessa jo 25.2. eli kolmisen viikkoa ennen rauhaa.

Pirkko Kanervo katsoo, että vetoaminen sodan jälkeen Ruotsin ja Norjan kauttakulkukieltoon oli pelkkä tekosyy, kansalle tarjottu selitys sille, miksi länsiapua ei otettu vastaan. Tämä on sinänsä kiistatonta. Kuten Kanervo korostaa, rauhantekopäivänä Tanner leimasi toisin kuin sitä ennen länsiavun tehokkaaksi ja ilmoitti ainoaksi syyksi sen torjumiseen Ruotsin ja Norjan kauttakulkukielto. Näin tehtiin Ruotsista syntipukki, vaikka hallituksella näyttää todellisudessa olleen (Kanervon mukaan) sellainen käsitys, etteivät kyseiset maat ryhtyisi tehokkaaseen vastarintaan länsival-

toja kohtaan. Vahinko vain, että tekijän silmiin ei ole osunut käyttämästään Tannerin kokoelmasta tärkeää K-A. Fagerholmin kirje Tannerille 26.2. eli päivä sen jälkeen, kun Ryti ja Tanner suosittivat hallitukselle Kremlin ehtojen hyväksymistä neuvottelupohjaksi. Kannanotosta perin juurin tyrmistynyt Fagerholm epäili vahvasti hallituksen selän takana sovitus jotakin, joka koituisi muun muassa sosiaalidemokraattien vahingoksi – Tanner kun oli paitsi ulkoministeri myös SDP:n johtomies. Niinpä hän asetti omat ehtonsa rauhalle. Oli saatava eduskunta ja päämaja sekä vielä muutamia länsiavun hyväksymistä tukevista ministereistä rauhan taakse. Mikäli rauhaan kuitenkin taivuttaisiin, tuli välittömästi alkaa valmistella tehokasta kotimaista propagandaa, jossa surkea rauha pantaisiin muiden kuin suomalaisten (siis ruotsalaisten) syyksi.

Kaikki Fagerholmin asettamat ehdot täytettiin viimeistä piirtoa myöten. Fagerholm itse oli mukana Rytin johtamassa delegaatiossa Mikkeliissä, jossa Mannerheim pakotti yksityisessä puhuttelussa kenraalinsa taipumaan, vaikka nämä aluksi ehdoista kauhistuneina ilmoittivat, että "sotaa voitiin ja täytyi jatkaa". Myöhemässä propagandassa korostettiin voimakkaasti, että Ruotsin asenteen vuoksi yksin jätetyn Suomen täytyi taipua rauhaan – tai oikeastaan välirauhaan, niin kuin Kanervo aivan oikein tähdentää. Aivan teoksen lopussa hän muuttuu tämän suhteen hivenen epävarmaksi ja siteeraa Rytin sotasyllisyysoikeudenkäynnissä antamaa lausun-

toa, jonka mukaan karjalaisten evakuoiminen ja asuttaminen osoittavat Suomelta puuttuneen revanssihaluja talvisodan jälkeen. Ryti kuitenkin lähti puolustautumisessaan siitä, että jatkosota kokonaisuudessaan oli puolustussota, ei hyökkäyssota. Sitä paitsi Kanervon selostama optio-oikeus karjalaisille puhuu revanssिता-ajatuksen puolesta. Suomalaiset yrittivät Moskovan neuvottelujen loppuvaiheessa sisällyttää rauhansopimukseen pykälän, joka sallisi karjalaisten jäädä vuodeksi turvattuina paikoilleen ja päättää vasta siten, palaisivatko he Suomeen vai ei. Ehdotus raukesi Molotovin vastustukseen ja siihen, että karjalaiset äänestivät jaloillaan ja tulivat Koti-Suomeen. Ehdotuksen motiivina tuntuisi olleen yritys säästää maa miltei ylivoimaiseksi koetulta siirtolaisten huoltamiselta ja saada karjalaiset jäämään paikoilleen siihen saakka, kunnes heidät uudessa sodassa vapautettaisiin.

Teoksesta käy esille, että Suomen taipuminen rauhaan koettiin maailmalla yleisesti huomattavana diplomaattisena voittona Saksalle ja yhtä suurena tappiona länsivalloille. Tähän problematiikkaan liittyy ehkä merkittävin Kanervon saavuttama tutkimustulos. Mussolini seurasi tiiviisti talvisodan kulkua ja puntaroi sen valossa kysymystä, joka oli myös Italialle se kaikkein tärkein eli oletusta suursodan vastaisesta kulusta. Kukaan ei tiennyt silloinkaan tulevasta, mutta keskeisten päättäjien oli pakko muodostaa siitä jonkinlainen ennakkokuva, jotta he ylipääntään olisivat kyenneet teke-

mään päätöksiä. Mussolini epäili aluksi Saksan häviävän suursodan ja julisti sen vuoksi Italian ei-sotaakäyväksi maaksi. Rooman diktaattori katsoi, ettei edes Saksan ja Neuvostoliiton sopimus säästäisi Saksaa tappiolta, koska USA ei kuitenkaan sallisi läntisten demokraatioiden sortuvan vaan sekaantuisi sotaan. Suomen solmima Moskovan rauha sai Mussolinin muuttamaan kantansa. Hän katsoi suomalaisten tehneen rauhan ja luopuneen kutsumasta länsivaltoja avuksi viime kädessä siksi, että Helsingissä arvioitiin Saksan voittavan sodan. Tässä vaiheessa Mussolini ryhtyi julistamaan lähipiirilleen käsitystään, jonka mukaan Saksa tulisi vetämään suursodassa pisimmän korren. Se kanta johti hänet saatelemaan maansa Hitlerin sateenvarjon alle. Päätös tehtiin diktaattoreiden tapaamisessa muutama päivä Moskovan rauhan jälkeen. Talvisodalla oli siis merkittävä kansainvälisen tason jälkiseuraamus.

Teoksessa on paljon myös lyhyemmän kantaman kattavia uusia, perusteltuja tulkintoja. Näihin kuuluvat esimerkiksi Ahvenanmaan linnoittaminen, jonka osalta käy ilmi, että Suomi oli jo ennen sotaa suuntautunut kohden Saksaa. Kirja tuo valoa tähän saakka hämäräksi jääneeseen entisen presidentin P. E. Svinhufvudin matkaan sodan lopulla Berliiniin ja Roomaan. Matka tehtiin hallituksen tai ainakin sen pääministerin toimeksi annosta, ja sen tarkoituksena oli koettaa vaikuttaa Saksan avulla Moskovaan niin, että vähintään kaupungit jäisivät luovutettavaksi vaaditulta alueelta suomalaisille.

Kaikkineen Pirkko Kanervon väitöskirja tuo viime vuosina vihdoinkin käynnistyneeseen keskusteluun talvisodasta tärkeän lisän. Hän tuo sen perustutkimuksen tasolta ja ennen muuta sitä kautta, että talvisota kytkeytyy aikaisempaa paremmin laajempiin kansainvälisiin yhteyksiinsä. Ylipäätään teoksen ansiot ovat huomattavia ja vievät tutkimusta merkittävän askelen eteenpäin.

Heikki Ylikangas

Terveisiä Elviinalta

Ohto Manninen: Kerttu Nuorteva. Neuvostokaunotar vakoilujohtajana. Edita: Helsinki 2006. 196 s.

■ Maaliskuun 1942 kuutamosa Vihtiin tipahti taivaalta nainen, Kerttu Nuorteva, joka seuraavien vuosien aikana saattoi monta ihmistä kuolemanvaaraan, sekoitti jokusen miehen pään, paljasti neuvostovakoilun käytäntöjä sekä kirjoitti kirjan, johon dokumentoi Stalinin vainojen ja Leningradin piirityksen pois pyyhkäisemää Petroskoin ja Leningradin suomalaisyhteisöjen kulttuuria. Vielä kotimaahan palautuksen jälkeenkin laskuvarjonainen jäi ruokkimaan suomalaisten mielikuvitusta. Kattavimman selvityksen Nuortevan vaiheista ovat laatineet Matti Kassila ja Pekka Lounela kirjassaan *Kabden naisen sota* (1987). Histo-

riantutkijoiden viimeaikaisista, vakoojattaren tarinaa sivunneista esityksistä mainittakoon Heikki Ylikankaan näytelmä *Ne kabdeksan valittua* (2004) ja Erkki Tuomiojan Hella Wuolijoki -tutkimus *Häiväbdys punaista* (2006).

Ohto Manninen puolestaan julkaisi syksyllä 2006 kirjan *Kerttu Nuorteva, neuvostokaunotar vakoilujohtajana*. Koska Mannisen tarina on pääpiirteissään tuttu, kirja virittää monenlaisia odotuksia. Onko käytössä ollut uutta lähdeaineistoa tai onko jo aiemmin hyödynnettyä materiaalia – ennen muuta Nuortevan pitkää tunnustusta – tulkittu toisin? Tuleeko esille tuoretta tietoa Wuolijoesta, Paavo Kastarista tai muista vyyhteen kerityistä henkilöistä?

Manninen rajaa aluksi tutkimuksensa näkökulman Kerttu Nuortevaan ja neuvostovakoilun organisointiin. Päähenkilön tausta esitellään lyhyesti: Nuortevan vanhemmat, tamperelaisen *Kansan Lehdin* päätoimittaja Santeri Nuorteva ja näyttelijä Sanni Tuomisto, pakenivat vuonna 1911 painokanteita Yhdysvaltoihin. Kerttu syntyi Oregonissa vuonna 1912 ja aloitti koulunkäyntinsä New Yorkissa. Venäjän vallankumouksen jälkeen isä ryhtyi bolševikkien puolestapuhujaksi, ja perhe joutui jälleen maanpakoon, tällä kertaa Neuvosto-Venäjälle. Kerttu jatkoi koulunkäyntiä Moskovassa, Leningradissa ja Petroskoissa.

Nuorteva eli sukupolvelleen tyypillistä uuden neuvostonaisen elämää, jossa perhe ei ollut keskiössä. Hän valmistui toimittajaksi Leningradin yliopistosta, oli kiinnostunut

näyttelemisestä, työskenteli nuorille suunnatuissa lehdissä, avioitui kahdesti ja sai lapsen. Tiedustelutöihin Nuorteva lie-nee päätynt toisen miehensä muassa. Hän työskenteli muuttaman vuoden Leningradin sotilaspiirin tiedusteluosastolla perehdyttäen vakoojia tehtäviinsä, kunnes joutui vuonna 1937 kolmeksi vuodeksi pakotyöleirille. Eloisan kuvan näistä elämänvaiheista saa Nuortevan Suomessa kirjoittamista muistelmista (Irja Niemi, *Neuvostokasvatti*, 1944).

Vapautumisensa jälkeen Nuorteva värvättiin jälleen tiedustelutehtäviin, ja tätä tietä hän tuli sodan alettua Suomeen. Toimeksiantona oli sodan vuoksi vaikeuksiin joutuneen neuvostotiedustelun uudelleen järjestäminen. Nuortevan tuli perustaa aiemmin kootun asiamieskortiston pohjalta vakoiluverkosto, ja ilmeisesti myös valmistella marsalkka Mannerheimin salamurhaa – jälkimmäinen tehtävä jää kuitenkin kirjassa epäselväksi.

Mannisen tutkimuksen runkona on yksityiskohtainen ja suurelta osin Nuortevan tunnustukseen pohjaava kuvaus vakoojakoulutuksesta ja vakoilemisesta. Esiin piirtyvä kuva vakoojan arjesta säännöstelyn ja epäluuloisten yhteyshenkilöiden kurimuksessa onkin kirjan parasta antia. Lyhyesti käydään myös läpi pidätys, aika päämajan valvontaosaston huomassa ja vapautuminen. Lopussa on kaksi irrallista lukua, joissa Manninen yhtäältä ruotii Nuortevasta julkaistujen lehti- ja muistelmakirjoitusten uskottavuutta ja toisaalta esittää selkeän ja tiiviin kokonaiskuvan Neuvostoliiton tieduste-

lutoimista Suomessa ja Nuortevan sijoittumisesta tälle kentälle.

Mannisen päätelmä on, että Nuorteva kykeni toimittamaan neuvostotiedustelun käyttöön vain tiedonmurusia. Huomatavasti enemmän sille oli iloa vaikkapa Ison-Britannian ja Yhdysvaltain tiedustelupalvelujen keräämästä materiaalista. Suomalaiset sen sijaan hyötyivät Nuortevan tunnustuksesta. Manninen ei arvioi, mitä merkitystä paljastuksilla oli sodan aikana, mutta toteaa tutkijoiden saaneen tunnustuksesta ”tietoa neuvostotiedustelun menetelmistä, todennäköisesti enemmän kuin mistään muualta”.

Nuorteva oli kuitenkin taustansa, tunnustuksensa ja yhteyshenkilöidensä vuoksi poikkeuksellinen vakooja ja tarina vie väistämättä lukijan ajatukset Mannisen kuvausta pidemmälle, vaikkapa ihmettelemään suomalaisten toimijoiden motiiveja tai päämajan valvontaosaston kuulustelukäytäntöjä. Tällaisiin kysymyksiin kirja ei tarjoa vastauksia. Mannisen esittelemät suomalaiset ”asiamiehet” esimerkiksi ovat tuttuja jo aiemmista tutkimuksista. Eniten huomiota näistä on saanut kosmopoliitti Hella Wuolijoki, jonka toimintaa on ollut vaikea selittää jatkosodan kansallisen tulkinnan kehikossa. Uutta näkökulmaa ei tässäkään kirjassa hahmotella. Täysin erilainen yhteyshenkilö oli suurperheen isä Valtteri Teerikangas, joka ainoana hyödytti Nuortevaa varsinaisessa tehtävässä. Muita hän ei joko tavoittanut, nämä olivat varuillaan tai auttoivat lähinnä arjen järjestelyissä. Teerikangas oli

niin ikään ainoa, jonka kanssa Nuorteva ystävystyi. Tästä huolimatta Nuorteva paljasti apulaisensa kuulusteluissa tietäen tämän joutuvan hengenvaaraan. Teerikankaan taustaa ei Manninenkaan ole selvittänyt, eikä lukija pääse perille hänen vaikuttimistaan.

Yhteyshenkilöiden lisäksi päämajan valvontaosaston kuulustelijoiden Toivo Tuomisen ja Paavo Kastarin suhde Nuortevaan on synnyttänyt arveluja, eikä kuulustelujen kulku ole perusteellisesti selvitetty. Kastari noudatti niissä valvontaosaston omaksumaa linjaa: hän pehmitti Nuortevaa käymällä tämän kanssa pitkiä keskusteluja, toimittamalla luettavaa ja järjestämällä vakoojan olon muutoinkin mukavaksi. Samaan aikaan valtiollinen poliisi käytti tuntuvasti häijympiä menetelmiä puristaakseen tietoja kuulusteltavista. Kastari myös yhdytti Nuortevan ja kommunistisesta liikkeestä sosiaalidemokraatteihin loikanneen Arvo Poika Tuomisen: tämän käsittelyssä Nuorteva taipui muutamassa tunnissa esittämään pitkän tilityksen vaiheistaan ja tehtävistään. Samalla hän kuitenkin romahti henkisesti. Tämä ei valvontaosastoa pidätelty, vaan harhaisen potilaan kuulustelut jatkuivat mielisairaalassa.

Lounelan ja Kassilan mukaan molemmat kuulustelijat ihastuivat kauniiseen ja älykääseen kuulusteltavaan, mutta Toivo Tuominen oli se, johon Nuorteva tunsu vetoa. Nuortevan sukulaisilleen 1950–1960-luvulla lähettämät kirjeet tukevat tätä näkemystä. Kastarilla ei ollut myöhemmin syytä myöntää helliä tunteitaan,

vaikka niitä todennäköisesti oli, joutuihan hän sodan jälkeen neuvostoliittolaisten kiristyksen kohteeksi juuri tämän jutun takia. Manninen esittää eri lähteiden ristiriitaiset kuvaukset asiasta, mutta jättää tässäkin tulkinnan sikseen. Kastarin kertomuksen ruotiminen olisi ollut paikallaan, olihan hän sodan jälkeen oikeustieteen professori ja politiikan hyvä veli -verkoston itseoikeutettu jäsen. Hänellä oli toisin sanoen kaikki syyt kaunistella lausuntojaan.

Manninen ei myöskään tarkenna epäselvältä tuntuvaa luovutustilannetta. Nuortevalle oli ilmeisesti järjestetty mahdollisuus paeta länteen – erään tiedon mukaan tarkoitus oli mennä Ruotsissa naimisiin toisen kuulustelijan kanssa. Syksyllä 1944 Nuorteva kuitenkin sekavassa tilassa ja kaiketi suoraan sairaalasta palautettiin Neuvostoliittoon. Siellä häntä odotti uusi passitus leirille. On tietenkin mahdollista, että Nuorteva lapsensa takia olisi halunnut takaisin kotimaahan.

Vaikka Manninen tuo esille julkaisemattomia yksityiskohdita Nuortevan tarinasta ja erityisesti jutun neuvostoliittolaista toimijoista, kirja kertoo yllättävän pitkästi aiemmin esitettyä. Niinpä on erikoista, ettei teoksessa ole pienintäkään viittausta Kassilan ja Lounelan kirjaan, joka rakentuu saman päälähteen, Nuortevan tunnustuksen, varaan. Toisaalta kirjallisuusluettelo on muutoinkin viitteellinen, mainintaa ei esimerkiksi ole Mannisen lähipiirissä, Maanpuolustuskorkeakoulun sotahistorian laitoksella, tehdystä tutkimuksesta,

kuten Vladimir Panschinin tai Matti Kososen valvontaosaston toimintaa ja vakoilua koskevista selvityksistä.

Erojakin lähteissä on, sillä Mannisella on ollut käytössään Lontoon kansallisarkiston aineistoa Wuolijoesta ja Mary Pekkalasta, samoin uudempaa venäläistä tutkimusta. Kassila taas kaivoi aikanaan esiin koko joukon ihmisiä, jotka olivat olleet tekemisissä jutun kanssa. Tärkein haastateltava oli Kastari. Kassilalla ja Lounelalla on tämän takia osin erilaista ja tarkempaa tietoa sekä Nuortevan Suomeen tulosta, pidätysvaiheesta että viimeisistä vuosista. Kassila käytti niin ikään lähteenään Nuortevan Suomen-sukulaisilleen – Helsingin yliopiston kirjastonhoitaja Paul Nybergille ja tämän vaimolle Karin Boisman-Nybergille – lähettämiä kirjeitä. Niistä selviää, että vapauduttuaan Stalinin kuoleman jälkeen Nuorteva kouluttautui uudelleen, asettui asumaan Kazakstaniin ja työskenteli elämänsä viimeiset vuodet rakensinsinöörinä. Lapseensa hän sai uudelleen yhteyden vasta vähän ennen kuolemaansa vuonna 1963.

Kirjan anti jää lopulta niukaksi, eikä varsinkaan täytä kustantajan lupauksia, joissa ”ainutlaatuisen lähdemateriaalin avulla” piirretään niin kuva Neuvostoliiton vakoilutoiminnasta sota-ajan Suomessa kuin ”vakoilijan traaginen elämäntarina harvinaisen monipuolisesti”. Edelliseen tehtävänasetteluun Nuortevan tarina ei anna riittäviä aineksia: voiko lähes puolentoista tuhannen eri tehtäviin lähetetyn neuvostovakoojan toimia kuvata yh-

den esimerkin avulla? Jälkimmäisen lupauksen taas Kassila ja Lounela täyttivät aikanaan huomattavasti monipuolisemmin.

Elina Katainen

Koulutuksella heimoaatetta Itä-Karjalaan

Pekka Nevalainen: Karjalan kansaa valistamassa. Itä-Karjalan pakolaiset opintielä Suomessa. SKS:n toimintuksia 1091. SKS 2006, Helsinki. 368 s.

■ Dosentti Pekka Nevalainen on aiemmin julkaissut kirjoja inkeriläisistä ja heidän asemastaan Suomessa. Uusimmassa kirjassaan hän tarkastelee neuvostohallintoa pakoon lähteneiden Vienan Karjalan ja Aunuksen pakolaisten kouluttamista Suomessa.

Osana suomalaista heimo-työtä tehdyn Karjalan kansan valistamisen tarkoituksena oli luoda Itä-Karjalaan koulutettu eliitti. Hankkeen suomalaiset puuhamiehet odottivat neuvostovalan kukistumista ja suomalais-kansallisen kasvatuksen läpikäyneiden pakolaisten paluuta kotiseudulleen. Heidän mukaansa nuoriso ei kouluttautunut itseään varten vaan Itä-Karjalan tarpeisiin. Suomen valtio suuntasi hankkeeseen huomattavia varoja varsinkin 1920-luvun alkupuolella. Valtiovallan kiinnostus

asiaan hiipui Itä-Karjalan tilanteen vakiintuessa. Pakolaisten koulutus kuitenkin jatkui – vaikkakin huomattavasti suppeampana – 1940-luvun lopulle saakka.

Kouluttamisessa kohdattiin koulutettavien heikosta yleissivistyksestä ja kielitaidosta mutta myös hankkeen johdon keskinäisistä kiistoista johtuvia ongelmia. Hanketta varten perustettu kouluhallituksen pakolaisasiain toimisto riitaantui heimoaateen toimijoiden sekä oppilaitosten edustajien kanssa. Nevalainen kuvailee tilanteen taustoja ”uskomattoman rettelöinnin keitokseksi”. Yhteinen päämäärä jäikin monesti keskinäisen valtakamppailun jalkoihin.

Pakolaiset istutettiin kansakouluihin ja kansanopistoihin. Monet kuitenkin keskeyttivät opinnot puutteellisten suomenkielen taitojen takia. Myös koulutettavien heikko tiedollinen lähtötaso tuotti vaikeuksia. Itäkarjalaiset kohtasivat ”ryssittelyä” suomalaisten taholta, mikä ei ollut omiaan lisäämään opinhalua. Usein pakolaisille räätälöitiin oma koulupolkuunsa. Se ei auttanut heitä integroitumaan suomalaiseen yhteiskuntaan, mutta se hän ei suomalaisten kannalta ollut perimmäinen tarkoituskaan.

Valtio tuki pakolaisten koulutusta aikana, jolloin suuri osa suomalaisista jäi osattomaksi koulusivistyksestä. Vastaavanlainen ratkaisu tehtiin samaan aikaan Suomessa lastensuojelulasten kohdalla. Nykypäivänä tällaiselle politiikalle on vakiintunut nimitykseksi positiivinen diskriminaatio. Tosin heimoaate painoi itäkar-

jalaisten koulutuksessa syrjäytymisen estämistä enemmän; venäläisten emigranttien koulutusta ei tuettu samalla lailla.

Kansakouluissa ja kansanopistoissa tapahtuneen yleissivistävän koulutuksen lisäksi itäkarjalaisia koulutettiin sotilaisiksi, papeiksi ja opettajiksi. Laajamittainen, koko pakolaisnuorisoon ulottuvan koulutuksen ajatus muuttui ajan myötä pyrkimykseksi keskittää tuki suppeammalle joukolle. Muutamat pakolaiset pääsivätkin oppikoulun kautta korkeakouluihin tai yliopistoon.

Pakolaisten saama koulutustuki herätti osassa suomalaisista katkeruutta. Kun työväestön opintie katkesi usein taloudellisiin syihin, pidettiin epäreiluna, että pakolaisten ylemmää koulutusta tuettiin. Varsinkin vasemmisto kritisoi valtion pakolaispolitiikkaa. Laitavasemmiston kohdalla kritiikkiin liittyi myös poliittinen ulottuvuus, olivathan kyseessä ”lahтарыpakolaiset”. Vasemmistojohtoisissa kunnissa pakolaislapsia ei suostuttukaan ottamaan kouluihin.

Nevalaisen kirja tuo hyvin esille pakolaisille suunnatut eri koulutusväylät ja niissä tapahtuneen koulutuksen. Eri toimijoiden välisten vastakkainasettelujen käsittely valottaa heimotyöhön liittyviä intressiriitoja ja osittain myös suomalaista koulutuspolitiikkaa.

Vuodesta 1925 lähtien tukea myönnettiin vain niille nuorille, jotka ilmoittivat halukkuutensa palata Itä-Karjalaan. Suuri osa pakolaisista jäi silti Suomeen. Erillisistä pakolaiskouluista annetut päästötodistukset eivät kuitenkaan aina vastanneet suomalaisia vaatimuk-

sia, mikä lienee aiheuttanut myöhemmin ongelmia niin kouluviranomaisille kuin itäkarjalaisille.

Kasvatukselliselta kannalta kiinnostavaa on suhtautumisen ruumiilliseen kuritukseen. Kurittaminen oli ainakin virallisesti kielletty suomalaisissa ja neuvostokouluissa. Nevalaisen kirjasta käy ilmi, että itäkarjalaisnuoria kuritettiin Suomessa – luvalla vai luvatta? Tätä seikkaa ei kirjassa käsitellä. Jatkosodan aikana suomalainen sotilashallinto antoi suostumuksensa karjalaislasten fyysiselle rankaisemiselle, joten ei tunnu mahdottomalta ajatuksesta, että pakolaisten koulutukseen olisi sovellettu samaa jo aiemmin. Ainakin Aunuksen väki koki kuitenkin piiskaamisen huonona kasvatukseen, olihan vitsan valta karjalaiskouluissa päättynyt jo 1800-luvun lopulla.

Kiinnostava ulottuvuus liittyy Suomessa itäkarjalaisille annettuun sotakoulutukseen, joka pyrittiin salaamaan sekä suomalaiselta vasemmistolta että Neuvosto-Venäjän edustajilta. Jopa itäkarjalaisten aliupseerikurssitodistukset talletettiin Akateemisen Karjala-Seuran kassakaappiin hankkeen peittelemiseksi. Kun kyse oli näinkin arkaluontoisesta asiasta, kirjasta olisi ollut mielenkiintoista lukea enemmän asiaan tavalla tai toisella sekaantuneiden suomalaisten virkamiesten ja poliitikkojen vaikuttamista.

Nevalainen viitoittaa Itä-Karjalan pakolaisten opintietä lähinnä ylätasen toimijoiden näkökulmasta. Tekstin yhteyteen liitetyt kattavat luettelot eri oppilaitoksissa opiskelleista itäkarjalaisista tuovat kirjaan

matrikkelimaisen ulottuvuuden. Pakolaisten ääni kuuluu kirjasta sitä vastoin turhan vai-meana.

Nevalaisen teksti on sujuvaa asiaproosaa. Karjalaiset sanat – kuten ämmö, pagista tai ruokota – toimivat paikotellen sopivina tunnelman luojina. Toisaalta osalle lukijoista saattaa jäädä epäselväksi, mihin viitataan hölsäämisellä, ämpylemisellä tai öyhkimisellä, tai mitä tarkoittaa, kun vaikeudet nousevat eteen rytönä. Selitykset alaviitteinä olisivat välittäneet karjalaista kansanperinnettä nykylukijoille.

Asiatekstistä pulpahtelee ajoittain kielikuvia – kuten ”nyrkki silmään” tai ”puhallus jääkellarissa” –, jotka kuvaavat asioita osuvasti, mutta varsinkin nykypuheesta kantautuvat ilmaukset – joku ”polttaa hihansa” tai ”seikat ovat hakussa” – saavat aikaan riitaisoinnun karjalaisilmaisujen kanssa. Nevalainen ei säästele ihmiskuvauksessa: Ritavuoren murhaaja oli sekapäinen, Vih-tori Kosola pöhötynyt ja henkilösuhteet tautisia. Kirjan ehkä näkyvintä toimijaa, kouluhallituksen pakolaisasiain toimiston sihteeri Iivo Härköstä, Nevalainen kuvailee kaudaiseksi, olemattomilla ihmishuuhdekyvyillä varustetuksi henkilöksi, jolla muiden ihmisten nälviminen ja arvostelu ylsi sairaalloisiin mittasuhteisiin. Kovasti sanottu miehestä, jolle Karjalan Sivistysseura maalautti muotokuvankin.

Pakolaisille kohdistetut oppilaitokset, opettajat ja opiskelijat käsitellään kirjassa yksityiskohtaisesti. Informaation runsaus ja käsittelyn ajoittainen historiikinomaisuus olisi-

vat edellyttäneet kirjaan lop-pulukua, jossa tutkija olisi analysoinut perusteellisesti hankkeen tavoitteiden toteutu-misesta. Itäkarjalaisten koulu-tushankkeen merkityksen ja onnistumisen arvioiminen jää nyt lukijan tehtäväksi. Nosta-essaan onohduksissa olleen koulutushankkeen esille kirja on kuitenkin tarpeellinen lisä suomalaisen kasvatuksen his-torian tutkimukseen.

Jukka Rantala

Kerrankin kilpasilla pragmaattisesta konservatiivista

Jukka Koivisto: Päiviö Hetemäki. Sovinnontekijä. Edita, Helsinki 2006. 336 s.

Jukka Tarkka: Isänmaan uni-lukkari. Päiviö Hetemäen yhteiskunnallinen elämäntyö. WSOY, Juva 2006. 390 s.

■ Suomen poliittisessa historiassa jäävät keskitason tai ”kakkosketjun” henkilöt usein tutkimuksen katveeseen – jos nimittäin johtavaksi portaaksi mielletään lähinnä presidentit (tai vastaavat tiedot, tyyliin Väinö Tanner). Kokoomuspoliittikon ja STK:n toimitusjohtajan Päiviö Hetemäen osalta onkin tässä mielessä käynyt todella erikoisesti: hänestä ilmestyi viime vuonna lähes samanaikaisesti kaksi toisistaan riippumatonta tutkimusta. Kun

kumpikin oli viimeistään lop-puvaiheessa toisesta tietoinen, asetelma tuntuu miltei kilpailutilanteelta. Jukka Koiviston väitöskirja *Etulinjasta Etelä-rantaan*, joka käsitteli Hetemäen toimintaa vuoteen 1962 asti, ilmestyi vuotta aikaisemmin, kokonaiselämäkerta siis nyt. Elämäkerran tekstiosasta väitöskirjan kuvaama vaihe muodostaa noin kaksi kolmasosaa, nyt lisätty osa vain noin kolmasosan. Jukka Tarkan nyt ilmestynyt kirja on sekini kokonaiselämäkerta.

Sanottakoon kuitenkin jo aluksi, että en seuraavassa pyri panemaan näitä kirjoja mihinkään paremmuusjärjestykseen. Sellainen ei voi olla tarkoituksenmukaista, ja se muodostuisi aika mahdottomaksikin, sillä lopputulokset ovat aika toistensa näköiset – vain pienin vahvuuseroin eri sektoreilla. Niinpä tarkastelen kirjoja ja Hetemäkeä suurimmalta osin kokonaisuuksina.

Sanotaan, että kilpailu tuo esiin parhaat puolet, mutta teosten päällekkäisyydestä on myös pakko sanoa, että – vaikka se ei toki ole kummankaan tutkijan vika –, niin kyllä se tavallaan häiritsee. Ainakin se häiritsee sellaista lukijaa, joka molemmat kirjat kahlaa läpi. Kun on lukenut yhden näistä tutkimuksista, ei saa asiallisesti kovin paljon uutta lukiesaan vielä toisen, eikä tutkimustuloksistakaan nouse mitään linjaristiriidaksi mainittavaa. Toki tätä voi pitää merkkinä myös siitä, että molemmat herrat ovat olleet päteviä tutkijoita ja nostaneet esille olennaisen – kuten ovatkin. Hetemäki ei loppujen lopuksi ole merkittävyystään huolimatta

sellainen kekkosmainen tutkijan runsaudensarvi, että hänestä lähtisi huolellisesti tehdyllä työllä eri tutkijoidenkaan kynästä kovin erinäköisiä muotokuvia.

Jopa detaljeissa ja lähteiden siteerauksissa on usein paljon samaa – oli kyse sitten Königsbergissä vietetyn opiskeluaajan ”yksitoikkoisesta jollotuksesta”, kommentista Valpon soit-tajalle, myöhempien aikojen vieraskirjan runosta tai monesta muusta kohdasta. Tätäkään ei voi välttää, kun Hetemäki persoonana tai hänen viiteryh-mänsä eivät olleet mitään val-tavien lähdesarjojen tuottajia (vasemmiston tutkijalla on oikeiston ja liberaalien tutkijan silmin katsottuna aina paljon paremmat lähtökohdat jo järjestökulttuurien eroista joh-tuen). Tosin tässä yhteydessä voi todeta, että molemmat hel-sinkiläiset tutkijat ovat onnis-tuneet lyömään laimin maa-kunnasta löytyvän, ainoan to-della laajan ja johdonmukai-sesti päivän politiikkaa kuvan-neen oikeistolaista sisäpiiriä valaisevan lähteen: kansan-edustaja Felix Seppälän päiväkirjan. Se olisi löytynyt Hä-meenninnan Maakunta-arkis-tosta.

Jos joitain painotuseroja et-sittää, niin Koivistolla on esil-lä vahvemmin Hetemäen ko-koomuslainen ympäristö, Tarkka puolestaan menee sy-vemmälle yhteiskuntahistorial-lisen näkökulman osalta. Hän esimerkiksi seuraa tarkemmin kansanedustaja Hetemäen ar-jen eduskuntapolitiikkaa. Ul-komaisia lähteitä Tarkka ei ole käyttänyt, kun taas Koivistolla on kattavasti perinteistä diplo-maattimateriaalia etenkin Yh-

dysvalloista, Britanniaasta ja Ruotsista. Näiden kautta tulevat esille myös Hetemäen ulkomaiset kontaktit ja se kuva, minkä hän halusi välittää ulospäin – samoin kuin tietenkään se, miten häntä arvioitiin.

Yhtenä erona on myös se, että Tarkan lähestymistapa on systemaattisempi. Hän käsittelee Hetemäkeä useimmiten tämän asemien perusteella seuraten tätä ministerinä, kokoomuspoliittikkona ja muissa rooleissa pitkällä aikavälillä. Koiviston tarkastelunäkökulma on kronologisempi. Kumpikin ratkaisu vaikuttaa onnistuneelta.

Tästä huolimatta lopputulokset ovat hyvin päällekkäiset, eikä myöskään tutkijan suhtautumisessa kohteeseen nouse minkäänlaista Suomi/Rautakallio-asetelmaa. Molemmat suhtautuvat arvostavasti Hetemäkeen, eivät tätä juurikaan kritisoi, ja korostavat Hetemäen suurta merkitystä Kekkonen Suomessa. Tässä ei voi pureutua tulkintojen yksityiskohtiin eikä Hetemäen henkilöhistorian detaljeihin, mutta pähkinänkuoressa ilmaistuna sekä Koivisto että Tarkka korostavat häntä henkilönä, joka kykeni vaikuttamaan Kekkoneseen jopa tätä kritisoidessaan; Kokoomuspuolueen vaikutusvaltaisimpana poliittikkona; henkilönä, joka ymmärsi työväenliikkeen vaatimukset ja osasi suhtautua niihin kiihottomasti; myöntövyöden ja vastarinnan yhdistäjänä; yhteiskunnan herättäjänä; aina asialinjalla pysyneenä henkilönä; ”Hänen Majesteettinsa lojaalina oppositiona” ja niin edelleen.

Niinpä Hetemäen vaikutusvalta tuntuu olleen läsnä kaik-

kialla ja hänellä itsellään selaista arvovaltaa, jota ei saatu pelkillä asemilla. Tuntuuakin suorastaan ihmeteltävältä, että Hetemäki näyttää olleen vuodesta toiseen järjestämässä sovintokokouksia työntekijä- ja työnantajaosapuolten tai Kekkonen ja sosiaalidemokraattien – tai muiden riitapukarien – välillä: ajatus hänestä eräänlaisena välitysmiehenä oli siis laajalti hyväksytty. Samoin Hetemäki oli onnistunut olemaan Kremlinkin mielessä se pakollinen siedettävä oikeistolainen, jollainen vihollisleiristäkin piti löytää, eikä kirjoissa esitetyistä neuvostokontakteista jää lukijalle vaikutelmaa ”ylisuomettuneesta” toimijasta tai ”punaisesta vuorineuvoksesta”. Toki Hetemäkikin saattoi vaihdella linjaansa, mutta ennemmin taktiikkaansa kuin tavoitteitaan. Kokoomuksen sisällä hän kannatti välillä asevelilinjaa, välillä porvarillista yhteistyötä (tavoitteena välillä jopa uusi porvaripuolue) – ilman että hänet olisi leimattu tuuliviiriksi. Kenties ajankohtaiselta tuntuu myös Hetemäen arvio vuodelta 1956 Kokoomuksesta ja Maalaisliitosta: ne olivat onnistuneet eliminoineet kumpikin toistensa vaikutusvallan, ja tämän mukana omansakin (Koivisto, s. 125).

Kokoomuksen eduskuntaryhmään Hetemäki sydämistyi lopullisesti jo vuonna 1960, kun se torpedoi mahdollisuuden porvarilliseen hallitukseen ja yhteisymmärrykseen Kekkonen kanssa. Kekkonen kun kuitenkin muodostui 1950-lukujen kiistojen jälkeen Hetemäelle ainoaksi mahdolliseksi ”ei-vielä-pahemmaksi” vaihtoehdoksi, joka takasi stabiliteetin – ja

tiesi, missä idänsuhteiden raja kulki.

Tämä johti myös ehdotukseen poikkeuslaista Kekkonen valitsemiseksi normaalien valitsijamiesvaalien sijasta vielä vuonna 1977 – ehdotukseen, josta Kekkonen oli päinvastaisista väitteistään huolimatta etukäteen hyvin tietoinen.

Eniten uutta molemmat kirjat antavat 1960–70-luvuilta, jotka tuntuvat olleen yhä kovin eri maailmaa kuin nykyään, tuon ajan suuresta sukupolvimurroksesta huolimatta. Oli kyse politiikasta tai elinkeinoelämästä, kabinettipolitiikka oli itsestään selvä lähtökohta, eikä mediामीellyttävyyttä tarvinnut ajatella. Työn ja elämän tahti oli kuluttavaa, mikä Hetemäen kohdalla johtikin terveysongelmiin ja kuolemaan ajan poliitikoksi vielä vasta kohtuullisen ikäisenä (hän eli 1913–80).

Jossain määrin näihin tulkintoihin jopa kaipaisi hiukan enemmän särmiä ja sen kyseenalaistamista, oliko joka kohdassa todella näin. Selitykset siihen, miksi juuri Hetemäki nousi omissa viiteryhmässään (niin puolueessa kuin elinkeinoelämässä) jäivät jotenkin hänen oman erinomaisuutensa varaan, ja hänen vaikutusvaltansa on kuin eräänlainen aksiooma. Toki kummassakin tapauksessa on kyseessä elämäkerta, jolloin keskitytään yhteen henkilöön, enkä sinänsä kiistä Hetemäestä annettua vaikutusvaltaista kuvaa, mutta välillä hän liikkuu kuin itsestään selvässä tyhjiössä, pystyy silti aina vaikuttamaan eikä paljonkaan vertaudu muihin kokoomusjohtajiin – Arvo Salmiseen, Jus-

si Saukkoseen, Juha Rihtnie-
meen, Harri Holkeriin tai edes
Tuure Junnilaan (Petri Nummi-
vuoren Junnila-väitöskirja ei
ole ehtinyt Tarkan kirjallisuus-
luetteloonkaan). Hetemäki
tuntuu kuin Suomen kaoottisen
sisäpolitiikan ja autoritaarisen
isä-Kekkosen välimaastoon
joutuneelta Vilho Koskelalta:
asialliset hommat hoidetaan,
koreiluun ei syylistytä, ei liioin
pikkumaiseen juonitteluun, ja
suhteet toimivat sekä ylös- että
alaspäin.

Tässä kuvassa jopa taktikon
kyyvyt hämärtyvät. Tarkka tun-
nustaa Hetemäen osanseen lähe-
styä kirjeissään oikealla tavalla
Kekkosta – siinä mielessä, että
viestillä oli vaikutustakin. Mutta
hän pitää Hetemäen mielipiteitä
sinänsä aitoina silloinkin, kun
niistä näkyy jo varsin voimakas
mielilyttämisen halu. Omasta
puolestani samoja kirjeitä lukiessa-
ni jäi kuitenkin vaikutelmaksi,
että kyse oli tietyn liturgian tai
oikean avaamiskoodin oppimisesta
ennemmin kuin siitä, että kaikki
kekkoskehut olisivat suoraan sydä-
mestä lähteneet. Toki tässä on
kyse vivahdeista ja tulkinnasta, ja
oli miten oli, Hetemäen lähestymis-
tapa oli varmaankin ainoa, jolla
1960–70-lukujen Kekkosen kykeni
kukaan suomalaisen poliitikko
vaikuttamaan.

Sinänsä kyllä on hyvin kiinnostava
ajan ilmiö, että poliittinen kulttuuri
ei enää kyennyt sen enempää
luomaan todellisia vaihtoehtoja
kuin käyttämään parlamentaarista
tietä ensisijaisena vaikutuskanavana,
kun oli kyse korkeimmasta
vaikutusvallasta. Tässä pelissä
Hetemäki kykeni olemaan paljon
vaikuttavampi STK:n ja

Elinkeinoelämän Valtuuskunnan
toimissa kuin puoluepolitiikkona.
Tämä koski sekä vaikuttamista
Kekkoseen että 1960-luvulta
alkaen myös perinteisen yhteiskun-
ta- ja sivistysnäkökemyksen
puolustamista ajan vasemmistoradika-
lismia vastaan. Viimeksi mainittua
reaktiotahan ovat tutkineet jo
Jarkko Vesikansa ja Jari Leskinen;
Koiviston ja Tarkan teksteistä
kuva tulee vielä selvemmäksi.
”Konservatiiviset voimat” olivat
olemassa ja vaikuttivat, mutta
kuten konservatiivit lähes aina,
tehokkaimmillaan näkymättöminä,
samaa aikaan kun konservatiiviseksi
mielletty puolue koetti kaikin
voimin riisua kypäräpapin
kaapua yltään – mutta sekin
porvarillisin tavoittein.

Itse asiassa tätä linjaa, niisen
traditionaalisesti konservatiivista
kuin porvarillis-radikaaliskin
puolta, sietäisi tutkia laajemminkin.
Nykyajan perspektiivi, joka on jo
siirtynyt osin nostalgisoimaan ja
romantisoidaan 1960–70-lukujen
vasemmistoradikalismia (ja unohtaa
siitä nykypäivän arvoihin huonosti
sopivia asioita), unohtaa usein,
että kyseisenä aikana porvarillisuus
hiukan pidemmällä tähtäimellä
eteni nuorisossa. Kouluneuvosto-
ja ylioppilaskuntavaaleissa
Kokoomus sai äänistä enimmillään
noin puolet.

Mitä Päiviö Hetemäki siis
loppujen lopuksi oli? Tarkan
luonnehdinta ”Hänen Majesteettinsa
lojaalista oppositiosta” (josta olisi
voinut erään edellytyksin tulla
presidenttikin) on napakymppi,
sen sijaan ”vanhasuomalainen
aktivisti” on kyllä anakronistinen
– etenkin kun Tarkka samais-

taa Hetemäen J. R. Danielson-
Kalmariin, josta ei saa aktivis-
tia millään ilveellä. Perustus-
laillisuus on jo toinen asia.

Vesa Vares

Estofennian moniottelija

**Pekka Lilja & Kulle Raig:
Urho Kekkonen ja Viro. Mi-
nerva. Hämeenlinna 2006.
253 s.**

■ Kirjallisuuden emeritusprofessori
Pekka Lilja ja toimittaja Kulle Raig
ovat rakentaneet mielenkiintoisen
kokonaiskuvan Urho Kekkosesta,
estofennian eli Viron ja Suomen
tiivien yhteyden kannattajasta.
Pyrkimyksenä on ollut kirjoittaa
kattava kokonaisarviointi siitä,
mitä Viro Kekkoselle merkitsi.
Kekkosta ja hänen Viro-yhteyksiään
on käsitelty useissa historiantutkimus-
sissa, mutta monografiatasolla
samojen kansion väliin niitä ei
aiemmin ole koottu.

Laaja-alaisesti Suomen ja Viron
suhteiden historiaa tuntevina Lilja
ja Raig pystyvät luomaan luotettavan
kokonaiskuvan tutkimuskohteesta.
He ovat myös käyneet tutkimustaan
varten läpi arkistoaineistoja,
sanoma- ja aikakauslehtiä, tehneet
haastatteluja sekä tutustuneet
aihepiiriin keskeiseen tutkimukseen
olkoonkin, että teeman taustoitukseen
liittyen voidaan osoittaa pieniä
puutteita. Teos täyttää siis tutki-
mukselle asetettavia vaati-

muksia kokonaiskuvan luomisessa, uuden tiedon tuottamisessa ja lähdepohjan vaatimuksissa.

Tekstissä viitataan käytettyyn alkuperäisaineistoon, mutta ei tutkimuskirjallisuuteen. Asiaan perehtynyt lukija pystyy toki arvioimaan/arvaamaan, mistä tieto on peräisin. Tämä on sikäli harmillista, että nyt kirjasta eivät selkeästi erotu jo tunnetut asiat sekä se uusi ja aikaisempaa tutkimusta täydentävä tieto, jonka tekijät ovat kaivaneet esiin. Saman suuntainen huomio koskee myös aiheen aiemman tutkimuksen esittelyä: se olisi voinut olla syvällisempi ja analyttisempi.

Useat kirjassa esitetyt asiat ovat jo ennestään tunnettuja, mutta myös uusia näkökulmia ja detalleja tuodaan esiin. Kirjan suurin ansio on esittää kootusti Kekkonen suhde Viroon. Myönteistä on, että yleisesti tunnettua Kekkonen epävirallista vierailua Neuvosto-Viroon maaliskuussa 1964 ja siellä pidettyjen puheiden sisältöä selitetään Kekkonen 1920- ja 1930-luvun aatemaailmalla sekä sota-ajan tapahtumilla: Kekkonen Viro-kiinnostus ei herännyt hetken mieli-johteesta. Vankka pohja luotiin jo opiskeluaikana Helsingin yliopistossa: Kekkonen kuului Pohjois-Pohjalaiseen Osakuntaan, jossa Eteläinen tie oli hallitseva suunta 1920- ja 1930-luvulla. AKS:ssa Kekkonen puolestaan omaksui heimotyö-ideologian. Aitosuomalaisuus ja ruotsalaisvastaisuus olivat Kekkoselle ominaisia 1930-luvun lopulle saakka. Kekkonen kasvoi Suur-Suomen henkeen, mutta hänen tiensä erosivat

AKS:sta sen lähdettyä tukemaan lapuanliikettä. Samalla Kekkonen suhteet aikakauden vahvaan estofiiliin pohjois-pohjalaiseen ylioppilasvaikuttajaan Vilho Helaseen katkesivat. Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut Viro-suuntauksen päättymistä, vaan se sai uusia muotoja. AKS:n ja radikaaliylioppilaiden ajaututtua väliin Konstantin Pätsin hallinnon kanssa sekä Suomen ja Viron suhteiden jouduttua kriisiin perustettiin Suomalais-Virolainen Seura (1936), jonka tarkoituksena oli palauttaa luottamukselliset ja ystävälliset suhteet veljeskansaan Viroon. Tässä toiminnassa Kekkonen oli aktiivisesti mukana. Jatkosodan aikana Suomeen saapui virolaisia pakolaisia, joiden hyväksi Kekkonen työskenteli määrätietoisesti.

Aatteellis-poliittisen toiminnan ohella Kekkonen oli aktiivinen Viron suuntaan myös urheilurintamalla. Tätä osuutta kirjassa valotetaan ansiokkaasti. Kekkonen sai Viron urheilun korkeimman ansiomerkin (1937), mikä osoitti Viron urheiluliiton pitävän "Kekkosta maiden välisten yleisurheilueluotuiden 'isänä'". Kekkonen oli aktiivinen urheilurintamalla myös toisen maailmansodan jälkeen. Hän oli yhteyksissä virolaisiin urheilujohtajiin ja myötävaikutti Suomen ja Neuvosto-Viron urheilusuhteiden vilkastumiseen.

Yli puolet kirjan sivumäärästä on kuvausta Kekkonen Viron-vierailusta 1964. Tapahduma on epäilemättä merkittävä virstanpylväs Suomen ja Viron suhteiden historiassa, mutta silti se saa turhan suuren painoarvon teoksessa.

Osuutta olisi joko pitänyt tiivistää tai vastaavasti painoa ja taustoitusta olisi pitänyt lisätä 1920–1940-lukujen osalta.

Kirjan loppuosalla on laajuudestaan huolimatta kiistattomat ansionsa. Siinä tulee eniten esiin uutta tietoa ja muistikuvien kautta välittyä lukijalle erinomaisesti kuva siitä, mitä Kekkonen vierailu virolaisille merkitsi: se antoi virolaisille toivoa aikana, jolloin sitä kipeästi tarvittiin. Kekkonen motiivina vierailulle olikin tukea virolaisuutta. Tarton yliopistolla pidetty virokielinen puhe ja viro kielen käyttäminen keskusteluissa rohkaisivat virolaisia. Virossa edelleen kerrottavat Kekkos-aneekdotit puolestaan kuvaavat vierailun merkitystä tavallisille virolaisille.

Vierailua kuitenkin myös arvosteltiin. Pakolaisvirolaisten parissa, mutta myös suomalaisessa lehdistössä esitettiin kritiikkiä. Presidentin vierailun miehittettyyn maahan väitettiin tarkoittavan miehityksen hyväksymistä. Kekkonen puolestaan korosti vierailun epävirallisuutta. Kirjassa tuodaan esiin vierailuun liittyvää virallista palautetta Moskovasta ja Tallinnasta, suomalaisten sekä koti- ja ulkovirolaisten sanomalehtien kirjoituksia.

Kirjassa ei mielestäni ole juuri kiistanalaisia tulkintoja. Kirjassa esitetään kuitenkin väite vierailuun liittyvän myytin murtamisesta eli Kekkonen Viron televisiossa esittämästä vaatimuksesta suoran laivayhteyden avaamiseksi. Kirjassa viitataan, että tätä vaatimuksen myyttiä on toistettu julkaisusta toiseen. Olen asiasta eri mieltä: Kirjallisuudessa ei puhuta

”vaatimuksesta”, vaan esityksestä, toiveesta (eikä kaikissa tapauksissa viitata televisiohaastatteluun). Olisihan ollut hyvin outoa, että matkalla yleisesti matalaa profiilia pitänyt Kekkonen olisi ruvennut vaatimaan mitään! Kuten kirjassa lainataan Kekkonen puhetta: ”... Suomesta matkaa vuosittain Leningradiin ja kauemmaskin tuhansia turisteja, ja olisi erittäin toivottavaa, että kyseistä turistivaihtoa tapahtuisi myös Suomen ja Viron välillä, mikäli kulkuyhteydet tulisivat yksinkertaisemmiksi ja nopeammiksi. Olen varma, että siinä tapauksessa tuhannet ja tuhannet suomalaiset olisivat valmiit vierailemaan Virossa.” Kulkuyhteyksien parantamisella Kekkonen tuskin tarkoitti muuta kuin laivaliikennettä. Lehtihaastattelussa – samana päivänä kuin televisiohaastattelu – hän puhuikin nimenomaan laivayhteydestä.

Tärkeimpänä matkan antina oli mainittu vierailun seurauksena avattu laivayhteys sekä kanssakäymisen vilkastuminen Suomen ja Viron välillä. Suljettuun Neuvosto-Viroon alkoi virrata suomalaisia turisteja: länsimainen vaikutus levisi ja tieto liikkui eikä viranomaisien ollut mahdollista pidemmän päälle kontrolloida tapahtumia. Laivaliikenteen ja Suomen television myötä virolaisille avautui ikkuna länteen.

Teos on kirjoitettu sujuvasti ja elävästi. Kahden kirjoittajan erilainen tyyli tulee kuitenkin selvästi esiin: kirjan alkuosa on tiiviimpää ja tiukemmin faktoihin pidättäytyvää – rönssyjä ei juuri ole. Sen sijaan kirjan loppuosassa haastatteluille ja muistikuville annetaan run-

saasti tilaa. Kirjassa on hieman toistoa. Kokonaisuus pysyy silti tekijöiden käsissä olkoonkin, että Kekkonen vierailu käsitellään yksityiskohtaisen tarkasti verrattuna muuhun osuuteen. Kirjassa ovat myös liitteinä Kekkonen puheet Tarton yliopistossa 12.3.1964 ja Tammi Niemessä 14.5.1964. Ne on toki julkaistu aiemminkin kokonaisuudessaan tai otteina, mutta nyt ne ovat yhdessä kirjassa, ”kansien välissä”. Kirjan käyttöarvoa lisää myös 12 sivun kronikka Suomen ja Viron suhteisiin liittyvistä tapahtumista. Kaiken kaikkiaan kirjaa voi suositella kaikille Suomen ja Viron suhteiden historiasta kiinnostuneille.

Heikki Roiko-Jokela

Kiinan lähihistoria uusiksi?

Jung Chang ja Jon Halliday: Mao. Suom. Jaana Iso-Markku. Otava, Helsinki, 2006. 887 s. Englanninkielinen alkuteos Mao – The Unknown Story. Jonathan Cape, London, 2005. 814 s.

■ Yksi vuoden 2006 suurista uutisaiheista oli Muhammedpilakuvista syntynyt kriisi, joka toi Lähi-idän kaupunkien kaduille vihaisia uskonnollisen idolinsa kunniaa puolustavia väkijoukkoja. Kiinatutkijalle näissä kuvissa oli jotain perin tuttua – hyvin samantapaisia kuviahan välittyi länsimaihin

juuri Kiinasta 60-luvun kulttuurivallankumouksen aikoihin, jolloin miljoonapäiset ihmismassat osoittivat suosiotaan ja palvontaansa Kiinan suuralle ruorimiehelle, puhemies Maolle.

Yksi tämän liikehännän silloisista osanottajista Jung Chang¹ on kirjoittanut silloista idoliensa käsittelevän teoksen *Mao – the Unknown Story* (2005) yhdessä miehensä Jon Hallidayn kanssa. Tämä teos, jonka perimmäinen tarkoitus on juuri Maon henkilökultin romuttaminen ja kääntäminen pääläelleen, on kohahduttanut Kiinan nykyhistorian tutkijoita ympäri maailmaa. Sisältäähän teos runsaasti väitteitä, jotka pitäessään paikkansa johtaisivat Kiinan sosialistisen vallankumouksen (1920–49) ja sen jälkeisen Maon valtakauden (1949–76) historian uudelleen kirjoittamiseen monelta osin.

Kirjalliselta kannalta teos on rakennettu helposti seurattavaksi tragediaksi, jossa päähenkilön pahantahtoiset motiivit tuodaan ensin esille, ja sitten kuvataan näiden motiivien pohjalta tehtyjen tekojen traagiset seuraukset. Maon persoonana esitetäänkin teoksessa lähes pelkästään kielteisin värein vallanhaluisena ja ego-sentrisenä, laiskana, älykkäänä mutta kierona, opportunistisena, vehkeilevänä, epälojalina lähimmäisilleen, empatiaan kykenemättömänä, vallanhaluisena ja sadistisena. Nämä luonteenpiirteet tuodaan esiin jo Maon nuoruuden ajatuksissa, joiden joukosta esitetään

1. Ks. Jung Changin henkilökohdainen selviämistarina teoksessa *Villijoutsenet*, suomennettu 1992.

mm. kohta, jonka mukaan Mao näki kaikkien moraalisten ja eettisten sääntöjen ainoana mittana sen, miten hyvin ne palvelivat häntä itseään. Tälle psykologiselle kuvaukselle kirjoittajat sitten rakentavat monipolvisen, mutta pohjimmiltaan yksinkertaisen, kuvauksen siitä, miten Mao ensin saavutti johtavan aseman Kiinan kommunistisessa puolueessa mitään keinoja kaihtamatta, ja kuinka hän sitten käytti lopun valtakauttaan ajaessaan kahta asiaa: oman valtansa säilyttämistä ja Kiinan suurvalta-asemaa. Kirjoittajat näkevätkin kaikkien Kiinan lähihistorian poliittisten katastrofien juontuvan näistä kahdesta syystä ja viimekädessä siis Maon persoonasta.

Teos käy läpi kaikki Maon valtaannousun ja valtakauden tärkeimmät vaiheet Kiinan kommunistisen puolueen perustamisesta kulttuurivallankumoukseen (1966–76) ja Maon kuolemaan 1976. Kuvaukset ovat useimmiten lähes totaalisesti ristiriidassa virallisen kommunistisen historiankirjotuksen, ja osittain myös länsimaisten valtavirtaesitysten, kanssa. Ne sisältävät pieniä ja isoja seikkoja ja tapahtumia, kuten mm. sen, kuinka Kiinan kommunistinen puolue itse asiassa perustettiin vuotta aikaisemmin (1920), ja ilman Maoa, toisin kuin Kiina kommunistisen puolueen virallinen historiankirjoitus sen on antanut ymmärtää; kuinka kommunistiset johtajat kannettiin kantotuoleissa läpi koko pitkänä marsšina tunnetun paon kansallisilta joukoilta 1934–35; ja kuinka Japanin vastaisen sodan (1937–45) aikainen kom-

munistien neuvostoalue Sha'anxin maakunnassa sai suurimman osan tuloistaan oopiumkaupalla. Kirjoittajien mukaan Mao myös itse asiassa määräsi kommunistit pidättymään suurilta taisteluilta japanilaisia vastaan siinä toivossa, että Japani löisi kansalliset joukot ja kommunistit sitten löisivät Japanin Neuvostoliiton tuella. Muita kirjassa esitettyjä väitteitä ovat mm. se, kuinka Mao yllytti 1950 Kim Il-Songin sotaan Etelä-Koreaa ja Yhdysvaltoja vastaan ja jatkoi sotaa pohjois-korealaisista välittämättä niin kauan kuin pystyi sodan avulla saamaan aseapua Neuvostoliitosta.

Kenties kiinnostavin kirjan väite on kuitenkin jo mainittu Maon salainen suurvaltahanke, jonka hän kirjoittajien mukaan määräsi heti vallankumouksen jälkeen 1949. Hanke nojasi Neuvostoliitolta saatavaan talous- ja aseapuun ja kaiken tuotannon alistamiseen asevarustelulle ja sitä tukevalle teollisuudelle. Juuri tämän suurvaltahankkeen kirjoittajat katsovat olleen sekä suuren harppauksen (1958–61) että kulttuurivallankumouksen takana. Kuten kirjoittajat asian esittävät, kulttuurivallankumous johdettiin Maon halusta puhdistaa häntä ja suurta harppausta vastustanut pragmaattinen siipi puolueesta. Tämän pudistuksen pyörteisiin temmattiin myös nuori Jung Chang ilman, että asioiden oikeaa laitaa koskaan kerrottiin hänelle tai hänen kohtalontovereilleen, Maoa palvoneille punakaartilaisnuorille. Nämä Mao sittemmin petti lähettäen heidät maaseudulle alkeellisiin oloihin luvattuun heille ensin

johtajan aseman uudessa sosialistisessa Kiinassa.

Ajatus suurvaltaohjelmasta on uusi ja mielenkiintoinen. Se myös tuntuu selittävän joitain seikkoja, joita aikaisempi historiantutkimus ei ole pystynyt selittämään. Esimerkiksi suurta harppausta seurasi suuri nälänhätä 1959–61, jolloin jopa 30–40 miljoonan kiinalaisen arvioidaan kuolleen nälkään ja sen tuomiin sairauksiin. Normaalisti tämä on selitetty sillä, että Maon talouspolitiikka suuntasi ponnistukset teollistamiseen, kuten tehottomiin ”takapihamasuuneihin”, jolloin peltotuotantoon ei riittänyt työvoimaa. Myös valheelliset tuotantoluvut maaseudulla aikaansaiivat sen, että maalaisten tuli luovuttaa kaikki todellinen tuotantonsa valtiolle, jolloin he jäivät ilman ruokaa. Kaikki tämä on ennestään tuttua suuren harppauksen kuvauksista, mutta yhtä kysymystä ei ole tehty: mihin luovutettu ruoka meni? Useat ajan kuvaukset kertovat nälästä, vaikkei yhtä pahasta kuin maaseudulla, myös kaupungeissa, jopa Pekingissä. Jung Chang ja Jon Halliday väittävät ruuan menneen pääosin vientiin Neuvostoliittoon ja Itä-Eurooppaan, mistä Mao osti sen avulla aseita ja ystäviä. Esimerkiksi Itä-Saksan elintarvikkeiden säännöstely voitiin lopettaa, koska Kiina myi maahan tarpeeksi halpaa ruokaa. Edes nälänhätä ei väitetyksi vähentänyt tätä elintarvikkeiden vientiä Kiinasta. Vaikka suurvaltaohjelmaa ei hyväksyisikään suoralta kädeltä selitykseksi, itäblokin sisäisen ulkopoliittikan ottaminen mukaan suuren harppauksen traagisten seurausten selittämi-

sessä on mielenkiintoinen lisä itsessään ja tulisi tutkia tarkemmin.

Kirjaa on arvosteltu laajasti sen sisältämistä useista virheistä ja kritiikittömästä lähteiden käytöstä sekä yksisilmäisestä pyrkimyksestä mustamaalata Mao ja tehdä hänestä suurin 20. vuosisadan hirviöistä, jolle jopa Hitler ja Stalinin häviävät. Maon persoonan kuvauksessa ei kuitenkaan ole juuri mitään uutta. Esimerkiksi hänen henkilääkärinsä Li Zhisui (*The Private life of Chairman Mao*, 1994) antaa hyvin samanlaisen todistuksen Maosta kylmän laskelmoivana ja arvaamattomana manipulaation mestarina, jota ympäröi hännystelijöiden hovi. Kuva on kuitenkin ristiriidassa joidenkin muiden vanhempien, mutta yhä vaikutusvaltaisten, Mao-teosten kanssa, kuten Edgar Snown Punatähti Kiinan yllä (suomeksi 1973), ja Stuart Schramin Mao Tse-tung (1966), joissa Maosta on rakennettu – Maon tuella kuten Chang Jung osoittaa – ainakin osittain liian sankarillinen kuva myös länsimaissa. Ongelmallista ei kirjassa olekaan nähdäkseni Maon psykologinen kuvaus, vaan teoksen sitoutuminen totaalisen kielteiseen Mao-kuvaan siinä määrin, että lähdekritiikki ja sen tuomat kaikki vastalauseet ja vaihtoehtoiset selitykset tapahtumille suljetaan pois. Syntyy tulos, joka on tehokas tragediana, mutta jonka kyky tehdä oikeutta kohteelleen ei aina vakuuta. Tämän arvostelun kirjoittaja ei itse usko Maon olleen erityisen miellyttävä henkilö, mutta esimerkiksi Maon aatteellisuuden kyseenalaistaminen estää ymmärtämästä

paljon niitä valintoja, joita hän teki. Tällä tarkoitan sitä, että vaikka henkilökohtainen vallassa säilyminen olikin varmasti Maolle tärkeä ja keskeinen tavoite, myös hänen omalla tavallaan tulkitsemansa sosialismin rakentaminen Kiinaan oli hänelle tärkeä ohjenuora politiikassa – riippumatta siitä että tämä toi tuhoa ja kärsimystä miljooniin kiinalaisiin koteihin. Maon politiikan selittäminen pelkästään hänen vallanhalullaan ja pahuudellaan ei ole tyydyttävää. Kirjan kritiikissä on myös esitetty useita virheellisiä kohtia sen sisältämässä kuvauksessa, ja sen joka haluaa teosta käyttää, kannattaakin tutustua esitettyihin vastaväitteisiin ensin (ks. esim. *China Journal* tammikuu 2006).

Kiinnostavaa on teoksessa kuitenkin myös se, kuinka se on voitu ollenkaan kirjoittaa. Tutkimus perustuu laajoihin haastattelu- ja arkistomateriaaleihin, jotka on hankittu paikasta Kiinasta. Mao on kuitenkin yhä vieläkin arkaluontoinen aihe kommunistiselle puolueelle, koska Maon henkilöhistoria on pitkälti yhtenevä kommunistisen puolueen historian kanssa. Maon kuoltua 1976 puolueelta meni 6 vuotta laatia virallinen esitys hänen roolistaan ja merkityksestään puolueelle ja Kiinalle. Tämä tulkinta on yhä virallisesti voimassa ja noudattelee vuoden 1956 Neuvostoliiton kommunistisen puolueen päätöstä Stalinista ja hänen virheistään. Näiden tulkintojen mukaanhan ne virheet, jotka kumpikin puolue myönsi historiassa tehneensä, eivät olleet seurausta poliittisesta järjestel-

mästä (yksipuoluediktatuuri), vaan johtajan oikeista ja persoonasta. Siten Kiinan kommunistinen puolue on julistanut Maon viimeisimpien vuosien politiikan, erityisesti kulttuurivallankumouksen (1966–76), virheellisiksi, mutta näkee hänen roolinsa keskeisen tärkeänä vallankumouksessa ja sen jälkeisinä ”hyvinä vuosina.”

Mao on siis 70 % hyvä ja 30 % huono. Ja juuri tuolle 70 %:lle hyvää suoritusta puolue perustaa valtansa oikeutusta yhä vieläkin. Koska Changin ja Hallidayn kirja hyökkää tuota 70 %:a vastaan, onkin kysyttävä, kuinka he ovat saaneet niin paljon materiaalia näinkin arkaluontoisesta asiasta Kiinasta? Yksi tulkinta on, että teos on osa puolueen sisäistä valtakamppailua, jossa uudistusmieliset voimat pyrkivät vieämään Maon arvovallan puolueen vasemmistosiiveltä. Tällainen kritiikki itsessään ei olisi mitään uutta, vaikka sen yksityiskohdat ovatkin nyt huomattavasti runsaammat kuin ennen. Changin ja Hallidayn teoksessa vallankumous meni jo alun perin harhaan, koska sen peräsimmässä oli Mao Zedong.

Virheistään huolimatta kirja on kuitenkin suositeltava Kiinan lähihistoriasta kiinnostuneille juuri tavallisesta poikkeavien tulkintojensa, jotka panevat lukijan ajattelemaan asioita toiselta kantilta, ei ehkä niinkään sen sisältämän Maokuvauksen, ansiosta.

Lauri Paltemaa

Afrikan terveysolot

Markku Hokkanen: *Quests for Health in Colonial Society. Scottish Missionaries and Medical Culture in the Northern Malawi Region, 1875–1930. Jyväskylä Studies in Humanities. Jyväskylä 2006. 519 s.*

■ Afrikan terveysolot nousivat historiantutkimuksen kohteeksi 1970-luvun lopulla, jolloin maanosaa siihen asti riivanneet terveysongelmat, kuten keltakuume, polio, isorokko ja treponemainfektiot olivat talttumassa ja uudet uhkat, ennen muuta HIV ja elintasosairaudet eivät olleet vielä nousseet kansanterveydellisiksi ongelmiksi. Gerald W. Hartwigin ja K. D. Pattersonin toimittama *Disease in African History* (Durham: Duke University Press 1978) oli ensimmäinen mittava yritys lähestyä maanosan terveysongelmia historiallisesta näkökulmasta.

Alkusysäyksenä imperialismin ja kolonialismin lääketieteen historialliselle tutkimukselle voidaan pitää Daniel Headrickin teosta *Tools of the Empire: Technology and European Imperialism in the Nineteenth Century* (Oxford University Press 1981), joka osoitti lääketieteen – ennen muuta uuden trooppisen lääketieteen – merkityksen siirtomaavaltiuksessa. Sittemmin historioitsijat ja historiallisesti suuntautuneet antropologit ovat laajentaneet tutkimusta yksittäis-

ten tautien ja niiden vaikutusten analyysistä siirtomaiden rooliin trooppisen lääketieteen kehityksessä, koloniaalisen lääketieteen syntyyn ja sen eri osa-alueisiin ja toimintamuotoihin sekä niiden yhteiskunnallisiin vaikutuksiin, afrikkalaisten omiin parannus- ja hoitomuotoihin, sekä eurooppalaisen ja afrikkalaisen lääkintä- ja hoitokulttuurien kohtaamiseen ja vuorovaikutukseen.

Markku Hokkasen väitöskirja skotlantilaisen lähetyslääkäreiden vaiheista Pohjois-Malawissa asettuu selkeästi osaksi viimeksi mainittua kategoriaa. Alan kansainvälisesti tunnetuimpia edustajia ovat kenties Megan Vaughan ja Terence Ranger, joista ensin mainitun vaikutus ilmenee selvänä Hokkasenkin teoksessa. Brittiläinen, antropologisesti sävyttynyt tutkimusote on vahvasti läsnä, todennäköisesti peruina kirjoittajan omilta Edinburghin ajoilta.

Tutkimus edustaa kirjoittajan mukaan lääketieteen kulttuuri- ja sosiaalishistoriaa. Hokkasen tavoitteena ei ole kuvata terveysoloja ja tautiepidemioita moninaisine vaikutuksineen historiallisen objektiivisesti, vaan ymmärtää sairauden ja terveyden sosiaalisia ja kulttuurisia konstruktioita. Tutkimuskohteena on pluralistinen lääkintä- ja hoitokulttuuri, joka muovautuu useista erilaisista ja toistensa kanssa vuorovaikutuksessa olevista lääkintä- ja terapiajärjestelmistä. Näitä Hokkasen tutkimuksessa edustavat skotlantilaisten lähetyssaarnaajien mukanaan tuoma länsimainen lääketiede sekä paikalliset lääkintä-, parannus- ja hoitojärjestelmät useine ulot-

tuvuuksineen. Hokkanen pyrkii ymmärtämään, kuinka terveys ja sairaus sekä pluralistisen lääkintäkulttuurin synty muovasivat koloniaalista yhteiskuntaa Pohjois-Malawin alueella aina siirtomaakilpailun alusta aina kolonialismin kulta-ajan, 1930-luvun, puoliväliin saakka.

Tutkimuksen aihepiiri ja kysymyksenasettelu ovat paitsi äärimmäisen mielenkiintoisia, myös tärkeitä ja ennen kaikkea ajankohtaisia. HIV-pandemian aikakaudella erilaisten lääkintäjärjestelmien parantamisen kulttuurien tutkimus ja ymmärtäminen on tärkeää, erityisesti mitä tulee eri järjestelmien kohtaamisiin ja niistä syntyviin jännitteisiin. Afrikassa nämä ovat elämän ja kuoleman kysymyksiä.

Hokkanen osoittaa aihepiirin monitahoisena ja joskus kenties turhankin teoreettisen tutkimusperinteen syvää tuntemusta. Hän ei tyydy pelkästään referoimaan ja siteeraamaan, vaan antaa tervetullutta kritiikkiä mm. joidenkin tutkijoiden tavasta antautua liiaksi valitsemiensa teoreettisten konstruktioiden vangiksi, jolloin on vaarana, että teoreettinen viitekehys ohjaa liiaksi tutkimusta historiallisten toiseikkojen sijaan. Taitavana historioitsijana Hokkanen ei sido omaa tutkimustaan liian tiukasti jäykkiin teoriarakennelmiin, vaan tyytyy lähinnä osoittamaan yhtäläisyyksiä ja eroavaisuuksia oman työnsä ja aiemman tutkimuksen välillä.

Hokkanen on tutkimustansa varten perehtynyt laajalti ja monipuolisesti saatavilla olevaan lähdemateriaaliin. Lähdeaineiston rungon muodostaa

Skotlannin presbyteerikirkon Livingstonia-lähetyshankkeen asiakirja-aineisto, johon kuuluu julkista ja yksityistä kirjenvaihtoa, julkaistuja ja julkaisemattomia raportteja, pöytäkirjoja ja muuta asiakirja-aineistoa. Hokkanen on niin ikään perehtynyt Livingstonian keskeisten toimijoiden yksityiskokoelmiin. Siirtomaahallinnon tuottamaa asiakirjamateriaalia on mukana niukalti ja lähinnä maailmansotien väliseltä ajalta. Lisäksi Hokkanen on kerännyt pienehkön, 14 informantin haastatteluaineiston, sekä perehtynyt mittavaan määrään aiemmin julkaistua tutkimusta. Työtä arkistoissa ja kentällä on tehty sekä Iso-Britanniassa että Malawissa.

Laajan lähteaineiston hyödyntäminen on monipuolista kautta koko tutkimuksen. Hokkanen nivoo saumattomasti yhteen asiakirja-aineiston ja tutkimuskirjallisuuden antamaa tietoa sujuvaksi kerroonaksi. Kielellisesti ja kirjoitusasultaan tutkimus on kauttaaltaan erinomainen. Myös layout on onnistunut – Jyväskylän yliopistopainon tuotoksesta voisi muutama muukin maamme yliopistopaino ottaa oppia.

Tutkimuksen lähestymistapa on systemaattis-kronologinen, jolloin jokaista teemaa käsitellään omana kokonaisuutenaan kronologisessa järjestyksessä. Lähestymistapa on perusteltu ja toimii varsin hyvin, mutta johtaa aika ajoin lievästi hajanaisuuteen eri teemojen vilistessä ohi ilman, että lukijalle välittyy selkeä kuva yksittäisten ilmiön ajallisesta kehityksestä ja muotoutumisesta.

Tutkimus alkaa vahvasti teoreettisella keskustelulla, joka asemoi ja ankkuroi Hokkanen oman työn osaksi tutkimuksen laajempaa kenttää. Hokkanen käy läpi kulttuurisesti latautuneita ja näin ollen ongelmallisia käsitteitä, sekä osoittaa sudenkuoppia joihin aiempi tutkimus on ajoittain langennut. Selvitys on tiivistään ja haastavuudestaan huolimatta sopivan mittainen, jolloin asiaan perehtymätönkin lukija jaksaa säilyttää mielenkiintonsa.

Tämän jälkeen Hokkanen siirtyy käsittelemään esikolonialisen Pohjois-Malawin yhteiskuntaa, terveysoloja ja siirtomaavalloitusta. Tässä luvussa, kuten paikoitellen myöhemminkin, ongelmaksi nousee käsitteiden ”terveys” ja ”kansanterveys” (*public health*) ymmärtäminen ja soveltaminen. Hokkanen, kuten koulukuntansa muutkin edustajat, pyrkii ymmärtämään terveyden ja kansanterveyden hyvin laaja-alaisesti ikään kuin terveyden tavoittelu olisi ollut kaiken toiminnan ensisijainen päämäärä, johon yhteisöt pyrkivät rituaalisten ja poliittisten johtajiensa välityksellä. Lähes kaikkien yhteisön rituaalisten toimintojen leimaaminen terveyttä palveleviksi uhkaa yksipuolistaa keskustelun esikolonialisten yhteisöjen luonteesta. Hedelmällisempää olisi kenties ollut Meredith McKittrickin¹ tavoin nähdä esikolonialisten yhteisöjen rituaalinen ja poliittinen toiminta pyrkimyksenä turvallisuuden maksimointiin, jossa terveys oli yksi – joskin hyvin oleellinen – tämän pyrkimyksen menestystä mitannut tekijä.

Hokkanen käyttää huomattavan sivumäärän skotlantilaisten lähetyssaarnaajien maailmankuvan ja sielunmaiseman hahmottamiseen tuoden siten hienolla tavalla esiin näiden kristilliseen ja viktoriaaniseen moraaliiin perustuvan tavan jäsentää todellisuutta. Tämä osa tutkimuksesta on tuiki tarpeellinen ja mielenkiintoinen, joskin sen sisältämän asian olisi voinut tiivistää 40 sivun sijaan puoleen tästä asian siitä kärsimättä.

Tämän jälkeen Hokkanen siirtyy kuvaamaan Livingstonian vaiheita ja kontakteja afrikkalaisten kanssa aina lähetyksensä perustamisesta ja lähetyssaarnaajien mittavista terveysongelmista ensimmäisiin terapeutisiin kohtaaisiin ja vuorovaikutuksiin. Hän kuvaa lähetyksensä lääkäreiden suhtautumista afrikkalaiseen parannuskulttuuriin, kristinuskon ja länsimaisen lääketieteen vaihteista sulautumista osaksi laajempaa alueellista parantamisen kulttuuria, sekä afrikkalaisen kirkon roolia ensi katsojalta vastakkaisten, mutta lopulta hyvinkin yhteneväisten parannusideologioiden yhteen sulauttamisessa.

Parhaimmillaan Hokkanen on kuvatessaan ensimmäisten lähetyssaarnaajien kurjaa eloonjäämiskamppailua malariaa vastaan, analysoidessaan eri hoitomuotojen vaikutuksia lähetyksensä lääkäreiden saamaan arvostukseen, kuvatessaan afrikkalaisia parannusmuotoja ja sairauden syy-seuraussuhteita,

1. Meredith McKittrick (2002) *To Dwell Secure: Generation, Christianity and Colonialism in Ovamboland*, Portsmouth NH: Heinemann.

analysoidessaan afrikkalaisten eri hoitomuotojen valintaan vaikuttaneita seikkoja, sekä osoittaessaan yhteneväisyyksiä afrikkalaisten ja eurooppalaisten, tässä tapauksessa lähetyslääkäreiden, moraalikäsityksissä ja niiden merkityksestä yksilön ja yhteisön terveyteen.

Johtuen valitusta tutkimuskohteesta ja saatavilla olevasta lähdeaineistosta tutkimuksen näkökulma on vahvasti eurooppalainen. Tapahtumia ja ilmiöitä lähestytään pääosin lähetystyöntekijöiden tuottamien kuvausten kautta, jolloin afrikkalaisten ääni jää kuulumatta. Tämä on yleinen ongelma Afrikan historian – ja erityisesti siirtomaa-ajan historian – tutkimuksessa, eikä sinänsä millään tavoin heikennä Hokkasen työn arvoa. Anglo-amerikkalaisessa tutkimuksessa jo jonkin aikaa muodissa ollut elävien informanttien käyttö suullisen perimätiedon lähteenä ei täysin poista tätä ongelmaa. Voidaan perustellusti kysyä, millaista lisäarvoa nykyajassa elävät informantit voivat (perimä)tietoineen antaa elämästä ja ihmisten ajattelutavoista yli sadan vuoden takaa? Hokkanen ei problematisoi haastatteluaineiston keruuseen, edustavuuteen ja sen käyttöön liittyviä kysymyksiä.

Otsikossa mainittu koloniaalinen yhteiskunta jää tutkimuksessa harmittavan vähälle kuvaukselle. Talouselämä ja sen muutos kolonialismin myötä, sekä tämän heijastuminen terveysoloihin, jää epäselväksi. Samoin afrikkalaisten yhteisöjen integroituminen koloniaaliseen yhteiskuntaan ja sen vaikutukset yhteisöjen sisäisiin valtarakenteisiin, talou-

teen ja työnjakoon jäävät niin ikään hieman hämäräksi. Vaikka tämä ei varsinaiseen tutkimustehtävään kuulukaan, pienimuotoinen analyysi kolonialismin piirteistä ja yhteiskunnan toiminnasta olisi ollut paikallaan. Myös pluralistisen lääkintäkulttuurin vaikutus siirtomaa-yhteiskunnan ja -kulttuurin muovaajana laajemmin jää vähälle huomiolle. Keskustelua olisi voinut myös nykyistä rohkeammin viedä yleisemmälle tasolle Keski-Afrikan kontekstissa, jolloin lukijalle olisi muodostunut kenties kokonaisvaltaisempi kuva Livingstonian lähetys Hankkeen roolista koloniaalisen yhteiskunnan ja paikallisen paranskulttuurin muovaajana.

Huolimatta näistä muutamista vähäpätöisistä kriittisistä kommentteista on todettava, että Hokkasen tutkimus on kaiken kaikkiaan erinomaisen hieno ja tärkeä lisä Afrikan sosiaalishistorian ja lääketieteen kulttuurihistorian tutkimusperinteeseen. Se on asialleen omistautuneen historioitsijan hikeä ja istumalihaksia säästämättömän, henkistä kanttia kysyvän ja ajoittain jopa terveydelle vaarallisen uurastuksen tulos. Erinomaisesti kirjoitettuna, kansainvälisen vertailun kestäväenä tutkimuksena se on samalla sulka suomalaisen Afrikan tutkimuksen, ennen muuta Afrikan historian tutkimuksen, hattuun. Ala on viime vuosina osoittanut piristymisen merkkejä Suomessakin – trendi, jonka soisi jatkuvan myös tulevaisuudessa.

Jan Kubanen

Ambo- maamme lähetys- kirjallisuus

Olli Löytty: Ambomaamme. Suomalaisen lähetyskirjallisuuden me ja muut. Vastapaino. Tampere 2006. 302 s.

■ Olli Löytty tutkii Ambomaata kuvaavaa suomalaista lähetyskirjallisuutta ja selvittää, miten siinä kuvataan ambolaisia ja suomalaisia, Ambomaata ja Suomea. Lisäksi hän kysyy, miten kontekstit pitäisi ottaa huomioon, kun tulkitaan suomalaista lähetyskirjallisuutta. Löytty toteaa, että hänen kotimaisen kirjallisuuden väitöskirjansa kohteena on ”lähetyskirjojen suomalainen konteksti sekä se, miten sen erityisyys pitäisi ottaa huomioon, kun sen tulkinnassa sovelletaan jälkikoloniaalista teoriaa”. Kiinnostus liittyy erityisesti mahdollisuuksiin liikutella teorioita ympäristöstä toiseen, mistä syystä Löytty pohtii, voiko kolonialististen tekstien analyysiin kehitettyä teoriaa soveltaa suomalaisen lähetyskirjallisuuden Ambomaa-kuvauksiin. Vastatakseen tutkimuskysymyksiinsä Löytty määrittelee suomalaisen lähetyskirjallisuuden. Hän käy rajaa erityisesti lähetyskirjallisuuden ja muun siirtomaihin sijoittuvan kirjallisuuden välillä.

Lähetyskirjallisuus poikkeaa Löytyn mukaan sekä siirtomaa-että matkakirjallisuudesta. Teksteissä ilmenevä kristillinen

vakaumus ja tapahtumapaikan ”eksoottinen” ympäristö kietoutuvat yhteen tavalla, josta muotoutuu lähetysdiskurssi. Uskonnollisena diskurssina lähetysdiskurssille on ominaista, että sitä määrittää kirjoittajan kristillinen usko ja siihen liittyen pyrkimys vaikuttaa lukijan vakaumukseen. Lähetyskirjallisuuden niputtaminen yhteen vaikkapa matkakirjallisuuden kanssa tuottaa ongelmia ja estää analysoimasta lähetysdiskurssia mielekkäällä tavalla. Althusserin ideologia-käsitteen avulla Löytty päättelä, että lähetysdiskurssi kutsuu lukijaa hyväksymään oman totuusjärjestelmänsä. Lähetyskirjallisuus pyrkii taivuttamaan lukijan lähetyssaateen kannattajaksi. Kun aineisto ulottuu 1870-luvulta 2000-luvulle, pohdinta suomalaisen lähetyskirjallisuuden kontekstien muuttumisesta ei olisi heikentänyt tutkimusta.

Kirja jakaantuu temaattisiin lukuihin, joista aluksi kartoitetaan mentaalisen maantieteen Afrikkaa. Sen jälkeen annetaan Ambomaalle nimi ja tutustutaan Suomen Lähetysseuran julkaisemaan kirjallisuuteen. Luku mentaalista maantieteestä selvittää Afrikan paikkaa siirtomaakirjallisuudessa ja katsoo takaisin jälkikoloniaalisella vastakatseella. Koska lähetyskirjallisuuden tehtävänä oli osoittaa, että työ kantaa hedelmää (ja rahaa kannattaa lahjoittaa lähetystyölle), siirtomaaja- ja lähetyskirjallisuuden välille syntyi merkittäviä painotuseroja. Julkaisutoimintaa koskeva luku on informatiivinen ja perustelee johdannossa esitettyä tutkimusaineiston rajausta.

Teoreettisena ansiona on ennen kaikkea jälkikoloniaalisen teorian kotouttaminen ja kriittinen soveltaminen. Sen enempiä afrikkalaisuuden kuin länsimaisuuden yleistäminen ei ruoki tieteellistä keskustelua, minkä Löytty osoittaa selkeästi. On kiinnostavampaa mieltä *kuka* määrittää *ketä* kuin olettaa määrittäjä kasvotomaksi kolonialistiksi. Löytty pyrkii paljastamaan suomalaisen katseen partikulaarisuuden. Suomalaisuutta koskevassa tutkimuksellisessa kontekstissa on vaikea tasapainoilla, koska helposti tulee luetuksi tavalla, jossa suomalaisuus lautauu merkityksillä, joita partikulaarisuutta korostava tutkija ei tekstiinsä haluaisi, mutta Löytty tuntee maastonsa hyvin ja osaa liikkua siinä taitavasti.

Pakanuuteen keskittyvässä luvussa ei voi välttyä epäilykseltä, että luterilainen lähetystyö onnistuu, jos ahdistus ja synnintunto saadaan vietyä perille. Kahdeksannessa pääluvussa keskeisenä teemana on ambofilia, joka Löytyn tulokinnan mukaan poikkeaa kolonialistisissa teksteissä ilmevästä toiseuden torjunnasta. Ambomaalta löytyy yllättävän paljon topeliaanisia piirteitä, kun lähetyskirjallisuutta tarkemmin katsotaan. Tässä luvussa viimeistään tutkimuksen pääotsikko tulee hyvin perusteltua. Sieltä se Ambomaamme löytyy.

Löytty on perehtynyt tutkimusalaansa erinomaisesti ja tuntee sekä lähetyskirjallisuuden että toiseutta käsittelevän tutkimuskirjallisuuden. Suomalaista lähetyskirjallisuutta ei aiemmin ole määritelty ja osoitettu sen yhteyksiä ja eroja

muihin kirjallisuuksiin. Löytty lukee sekä tutkimusaineistoon että aiempaa tutkimusta taitavasti myötä- ja vastakarvaan. Jälkikoloniaalisen teoretisoinnin viettelevyys ei sumenna tutkijan ajattelua vaan oma ääni löytyy toiseuksia koskevien tutkimusten kirjossaan.

Pirjo Markkola

Idän tuoksuvat satamat

Seppo Sivonen: Aasian kaupunkinvaltioiden historia: Hong Kong, Macao ja Singapore. Gaudeamus, Helsinki, 2006. 281 s.

■ Tuskin kenellekään on jäänyt epäselväksi, että Aasian tutkiminen on vihdoinkin myös Suomessa erityisen ajankohdasta. Aasia-projektien rahoituksen tilanne on kohtuullisen hyvä, sen lisäksi suomalaiset yritykset, koulutusorganisaatiot ja media tarvitsevat, joskus jopa palkkaavat, Aasia-asiantuntijoita selvittämään Kiina-ilmioita, Pohjois-Korean ydinvarustelua tai Japanin talouskasvun hidastumista. Toisaalta Aasiasta kiinnostuneen opiskelijan, opettajan tai tutkijan on ollut vaikea tutustua alueeseen suomalaisen tutkimuskirjallisuuden avulla, koska sitä ei ole yksinkertaisesti kirjoitettu muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta.

On erinomaista että alan kirjoja julkaistaan myös suo-

menkielellä, joten Seppo Sivosen *Aasian kaupunkivaltioiden historia: Hongkong, Macao ja Singapore* päättyy toivottavasti myös akateemista yhteisöä laajemman yleisön käyttöön. On muistettava että Aasian historiaan ja nykypäivään liittyvä kirjoitustyö on toki palkitsevaa mutta myös haastavaa, sillä suomalainen termistö on jossain määrin vielä puutteellista. Sivonen on onnistunut tässä hyvin.

Hongkong, Macao ja Singapore olisivat värikkään historiansa puolesta ansainneet vaikka oman kirjan kukin. Sivosen kattava tutkimuskirjallisuuden listaus antaa hyvän pohjan kaupungeista kiinnostuneille. Yhdistäviä tekijöitä kaupunkien tarinoista toki löytyy sillä kaikki ovat olleet historiansa aikana eurooppalaisen valtion siirtomaahallinnon alaisia. Hongkongin ja Singaporen historiaan liittyy kausi Britannian kruunun siirtomaana, ja kattavasti uutisoitu Hongkongin luovutus Kiinalle kesällä 1997 nosti epäilemättä kyneleeseen aikakautta ihannoineen imperialistin silmään. Macao vastaavasti siirtyi Portugalin alaisuudesta vuonna 1999 Kiinan erityishallintoalueeksi ”yksi maa, kaksi järjestelmää”-periaatteella Hongkongin esimerkkiä seuraten. Singaporen itsenäistyminen 1965 toi perusteellisen muutoksen maan talouspoliittiseen kehitykseen, ja Aasian taloustiikerin maineen saaneen valtion ongelmiksi on kehittyneiden maiden tapaan muodostunut väestön vähyyks ja sen ikääntyminen. Mielenkiintoinen anekdootti kaupungin historiassa oli 1992 tehty purukumin myynnin

kielto, jolla Singapore osoitti kontrollihaluuttaan. Päätöstä arvosteltiin kansainvälisesti hyvinkin laajalti.

Aasian kaupunkivaltiot ottivat vastaan jatkuvana virtana tulleiden siirtolaisten lisäksi manner-Kiinan poliittisten tapahtumien seurauksena miljoonien pakolaistulvan esimerkiksi Kiinan ja Japanin välisen sodan aikana 1937–45 ja kulttuurivallankumouksen aikaan 1960–70-lukujen vaihteessa. Siirtolaiset olivat kaupunkiyhteiskunnille elintärkeitä sillä siirtomaahallinnon kustannukset ja alueilla asuvien eurooppalaisyhteisöjen ylellinen elämäntapa kustannettiin kiinalaisten ja muiden maahanmuuttajien verotuloilla. Halpa työvoima edesauttoi kaupunkien talouden kehitystä, mutta nopeasti lisääntynyt yhteiskunnallinen epätasa-arvoisuus aiheutti sosiaalisia ja taloudellisia ongelmia, joita korjaamaan syntyi lakkoliikkeitä. Siirtokuntien poliittinen vakaus oli kaupankäynnin jatkumisen edellytys, joten eurooppalaiset pyrkivät tukahduttamaan alkunsa kaikki kumoukselliset liikkeet ja ideologiat.

Yhteistä kaupungeilla oli myös 1900-luvun alkupuolen manner-Kiinasta levinneen radikaalin kiinalaisen nationalismin kehitys, joka katukuvassa näkyi kulkueina, mellakoina, lakkoina ja länsimaiden ja japanilaisten tavaroiden boikotteina. Vallankumoukselliset aatteet ja salaseurat löysivät kannatuspohjansa erityisesti siirtomaahallintoon turhautuneista työläisistä, opiskelijoista ja toisinajattelijoista. Kiinalaisen modernin nationalismin isän, Sun Jat-senin, nationalis-

tisen *guomindang* puolueen haaraosastot toimivat kaupunkivaltioissa etäsaarekkeina Shanghaissa normaalisti päämajaansa pitäneelle puolueelle. Samoin kommunistien omat puolueosastot rekrytoivat työväestöä propagoiden imperiaalistista hallintoa vastaan. Valtataistelu nationalistien ja kommunistien välillä kyseenalaisti kaupunkien eurooppalaisten valtatasapainon ja pakotti näitä vahvistamaan sotilaallista hallintoaan alueella.

Sivonen on omien sanojensa mukaan kirjoittanut historiallisen yleisesityksen, jonka pohjana on ollut tarve Aasian historian oppimateriaaleille. Tämä tietysti tarkoittaa suomenkielistä materiaalia sillä toki englanninkielisiä yleisesityksiä on olemassa. Aasian historianopiskelijoiden suomenkielisenä oppimateriaalikirjainakin opus on hieman ongelmallinen. Kirjasta puuttuvat kokonaan lähdeviittaukset, joten kirjoittajan omat ja muiden tutkijoiden johtopäätösten erottelu on mahdotonta. Käytetyn kirjallisuuden arvointia ja mielenkiintoisia näkökulmia tulee esille vain Sivosen kaupunkien historiakirjoitusta pohdiskelevassa lyhyehkössä erillisessä luvussa.

Jokunen kirjoitus- ja asiavirhe on pujahtanut muuten mielenkiintoiseen tekstiin. *Taipanit* olivat kuten Sivonen toteaa (s. 59) ”suurimpien kauppahuoneiden ei-kiinalaisia johtajia”, ja *taipan* ei ollut, kuten kirjoittaja (s. 44) väittää, keisarin nimittävä erityinen virkamies joka valvoo ulkomaankauppaa. Toisaalla taas *compradore*, ei *compardori*, oli kiinalainen ulkomaalaisten ja kiina-

laisten välisen kaupan välittäjämies. Muutenkin erityissanojen lista selityksineen kuten *taipan, compradore* ja *guo-mindang* olisi tehostanut kirjan oppikirjamaista luonnetta.

Sivosen kirja on erinomainen esimerkki Suomessa tuotetusta Aasia-tutkimuksesta, jonka tarpeellisuutta ei ole tarvetta kiistää. Suhteellisen rajoitettuna, lähinnä kaupunkivaltioiden historiaa selvittävänäkin se on hyvin käyttökelpoinen opetusmateriaalina ja herättää mielenkiinnon kaupunkien nykyyhistorian analysointiin.

Tiina H. Airaksinen

Kertomus suurten visioiden erikoisesta maasta

Ilmari Susiluoto: Suuruuden laskuoppi. Venäläisen tietoyhteiskunnan synty ja kehitys. WSOY 2006, Helsinki. 440 s.

■ Ilmari Susiluodon kirja on kerännyt julkisuudessa kiitosta niin syvällisyydestään kuin vakuuttavan lähdepohjan konsultoisesta. Suurin kirjan osakseen saama yksittäinen tunnustus oli sen valinta kuuden Tieto-Finlandia -ehdokkaan joukkoon vuonna 2006. Kyseessä on ansiokas teos, joka kertoo mielenkiintoisen ja

uskottavan tarinan neuvostoliittolaisen ja venäläisen tietoyhteiskunnan kehityksestä.

Vaikka historiantutkijalle Susiluodon tarkastelutapa vaikuttaa joissain kohdissa turhankin suoraviivaiselta, ei tämä ole pelkästään negatiivinen puoli. Kirjan ansioksi on luettava se, että Susiluoto onnistuu usein tiivistämään monimutkaisia kehityskulkuja muutamaan valittuun lauseeseen. Teoksen keskeisin väite on, että yhteiskunnalliset rakenteet ovat merkittävästi hidastaneet tietoyhteiskunnan kehitystä niin Venäjällä kuin Neuvostoliitossakin. Neuvostokaudella marxismi-leninismien asema, hierarkkiset ja kankeat valtarakenteet sekä tiedonvälityksen rajoitukset, olivat esteenä. Venäjällä taloudellinen romahdus, aivovuoto ja valtiotavallan kasvava pyrkimys kontrolloida tiedonvälitystä ovat hidastaneet maan siirtymistä tietoyhteiskuntaa kohden.

Kirjassa esitetty tarina on uskottava. Neuvostoliittolaiset tiedemiehet onnistuivat luomaan teoreettiset perusteet tietokoneen rakentamiselle samoihin aikoihin kuin Yhdysvalloissaakin. Toisen maailmansodan jälkeen tietokoneiden strateginen merkitys korostui entisestäänkin. Laskentakapasiteettia tarvitsivat ennen kaikkea ohjusjoukot ja ydinasetta suunnitelleet fyysikot. Sotilaallisten jättiprojektien generoiman kehityksen ansiosta Neuvostoliitto saavutti pariteetin Yhdysvaltojen kanssa tietotekniikan alalla. Yhteiskunnalliset rakenteet kuitenkin asettivat rajat tälle kehitykselle. Susiluodon nasevan luonnehdinnan mukaan ”maassa, jossa kirjoituskoneet-

kin oli rekisteröity, ei voitu ajatella vapaan tiedonvälityksen sallimista”. Vuonna 1969 NKP teki kauaskantoisen päätöksen luopua tietokoneiden kehittämisestä Neuvostoliitossa. Sen sijaan ryhdyttiin kopioimaan lännessä tehtyjä tietokoneita. Seurauksena oli, että Neuvostoliitto jäi tietotekniikan alalla yhä vakavammin jälkeen. Neuvostoliiton hajotessa tietoyhteiskunta näytti vielä kaukaiselta tavoitteelta. Tulevaisuudennäkymiä heikensivät heikko taloudellinen tilanne ja parhaiden kykyjen muuttaminen ulkomaille. Uuden vuosituhannen koittaessa seurasi kuitenkin uusi ja yllättäväkin käänne: internetyhteyksien ja matkapuhelimien määrä moninkertaistui muutamassa vuodessa. Tämän kehityksen eturintamassa olivat ulkomaiset yritykset ja investoijat.

Kaikista tämän populaarin tietokirjan merkittävistä ansioista huolimatta on siinä muutamia todella häiritseviä piirteitä. Susiluodon teos sisältää useita sellaisia arvotuksia, jotka tuskin kasvattavat tieteellisen teoksen arvoa. Useat näistä liittyvät Venäjän luonteeseen sellittämättömänä, poikkeuksellisen ja kummallisena maana. Tekstissä esiintyy myös lukuisia sellaisia väitteitä, joita on mahdotonta todistaa oikeaksi tai vääräksi. Historiantutkijan näkökulmasta katsottuna kirjan ongelmallisin piirre on todistusaineisto, ja sen käyttö. Valitettavan usein kriittinen lukija joutuu vakavasti pohtimaan Susiluodon käyttämien todisteiden ja esimerkkien painoarvoa. Joissain kohdin mieleen nousee jopa ilkeä ajatus, että tekijä on konsultoinut laa-

jaa tuttavapiiriään ja luottanut kritiikittömästi annettuihin lausuntoihin. Vaikka Susiluodolla kokemus Venäjän tutkijana ja tuntijana on vankka, ja näin ollen häneltä voi edellyttää tietämystä asioiden todellisesta laidasta, peräänkuuluttaisin

paljon huolellisempaa ja perusteellisempaa todistusaineiston analyysiä. Tässä tapauksessa tietokirjan erottaa tiedekirjasta ennen kaikkea se sangen huolettoman oloinen tapa, jolla argumentti rakennetaan todistusaineistolle. Tämä on sääli,

sillä jos kirjan väitteet perustuisivat huolellisesti eritellylle ja lähdekriittisesti käytetylle todistusaineistolle, olisi se mitä mainioin tiedekirja.

Simo Leisti

Jutikkala – vuosisadan akateemikko

■ Joulukuun 22. päivänä 2007 kuoli suomalaisen historian tutkimuksen Grand Old Man akateemikko Eino Jutikkala 99 vuoden korkeassa iässä. Hän ehti olla läsnä julkistettaessa lokakuussa Keijo K. Kulhan kirjoittamaa elämäkertaa *Jutikkala, tinkimätön akateemikko*.

Akateemikko Jutikkala oli legenda jo eläessään. Hän oli syntynyt keisari Nikolai II:n ollessa Suomen suuriruhtinaana ja samana vuonna 1907 jolloin maassa pidettiin ensimmäiset eduskuntavaalit, ja hän oli kymmenvuotias kun Suomi itsenäistyi. Hän näki ja koki itsenäisen Suomen varttuvan, taistelevan olemassaolostaan ja muuttuvan hyvinvointivaltioksi. 1900-luku oli myös Jutikkalan vuosisata.

Jutikkalan pitkän elämän salaisuuksia olivat säännölliset elämäntavat, säännöllinen liikunta, kävely, aikaisemmin tennis ja talvisin hiihto, jota hän harrasti aivan viime vuosiin saakka. Legendaarista oli Jutikkalan tunnettu työteliäisyys. Hän oli lapsesta pitäen

SKOY/Markus Penttinen

Eino Jutikkala.

innostunut numeroista, tilastoista, maantiedosta ja historiasta. Hän laski päässä kolmi-numeroisia sarakkeita ja tuns jokaisen Suomen kunnan sijainnin kartalla: "Antakaa minulle sokea pitäjärajakartta, niin sijoitan niiden nimet oikeisiin kohtiin". Hän oli työskentelyssä nopea ja tehokas himotutkija, "kauhea" Jutikkala, kuten Valtionarkistossa nuorta tohtoria 1930-luvulla kutsuttiin. Opiskelijat kutsuivat professoriaan Hoppu-Eikaksi tai vain Hopuksi, sillä hän saattoi olla kärsimätön nuorempien hänen mielestään liian hitaaseen omaksumiskykyyn. Jutikkala oli toimittajien ja esitelmien tilaajien ihanne, sillä

hänen lupaamansa kirjat, artikkelit ja puheet tulivat aina etukäteen, usein ensimmäisinä. Julkaisujen toimitussihteerinä tai päätoimittajana hän itse tarkkaan huolehti niiden ilmestymisestä ajallaan.

Jutikkala avusti seitsemän vuosikymmenen ajan *Historiallista Aikakauskirjaa* ja arvosteli siinä ja *Suomalainen Suomi – Kanavassa* miltei 300 teosta. Ensimmäinen arvostelu *Kanavassa* (1931) koski Egon Friedellin tunnettua *Uuden ajan kulttuurihistoriaa* ja kaikkiaan viimeiseksi jäi lehden toisessa numerossa 75 vuotta myöhemmin eli keväällä 2006 julkaistu esittely Diamond Jaredin huomiota herättäneestä teoksesta *Romahdus. Miten yhteiskunnat päättävät tuboutua tai menestyä*. Tietyllä tavalla tässä kiertyi ympyrä umpeen. Jutikkala piti kunniasianaan jatkuvasti seurata uusinta tutkimusta. Hänen kirjallisen tuotantonsa määrä nousi kaikkiaan noin 900 julkaisuun.

Jutikkalan isoisä huittislainen rusthollari Fredrik Takku-la oli ostanut Sääksmäeltä keskiaikaisen Jutikkalan kartanon ja ottanut tavan mukaan tilan nimen. Seuraava polvi käytti kuitenkin Rinteen nimeä, millä nimellä myös Eino julkaisi en-

simmäiset työnsä. Jutikkalan nimen hän otti 1931. Sääksmäki oli tulevan historiantutkijan rakastama kotipitäjä, jossa hän vietti kaikki kesät. Hänen julkaisutoimintansa alkoi hämäläisen talonpoikaiselämän kuvauksista. Hänen gradunsa käsittelee Sääksmäen viljelysaloja, ja 1934 hän julkaisi laajan *Sääksmäen pitäjän historian*.

Eino Rinne tuli ylioppilaaksi Turun suomalaisesta lyseosta 1926, vuotta myöhemmin kuin tuleva kollegansa, kansleri Pentti Renvall. Asuessaan setänsä luona ja tutustuttuaan tämän kirjastoon, tilastoista innostunut Eino päätti tulla kaupunginaktuaariksi. Niinpä hän aloitti opiskelunsa kansantaloustiede pääaineena, mutta siirtyi pian maineikkaan historianprofessori Gunnar Suolahden jalkojen juureen ja koki ahaa-elämyksen. Sellaisen oli Suolahti itse kokenut tunnetun saksalaisen historiantutkimuksen uudistajan Karl Lamprechtin opissa Leipziginssä. Lamprecht oli painottanut kollektiivisten ilmiöiden tutkimista sosiaalihistoriallisin metodein, aikakausien ja yhteiskunnan luonteen hahmottamista sekä historiankirjoituksen kirjallista luonnetta. Suolahti piti tärkeänä tutkia jokapäiväistä elinympäristöä ja ihmisten sieluntoimintaa sekä sitä – mitä hän omilla teoksillaan painotti – että historiallisen teoksen tuli olla tyyllisesti ”taideluoma”. Myös Jutikkalalle yhteiskunta tuli olemaan tutkimusten keskeinen käsite ja myös hän pyrki taideluomiin.

Jutikkala väitteli tohtoriksi 1932 24-vuotiaana, mikä ennätys historiassa rikottiin vasta parisen vuotta sitten Oulussa.

Väitöskirja koski Läntisen Suomen kartanolaitosta. Aihe ei ollut Suolahden antama, mutta se sopi tämän papistotutkimusten jatkoksi. Virikkeen antoi eräs Åbo Akademin kansatieteen professori Gabriel Nikanderin artikkeli. Nikanderin kanssa Jutikkala sittemmin toimitti paljon käytetyn hakuteoksen *Suomen kartanot ja suurtilat*, josta historian oikusta tuli tarkoitettua merkittävämpi suurtilojen muistomerkki, kun sotien jälkeinen pika-asutustoiminta pirstoi suurtilat. Esikuvana Jutikkalalle oli myös tanskalaisen T. F. Troels-Lundin suurteos *Dagligt Liv i Norden*.

Väitöskirjaa varten nuori tutkija matkusti kartanosta toiseen ja kolusi arkistoja myös Ruotsissa. Hän ehti nipin napin kevään 1932 promootioon, kun osa tutkimuksesta oli jätetty syksyllä ilmestyneeseen toiseen osaan. Helmikuussa 1933 Jutikkala nimitettiin Suomen historian dosentiksi. Hän oli 25-vuotias; moni opiskelutoveri ei ollut ehtinyt edes maisteriksi. Jo keväällä 1932 hänet oli kiinnitetty Suolahden suunnitteleman *Suomen kulttuurihistorian* toimitussihteeriksi. Tämän kuoltua toimitus houkutteli päätoimittajaksi professori Väinö Voionmaan, joka myös oli ollut Lamprechtin opissa. Metodisesti uranuurtava oli ollut hänen *Suomen karjalaisen heimon historiansa*, jossa lukuisten yksityistapausten perusteella etsittiin tyypillisiä ilmiöitä. Tämä metodi on tuttu myös Jutikkalan tutkimuksista. Kun Voionmaa oli myös aktiivi poliitikko, teos jäi etenkin toimitussihteerin Jutikkalan harteille. Tästä kehittyi piiskuri, joka odotti

pöydän vieressä, että kirjoittaja panisi artikkeliinsa pisteen. Teos ilmestyi neliosaisena 1933–36 ja sen mukaan lamprechtalais-suolahtelais-voionmaalaista suuntausta on Suomessa kutsuttu myös kulttuurihistorialliseksi kouluksi.

Jutikkalan väitöskirja käsittelee omistuskysymyksiä ja kartanoiden ja alustalaisten suhteita. Samanaikaisissa artikkeleissa hän oli perehtynyt myös talonpoikaiskulttuuriin, ja tältä pohjalta hän oli Talonpoikaisäätiön aloitteesta nousseelle suomalaisen talonpojan historialle itsestään selvä kirjoittaja. *Suomen talonpojan historia* ilmestyi 1942 (uusi laitos 1958, Ruotsissa 1963) ja siitä tuli tekijän itsensäkin mukaan hänen pääteoksensa. Talonpojan historialle oli selkeä sosiaalinen tilaus. Teos nähtiin kansallisen identiteetin rakennuspuuksi ja ikiaikaisen talonpoikaisen vapauden, yksityisen maanomistuksen ja pohjoismaisen demokratian puolustajaksi.

Tähän kansakuntaa vahvistavaan teemaan Jutikkala joutui usein palaamaan toimissaan sotavuosina Valtion tiedotuslaitoksen palveluksessa. Tilattuna työnä hän yhdessä maantieteilijä Väinö Auerin kanssa julkaisi Suomea esittelevän teoksen, jolle saksalainen kustantaja antoi nimeksi *Finnlands Lebensraum* (1941). Jutikkala itse ei ollut aatteellinen intoilija. Hän ei monien ikätovereittensa tavoin ollut aksläinen eikä aitosuomalainen, mutta kylläkin avarasti liberaali suomenmielinen ja aidosti isänmaallinen.

Jutikkala nimitettiin 1947 Suomen historian ja 1950 uuteen valtiotieteelliseen tie-

dekuntaan taloushistorian ylimääräiseksi professoriksi. Hänet kutsuttiin 1954 Suomen historian professoriksi, ja hän erosi täysinpalvelleena 1974. Professoriksi tulo kiinnitti hänen huomionsa oppikirjoihin. Hänen kirjoittamansa 1700-luvun osuus *Suomen historian käsikirjassa* (1948) jopa uudisti suomalaiskansallisia historianäkemyksiä. Vuotta myöhemmin ilmestynyt *Suomen historiallinen kartasto* on edelleenkin laatuaan ainoa. Valtiotieteellisessä tiedekunnassa Jutikkala joutui tekemisiin yleisen taloushistorian kanssa ja julkaisi paljon käytetyn *Uuden ajan taloushistorian* (1953).

Luennoitsijana professori Jutikkala opittiin tuntemaan loistavana esittäjänä. Tentaattorina hän oli vaativa, seminaarien pitäjänä perusteellinen, töiden ohjaajana tieteellistä tarkkuutta ja lujaa lähdekritiikkiä tähdentävä, esimiehenä luotettava. Jutikkalan harrastuksiin kuului kesäisin öljyvärimalaus, ja mielellään hän kävi taidenäyttelyissä. Emmekä saa unohtaa hänen rakastamaansa mahjongg-peliä. Ystävilleen hän järjesti ikimuis-toisia historiallisia illallisia.

Jutikkalan toimesta oli 1933 perustettu Paikallishistoriallinen Toimisto antamaan ohjeita paikallistutkimuksessa. Hänen oma *Sääksmäen historiansa* oli urauurtava. Hänen johdollaan kirjoitettiin kokeileva *Längelmäveden seudun historia* ja Hämeen maakuntahistoria, joka oli laatuaan ensimmäinen kokonaan valmistunut. Sotien jälkeen Jutikkalan mielenkiinto suuntautui yhä enemmän kaupunki- ja väestöhistoriaan. Hänen työpöydältään

lähtivät 1800- ja 1900-lukua käsittelevät laajat Turun ja Tampereen historiat sekä kaupunkien asemakaavamuutoksia koskevat työt. Monien vuosien ajan hän edusti Suomea kansainvälisessä kaupunkihistorian tutkijoiden yhteisössä.

Suomen asutushistoria oli Jutikkalaa kiinnostanut jo 1930-luvulla. Hän kirjoitti *Suomen kulttuurihistoriaan* urauurtavat Suomen asutushistoriaa koskevat laajat luvut, ja 1980 hän oli aktiivisesti mukana Tvärminnessä pidetyssä Suomen asutuksen syntyä käsitelleessä tutkijaseminaarissa. Jutikkalan merkittäviä väestöhistorian töitä on Suomen väkiluvun laskeminen ennen vuoden 1749 väestölaskentaa. Vuonna 1947 ilmestynyt *Die Bevölkerung Finnlands in den Jahren 1721–49* oli saanut virikkeen ruotsalaisen taloushistorioitsijan Eli F. Heckscherin vastaavista töistä. Heckscherin vaikutus Jutikkalan tutkijanuraan oli muutenkin huomattava. Mestarillinen niin aiheen käsitteilyltään kuin tyyllisestään Jutikkalan yhteiskuntahistoriallinen *Kuolemalla on aina syynsä* (1987).

Kaupunki- ja väestöhistorian alueella Jutikkalasta tuli kansainvälisesti tunnettu tutkija. Erityisen lähellä häntä oli jo 1930-luvulta lähtien pohjoismainen yhteistyö. Pohjoismaisuus oli hänelle meidän identiteettiämme siinä kuin suomalaisuuskin. Hän seurasi tarkkaan ruotsinmaalaista tutkimusta ja julkaisi mainion teoksen *Pohjoismaisen yhteiskunnan historiallisia juuria* (1965). Kesällä 1997 Tampereella pidetyn pohjoismaisen historian tutkijoiden kokouksen

ekskursiosta lehti otsikoi: *Rautainen akateemikko käveli toiset tainnoksiin*. Voimakkaan pohjoismaisen suuntauksen ohella Jutikkalalle ei jäänyt aikaa 1900-luvun jälkipuoliskolle tunnusomaiselle historian tutkijoiden yhteistyölle viroilaisten ja neuvostoliittolaisten tutkijoiden kanssa. Harvinaisia olivat myös matkat näihin maihin, mutta hän kuitenkin saattoi hämmästyttää erinomaisella muistillaan luettelemalla suoralta kädeltä esimerkiksi kaikki Neuvostoliiton tukikohdat Baltian maissa.

Pitkä ura toi Jutikkalalle monia luottamustoimia. Hän oli vuosia *Historiallisen Aikakauskirjan* päätoimittaja ja yhteispohjoismaisen *Scandinavian Economic History Review'n* Suomen toimittaja, joka teki suomalaista talous- ja väestöhistoriallista tutkimusta tunnetuksi maailmalla. Jutikkala vihittiin neljästi kunniaohjoriksi ja ehti ylen harvinaiseen riemukunniaohjorin arvoon. Hän sai 1972 akateemikon arvonimen ja yliopiston juhluvuonna 1990 Suomen Leijonan suurristin.

Akateemikko Jutikkala oli lukuisten tieteellisten seurojen jäsen, kunniajäsen ja puheenjohtaja. Suomen Historiallisen Seuran tutkijajäsen Jutikkala oli vuodesta 1934 ja kunniajäsen vuodesta 1975. Suomalaisen Tiedekatemian jäseneksi hänet kutsuttiin 1946 ja kunniajäseneksi 1996. Suomen Tiedeseuran jäsen hän oli vuodesta 1960 ja Suomen Kulttuurirahaston kunniajäsen vuodesta 1973. Hän sai myös useita palkintoja ja kunniaapalkintoja.

Päiviö Tommila

Monipuolinen historian-tutkija ja vaikuttaja Mauno Jokipii

■ Suomalaisten historiantutkijain tiedeyhteisö kärsi 2.1.2007 suuren menetyksen, kun Jyväskylän yliopiston (vuoteen 1966 Jyväskylän kasvatustieteellinen korkeakoulu) Suomen historian ensimmäinen ja pitkäaikainen (1960–91) professori sekä aikanaan korkeakoulun ja yliopiston monissa hallintotehtävissä toiminut Mauno Jokipii (s. 21.8.1924) poistui keskuudestamme. Jokipii tunnettiin ja tunnustettiin monipuoliseksi ja uutteraksi sekä aikaansaavaksi tutkijaksi. Hänen hyvin laaja tuotantonsa ulottui Suomen keskiajasta viime sotiin.

Mauno Jokipii syntyi ja kävi koulunsa Helsingissä. Hän osallistui hyvin nuorena jatkosotaan, mikä lienee osaltaan vetänyt häntä kyseisen aihepiirin tutkimiseen. Rauman kirkkoherrana toimineen isänsä kautta nuori sota-ajan (1943) ylioppilas sitoutui opintojensa alettua satakuntalaisuuteen (Satakuntalainen Osakunta). Jokipii aloitti tutkijanuransa Ruotsin ajan historian parissa opettajanaan Suomen varhishistorian ”näkiä” professori Jalmari Jaakkola, joka mahtavin ääriviivoin hahmotteli Suomelle omaa ”kansallista” keskiaikaa, missä Satakunnalla oli

merkittävä sijansa. Jaakkolan vaikutusta lienee ollut, että Jokipii toistuvasti ja eläkepäivinänsä intensiivisemmin palasi keskiajan historiaan julkaisten Suomeen tehdyistä ristiretkistä useita laajoja artikkeleita.

Jokipii väitteli 1956 teoksella *Suomen kreivi- ja vapaaberakunnat*, joka liittyy 1600-luvun läänityslaitoksen tutkimukseen. Vastaväittäjänä toimi hänen suuri ihanteensa Eino Jutikkala, joka tavallaan jatkoi ns. kulttuurihistoriallisen koulukunnan viitoittamia uria. Paikallishistoriaan Jokipii ohjautui mm. osakunnan kotiseutututkimuksella, Satakuntalaisen Osakunnan matrikelin julkaisemisella ja ennen kaikkea kirjoittamalla *Vanhan Ruoveden historian* ensimmäisen osan sekä uudistamalla Porin historian. Vuonna 1974 ilmestyi massiivinen Satakunnan talouselämää 1500- ja 1600-luvun osalta kuvaava *Satakunnan historia IV*. Jokipii toimi pitkään Paikallishistoriallisen toimiston esimiehenä ja oli käynnistämässä monia paikallishistorioita.

Helsingistä Jokipii siirtyi 1958 hoitamaan Jyväskylän Kasvatustieteelliseen Korkeakouluun perustettua historian (myöhemmin Suomen historian) professuuria, ja viran va-

kinainen haltija hänestä tuli 1960.

1950-luvun lopussa ja 1960-luvun alussa ”lyötiin arpa” Jyväskylän Kasvatustieteellisen korkeakoulun tulevasta linjasta: yleinen ”sivistysyliopisto”, josta W. Schild-Kilpinen jo 1910-luvulla oli unelmoinut ja kirjoitellut, vai kasvatustieteisiin painottuva erikoiskorkeakoulu. Viimeksi mainittua suunnitelmaa tuki oppikoululaitoksen aiemmin tapahtunut laajentuminen ja siitä johtuva opettajapula. Kun Jyväskylässä oli jo opettajanvalmistus, oli luontevaa laajentaa sitä valmistamaan oppikouluihin humanististen tieteiden kandidaattija. Myös silloinen tiedepiireissä vallinnut käsitys lähti siitä, ettei tiedettä pystyttäisi Suomessa tekemään monellakaan paikkakunnalla. Mutta korkeakoulupolitiikka oli tullut myös aluepolitiikan osaksi, mikä tarjosi onnistumismahdollisuuden rohkeillekin yrityksille.

Kun uudet vasta määrättyt ja myöhemmin nimetyt humanistisen alan professorit olivat lähtöisin Helsingin yliopistosta, he, professori Jokipii etujoukossa, alkoivat kehittää kyseisen laitoksen esimerkkiä noudattaen omia oppiaineitaan voimakkaasti tieteelliseen suun-

Mauno Jokipii.

Lehtikuva/Jussi Nukari

taan. Aluksi valmistui filosofian kandidaatteja, sitten eräissä aineissa, mm. historiassa, aloitettiin tieteellinen jatkokoulutus tavoitteena tohtoreiden valmistuminen. Näin oikeastaan vastoin yleistä, jopa korkeakoulun omaa tahtoa, Jyväskylän Kasvatusopillinen korkeakoulu otti jo 1950-luvun lopussa suunnan, joka virallisesti tunnustettiin 1966, jolloin kasvatusopillisen korkeakoulun status muuttui yliopistoksi.

Jokipii toimi innokkaasti korkeakoulun hallinnossa, mm. filosofisen tiedekunnan historiallis-kielitieteellisen osaston dekaanina sekä korkeakoulun ja yliopiston vararehtorina. Nämä paikat tarjosivat hyvät edellytykset oman aineen, historian, kehittämislle: opiskelu- ja tutkimusmahdollisuuksia luotiin, olemassa olevia parannettiin. Jokipii oli Jyväskylän yliopiston historian laitoksen luoja. Hän toimi tarkokkaasti mm. opetustoimen kannalta tärkeän maakunta-arkiston saamiseksi Jyväskylään. Kotiseuturetki- ja pitäjänkirjajulkaisutoiminta – sarja sisältää useita kymmeniä kirjoja – sekä yliopiston oman tieteellinen julkaisusarja (*Studia Historica Jyväskyläensia*) olivat työlistalla. Jokipiin ansiot Suomen historian jatkokoulutuksessa ovat huomattavat. Hänen virassaoloaikanaan väitteli kaksikymmentä henkilöä Suomen historiassa tohtoriksi. Hänen oppilaistaan neljästä tuli professori.

Yliopiston hallintojärjestelmän perusteellisesti muututtua Jokipii keskittyi 1970-luvulta lähtien entistä intensiivisemmin tutkimustoimintaan. Tu-

loksena oli 1987 ilmestynyt erittäin perusteellinen, yksityiskohtaisen kiistattomasti dokumentoitu ja tälläkin hetkellä korkealle arvostettu ja tutkijan eittämättömäksi pääteokseksi muodostunut *Jatkosodan synty*, joka käsittelee Suomen ryhtymistä Saksan kanssasotijaksi 1941. Se perustuu vahvaan koti- ja ulkomaiseen alkuperäisaineistoon, laajaan lukeneisuuteen, lähdetietojen kriittiseen käyttöön sekä sota- ja poliittisen historian perusteelliseen hallintaan. Vaikka Arvi Kohosen kielikuvaan ja teokseen (*Barbarossa-suunnitelma ja Suomi*) perustuvan ”ajopuu-teorian” horjuttamisen olivat aloittaneet eräät ulkomaiset tutkijat jo aiemmin, niin Jokipiin teos romutti kyseisen teorian lopullisesti. Mutta ilman perusteellista keskustelua ja päteviä näyttöjä Jokipii ei käsityksiään saanut hyväksytyksi.

Jokipiillä oli hyvät suhteet erityisesti ruotsalaisiin ja saksalaisiin historioitsijoihin ja hän toimi aktiivisesti mm. pohjoismaisten historioitsijoiden yhteisten konferenssien (mm. *Nordiska Historikermötet*) järjestelyissä. Hän oli usein nähty vieras Ruotsin ja Saksan arkistoissa. Eläkkeelle jäätyään emeritusprofessori keskittyi paitsi keskiajan myös laajennetun SS-pataljoonaa koskevan teoksen (alkuperäinen versio *Panttipataljoona* oli ilmestynyt 1968) kirjoittamiseen. Teos *Hilllerin Saksa ja sen vapaaehtoisuusliikkeet: Waffen-SS:n suomalaispataljoona vertailtavana* ilmestyi 2002. Tämäkin Jokipiin teos on perusteellinen ja laaja mutta samalla erittäin selkeä ja luettava, kuten hänen muutkin tutkimuksensa. Teos

osoittaa myös Jokipiin koko tieteellisessä tuotannossa ilmevästä pyrkimystä sijoittaa suomalaisen ilmiö ja tapahtuma laajaan kansainväliseen taustaan ja dokumentoida se ”viimeistä piirtoa myöten”. Yksi vaativimmista eläkepäivinä toteutetuista hankkeista oli kolmiosaisen *Keski-Suomen historia* -teoksen toimittaminen. Jokipii itse kirjoitti teoksen ensimmäisestä osasta suurimman osan sekä toiseen osaan Keski-Suomen maakunnan ja läänin syntyä koskevat osat. Keski-Suomen historian ilmestyminen oli yksi nuoren, paljolti hallinnollisen ratkaisun tuloksena syntyneen maakunnan identiteettiä vahvistanut ja luonut tekijä.

Jo pelkästään rintamakokemustensa ja tutkimusaiheittensa vuoksi maanpuolustustyö oli lähellä Jokipiin sydäntä. Hän oli pidetty ja kysytty esitelmöitsijä sekä tieteellisissä seminaareissa ja konferensseissa että laajemmallekin yleisölle tarkoitetuissa tilaisuuksissa. Oppilaittensa keskuudessa hän oli arvostettu ja avulias opettaja, joka oli aina valmis keskustelemaan oppilaittensa ja työtovereittensa tutkimuksiin liittyvistä kysymyksistä.

Mauno Jokipiitä on vaikea luokitella mihinkään erityiseen koulukuntaan kuuluvaksi tutkijaksi. Hän edusti parhaimmillaan ns. lähdekriittistä tutkimussuuntausta, jolle tyypillistä oli laajan alkuperäisaineiston käyttö, sen perusteellinen tuntemus, tosiasioissa tiukasti pitäytyminen; luottaminen vahvaan empiriaan. Hänen tutkimuksensa ovat yksityiskohdisaan perusteellisia ja luotettavia; mitään kiveä ei jätetty

kääntämättä. Erityisen selvänä tämä piirre tulee näkyviin sekä *Panttipataljoona* että *Jatkosodan synty* -teoksissa. Sekä poliittiset neuvotteluprosessit että sotatapahtumat kuvataan niissä hetki hetkeltä, taistelu taistelulta, jopa ”potero poteroilta”. Toisaalta voimakastah-toisena ja korkeasti motivoituneena tutkijana Jokipii ei tyytynyt ”lähdepositivistien” tapaan kirjaamaan alkuperäisaineistosta löytyviä faktoja vaan uskalsi tehdä uusia – rohkeitakin – avauksia. Nämä ilmenivät etenkin tutkimustilanteen entisestä poikkeavana hahmottamisena, uutena aineistona ja ennen muuta tutkimusajan ja -kohteen kontekstin suvereenina hallintana ja oivaltamisena. Jokipii oli historiantutkijana empiirikko sanan täydessä merkityksessä, teoretisointi oli hänelle vierasta.

Suomalainen historiantutkijan yhteisö menetti professori Jokipiissä, jonka kirjallinen tutkimustuotanto jatkui kaksi sukupolvea, monipuolisen, uutteran ja itseään säästämättömän, tutkimukselle lähes kaikkensa antaneen tutkijan ja opettajan sekä – mikä tärkeää – historiallista traditiota lähes jokaisen asian ja ilmiön yhteydessä esiintuovan kollegan. Laajan ja intensiivisen julkaisu-toiminnan ohella hän ehti toimia lukuisten toimikuntien jäsenenä ja monissa luottamus-tehtävissä.

Mauno Jokipiisiin jos kehen sopii hänen itsensä usein siteeraama vanha sananpars: työhän meistä vain jää. Jokipiitä ajatellen työn tuloksia jäi harvinaisen paljon jäljelle.

Toivo Nygård

Palkittuja

■ Erkki Tuomiojan *Häivähdys punaista. Hella Wuolijoki ja hänen sisarensa Salme Pekka-la vallankumouksen palveluksessa* (Tammi) on palkittu vuoden 2006 Tieto-Finlandiaksi. Valinnan teki Suomen Akatemian pääjohtaja Raimo Väyrynen. – Palkintoehdokkaana olivat mm. Eero Saarenheimon teos *Casanova ja Sprengtporten. Kirjastonhoitajan ja kenraalin yhteiset vuodet* (Tammi) ja Ilmari Susiluodon teos *Suuruuden laskuoppi. Venäläisen tietoyhteiskunnan synty ja kehitys* (WSOY).

Historian Ystävien liitto on palkinnut vuoden 2006 historiateokseksi Kustaa H. J. Vilkkunan kirjan *Viba. Perikato, katkeruus ja kertomus isostavibasta* (SKS). Vilkkunan huolellisesta ja lähdekriittisestä tutkimuksesta piirtyy kuva Suomen venäläismiehityksestä 1713–1721. – Kunniamaininnan saivat Anssi Halmesvirran ja Heino Nyysösen teos *Unkarin kansannousu 1956* (WSOY), jossa on monipuolinen kuva mutkikkaasta tapahtumasarjasta, Jorma Kallenautio erityisansioistaan havainnollisena ja monipuolisena radion historia-toimittajana, Teemu Keskisarjan teos *Afäärifennomaanit* (WSOY), realistinen ja monisärmäinen tutkielma suomenmielisen ydinjoukon ja verkoston soluttautumisesta ja sopeutumisesta yhteiskunnan kehitykseen, ja Raimo Savolainen työstään J. V. Snellmanin kootujen teosten toimituspäällikkönä ja Snellmanin syntymän 200-vuotisjuhlavuoden pääsih-

teerinä sekä teoksestaan *Sivilyksen voimalla. J. V. Snellmanin elämä* (Edita).

Vuoden tiedekirja on myönnetty Mirkka Lappalaiselle teoksestaan *Maailman painavin raba. Kirjoituksia 1600-luvun pohjolasta* (WSOY). Lappalaisen teos on merkittävä puheenvuoro Suomessa heikosti tunnetusta 1600-luvusta, joka oli dramaattinen aika uuden ja vanhan maailman välissä. Lappalainen on herättänyt murrosajankohdan eloon kaikessa ristiriitaisuudessaan ja värikylläisyydessäänkin.

Presidentti Urho Kekkosen 70-vuotisjuhlasäätiö on myöntänyt Urho Kekkosen nimeä kantavat palkinnot Jussi Pekkariselle ja Juha Pohjoselle. Päätöksen perusteena on Pekkarisen ja Pohjosen kirja *Ei armaa Suomen selkänahasta. Ihmisluovutukset Neuvostoliittoon 1944–1981* (Otava).

P. E. Svinhufvudin Muistosäätiön kirjapalkinto on myönnetty Keijo K. Kulhalle teoksestaan *Jutikkala. Tinkimätön akateemikko* (Edita).

Lauri Jäntin tietokirjapalkinnon on saanut Paavo Castrén kirjastaan *Pompeijilaisia kobbaloita* (Otava).

Kirjoittajat

■ Eva Ahl on filosofian maisteri. Hän valmistelee Helsingin yliopiston historian laitoksessa lisensiaatti-työtä Suomen keskiaikaisten luostarien tutkimushistoriasta.

Tiina H. Airaksinen on Doctor of Philosophy sekä Aasian

ja Tyynenmeren alueen tutkimuksen tohtoriassistentti Helsingin yliopistossa. Hän tutkii länsimaalaisten asemaa ja identiteettiä Aasiassa.

Sari Autio-Sarasmo on Tampereen yliopiston yleisen historian dosentti ja toimii tutkijana Aleksanteri-instituutissa. Hän tutkii Suomen ja Neuvostoliiton välistä tieteellis-teknistä vaihtoa kylmän sodan Eurooppa-kontekstissa.

Yrjö Haila on Tampereen yliopiston ympäristöpolitiikan professori.

Kaisa Häkkinen on Turun yliopiston suomen kielen professori.

Markku Kangaspuro on Helsingin yliopiston poliittisen historian dosentti. Hän toimii Aleksanteri-instituutin tutkimuspäällikkönä.

Petri Karonen on Jyväskylän yliopiston Suomen historian professori.

Elina Katainen on valtiotieteiden maisteri. Hän toimii tutkijana Helsingin yliopiston yhteiskuntahistorian laitoksessa ja Suomen historiallisen seuran kasvatushistoria-hankkeen toimitussihteerinä. Hän on tutkinut sukupuolten historiaa politiikan, kommunismin ja historiankirjoituksen historian kentillä.

Jan Kuhanen on filosofian tohtori. Hän toimii Joensuun yliopiston historian laitoksessa.

Simo Laakkonen on Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalhistorian dosentti. Hän johtaa Helsingin yliopiston yhteiskuntahistorian laitokselta Itämeren ympäristöhistoriaa tutkivaa monitieteistä kansallista

ja kansainvälistä tutkimusverkostoa.

Antti Laine on Joensuun yliopiston dosentti. Hän toimii vanhempana tutkijana Karjalan tutkimuslaitoksessa.

Mirkka Lappalainen on filosofian tohtori. Hän toimii Suomen ja Pohjoismaiden historian assistenttina Helsingin yliopiston historian laitoksessa.

Sari Laurila on filosofian lissensiaatti ja biologi. Hän tutkii Helsingin yliopiston yhteiskuntahistorian laitoksessa Itämeren pilaantumisen hydrobiologisen tutkimuksen historiaa erityisesti 1960-lukua edeltävältä ajalta.

Simo Leisti on filosofian maisteri. Hän valmistee Tampereen yliopistossa väitöskirjaa ideologian ja sosiologian suhteesta Brezhnevin kauden Neuvostoliitossa.

Elina Luotonen on humanististen tieteiden kandidaatti. Hän valmistee Turun yliopiston kulttuurituotannon ja maisematutkimuksen laitoksessa tutkielmaa Merikarvian Ouran vapaa-ajankalastajien paikallisesta ympäristötietämyksestä. Luotonen on työskennellyt ESR-hankkeessa ”Selkämeren saaristomaisema”.

Anne Ollila on Turun yliopiston kulttuurihistorian professori.

Lauri Paltemaa on valtiotieteiden tohtori ja yliassistentti Turun yliopiston Itä-Aasian tutkimus- ja koulutuskeskuksessa. Hän on Kiinan nykyhistoriaan erikoistunut tutkija.

Jukka Rantala on Helsingin yliopiston historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen professori.

Heikki Roiko-Jokela on Jyväskylän yliopiston Suomen historian dosentti. Hänen tutkimusalueitaan on ympäristö- ja metsähistoria, Suomen ja lähialueiden suhteet sekä liikuntahistoria.

Tuomas Räsänen on filosofian maisteri, joka valmistee Turun yliopistossa yleisen historian alaan kuuluvaa väitöskirjaa Itämeren kansainvälisen ympäristösuojelun historiasta.

Juhani Sarsila on Oulun yliopiston ja Tampereen yliopiston aate- ja oppihistorian dosentti sekä Tampereen yliopiston latinan kielen lehtori.

Paula Schönach on maa- ja metsätaloustieteen maisteri, joka valmistee ympäristöhistoriallista väitöskirjaa Helsingin yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitoksessa.

Raisa Maria Toivo on tamperelainen filosofian tohtori.

Päiviö Tommila on akateemikko.

Mari Vares on filosofian lissensiaatti. Hän toimii tutkijana Jyväskylän yliopistossa Suomen Akatemian projektissa ”Nations and Their Others: The Finns and Hungarians Since 1900”.

Vesa Vares on Tampereen yliopiston Suomen historian dosentti, Turun yliopiston aate- ja puoluehistorian dosentti sekä Turun yliopiston poliittisen historian yliassistentti.

Erkki Vasara on Helsingin yliopiston poliittisen historian dosentti.

Heikki Ylikangas on Suomen historian professori emeritus.

Notes on the contents

■ It has often been said that the Baltic Sea is the most badly polluted and, at the same time, the most protected sea in the world. It is no wonder that the environment of the Baltic Sea deteriorated so badly in the 20th century, since approximately 85 million people live in its catchment area. International endeavours to protect the sea began during the Cold War, with the Helsinki Convention in 1974. Today, the concern over the state of the Baltic Sea unites people in the nine countries around it. Yet, there is virtually no research into the history of the pollution and protection of the Baltic Sea.

The University of Helsinki is the first one in the Baltic Sea region to study the environmental history of the Baltic Sea, adopting a cross-disciplinary approach. The theme of the present *Historical Journal* (1/2007) is to present the results of this research.

Sari Laurila's article "Itämeren ympäristötutkimus Suomessa ennen 1960-lukua" (Environmental research in the Baltic Sea in pre-1960s Finland) discusses how the study of the history of natural sciences has, in Finland, focused

on studying pure nature and the development of related teaching. Research into the pollution of the environment and the awareness of it are seldom touched upon, and only as an aside rather than as a main topic. Laurila addresses the lack of history in environmental studies and focuses in her articles in the early stages of the study on the pollution of the Baltic Sea and Finnish water systems.

Paula Schönach's article "Vantaanjoen suojeluyhteistyö toisen maailmansodan jälkeen" (The protection of the Vantaanjoki river since the Second World War) describes how the pollution of the river drove Helsinki into a water crisis, which could only be solved through a novel form of collaboration that involved all the municipalities within the river's catchment area. Schönach discusses the conflicts arising from different uses of the Vantaanjoki river and the early stages of its protection from the perspective of cross-municipal cooperation.

People often pay attention to changes in their immediate environment. Elina Luotonen's article "Merikarvian saaristorannikko paikallisessa ympäristöteitämyksessä" (The Merikarvia coast and archipelago and local environmental awareness) describes the environmental changes that have taken place in the Oura Archipelago in

Merikarvia, a municipality in Western Finland, since the 1930s from the perspective of the local recreational fishermen.

Tuomas Räsänen and Simo Laakkonen's article "Suomen ja Neuvostoliiton ympäristöyhteistyön alkuvaiheet" (The early stages of environmental cooperation between Finland and the Soviet Union) discusses the cooperation between Finland and the Soviet Union, which was launched in 1968 and the main goal of which was to chart the pollution of the Gulf of Finland and the factors leading to it and its prevention.

The topic of Yrjö Haila's column "Ympäristön moninaiset merkitykset" (The many meanings of the environment) is the meanings and problems in environmental history and policy.

Anne Ollila's article "Sukuupuoli – merkkejä ja merkityksiä" (Gender – signs and meanings) analyses the various interpretations of the construction of gender in gender history. According to the recent interpretations, gender is seen as a model or mode of operation that is produced within a cultural and historical context and which has nothing genuine or original about it. This view offers new challenges to historians.

(Translation: *Valtasana Oy*)

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA VUODEKSI 2007

Historiallinen Aikakauskirja ilmestyy neljä kertaa vuodessa, ja siinä käsitellään laajasti ajan-kohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Aikakauskirjassa on sekä teemakoko-naisuuksia että tärkeitä yksittäisiä artikkeleita ja kirja-arvosteluja. Kirjoittajat ovat alansa par-haita asiantuntijoita.

Nyt on aika tilata vuoden 2007 vuosikerta. Vuosikerta maksaa 38 euroa, jolla pääset myös Historian Ystävain Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain 25 euroa. Suomen Historiallisen Seuran jäsenenä saat lehden 26 eurolla (+ seuran jäsenmaksu).

- Liityn Historian Ystävain Liittoon (38 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Liityn Historian Ystävain Liittoon, olen korkeakouluopiskelija (25 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Tilaan lehden Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna (26 euroa ja seuran jäsenmaksu)

Nimi . . . . .

Lähiosoite . . . . .

Postitoimipaikka . . . . .

Lipuke lähetetään kirjekuudessa osoitteella:
Historiallinen Aikakauskirja/Jaakko Pöyhönen
Heureka
PL 166
01301 Vantaa

Tilauksen voi tehdä myös:
pro.tsv.fi/haik/
fax 09-8734 142 (Pöyhönen)
puh. 09-8579 218 (Pöyhönen)

Lähettäjä maksaa normaalin kirjemaksun.

SKS

KIRJAT

HYVÄN KIRJALLISUUDEN SEURASSA

VUODEN HISTORiateos 2006

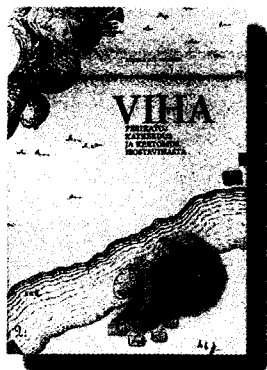
Kustaa H. J. Vilkuna

Viha

Perikato, katkeruus ja kertomus isostavihasta

Palkittu teos on edistänyt ”erittäin ansiokkaasti historiallisen tietämyksen laajenemista ja syvenemistä suomalaisen yleisön keskuudessa”.

2. p. 32,-

Taava Koskinen

Kirjoituksia neroudesta

Myytit, kultit, persoonat

Artikkelikokoelmassa tarkastelun kohteena on nerouden ilmenemismuotojen ohella myös neroista puhumisen ja kirjoittamisen tavat historiassa ja nykyisyydessä.

28,-

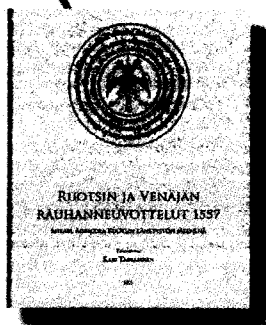
Aivar Kriiska – Andres Tvauri

Viron esihistoria

Suomentaneet Hannu Oittinen – Andres Tvauri

Teos on kattava esitys Viron kivi-, pronssi- ja rautakaudesta. Kirjan aikajänne ulottuu jääkaudesta keskiajan alkuun saakka, ja se valottaa kiinnostavasti koko pohjoisen Euroopan esihistoriallista kehitystä ja kansojen kontakteja toisiinsa.

29,-

Ruotsin ja Venäjän rauhaneuvottelut 1557

Mikael Agricola Ruotsin lähetystön jäsenenä

Toimittanut Kari Tarkiainen

Ruotsin ja Venäjän välisen sodan rauhansopimuksen syntyvaiheista 1557 on säilynyt molempien osapuolten diplomaattien laatima harvinaisen kattava arkistomateriaali. Asiakirjat julkaistaan ensimmäistä kertaa suomeksi johdannolla ja kommentaareilla varustettuina.

30,-

Agricola
20
OMA KIELI, OMA

Aika ja identiteetti

Katsauksia yksilön ja yhteisön väliseen suhteeseen keskiajalta 2000-luvulle

Toimittaneet Laura-Kristiina Moilan – Susanna Sulkunen

Mielenkiintoisessa kokoelmassa pohditaan identiteettiä yksilöllisenä ja kollektiivisena ilmiönä keskiajalta 2000-luvulle – kirjassa kohtaavat empiria ja teoria, menneisyys ja nykypäivä.

27,-

SKS:n Kirjatalo
Kirjamyymälä
Mariankatu 3
00170 Helsinki

Avoimena ma, ti, to 11–17, ke 11–18, pe 11–16
puh. 0201 131 222, kirjamyynti@finlit.fi

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja jakelu- yms. muistutukset on yksinkertaisinta tehdä:

- **postittamalla palvelulipuke**
- **soittamalla taloudenhoitaja Jaakko Pöyhöselle puh. 09-8579 218**
- **telefaksilla Pöyhöselle nro 09-8734 142**
- **sähköpostilla jaakko.poyhonen@heureka.fi tai pro.tsv.fi/haik/**

Osoitteenmuutoksen voi tehdä myös lähettämällä postin ilmaisen osoitteenmuutuskortin lehden taloudenhoitajalle Jaakko Pöyhöselle, jonka osoite on palvelulipukkeessa sekä edempänä.

Taloudenhoitaja: Jaakko Pöyhönen, Heureka, PL 166, 01301 Vantaa, puh. 09-857 9218, telefax 09-8734 142, sähköposti jaakko.poyhonen@heureka.fi

Toimitussihteerit: Veikko Kallio, Meripoiju 3 C 26, 02320 Espoo, puh. ja fax 09-8129 3010, 050-5211 540, veikko.kallio@kuvitus-tekstipalvelu.net. Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään sähköpostin liitteenä (word) tai diskettinä sekä 2 tulostuksena Veikko Kalliolle. Julkaistavaksi hyväksytyt aineisto julkaistaan painettuna Historiallisessa Aikakauskirjassa sillä edellytyksellä, että se saadaan korvauksetta julkaista alkuperäisessä muodossa myös lehden digitaalisessa tietokannassa.

Tilaaminen: Lehteä on tilattu ensisijaisesti Historian Ystävien Liiton tai Suomen Historiallisen Seuran jäsenenä. Tilauksen voi tehdä myös kirjakaupan, postin tms. kautta.

Hinnat 2007: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 38 €, korkeakouluopiskelijoilta 25 €, yhteisöiltä 46 €.

Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 26 €. Vuosikertailaus kirjakaupassa yms. 40 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 11 €.

Pankkiyhteys: Sampo, tilinro 800017-75048. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09-635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: vuoteen 1994 asti 4 €, vuodesta 1995–2005 8 €.

Painatus: Vammalan Kirjapaino Oy. Harjukatu 8, 38200 Vammala.

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: suurlähettiläs *Heikki Talvitie*

Sihteerit ja rahastonhoitaja: *Julia Burman*, Tieteiden talo,

Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax

09-228 69266, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 ja

to 10–12

Pankkiyhteys: Nordea nro 157230-363119.

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiatutkijoita sekä ylioppilaskirjoitusten reaalikokeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 38 €, opiskelijoilta 25 € vuodessa.

Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan Historiallisen Aikakauskirjan taloudenhoitajan kautta postittamalla viereisellä sivulla olevan palvelulipukkeeseen tai puhelimitse tai sähköpostitse (numerot yllä). Jäseneksi voi liittyä myös maksamalla jäsenmaksun liiton pankkitilille, viestiksi on tällöin merkittävät riittävät nimi- ja osoitetiedot sekä maininta jäsenmaksusta.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: prof. *Kimmo Katajala*

Varapuheenjohtaja: dos. *Marjaana Niemi*

Toiminnanjohtaja: fil.maist. *Julia Burman*, varmimmin

tavoitettavissa Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki,

puh. 09-228 69351, fax 09-228 69226, shs@histseura.fi

ke 16–17 ja to 10–12

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 22, opiskelijat 18 €) saavat ilmaiseksi yhden Historiallisen Arkiston numeron vuodessa ja he voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, ma–pe 10.00–16.30, p. 09/635 177, telefax 09/635 017. Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa, Kirjavälitys sekä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjatalo (Mariankatu 3, 00170 Helsinki, www.finlit.fi). Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

TUHAAT VUOTTA SUOMEA

TUNNE HISTORIA, TUNNET ITSESI

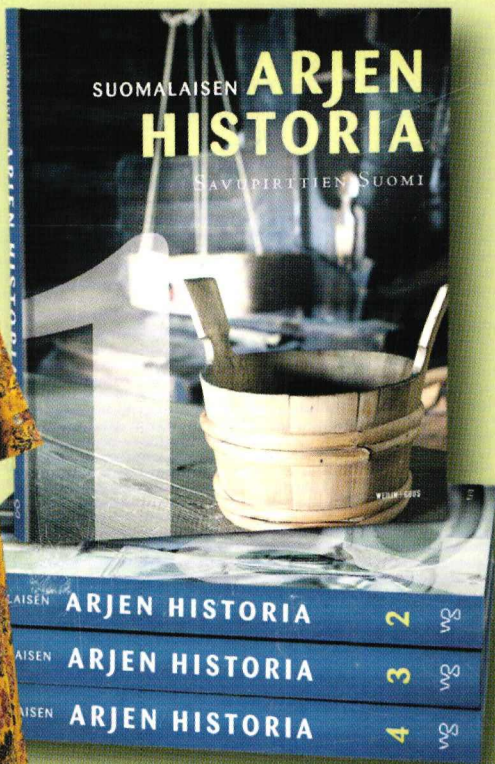
Suomalaisen ARJEN HISTORIA -teos on elävää historiaa tavallis. -ten suomalaisten näkökulmasta.

Nyt sinulle tarjotaan uusin historiantutkimus suomalaisten elämästä noin 1000 vuoden ajalta.

Kirjan teksti esittelee kunnioituksella menneiden sukupolvien vaiheet arjen ankarissa oloissa unohtamatta juhlahetkiäkään.

Monipuolinen kuvitus, dokumentit, tilastot, kartat ja eri asiantuntijoiden näkökulmat saavat historiamme ja kulttuurimme elämään ja mielikuvituksemme vauhtiin.

HYÖDYLLINEN LAHJAIDEA!

Sarjassa on neljä suurta osaa, jotka etenevät ristiretkien ajasta toisen maailmansodan jälkeiseen hyvinvoinnin aikaan.

1. Savupirttien Suomi
2. Säätöjen Suomi
3. Modernin Suomen synty
4. Hyvinvoinnin Suomi

WEILIN+GOOS

Kappelitie 8, PL 123, 02201 ESPOO
Puhelin (09) 4377 600 asiakaspalvelu

Kysy lisätietoja:

www.wg.fi